

ZA KRALJEVSTVO BOŽJE

ŽIVOT I DJELO NADBISKUPA DRA PETRA ČULE

ZA KRALJEVSTVO BOŽJE

ŽIVOT I DJELO NADBISKUPA DRA PETRA ČULE

ZA KRALJEVSTVO BOŽJE

ŽIVOT I DJELO NADBISKUPA DRA PETRA ČULE

Biblioteka "Crkve na Kamenu" - Mostar - knjiga 26.

Lektor i korektor:
Don Ratko dr. Perić

Tehnički uredili:
Don Radoslav Zovko i don Ante dr. Komadina

Izdaje:

Biskupijski ordinarijat Mostar
Šetalište JNA 18
88000 Mostar

Za izdavača:
Don Ante dr. Komadina

Naklada:
3.000 primjeraka

Tisak:
RO "Rade Bitanga" Mostar

ZA KRALJEVSTVO BOŽJE

ŽIVOT I DJELO NADBISKUPA DRA PETRA ČULE

Zbornik radova sa Studijskog dana
Mostar, 16. lipnja 1990.

Priredili
Don ANTE LUBURIĆ
Don RATKO PERIĆ

Mostar 1991.

SADRŽAJ

Str.

UVODNA RIJEČ

Svećenici hercegovačkih biskupija došli su na ideju da se u povodu V. obljetnice smrti blagopokojnoga mons. Petra Čule (1898-1985) priredi znanstveni skup, gdje bi se pod raznim vidovima prikazao život i rad prvoga hercegovačkog Biskupa iz redova dijecezanskog klera. Pod pokroviteljstvom Biskupskog ordinarijata i blagoslovom biskupa mons. Pavla Žanića održan je studijski dan u spomen nadbiskupa dra Petra Čule u Mostaru, 16. lipnja 1990. godine. Dvojica predavača pozvanih sa strane i osmorica dijecezanskih svećenika mostarsko-duvanjske i trebinjsko-mrkanske biskupije prihvatili su se zadatka da svaki prema svom trudu, znanju i mogućnosti prikaže posebno polje Biskupova djelovanja: njegov kratak životopis, sudski proces i zatvor, njegovu duhovnost, spisateljsku djelatnost, brigu za kler i osnivanje župa, odnos prema braći franjevcima i uspomene na njega, smještajući sve u društveno-političke i vjersko-crkvene prilike Biskupova vremena.

I zanimanje svećenika i vjernika, i rasprava na samom studijskom danu, i jeka u našem katoličkom tisku pokazali su da biskupu Čuli pripada vrhunsko mjesto među zaslužnim osobama Crkve u Hercegovini. Ta nas je činjenica potaknula da spomenuta predavanja složimo u Zbornik i predamo ga našem katoličkom općinstvu.

Dok smo Zbornik priređivali vodili smo se dvama načelima: Prvo, neka se čuje istina o biskupu Čuli! Istina koja je zbog raznih okolnosti godinama prešućivana, silom prigušivana ili u javnosti izobličavana. Istina protiv koje se okomio svaki prijatelj izmišljotine i klevete. Gospodin je Isus rekao da je On Istina (*Iv* 14,6) i da je Istina osloboditeljica ljudi (*Iv* 8,32). Drugo, istina je osloboditeljica samo ako je u ljubavi izrečena i učinjena. I u održavanju simpozija i u priređivanju ovoga Zbornika vodila nas je ljubav prema Istini, prema nadbiskupu Čuli, prema Crkvi za koju je radio i patio, prema našoj Hercegovini u kojoj je Biskup svoj svećenički i biskupski vijek ostavio. Čineći

istinu u ljubavi (*Ef* 4,15), odužujemo se nadbiskupu Čuli koji je svoj život dao za Istinu i Ljubav služeći svome hrvatskom katoličkom narodu. Njegovo je biskupsko načelo bilo: *Dođi Kraljevstvo Tvoje!* Božje kraljevstvo Istine i Pravde, kraljevstvo Ljubavi i Mira. I dok smo tražili naslov ovome Zborniku, nismo se puno premišljali da prihvatimo sugestiju iz Biskupove lozinke: Za Kraljevstvo Božje! Svih osam blaženstava, od siromaštva do progonstva zbog pravednosti (*Mt* 5,1-10), bilo je prisutno u njegovu životu i djelovanju.

Učinilo nam se prikladnim da ovim predavanjima dodamo i osvrt uglednoga hrvatskog književnog kritičara B. Donata na jedan subnorski pamflet naručen na račun biskupa Čule.

U članku dra Znidarčića ostavili smo, na njegovo insistiranje, neke pravopisne i interpunkcijske osobitosti.

Kratak sažetak - *Summary* - svakoga članka preveo je na engleski don Petar A. Rajič, student u Rimu.

Željeli bismo da ovaj Zbornik bude spomenik naše odanosti i zahvalnosti velikom sinu kršne i krševite Hercegovine, mons. nadbiskupu dru Petru Čuli, kojega posmrtni ostaci počivaju u kripti mostarske katedrale, a za njegovu dušu čvrsto vjerujemo da je u Kraljevstvu Božjem na nebu.

Priređivači

POZDRAVI STUDIJSKOM DANU

POZDRAV MONS. PAVLA ŽANIĆA
Mostarskog Ordinarija

Preuzvišena gospodo Nadbiskupi i Biskupi
braćo svećenici, časne sestre i ostali štovatelji
blagopokojnoga biskupa Čule!

Velika mi je čast, radost i dužnost pozdraviti sve vas ovdje danas na početku ovoga studijskoga skupa prigodom pete obljetnice smrti nadbiskupa dr. Petra Čule i desete obljetnice rada mostarske katedrale. Dobro nam došli!

Možda će netko upitati zašto baš već pet godina nakon Nadbiskupove smrti ovaj studijski skup? Ovakve bismo skupove mogli podijeliti u one od pet, deset godina nakon smrti i u one od dvadeset i pet i više godina. Ovi prvi imaju svoje odlike:

1) da su uspomene još svježe,

2) da ima još živih svjedoka pokojnikova rada i osobe,

3) da su izvori neizgubljeni i brojni,

4) da je teško nešto uveličavati, mimoići ili falsificirati,

a ovakvi rani radovi imaju i neke, nazovimo ih, manjkave osobine, a to su:

- da se nije još izbistrilo vrijeme i događaji da bi se moglo jasnije prosuditi s povijesne točke gledišta ono što zapravo nije postalo poviejst,

- da nema dostatne distance za povijesni sud.

Mislim ipak da je ovaj razmak od pet godina dosta dobar kao prigoda da se pokupi i zabilježi ono što je za ovu etapu dobro i vrijedno, pa da ovi radovi budu svakako veoma korisno gradivo budućim znanstvenim skupovima o nadbiskupu, o Katedrali, o Crkvi u Hercegovini.

Neka ovaj skup ujedno bude našem vremenu glas i poziv da ne zaboravi ovoga mučenika vjere koji je jedini - uz kardinala Alojzija Stepinca - bio osuđen jedanaest i pol godina robije i izdržao sedam i pol. Treba se malo uživjeti u tu osudu i patnje, što je sve on mogao vrlo lako izbjeći potezom pera da je htio potpisati staleško udruženje "Dobri pastir". Nije se pokolebao. Gledao je pred sobom svih jedanaest i pol godina i pustili su ga ne zato što bi pokleknuo, nego zato što je to Amerika tražila. Život pok. Nadbiskupa bio je utopljen burnim ratnim i poratnim prilikama kao i unutarcrkvenim

događajima koja bar djelomično možemo iznijeti kao nepobitne činjenice, jer je i to sudbina Crkve u Hercegovini.

Želim vam svima da se dobro osjećate. Ne možemo vam pružiti sve ono što postoji u mjestima gdje su sjemeništa, bogoslovije i veliki samostani, ali učinit ćemo sve što je u našim mogućnostima. Za svako naše pomanjkanje molimo Vaše razumijevanje.

Još jednom - dobro nam došli.

POZDRAV MONS. ANTE BRAJKA
Predsjednika Organizacijskog Odbora

U ime Organizacijskog odbora studijskog dana u spomen nadbiskupa dra Petra Čule sve vas pozdravljam i želim da se ugodno osjećate u Mostaru.

Poticaj za ovaj studijski spomendan došao je od naših dijecezanskih svećenika, koji su, jer slavimo desetgodišnjicu otvaranja katedrale, željeli obilježiti na poseban način i petu obljetnicu smrti nadbiskupa dra Petra Čule. Naš je Ordinarij biskup Pavao Žanić svim srcem podupro želju naših svećenika, pa mu i ovom prilikom Odbor zahvaljuje.

Predavanja koja ćemo čuti plod su rada naših dijecezanskih svećenika, među koje i sada ubrajamo i preuzvišenog dra Želimira Puljića, biskupa dubrovačkog. Njima su se pridružili svojim doprinosom i naši poštovani prijatelji: preuzvišeni dr. Đuro Kokša pomoćni biskup zagrebački i kao predstavnik laika poznati katolički javni radnik dr. Lav Znidarčić. Njima dvojici napose zahvaljujemo što su, uz tolike svoje obveze, našli ipak vremena da osobno sudjeluju na ovom simpoziju.

Cilj je ovog studijskog dana želja naših svećenika da nama samima a i široj javnosti predstave, iako nepotpuno, lik i djelo našeg Nadbiskupa. Na taj način vraćamo dio duga i zahvalnosti velikom pokojniku čije tijelo počiva u kripti naše katedrale. U tom svjetlu treba gledati ova predavanja. Dobar dio iz života i rada dra Petra Čule nije obuhvaćen ovim predavanjima. Neke su stvari ostavljene za kasnije kako bi ih se moglo bolje i kritičnije prosuditi i vrednovati.

Vremena u kojima čovjek živi uvijek su teška. Ovo vrijedi napose za uzburkano i nemirno vrijeme u kojem je živio i djelovao dr. Petar Čule. Ono je bilo uzrok da njegove velike intelektualne sposobnosti nisu došle posebno do izražaja. No to je vrijeme isto tako otkrilo izvanredan moralni i nepokolebljivi lik dra Petra Čule. "U dobru je lako dobar biti, na muci se poznaju junaci". U najvećem mraku on je hrabro držao upaljenu svjetiljku istine, nepokolebljive vjere u Boga i Crkvu i ljubavi prema hrvatskom narodu i time postao glasnik nade i ljepše budućnosti svome narodu. Po tom svom primjeru on će ostati trajno među nama i živjet će u svom narodu.

Vama svima od srca zahvaljujemo što ste svojom prisutnošću iskazali čast našem Nadbiskupu a organizatorima, predavačima i našim biskupima pružili dokaz svoje ljubaznosti.

PISMO KARDINALA KUHARIĆA

Zagreb, 14. lipnja 1990.

Prečasni oče Biskupe!

Zahvaljujem Vam iskreno za ljubazan poziv na studijski dan o blagopokojnom nadbiskupu Čuli i proslavu desete godišnjice posvete Vaše katedrale koja je posvećena na čast majci Crkve!

Srdačno pozdravljam Vas, prisutne biskupe, svu braću svećenike, redovnike i redovnice te sve vjernike, braću i sestre u Isusu Kristu!

S osobitim poštovanjem sjećam se blagopokojnog nadbiskupa Petra Čule kojega sam upoznao nakon svog biskupskog posvećenja prije 26 godina. Nedužan osuđen na višegodišnji zatvor u vremenu teških iskušenja za Crkvu, zaslužio je posebno poštivanje vjernoga naroda jer je dao primjer nepokolebive vjere i neugasive nade. Dijelio je isto tragično iskustvo suda, osude i zatvora sa zagrebačkim nadbiskupom, časne uspomene Alojzijem Stepincem. Ali njihovo trpljenje, kao i trpljenja tolikih svećenika, redovnika i redovnica, tolikih vjernika, uz niz progonjenih biskupa, imalo je svoju plodnost, po otajstvu Kristova Križa, u prokušanoj vjernosti naše Crkve Isusu Kristu, u brojnim duhovnim zvanjima, u svjedočanstvu dosljednog kršćanskog života tolikih sinova i kćeri Crkve u Hrvata.

Vremena kušnje bila su i vremena velikih milosti. U ta duhovna bogatstva ugradio je svoju vjeru i život nadbiskup Petar Čule i time zaslužio sjećanje puno poštovanja.

Povijesna istina, sa cijelim kontekstom dramatičnih zbivanja, neka osvijetli i njegov časni lik!

Deseta godišnjica posvete katedrale zaslužuje također punu pažnju. Katedrala je vidljivo središte mjesne Crkve - biskupije! Ona označuje zajedništvo Božjega naroda kojega u Isusu Kristu sabire Duh Sveti - Duh ljubavi i istine - da se iz duše cijele zajednice uzdiže radosni usklik: "Abba! Oče!" Tom zajedništvu u ljubavi i istini predsjeda Biskup u ime Isusa Krista koji trajno moli za svoju Crkvu da ona ljubav kojom je On ljubljen od Oca bude u svima (usp. Iv 17,26), "da svi budu jedno" (Iv 17,21).

Posebnu toplinu dobiva zajedništvo Crkve majčinstvom Presvete Bogorodice koju je Isus Krist darovao Crkvi za duhovnu Majku s križa, kad je dogorijevao u Žrtvi ljubavi za otkupljenje svijeta!

Neka i ta proslava bude poticaj na razmišljanje u Duhu Svetom da mostarska Crkva, okupljena oko Majke Crkve, produbljuje, učvršćuje i živi radosno zajedništvo, da mir Božji koji je iznad svakog razuma čuva srca i misli svih vjernika u Kristu Isusu (usp. Fil 4,7).

Dok Vas u Isusu i Mariji iskreno i bratski pozdravljam, svim sudionicima susreta i slavlja želim Božji blagoslov!

+ Franjo kard. Kuharić,
nadbiskup zagrebački, predsjednik BKJ

POZDRAV NADBISKUPA MARKA JOZINOVIĆA

... Nadbiskup Čule bio je uistinu Petar Stijena, čvrsta u vjeri kao i njegov krš na kojem je izrastao. I to se pokazalo ne samo u njegovoj biskupskoj službi, u vršenju te službe, nego također i u svjedočenju u zatvoru.

Bili smo zajedno u zatvoru, i otuda se najbolje i poznajemo. On je ostao čvrst i nepokolebljiv, i to je možda oznaka koja mu se mora priznati, i koja će svakako ostati.

Ali kako su u prvoj povijesti Crkve Petar i Pavao posebno povezani i zajedno se spominju, tako je, reklo bi se slučajno, ali u Crkvi nema slučaja jer Bog upravlja, Petrov nasljednik Pavao, priredio ovaj simpozij, i ja mu na tome posebno zahvaljujem. Drago mi je što svoga prethodnika ne da predati zaboravu, nego želi istaknuti njegov lik da bude poticaj svima nama, osobito svećenicima. I on nastavlja izdavanjem Crkve na Kamenu koja sigurno ide za tim, kao što je i pokojni nadbiskup Čule išao za tim, da na ovom kršu vjera bude čvrsta, nepokolebljiva, koja nam kroz život pomaže i u poteškoćama da se ne bojimo, da ne klonemo, da nikada ne sustamo i onda kada treba sebe žrtvovati.

U tome svjetlu nije težak ni zatvor, ni bolest ni druge neprilike jer znamo na koncu Bog ima zadnju riječ i u njega imamo povjerenje kad želimo njemu služiti, da ćemo i mi, to je biskup Čule i toliki drugi svjedoci vjere, doći svome Bogu da od njega primimo nagradu koju mi ne zaslužujemo ali nam je On po svojoj milosti daje.

Pa tako spominjući biskupa Čulu, njemu želimo nagradu kod Boga, život vječni, a njegovu nasljedniku Pavlu da nastavi istom čvrstoćom vjere izgrađivati Božji narod na ovome području.

POZDRAV NADBISKUPA ANTE JURIĆA

Moji susreti s biskupom Čulom bili su najneposredniji oni u splitskom sjemeništu, dok su tamo boravili brojni sjemeništarci mostarske biskupije, a ja im bio odgojitelj. Bilo je to onih koncilskih i pokoncilskih godina kad su nam sjemeništa bila prepuna. Taj veliki broj zvanja, uz razne uzroke, bio je sigurno i plod tolikih žrtava što ih zbog vjere nevini podniješe vjernici, svećenici a i biskupi.

Među te nevine, nepravedno suđene i zlostavljane, ulazi i biskup Čule. "Trpim, proći će! Trpio sam, nikada neće proći!" - tako reče jednom sv. Ivan Vianney, arški župnik. Slično bi nam i s pravom mogao to ponoviti i biskup Čule: "Trpim, proći će. Trpio sam, ostaje za svu vječnost kao ponos, kao zahvalnost Bogu što sam mogao nešto pretrpjeti za njegovu slavu."

Živimo u vremenu, kako se meni čini, popustljivosti, pa i neke razmaženosti koja je nastupila nakon onih teških godina. Potrebno je stoga i korisno promatrati ovakav lik čovjeka koji je bio karakter, značaj, koji je u životu puno pretrpio za uzvišene ideale i ostao nepokolebljiv. Trpio je nepravdu ali s ljubavlju, jer je znao zašto trpi. Neka nas njegov primjer nadahnjuje, te se trgnemo i ne predajemo mlitavosti i lagodnosti nego rado prihvatimo žrtve koje traži naš životni poziv. Čini se da će u ovo vrijeme prestati progonstva i neprilike kojima su vjernici bili izloženi, ali će uvijek biti prigoda za vjernike da nešto podnesu zbog svoje vjernosti Bogu i Božjem zakonu. Na to nas upozorava Sv. Pismo kad kaže: "Svi koji hoće živjeti pobožno u Kristu, trpjet će progonstvo" (2 Tim 3,12). *Živimo vjerni Bogu, i uz žrtve, pa ćemo i mi već sada, a pogotovo u vječnosti, iskusiti što je već pokojni biskup Čule iskusio a to je istinitost i radost izreke arškog župnika: "Trpim, proći će! Trpio sam, nikada neće proći..."*

TELEGRAM NADBISKUPA ANTONA TAMARUTA

Rijeka, 15. lipnja 1990.

Sudionicima, predavačima na studijskom danu o životu i djelu nadbiskupa Petra Čule velikog svjedoka vjere u teškim danima za Crkvu u hrvatskom narodu uz uspješan rad bratski pozdrav u Gospodinu

Anton Tamarut, nadbiskup riječko-senjski!

POZDRAV BISKUPA IVE GUGIĆA

Drago mi je da mogu pozdraviti ovaj cijenjeni skup. Nadam se da će simpozij svijetle staze pokojnog nadbiskupa Čule pretvoriti u pravu sunčanu zraku.

Javio sam se zbog toga što je pokojni nadbiskup (onda biskup) Čule bio moj suposvetitelj na biskupskom ređenju, daleke 1961. godine, moj uzor i dobar prijatelj.

Javio sam se i zbog toga, što sam za vrijeme Drugoga vatikanskog sabora gotovo stalno bio u njegovu društvu i društvu pok. nadbiskupa Čekade. Išli smo na zajedničke popodnevne šetnje i razgovarali o saborskim shemama. Dapače biskup Čule otputovao je skupa sa mnom i s pok. nadbiskupom Alaupovićem iz Gruža lađom prema Bariju, odakle smo željeznicom krenuli u Rim, na prvo saborsko zasjedanje. Sjećam se, kad je zapovjednik talijanskog parabroda saznao da smo mi biskupi na brodu, dao je izvjesiti posebnu zastavu nama u počast. Pozvao nas je da budemo njegovi gosti.

Što se tiče Sabora, mogu istaknuti veliku radost pok. biskupa da je sv. Josip ušao u kanon mise na njegov prijedlog. On će kasnije više puta to spominjati kao poseban ugođaj, kao posebno zadovoljstvo.

Drugo, bio je nadbiskup Čule i malo smućen kad nam je pok. profesor dr. Gračanin u prostorijama Zavoda sv. Jeronima tumačio shemu o Crkvi. On je na Crkvu sasvim drukčije gledao, drukčije odgojen nego li je to bilo predloženo u spomenutoj shemi. To je bila za nas nova nauka s kojom smo se u Rimu prvi put upoznali. Naime, tu je naglašeno kako se svatko može spasiti

unutar svoje Crkve, a ranije smo mi govorili da je Crkva katolička jedina spasonosna. Extra eam non est salus.

Treće, bio je tužan što nije na Saboru izglasana posebna konstitucija o Majci Božjoj, na kojoj je radio i koju je zagovarao pok. pater Balić. Ali, eto, to nije prošlo. Tek je u dogmatskoj konstituciji o Crkvi u VIII. glavi dano mjesto Gospi, pod naslovom "Blažena Djevica Marija Bogorodica u misteriju Krista i Crkve".

Još jednom zahvaljujem biskupu Žaniću, koji je sigurno glavni inicijator ovoga skupa, ovoga studijskog dana, kao i svima onima koji su u ovom poslu na bilo koji način surađivali.

Dao Bog da ovaj studijski dan urodi željenim plodom.

PISMO BISKUPA ĆIRILA KOSA

Đakovo, 12. lipnja 1990.

Zahvaljujem na Vašem dopisu i pozivu od 02. 06. 1990. broj: 538/90. Zaista mi je žao, što osobno ne možemo sudjelovati i na studijskom danu i na 10-obljetnici posvete katedrale.

Veoma rado ovim delegiram svojega delegata u Sarajevu dra Matu Zovkića - ili ako je spriječen - po njegovu izboru slobodnog predstavnika Bisk. ordinarijata ili Bogosl. sjemeništa, da na studijskom danu i proslavi 10-obljetnice sudjeluje i u moje ime, kao i u ime vrhbosanske nadbiskupije.

Pozdravlja Vas u Gospodinu odani
Ćiril Kos, biskup đakovački i srijemski

TELEGRAM BISKUPA SREĆKA BADURINE

Šibenik, 15. lipnja 1990.

Odajući poštovanje Biskupu patniku radi Krista želim uspjeh studijskom danu

Srećko Badurina, biskup šibenski

PISMO BISKUPA SLOBODANA ŠTAMBUKA

Hvar, 12. lipnja 1990.

Primio sam Vašu cijenjenu pozivnicu u povodu 5. godišnjice smrti nadbiskupa dr. Petra Čule, o kojoj organizirate "Studijski dan" u spomen nadbiskupa dr. Petra Čule, 16. lipnja 1990.

Pokojnika sam dobro poznavao. Poznate su mi i njegove poslanice, pisma a i drugi njegovi spisi, osobito prijevodi. Doista je to veliki nadbiskup i zaslužuje da ga se tako i vrednuje i istražuje kako naši velikani ne bi odmah pali u zaborav.

Srdačno zahvaljujem na ljubaznom pozivu.

Mostarskoj biskupiji čestitam na tako velikom čovjeku, predavačima želim uspjeh u istraživanju i prikazivanju naših velikana a svim sudionicima Božji blagoslov i srdačan pozdrav!

Slobodan Štambuk, biskup hvarski

PISMO MONS. VJEKOSLAVA MILOVANA

Zagreb, 12. lipnja 1990.

U ime Tajništva biskupske konferencije srdačno zahvaljujem na Vašem pozivu da sudjelujemo u proslavi "Studijskog dana u spomen nadbiskupa dr. Petra Čule" koji će se držati 16. lipnja o. g. u Mostaru.

Uspomena na velikog Nadbiskupa, koju osobno duboko u duši čuvam, uspomena je na izuzetnog Pastira i Svjedoka naše Crkve koji se u teškim vremenima odlikovao duhovnom snagom, krepošću i neustrašivošću u brojnim kušnjama. Crkva u Hrvata, posebno Crkva Hercegovine nosi i danas duboki pečat ovog velikog muža.

Cijeloj Crkvi mostarske biskupije i svima sudionicima u proslavi Studijskog dana u spomen nadbiskupa Čule želim obilje Božjeg blagoslova.

Odani u Gospodinu

Dr. Vjekoslav Milovan,
generalni tajnik BKJ

PISMO PROVINCIJALA MIRKA BARBARIĆA

Zagreb, 12. lipnja 1990.

Srdačno Vam zahvaljujem na pozivu koji ste nam uputili da prisustvujemo "Studijskom danu u spomen nadbiskupa dr. Petra Čule", 16. lipnja, u Mostaru, u povodu njegove 5. godišnjice smrti.

U ime naše provincijalne zajednice prisustvovat će don Božo Grbeš, ravnatelj naše pastoralno-odgojne zajednice na Knežiji-Zagreb.

Dok Vam svima želim plodan i blagoslovljen rad, srdačno Vas pozdravljam!

Mirko Barbarić, salezijanski provincijal

PISMO DRA STJEPANA KOŽULA

Zagreb, 8. lipnja 1990.

Upravo sam primio poziv da sudjelujem na Studijskom danu koji će se održati 16. lipnja ove godine u prostorijama katedralne župe u Mostaru u povodu 5. obljetnice smrti velikog nadbiskupa naše Crkve mons. dr. Petra Čule.

Žao mi je što sam te subote i nedjelje spriječen obvezama ovdje u Zagrebu i katedrali, pa neću moći doći. To bih inače veoma rado učinio i radi zanimljivosti tema i predavača Studijskog dana, a napose radi ljubavi i velikog poštovanja što ga gajim prema životu i djelu nadbiskupa Čule. Vjerujem da će izaći knjiga o svemu tome, koja će obogatiti našu narodnu i crkvenu javnost, tim više što su toliki pokušali gasiti svjetlo istine o biskupu i sijati sjemenke zla i neistine u Crkvi i narodu, ali on ostaje veliki svjedok vjere, voljeni sin naroda i Crkve!

Uvijek sam ga susretao s velikim poštovanjem, te mi je činio čast, kad god sam imao priliku odstupiti mu svoj stan u Nadbiskupskom dvoru, da bude naš gost i da stanuje ovdje. Imao sam sreću toliko puta s njime razgovarati i prigodno izmijeniti pismeno pokoju riječ. Vidio sam u njemu veliki trolist Crkve u Hrvata: Stepinac, Čule, Smiljan Čekada! Kad Bog zavoli jedan narod i Crkvu, onda dariva pastire takvog intelektualnog i duhovnog profila!

Darovao je svoj život, mučen godinama na robiji, i kasnije nepravedno progonjen od necrkvene braće, ali nikada nije posustao. S pouzdanjem u Boga i zagovor "Blažene Gospe" i sv. Josipa išao je naprijed. Blagopokojni biskup don Marko Perić i drugi njegovi suradnici, pomogli su mu ostvariti svoje životne snove, iako ne bez velikih poteškoća i napora: Katedralu i biskupijski kler.

Mogao je strpljivo podnositi i tolike laži protiv sebe, jer je jedini naš Biskup koji je bio i fizički mučen i zlostavljan na robiji. Svoj blistav um i plemenito srce darovao je svojoj kršnoj Hercegovini, Crkvi i narodu!

Crkvu i svećenike gledao je slobodne, pa makar se morala sloboda skupo platiti. Bila su to dva koncepta gledanja na Crkvu i njezino poslanje. Kao Biskup optirao je slobodnu Crkvu za slobodni narod, pa makar ta opcija značila promatranje iza rešetki zatvora. Drugi su birali opciju bez rešetki zatvora i poslanje bez Biskupa i čudno je ako su se nadali da će to ostati u povijesti nezapamćeno!

Čestitam ovom uglednom skupu i želim uspjeh! Ne krijem svoje radosti, ali ni ljubavi prema nadbiskupu Čuli. Godine 1934. bio je malo na odmoru kod svoga brata don Ante na Ledincu i blagoslovio je moje roditelje koji su osnovali obitelj i pošli "u Slavoniju" - kako se onda reklo! Moja pokojna majka uvijek je pitala za nj, jer je već tada kao svećenik bio pojam, a i on se rado zanimao za ljude na plodnim ravnicama, jesu li dobri i vjerni, te snivaju li san vjere kao na rodnom, kršnom kamenu!

Svima pozdrav, a velikom nadbiskupu Crkve dr. Petru Čuli: O velika i plemenita dušo, počivaj u vječnosti!

Dr. Stjepan Kožul, tajnik nadbiskupije

PISMO DRA FRANJE TOPIĆA

Sarajevo, 12. lipnja 1990.

Mons. Čule je jedna od osoba koje su neizbrisivo obilježili našu suvremenu povijest kako crkvenu tako i narodnu. On nije bio samo pasivni motritelj, nego je bio i aktivni stvaratelj povijesti i njezinih tokova na ovom komadu brdovitog Balkana, i to u teškim okolnostima. Uvjeren sam da će i ovaj studijski dan bjelodano posvjedočiti da je bez mons. Čule jedva moguće zamisliti i pisati povijest ove krajevne Crkve i naroda.

Nepristrana prosudba njegovih djela i povijesnih okolnosti mogu pripomoći da što prije svane zora ljudskijeg života u slobodi i demokraciji i na ovim prostorima.

Neka zagovor sv. Josipa prati rad i pomogne da ovaj studijski dan urodi što boljim plodovima za Crkvu u Hrvata u ovim krajevima

želi uz iskrene pozdrave svim sudionicima

Franjo Topić

PREDAVANJA SA STUDIJSKOGA DANA

MOSTAR, 16. VI. 1990.

CURRICULUM VITAE DRA PETRA ČULE

Dr. Želimir Puljić, Sarajevo

Kad se čovjek nađe na ovom kršnom hercegovačkom podneblju i baci pogled po brdskim kosama i obodima vrtača, osjeti kako sve nekako treperi. Kao da iz tog vrelog kamena izbija trajno zračenje.

U takvu ambijentu, ozračju, i "vilovitu kraju" u selu Kruševu nadomak Mostara rodio se 18. veljače 1898. Petar Čule[1] kao treće dijete u oca Juriše i Jake rod. Šarac (roditelji su mu imali osmero djece). Rodio se na svetkovinu Šimuna, jeruzalemskog biskupa i mučenika, pa mu je župnik fra Ivo Vasilj htio dati ime Šimun. Kako roditelji nisu bili sporazumni, krstio ga je na ime Petar. Bio je to i petak koji je tako već na simboličan način nagovijestio da će Petar, u 88 godina života, dosta toga pretrpjeti kako bi "nadopunio što manjka Kristovim patnjama".

Kao dijete nije mogao zadugo progovoriti, a u dobi između 4. i 5. godine bolovao je od malarije. U toj se bolesti znao i onesvijestiti pa su mu i svijeću palili misleći da je na umoru. Osnovnu je školu završio u Ljutom Docu u privatnoj kući nekog Mustapića. I već je kao dijete pokazivao silnu moć pamćenja. Osobito u molitvama, vjerskim pjesmama i litanijama. 1909.

1 Ova je radnja sastavljena na temelju rukopisa biskupa Petra Čule, koji se čuvaju na Biskupskom ordinarijatu u Mostaru: *Kratki Curriculum vitae biskupa P. Čule* (počeo pisati 28. 11. 1977, završeno pisanje na 30. 12. 1977), 1-42; *Curriculum vitae*, 1-26; *Pod zaštitom Blažene Gospe i sv. Josipa* (završeno u mjesecu lipnju 1981), 1-24; *Autobiografija Petra Čule svećenika mostarske biskupije, kasnije mostarsko-duvanjskoga biskupa, a poslije naslovnog nadbiskupa* (uspomene pisane u vrijeme mirovine), 1-55.

godine Petar odlazi u Travnik. Istina, njegov župnik fra Pio Knezović htio je i želio da Petar pođe na Široki Brijeg, ali to nije htio njegov otac Juriša. Treba ovdje spomenuti da se Petrova molba, koju je uputio preko mostarskog ordinarijata na upravu travničkog sjemeništa, ipak našla na Širokom Brijegu. No, molba je bila odbijena zbog nepovoljne liječničke dijagnoze gdje je stajalo da je "dijete bolovalo od malarije". Pod izlikom da se njegova molba zagubila, Petar je morao ponovno pisati. I odgovor je uskoro stigao da je primljen u travničko sjemenište. Treba napomenuti da je njegova majka Jaka priželjkivala da Petar ide na Široki Brijeg, jer će ga tako lakše moći obići i posjetiti. Nije joj naime bilo lako pri pomisli da joj dijete odlazi u daleku Bosnu.

Tako se mali Petar s 11 godina prvi put našao u tuđem svijetu. Otac ga je dopratio i predao isusovcima. No, Čule se nije osjećao najbolje. Zabilježit će u dnevnik da se teško snalazio u novom ambijentu i da se mučno osjećao. Po noći bi - veli on - i plakao." I da sam znao put natrag u Hercegovinu, možda bih jednog dana i pobjegao kući. Bio sam izgubljen. I smatrali su me najslabijim đakom među sjemeništarcima"[2]. Ali, zahvaljujući razredniku Grlancu (koga se on sjeća sa zahvalnošću) mali se Petar nakon nekoliko mjeseci trgnuo, osjetio volju za učenje, zaljubio se u knjigu i ostat će njezinim vječnim zaljubljenikom. S pravom će se njegov razrednik pohvaliti pred gremijem profesora: "Danas sam otkrio novi biser!" (mislio je na Petra Čulu). I Petar će zaista postati i ostati pravi biser učenika i studenata kroz cijelo vrijeme školovanja u Travniku od 1909. do 1917. Sve je razrede završavao odličnim uspjehom. Ali sa zdravljem nije mu išlo najbolje. U četvrtom razredu (1913.) dobio je upalu porebrice, a doskora i tuberkulozu. Sretna je okolnost što su zbog balkanskih ratova s Turskom u drugom polugodištu morali isprazniti sjemenište i đake poslati kućama. Toplo hercegovačko podneblje i obilje sunca zaustavili su proces na plućima. Tako se Petar najesen mogao vratiti prizdravljen i s liječničkom svjedodžbom da je "proces na plućima stagnirao", a da je đak "samo malokrvan".[3]

U sedmom razredu (1916.) dok je prvi svjetski rat bio u punom jeku, Čule se ponovno dobrano razbolio. Liječnik mu je zabranio da poslije podne uči i studira. Naredio mu je da što više šeta i boravi na čistu zraku. Ponovno je prizdravio i pripremao se za maturu koju će polagati u Sarajevu pred državnom

2 *Curriculum vitae,* str. 2.
3 *Autobiografija,* str. 2.

komisijom 6. lipnja 1917. Maturu je položio s odlikom. Inspektor Kudlich bio je oduševljen njegovim polaganjem pa mu je obećao osigurati državnu stipendiju, ako pođe na svjetovno učilište. No, Čule je htio biti svećenik pa se upisao na teologiju u Sarajevu gdje kroz 4 godine redovna teološkog studija (1917-1921) postiže iz svih predmeta *eminenter* (izvrstan) s dodatnom kvalifikacijom da je u marljivosti bio *valde diligens* (veoma marljiv), a u obdržavanju kućnog reda *valde laudabilis* (veoma pohvalan).

Zaređen je uz oprost od dobi 20. lipnja 1920. Mladu je misu proslavio skromno na groblju Sajmište u rodnom mjestu 29. lipnja 1920. Propovijedao mu je fra Dominik Mandić. Jedan semestar poslije toga proboravio je u Louvainu, ali se zbog teške klime i velikih financijskih troškova pred Uskrs 1921. vratio u Sarajevo.

Nadbiskup mu je Šarić obećao da će od zemaljske vlade u Sarajevu ishoditi stipendiju za nastavak studija u Innsbrucku. No, preko ljeta Čule je dobio dekret od biskupa Mišića kojim ga imenuje župnikom u Blagaju. Te godine, naime, provincijal Buntić maknuo je iz Blagaja fra Kostu Jukića zbog neuredna vladanja. Taj je kasnije otpao i postao starokatoličkim župnikom u Sarajevu. Na njegovo mjesto poslao je provincijal dvojicu starijih franjevaca. Blagajani ozlojeđeni naruče fijaker i pošalju obojicu natrag u Mostar. Zato je provincijal bio odlučio da im ne šalje franjevca i zamolio je biskupa da on nekoga pronađe. Kako je Čule upravo završavao pastoralnu godinu, Mišić ga je dekretirao za Blagaj. Ali, provincijal se predomislio pa je u zadnji čas imenovao fra Jaku Jukića. Tako je Čule bio slobodan. Biskup mu je Mišić ponudio ili župu ili kapelaniju. Mladomisnik Petar - željan znanja - odabrao je studij.

Preko rektora iz Sarajeva Antuna Prešerna uspio je dobiti pozitivan odgovor iz Innsbrucka. Tako se Petar krajem rujna zaputio u Austriju i bio primljen kod isusovaca u "Canisianum" u Innsbrucku. Kako nije imao osiguranu stipendiju, morao se sam uzdržavati. Imao je nešto novaca od Mlade mise, a drugo je pribavljao misnim stipendijama. Odmah se dao na posao i pripremanje disertacije i rigorozuma za konačne ispite. Do Uskrsa 1922. uspio je dogotoviti pismenu radnju *De statu hominis* kod sv. Bonaventure. Sada je trebalo pripremati tri velika "rigorozuma" iz moralke-pastorala, biblikuma i dogmatike. Sva tri je ispita uspješno položio u razmaku od godinu dana s uspjehom *summa cum laude.* 12. srpnja 1923. promoviran je u doktora teologije.

Po povratku u biskupiju Čule je bio imenovan prefektom u Napretkovu konviktu u Mostaru i tu će ostati do 1929. godine. Kroz to razdoblje on je

bio godinu dana i kateheta na gimnaziji (1923-1924), godinu je dana predavao i francuski (1926), a dvije godine i filozofiju (1926-1928). Od 1926. imenovan je i arhivarom na biskupskom ordinarijatu u Mostaru. Od 1931. do 1941. postao je honorarni kateheta na gimnaziji.

Pred početak rata biskup se Mišić primicao osamdesetoj godini života pa je stao tražiti sebi pomoćnika i nasljednika. Pisao je u Rim i predlagao kandidate, ali nije dočekao da mu imenuje pomoćnika. 26. ožujka 1942. on umire od kapi. Budući da nije bilo kaptola da izabere tko će upravljati biskupijom, nadbiskup je Šarić imenovao kapitularnim vikarom dr. Petra Čulu. 15. svibnja 1942. opat Marcone poziva Čulu da dođe u Zagreb gdje ga moli da prihvati imenovanje mostarskim biskupom. Čule je naime već polovicom travnja bio izabran za tu službu. Opat Marcone samo je tražio njegov pristanak. Čule je pristao i vijest o tome stigla je tek početkom lipnja kad je *L'Osservatore Romano* u svom broju od 1. lipnja objavio tu vijest. Budući da hrvatska vlada nije bila konzultirana o Čulinu imenovanju, razaslan je dopis iz ministarstva iz Zagreba na sve županijske urede u Hercegovini u kojem se veli da Hrvatska državna vlada "ne može primiti do znanja takovo imenovanje na području nezavisne države Hrvatske".[4]

Kad je stigla papinska bula, određen je i datum ređenja: 4. listopada 1942. (blagdan sv. Franje). Glavni posvetitelj bio je metropolita vrhbosanski nadbiskup dr. Ivan Šarić, a suposvetitelji nadbiskup zagrebački dr. Alojzije Stepinac i opat Ramiro Marcone. I dok je trajala konsekracija u Mostaru, četničke su milicije pod vodstvom Talijana harale i ubijale po selima Drežnice i u okolici Prozora. U tom divljačkom pohodu bradatih vojnika nastradalo je stotine nedužnih seljaka. Zato je Čule osjetio potrebu da odmah poslije ređenja odleti u Zagreb i tu protestira kod talijanskog ambasadora Casertana. Po povratku u Mostar Čule je uputio i pismeni prosvjed talijanskoj vladi preko Svete Stolice.

Za svoje ređenje bio je naumio da priredi banket i pozove na ručak stotinjak uglednih gostiju iz grada i sa sela. Odustao je od toga i 100.000 kuna poklonio izbjeglicama iz istočne Hercegovine koji su se sklanjali i bježali pred četnicima. Spominjem ovdje kao zanimljivost da kod njegove konsekracije

4 Raspis ministarstva pravosuđa i bogoštovlja br. 5974-B-1942, od 3. lipnja 1942. usp. članak "Zavrzlame oko jubileja biskupa Čule", u *Crkva na Kamenu*, 7-8/1982, str. 2.

nije bio nitko od predstavnika hrvatske vlade, a bili su predstavnici Nijemaca i Talijana.

Teško je u ratnom vihoru nastupati u ime pravde i u ime logike kad uskipjela mržnja i suluda pomama i osveta potiskuju mirno i zdravo rasuđivanje. Ali, Čule je, ne mjereći opasnosti po vlastitu glavu, apelirao, protestirao, prizivao pravdu i budio savjesti. Teško je bilo nadvikavati grmljavinu oružja. No, biskup nije šutio, već je protestirao i kod Negria, i kod Roatte i kod Casertana i kod mnogih drugih kako bi zaštitio živote ljudi bilo koje vjere i nacije.

Rat se primicao kraju. Katolička Hercegovina u prvoj polovici veljače 1945. proživljavala je svoju Kalvariju. Posebno su stradali franjevci na Širokom Brijegu i u Mostaru. Ubijeno je 48 franjevaca i 12 dijecezanskih svećenika i jedan brat laik. U vladi je, naime, u Zagrebu bio fra Radoslav Glavaš, hercegovački franjevac koji je iz Zagreba namještao političare po Hercegovini. "Kamo sreće - zapisat će biskup Čule u svoj dnevnik - da je Glavaš ostao u svom redovničkom samostanu i da se nije išao baviti politikom. Siromah i sam je stradao 1945. kad su ga Englezi zajedno s drugima ukrcali u vlak i mjesto u Italiju poslali partizanima u Jugoslaviju."[5] 1941. godine stradao je pravoslavni samostan u Žitomisliću, a 1945. franjevački samostan na Širokom Brijegu. 1941. godine pobijeno je 7 srpskih vjerskih službenika iz Mostara, a 1945. nastradalo je sedam franjevaca iz mostarskog samostana na čelu s provincijalom fra Leonom Petrovićem. ("Nije sablja za popa i fratra, već krunica i križ oko vrata", veli Kačić). Nepune tri godine poslije rata partija je zaključila da nedužnog biskupa ukloni s terena hercegovačke biskupije.[6] Čekalo se samo da prođu talijanski izbori. I 22. travnja 1948. oko 5 sati ujutro, dok se biskup Čule spremao za svetu Misu, došla je grupa članova UDBE da pretraži prostorije Ordinarijata. Pretres je trajao od 5 sati ujutro do 6 sati navečer. Nakon toga uzeli su i odnijeli sav arhiv od 1941. do 1948. i odvezli biskupa Čulu u zatvor u "Ćelovinu". Od usta do usta u ciglih nekoliko sati projurila je vijest Hercegovinom: biskup Čule je zatvoren. Pritvor i istraga trajali su do 18. srpnja 1948. Istragu je vodio Mile Perković rodom iz Prisoja koji je u to vrijeme bio pomoćnik ministra unutrašnjih poslova Uglješe Danilovića. Čule se sjeća tog Perkovića u svojim memoarima kao jednog od četvorice ljudi koji su mu prouzročili dosta briga.[7] Nakon istrage zakazano je

5 *Autobiografija*, str. 9.
6 Usp. *Curriculum vitae*, str. 15.
7 Biskup to spominje na više mjesta u svojim uspomenama (str. 7, 20, 24). Druga su trojica: dva svećenika-redovnika - fra Dominik Mandić koji je bio upleten u

suđenje u najvećoj dvorani u Mostaru pred isfanatiziranom, zluradom i osvetničkom publikom. I na tom "prežalosnom procesu" biskup je Čule lišen slobode i osuđen na 11 godina i 6 mjeseci strogog zatvora. U Ćelovini u Mostaru ostao je nekoliko mjeseci, a onda je 7. listopada prebačen u Zenicu u odjel bačvarije gdje je ostao do dana republičke državnosti BiH, do 25. studenog. Tog dana je "nagrađen" izolacijom u kojoj će ostati sedam mjeseci (do lipnja 1949). Najvjerojatnije to je bila psihička priprema uoči osnutka "društva patriotskih svećenika" koje je osnovao provincijal Bosne Srebrne fra Josip Markušić uz podršku hercegovačkog provincijala fra Mile Leke i fra Karla Nole iz Splita. Čule se prisjeća kako je hodža Kasim Dobrača, zatvorenik s njime, reagirao na vijest o tom osnivanju udruženja u stihovima: "Bože mili dobrijeh pastira, što igraju kako UDBA svira!"[8]

26. travnja 1951. odlučeno je određeni kontingent zatvorenika premjestiti iz Zenice u Srijemsku Mitrovicu. Bilo ih je oko 40 koje je trebalo prebaciti. Među njima bilo je 13 katoličkih svećenika, 6 katoličkih laika, a ostalo su bili pravoslavni i muslimani. Oko tri ujutro 27. travnja stigli su do stanice Slakovci. Tu je vagon sa zatvorenicima bio otkopčan, a na njega je naletio teretni vlak. I nastala je lomljava i zapomaganje. Mnogi su poginuli na licu mjesta. Čule je bio izbačen iz vagona i našao se na ledini. Lijeva mu je noga bila u gležnju prelomljena, a desna u kuku iščašena. Ostao je dugo ležati na ledini i tek poslije podne bio je odvezen u bolnicu u Osijek, da bi već sutradan kao zaklana stoka bio prebačen kamionom u Srijemsku Mitrovicu - piše Čule u svojim memoarima.[9] Tu će ostati do kraja lipnja (do 27. 06.) kada će ga opet vratiti u Zenicu u staklaru. Iz tog razdoblja Čule se posebno sjeća komesara za svećenike-zatvorenike Jure Bilića iz Doboja. Po povratku iz Mitrovice on je Čulu "nagradio" najgorom sobom koja je imala razbijene prozore, vlažne zidove od zahoda, posteljinu punu buha, a za pokrivač samo plahtu. Tu je biskup uskoro dobio ognjicu, a u jesen je kod pregleda ustanovljeno da su mu i pluća osjenjena bakcilom tuberkuloze.

U Zenici će ostati još pune 4 i pol godine. 29. listopada 1955. sekretar zatvora Vojo Čolović saopćio mu je da će biti pušten iz zatvora iako se nije "popravio", i da će biti konfiniran u franjevački samostan u Tolisu. Tražio je

---

aferu Katoličke štedionice u Mostaru; fra Rufin Šilić suosnivač udruženja "Dobri pastir", koji ga je i na sudu teretio, a glavni je akter u poznatom "Hercegovačkom slučaju"; i Jure Bilić iz Doboja koji je vršio službu pomoćnika upravnika zatvora i komesara nad zatvorenim svećenicima.

8 *Autobiografija*, str. 23.

9 Usp. *ondje*, str. 26.

da mu Čule napiše i molbu, što je ovaj otprve odbio uz obrazloženje da je nevin osuđen pa nema razloga da piše molbu.[10] Na blagdan Krista Kralja, 30. listopada 1955. on je napustio Zenicu i krenuo u Tolisu.

U Tolisi je ostao do 1. 06. 1956. Kad mu je omogućeno da pođe na liječenje, krenuo je najprije u Zagreb na preglede, a onda po preporuci liječnika na klimatsko liječenje u Selce. Krajem listopada 1957. Čule je primio rješenje Okružnog suda u Mostaru da je oslobođen kazne te da može upravljati biskupijom. Tako se on vraća i preuzima kormilo biskupije nakon 9 i pol godina odsustva od čega 7 i pol u zatvoru, a dvije godine u zatočeništvu. Preuzimajući upravu dijeceze, susreo se s mnoštvom velikih i vrućih zadataka

- Obnova porušenih crkava;

- Prinova i podizanje dijecezanskog klera;

- Izgradnja novih crkvenih objekata i osnivanje novih župa;

- Posebno briga oko izgradnje nove katedrale;

- Aktivno je sudjelovao i nastupao na sva četiri zasjedanja II. Vatikanskog sabora (1962-1965);

- Pokrenuo je i pitanje ispravljanja "Indulta" iz 1923, a to će mu pribaviti dosta problema u formi tzv. "Hercegovačkog slučaja" zbog kojega je - kako zapisa u svoj dnevnik - "više psihički pretrpio nego u zatvoru".[11]

Kako će o ovim aktivnostima nadbiskupa Čule biti više i detaljnije govoreno u predviđenim referatima, ističemo samo da je u svojoj poodmakloj dobi, kao umirovljeni nadbiskup "giufitanski", mogao ipak s radošću gledati i uživati i neke plodove svog neumornog rada, ustrajne molitve i obilnog trpljenja. Za nepunih 20 godina zaredio je 60-tak novih svećenika. A životno djelo i san njegova biskupskog upravljanja jest i ova katedrala za koju se borio pune 22 godine i koju je 1980. godine dao posvetiti Mariji, Majci Crkve.

Biskup je Čule umro 29. srpnja 1985. i sahranjen je u kripti sv. Josipa ispod katedrale uz asistenciju velikog broja nadbiskupa i biskupa, svećenika, redovnika i redovnica i silnog mnoštva vjernika iz cijele biskupije.

---

10 Usp. *ondje*, str. 28.

11 Usp. *ondje*, str. 41.

Zaključak

I ako bismo dugogodišnji život nadbiskupa Čule, od punih 88 godina, morali razdijeliti u nekoliko razdoblja, onda bismo mogli govoriti o periodu njegova školovanja (do 1923. kad je u Innsbrucku promoviran u doktora teologije, s 25 godina starosti); drugi period bio bi razdoblje njegove svećeničke aktivnosti (do 1942); i konačno period njegova biskupskog služenja (do 1980). Razdoblje biskupskog upravljanja od ravnih 38 godina mogli bismo isto tako razdijeliti na tri razdoblja: ratno doba (1942-1945), poratno i zatvorsko doba (1945-1957) i period aktivnog upravljanja (1958-1980). Ovome bismo trebali još dodati i pet godina mirovine nadbiskupskog naslova (1980-1985).

Svako od tih spomenutih razdoblja obilježeno je i određenim mučeništvom. Petak njegova rođenja, naime, (18. 2. 1898) na neki je način nagovijestio da mu je trpjeti za ime Gospodnje. Tako je za vrijeme školovanja nekoliko puta teško obolio. U razdoblju svećeničke aktivnosti posebno je puno trpio zbog žalosnog slučaja Hrvatske katoličke štedionice u Mostaru koju je vodio fra Dominik Mandić i zajedno sa Žarkom Vlahom doveo do likvidacije. A njegovo biskupsko služenje od samog početka životni je martirij u tri izdanja:

- Biskupsko imenovanje popraćeno prijetnjama i drugim ratnim nedaćama;

- "Prežalosni proces u Mostaru", osuda popraćena zatvorskim zlostavljanjima i ponižavanjima;

- Mirnodopsko razdoblje i "Hercegovački slučaj".

Polaganje ruku zagrebačkog nadbiskupa Alojzija 4. listopada 1942. u tragičnom vremenu i ratnom vihoru označilo je dvije stvari: - uvrštenje Petra Čule u zbor hrvatskih biskupa i - izabranje za patnju.

Ako je biskupovo poslanje - a jest! - naviještati Evanđelje (bilo to zgodno ili nezgodno) i predvoditi narod Božji na mukotrpnu hodočašću kroz vrijeme i prostor, te biti Kristov svjedok sluga i djelitelj svetih tajna, onda je, čini mi se, tim darom i radom bio ispunjen i život nadbiskupa Petra u ovoj vjerom blagoslovljenoj i duhovnim zvanjima bogatoj mjesnoj Crkvi u Hercegovini. Slobodno se može reći da su njegove životne stranice bile ispisivane suzama, krvlju, znojem i trpljenjem na pergameni vjernosti Bogu, Crkvi, narodu i savjesti sa zlatnim nalivperom istine i pravde, ljubavi i solidarnosti.

Biskup je Čule proživio tri velika rata: Balkanski rat s Turskom, I. svjetski rat i II. svjetski rat. Doživio je tri različita sistema upravljanja: monarhiju, oligarhiju i diktaturu. Izdržao pod tri različite diktature: predratnom, ratnom, poratnom. I gotovo nadživio 4 države: Austriju, staru Jugoslaviju, Nezavisnu Državu Hrvatsku i novu Jugoslaviju. I kroz to cijelo vrijeme bio je (posebno kao biskup) izložen unakrsnoj vatri i s lijeva i s desna. Imao je dosta protivnika i sukoba. Kako unutar Crkve, tako i izvan nje. Zbog toga nije lako danas izreći o njemu konačan sud. Ima dosta stvari koje su bile poznate samo njemu i užem krugu njegovih suradnika. Dosta je stvari koje su zakopane i stoje u prašini povijesnih arhiva. Ima, osim toga, još dosta emocionalnih naboja koji često zamračuju bistrinu pogleda onima koji bi htjeli "sine ira et studio" štogod reći, suditi i pisati o nadbiskupu Čuli.

Ipak može se uočiti i prepoznati nekoliko crta karaktera na kojima je stasao lik nadbiskupa Čule. Tu je u prvom redu njegova *pobožnost* (Srcu Isusovu, Mariji i Josipu), njegova *vjernost* (nauci Crkve u pogledu morala, dogmatike i prava), njegova *poslušnost* (savjesti, sv. Ocu Papi i crkvenim smjernicama) i posebno njegova *radišnost*. Zato ga ni fizičke, ni psihičke patnje, a ni dugogodišnje tamnovanje nisu uspjeli slomiti.

"Herceg-zemlji svu je dušu dao;
Na braniku junački joj stao" - kako veli pjesnik.

I dok počiva u kripti svoje katedrale, on je prisutan te i danas svjedoči i propovijeda i ovom mjestu i ovom narodu kao živa "lucerna ardens et lucens"! Jer, ostavio nam je živu uspomenu, probuđenu Crkvu na Kamenu!

Summary

THE CURRICULUM VITAE **OF BISHOP ČULE**

(18. 02. 1898 - 29. 07. 1985)

Petar Čule was born on the 18th of February 1898, as the third child of Juriša Čule and Jaka nee Šarac. His parents had 8 children. He went to elementary school in Ljuti Dolac, completed high school in Travnik and theology in Sarajevo. He was ordained to the priesthood on June 20, 1920. he continued his post-graduate studies in Louvain and Innsbruck where he achieved the title of doctor of divinity on the 12th of July 1923. From 1923 to 1929 he was the prefect of the Napredak boarding school in Mostar. From 1931 to 1941 he was an honorary catechist at the high school. After the death of bishop Mišić, he was named bishop of Mostar on the 15th of April 1942, and consacrated on the 4th of October the same year. In July of 1948 he was deprived of his freedom and was sentenced to 11 years and 6 months in the harshest prison. On the 30th of October 1955, he was released from prison and confined in the monastery of Tolisa. Towards the end of 1957 the Regional Court of Mostar freed him of his prison sentence. Once released, bishop Čule returned to his diocese were upon he took over command of his ship after an absence of 9 and a half years. The 38 years of his administration of the dioceses of Hercegovina can be divided into three periods: war period (1942-1945), postwar and prison period (1945-1957) and period of active administration (1957-1980). To this can be added 5 years of retirement and service as archbishop (1980-1985). On the 29th of July 1985, bishop Čule died and was buried in the crypt of St. Joseph in the cathedral of Mostar.

DRUŠTVENO-POLITIČKE PRILIKE U VRIJEME DRA PETRA ČULE

Dr. Đuro Kokša, Zagreb

Prijelazom od Austro-ugarske u Kraljevinu SHS mnogo su se prilike promijenile u pokrajini BiH, koja je uživala veliku autonomiju i imala svoj posebni Sabor. Katolička crkva u općem državnom sklopu nije više većinska nego manjinska. Cjelovitost lokalne uprave Vidovdanski ustav nije poštivao, nego su kasnije bile uvedene oblasti, zamijenjene poslije vođenim banovinama: Drinska, Vrbaska, Zetska. Da se izađe ususret hrvatskim zahtjevima, pred sam rat 26. 8. 1939. Sporazumom Maček-Cvetković osnovana je Banovina Hrvatska kojoj je pripao i Mostar. Konkordat izrađen po želji kralja Aleksandra, iza leđa Nuncija i hrvatskih biskupa ravno s Rimom preko jugoslavenskog poslanstva u Rimu, potpisan 1937, prošao je na jedvite jade kroz Skupštinu, no usred nepomirljive oporbe Srpske pravoslavne Crkve nije prošao kroz Senat te nije bio ratificiran.

Čule je bio prefekt Napretkova konvikta u Mostaru punih šest godina, od 1923. do 1929. Glasovao je za pučku stranku, kao i svi franjevci, slao đake u katoličke organizacije, koje su franjevci vodili a posebno *Orlove*. Još god. 1926. postao je na prijedlog biskupa Mišića arhivarom mostarskog Ordinarijata s državnom plaćom. Pisao knjige i članke publicističkog karaktera. Od 1931. do 1941. bio je honorarni kateheta na mostarskoj gimnaziji. Revan, discipliniran katolički svećenik, odan hijerarhiji, svjestan patriot, koji se nije nigdje istrčavao ni isprsavao; pola dana kateheta - druga polovina rad na Ordinarijatu. Kako je biskup Mišić bio Bosanac, to se u radu često više oslanjao na svjetovne svećenike, u prvom redu na Čulu, nego na hercegovačke franjevce koji ga nisu susretali s naročitim simpatijama.

NDH, četništvo, partizanstvo

Jugoslavija prilazi Trojnom paktu 25. 3. 1941, a već 27. 3. 1941. slijedi puč, vojni udar kojim je zbačen knez Pavle kao kraljevski namjesnik i Cvetkovićeva vlada. Puč je organiziran i izveden bez znanja i pristanka Hrvata, jednako bez sudjelovanja Slovenaca. Maček je htio spriječiti i puč i rat, ali nije uspio. Hrvati su prisilno uvučeni u rat, protiv volje ondašnjeg hrvatskog demokratskog vodstva Mačeka i HSS. Maček je do svoje smrti smatrao da glavni motiv pučista nije bila vanjska politika, nego antihrvatski stav protiv Banovine Hrvatske. Kad se kasnije budu razmatrala zbivanja u ratu, ne smiju se ispustiti iz razmatranja prethodne i početne pozicije i situacije. Maček je ipak sa skanjivanjem ušao u pučističku vladu, a njegovi ministri i ban Šubašić pošli su u inozemstvo, dok je on sam ostao doma, i u ratu bio u konfinaciji i Jasenovcu.

Jugoslavenska vojska je kapitulirala 17. 4. 1941. NDH je proglašena 10. 4. 1941. Slijedila je zatim okupacija jugoslavenskih područja od Nijemaca i Talijana. Za jug je najvažnije znati da je Italija okupirala dio Dalmacije i neke otoke. Gotovo od većeg značenja su dvije vojne okupacijske zone, a pod jednu je potpao i Mostar.

Imenovanje biskupom

Od godine 1939. biskup Mišić je tražio sebi nasljednika na biskupskoj stolici. I formalno na kongregaciji Propagande, predloživši tri franjevca. Propaganda je tražila da među kandidate stavi kojeg nefranjevca, što on nije htio učiniti. I tako Mišić umire 26. 3. 1942. Konzultori nisu mogli birati kapitularnog vikara, pa je onda nadbiskup Šarić imenovao Čulu za kapitularnog vikara. Sredinom svibnja pozvao je Čulu telegrafski u Zagreb papin vizitator opat Ramiro Marcone, koji mu je saopćio da je imenovan 15. 4. 1942. biskupom tražeći pristanak i da to nikome ne kazuje dok se ne objavi u *L'Osservatore Romano.* To se objavilo 2. lipnja 1942. Ali kad je bio u Zagrebu Čule je uzalud tražio da ga primi Pavelić. Htio je posjetiti i pročelnika u Ministarstvu bogoštovlja fra Radoslava Glavaša - inače poznatog i dobrog

književnog kritičara pod pseudonimom A. R. Buerova, ali ga je podvornik Ministarstva grubo odbio.[1] Hrvatska je Vlada, raspisom Ministarstva bogoštovlja, poslala na sve župske urede obavijest da ne priznaje Čulu biskupom jer je imenovan bez njezina sudjelovanja. Na temelju kanona 2333 CIC 1917. upao je Pavelić zbog toga u ekskomunikaciju,[2] pa je morao uzmaknuti, no rekao je: Kad rat prođe, onda će drugačije razgovarati s Vatikanom. Po Velikom županu u Mostaru Đuri Spuževiću dao je Čuli poručiti da će po svršetku rata ići u Trebinje.[3].

Čulina konsekracija bila je 4. listopada 1942. Nitko od vlasti nije bio prisutan i cijelo vrijeme rata ustaške su vlasti poprijeko gledale na Čulu. Tako na primjer na nekoj priredbi stavili su kotarskog predstojnika ispred njega, a istom onda kad se on digao i htio otići dali su mu pravo mjesto. U Jugoslaviji je biskup prije primao plaću generala. NDH je stavila Čulu na listu pastoralnog klera, koji je dobivao samo doplatak - u iznosu podvorničke plaće. U kancelariji je Čule kao biskup morao biti pisar i rješavati akte.[4]

Viktor Novak u *Magnum Crimen* nagađa da je Čule još za života Mišiću bio određen za njegova nasljednika, što se vidi iz toga što je Čulino imenovanje uslijedilo prije mjesec dana nakon Mišićeve smrti. I Čule u svojim Uspomenama piše da je njegovo imenovanje bilo zaključeno još za života Mišića, no nije se ostvarilo da ne bi došlo do komplikacija. Možda je još nešto bilo otraga što mi ne znamo jer ne možemo imati uvid u arhiv Propagande. Polovicom rujna 1941. poslao je Miloš Sekulić preko Carigrada opći političko-vojnički izvještaj s prekomjernim brojkama o srpskim žrtvama i s napadima na franjevce. Na taj Sekulićev izvještaj nadovezivali su se svi kasniji pretjerani. Kamo je sve stigao taj izvještaj i kakve je eventualne odjeke i posljedice imao, ne možemo znati za sada.[5] Inače Novak zamjera Rimskoj

---

1 Čule, *Curriculum vitae,* 10, Rukopis, Arhiv mostarske biskupije.

2 Can. 2333. CIC 1917 "Recurrentes ad laicam potestatem ad impediendas litteras vel acta quaelibet a Sede Apostolica..., eorumve promulgationem vel executionem directe vel indirecte prohibentes, aut eorum causa sive ad quos pertinent litterae vel acta sive alios ledentes vel perterrefacientes, ipso facto subiaceant excommunicationi Sedi Apostolicae speciali modo reservatae."

3 Čule, *Curriculum* ..., 11

4 Čule, *Relatio inter Episcopum et franciscanos,* 3, Rukopis, Arhiv mostarske biskupije.

5 Pričao mi je slovenski svećenik i političar i novinar Franc Kuhar (brat slov. komunista i pisca Prežihova Voranca) u Cambridgeu (Engl.) kako su Slovenci

kuriji što nije pričekala svršetak rata "da zakonite jugoslavenske vlasti dadu svoj pristanak za novog biskupa".[6]

U ludim vremenima rata Čule je patio i činio sve što je mogao kao protest, zauzimanje i pomaganje. "Vrativši se u Mostar na Petrovdan, saznao sam za strahote koje su se tih dana dogodile u Mostaru i okolici, o bacanju Srba u jame. Bio sam toliko potresen da više noći nisam mogao spavati".[7] Bilo je to godine 1941: I on sam u svojim razmišljanjima osjeća se zahvalan Božjoj Providnosti da nije postao biskupom 1941, jer bi ga teretili za pokolje Srba u lipnju i srpnju 1941. I stoga je jasno da se zbog mirne savjesti nije htio povlačiti, kad su se Nijemci i ustaše povukli iz Mostara, nego je ostao dijeliti sudbinu svojih vjernika, unatoč nagovaranja i štoviše i prijetnja. A kristalan značaj Kristova Pastira i čistoću hrvatskog patriotizma otkriva ovo Čulino svjedočanstvo:

"Za vrijeme rata nikad se nisam dao zanijeti kakvom politikom. Premda sam želio slobodu svome hrvatskom narodu, nisam mogao nikad odobriti zla, koja se čine tobože u ime slobode naroda. Oduravao sam zločine, ma tko ih činio. Čak sam više osuđivao zlo, što ga čini moj narod, nego drugi što ga čine mome narodu. Nastojao sam po mogućnosti štititi svoj narod, ali i pomagati i drugima, koji su bili potrebni pomoći. Kad su četnici početkom listopada 1942. počinili ono krvoproliće od Drežnice do Rame, pisao sam oštra pisma talijanskim generalima, koji su se služili četnicima kao svojom milicijom, letio sam avionom u Zagreb talijanskom ambasadoru Casertanu i oštro protestirao protiv zlodjela koje čine četnici po Hercegovini mome narodu kao talijanska milicija i pod njihovim protektoratom. Obratio sam se direktno i Sv. Stolici i samo energičnom nastupu Sv. Stolice kod talijanske Vlade ima se zahvaliti, da mi je general Paride Negri, komandant divizije Murge obećao da više neće dopustiti četnicima da divljaju na teritoriju moje biskupije protiv mojih vjernika. Tako sam uspio zaštititi, da četnici kad su se vraćali poslije počinjenog masakra oko Vrgorca i Sinja, prolazeći preko Imotskoga, Posušja, Gruda, Crnča, Mostarskog Graca nisu radili po Hercegovini što su radili po Dalmaciji, premda su četnici zbog jama bili daleko kivniji na Hercegovce nego na Dalmatince... Branio sam i komuniste. Slavka

reagirali na optužbe protiv Crkve i tražili izmjene u saopćenju, na koje je Simović pristao. Međutim kad je započela konferencija za tisak, ljudima se pružilo nepromijenjen tekst.

6 V. Novak, *Magnum Crimen*, 963-964.

7 Čule, *Curriculum ...*

Martinovića izbavio sam iz Šibenika iz talijanskoga logora i tako mu spasio život. Spasio sam i ing. Ota Milićevića, da nije bio odveden u Jasenovac i tamo likvidiran. Na preporuku biskupa Pušića zaštitio sam i mnoge Hvarane koje su Nijemci pohvatali i stavili u logor u Mostaru.

Zauzimao sam se i za Srbe, gdje god sam mogao i gdje su zatražili moju intervenciju. Kad je prigodom pogibije domobranskog generala Šimića bilo pohapšeno nekoliko desetina Srba u Mostaru, išao sam na Ustaški Stožer i njemačkom komandantu pukovniku Prahlu i zagovarao te nevine ljude i oni nisu bili likvidirani, nego su spašeni u zadnji čas kad su već povedeni da budu strijeljani".[8]

Velike ratne koalicije imale su i svoje filijale kod nas: ustaštvo nacifašističku osovinu, četnici Zapadne saveznike (londonska vlada), partizani (komunisti) Sovjetski Savez. Što se kod nas i kako se zbivalo, teško je objektivno prikazati. Dr. Živko Topalović, predratni beogradski socijalist, a za vrijeme rata jedan od vodećih likova političkog krila četničkog pokreta, analizirao je četničku politiku o nacionalnom pitanju, ističući usku vezu između vjere i nacionalne pripadnosti te razliku između četničke i partizanske ideologije i strategije, naročito u višenacionalnim i raznovjernim područjima pod talijanskom okupacijom (dijelovi Bosne i Hercegovine): "Antihrvatstvo, antimuslimanstvo i antijugoslovenstvo, to je ideologija srpskog četništva...

Iskustvo je međutim pokazalo da je, mimo uzajamnih uništavanja, versko-šovinistička ideologija imala za jedinu posledicu da i Srbe i Hrvate i Muslimane goni u zavisnost i potčinjenost tuđem osvajaču. Samo se tako mogao očuvati svoj narod i izboriti se sa domaćim inovercima.

Komunisti su međutim udarili drugim putem, putem zajednice svih Južnih Slovena i verske snošljivosti.

Oni su uspeli da za to nađu razumevanja kod mladih generacija Srba, Hrvata i Muslimana, upravo u ovim mešanim krajevima."[9]

I zaključno ako se prihvate Topalovićevi pogledi u tom smislu, to jest da je velikosrpska ideologija skrivala da je četništvo bilo neprihvatljivo za većinu naroda Jugoslavije, tada se ne može govoriti kao što to općenito četnici čine, tvrdeći da je četnički pokret propao kao žrtva Saveza Velike Britanije, Sovjetskog Saveza i njihovih jugoslavenskih pomagača Tita i Šubašića.

8 *Ibidem*, 12.

9 Ž. Topalović, *Pokreti narodnog otpora*, str. 52-53, cfr. također str. 16-17, 103.

Po riječima Živka Topalovića: "Isključivi srbizam četnika imao je upravo u Dalmaciji kobne posledice. Tamo je u početku italijanske okupacije mlađa hrvatska inteligencija bila jugoslovenski raspoložena... Kad su međutim srpski četnici na Dalmatinskoj tromeđi i u Hercegovini stali paliti hrvatska sela i uništavati katolike i muslimane, dalmatinski Hrvati i muslimani Jugosloveni morali su se okrenuti partizanima."[10]

Bitni preokret u korist partizana i njihove pobjede Topalović pravilno uočava u njihovoj općoj političkoj koncepciji i taktici te u njihovoj vojnoj strategiji, pogotovu kad su se iz Srbije i Sandžaka prebacili u Bosansku Krajinu.

"Potučeni na Pivi i na Drini, vođe partizana iz istočnih predela Jugoslavije vešto su uspeli da prebace oko 4.000 ljudi više od 400 kilometara daleko na zapad i da tamo nađu prihvat. I vreme i pravac kretanja bili su znalački izabrani. Kretalo se kroz šumovite predele, gde se moglo sakrivati a izlaziti na puteve i otvorene terene samo noću. Putovalo se u leto, meseca jula, kad je i na planinama toplo, te se moglo odmarati van naselja i izbegavati dodir sa stanovništvom. Od značaja je pak bilo naročito to što se pokret vršio bezmalo preko ničije zemlje. Kolone su se povlačile između dve granične okupacione zone, čisto italijanske i ustaške. Stanovništvo u ogromnoj većini muslimansko i hrvatsko."[11]

To više nije bila teritorijalna vojska, koja brani svoje selo, već došljaci potpuno potčinjeni svojoj komandi.

Tito je više puta u svojim javnim govorima podvlačio jednu veliku istinu: Glavni razlog za uspjeh komunista, da sebi stvori vojsku, nije bilo njihovo poznavanje marksizma, niti njihove organizacijske sposobnosti, već prije svega pravilna orijentacija na jedinstvo svih vjera i naroda u Jugoslaviji.[12]

10 Ž. Topalović, *Kako su komunisti dograbili vlast u Jugoslaviji*, str. 70.

11 *O.c.* str. 71

12 *O.c.* 75; Kad su se našli usred verskog rata, valjalo im se opredeliti bez obzira na sve ranije partijske stavove, koje su imali u Beogradu i Zagrebu. Komunistički vođi su sada uvideli da će im biti najpraktičnije prihvatiti Jugoslaviju kao zajedničku državu svih veroispovesti. U unutrašnjem versko-građanskom ratu stavljali su se na stranu onih koji se brane, uspostavljali mir i suprotnosti iskorišćavali da sve zavađene stave pod svoj autoritet. Kao što su branili napadnute Srbe od ustaša, branili su Muslimane od četnika i katolike od pravoslavnih. Ne kasna borba i učešće u njoj, već staranje da se pod vidom jugoslovenske solidarnosti i uspostave zajedničke jugoslovenske države stvori zajednička vojska - eto, to je omogućilo maloj Komunističkoj partiji da postane političko i vojno sabiralište borbene mladeži svih vera. Verskonacionalni šovinizam smetao je svima ostalim borbenim snagama da postanu takvo sabiralište. Zajednička vojska mogla se stvarati samo pod komandom komunista. Tek iza ove pravilno postavljene osnovne orjentacije dolazile su po značaju ostale osobine komunista: centralno političko i vojno voćstvo, disciplina, sposobnost za organizaciju, borbenost itd."

Pastirsko pismo od rujna 1945. označivalo je miljokaz na putu Katoličke Crkve u poratnoj Jugoslaviji. Sudbinsko je bilo za Stepinca i za Čulu. Čule je bio suoptužen da je susastavljač njegov, pogotovu jer je on dao uvrstiti da franjevci na Širokom Brijegu nisu pucali. Stvarni je razlog da je Čule bio za čvrstu liniju Crkve u novoj situaciji, a ni za kakve provokacije prema novoj vlasti, baš onako kao i Stepinac. Čule je pustio na volju svojim svećenicima da čitaju ili ne čitaju Pastirsko pismo. Ništa nezakonito nije radio, čak je svojim svećenicima *sub poena suspensionis* zabranio sudjelovati u bilo kakvoj ilegalnoj akciji. I to nije činio iz političkih pobuda, nego se bojao da bi agenti provokatori mogli navesti svećenike na tanak led i baciti ih u tamnicu.

Unatoč svemu proces je učinjen i suđenje je bilo 14-18. srpnja 1948, nakon hapšenja koje je bilo još 22. travnja iste godine. Osuda je izrečena u nedjelju 18. srpnja 1948. na 11 godina i 6 mjeseci teške tamnice. Mjesec dana čekalo se na potvrdu osude iz Sarajeva. Kad je stigla, Čuli je bilo oduzeto svećeničko odijelo i bio je obučen u robijaške haljine.

Čule je u svojim *Uspomenama* zabilježio da su američki biskupi, najviše na poticaj bivšega nuncija Hurleya, intervenirali kod predsjednika Eisenhowera i ministra vanjskih poslova Fostera Dullesa za njega. Ništa ne spominje intervenciju beogradskog nadbiskupa Ujčića, koji mi je pričao kako je na jednom primanju spomenuo odgovornima, kako bi bilo nezgodno za državu da u njenim zatvorima umiru biskupi. Nakon nekog vremena oni su saopćili Ujčiću da su dali pregledati Čulu i da stanje nije tako opasno. I doskora je Čule bio pušten 30. listopada 1955. na svetkovinu Krista Kralja. Iz Tolise, čim se je odmorio, napisao je pismo maršalu Titu, u kojem je prosvjedovao

"Slična stvar dogodila se docnije na pohodu kroz Bosnu u Prozoru i okolici. Da bi povratili ovo malo važno mesto od partizana Italijani su na Prozor uputili uz svoje trupe i hercegovačke četnike pod komandom vojvode Dobroslava Jevdjevića. Partizani su isterati iz Prozora posle trodnevne borbe. Posle završnih operacija hercegovački četnici su prešli na ubijanje mirnog katoličkog i muslimanskog stanovništva u okolini Prozora. Na žalbu hrvatske vlade nemačka komanda kategorički je tražila od Italijana da se srpski četnici odmah vrate u Hercegovinu." (str. 76).

zbog krive osude i surova postupka u zatvoru. Čule je i kasnije imao susreta i sukoba, i najradije je bio ravan. Nije volio da novinari ili drugi zaobilazno nešto kažu, volio je sam ravno, pogotovu u Sarajevu, kad se radilo o građevnim dozvolama za mostarsku katedralu, vlastima kazati.

Prema Crkvi država vodi oštar kurs i nakon sukoba s Kominformom, krajem 1952. štoviše nastupa i prekid diplomatskih odnosa sa Svetom Stolicom zbog Stepinčeva imenovanja kardinalom. Godine 1953. Tito posjećuje Englesku u kojoj mu katolički engleski parlamentarci čitaju izvatke iz poslanice BK (iz 1952.) gdje je mirno i dostojanstveno rečeno: *pritisnuti smo uza zid i ne preostaje nam ništa drugo nego mučeništvo.* Ipak 1957. otpočinje tzv. *Ostpolitik,* tj. otvaranje Svete Stolice prema istočnim zemljama. Smrt rektora Hrvatskog zavoda sv. Jeronima u Rimu, mons. dra Jurja Magjerca dovela je pomoćnog zagrebačkog biskupa Josipa Lacha u Rim na sprovod. On je bio primljen u audijenciju kod pape, u kojoj ga je zamolio da pozove naše biskupe u pohode *ad limina* za 1958. godinu. Papa mu je odgovorio: *Ako biskupi imaju putnice, dužni su doći ad limina.* Na jesenskom saboru 1957. biskupi odlučuju da će tražiti pasoše i, koji ih dobiju, poći će sljedeće godine *ad limina.* U svibnju 1958. stiže mons. Franjo Šeper, nadbiskup-koadjutor zagrebački. U listopadu 1958, nakon biskupske konferencije, dolazi biskup Čule u Rim, i tako reći s kolodvora ide na Trg sv. Petra da primi blagoslov *Urbi et Orbi* novoga pape Ivana XXIII. Kod njega je bio u privatnoj audijenciji 4. dan nakon krunidbe. Kako su bili prekinuti diplomatski odnosi s Jugoslavijom, tadašnji *L'Osservatore Romano* nije donosio vijesti da su naši bili u audijencijama, tako da ta vijest o Čuli nije bila raširena.

Iste su godine rođeni Stepinac i Čule. I jedan i drugi imali su sukobe s totalitarcima s desna i s lijeva. Dva ravna karaktera u vjernosti, hrabrosti i ljubavi. Čule je nosio Ivanu XXIII. poruku Stepinčevu: da on svoju sudbinu potpuno Papi prepušta. Ako Sv. Otac želi, da ostane i dalje u Krašiću, on će ostati. Ali ako Sv. Otac misli da treba poći u inozemstvo, što beogradska vlada sugerira, on će učiniti onako kako Sveti Otac odluči.

BIBLIOGRAFIJA

Alexander Stella, *Church and State in Yugoslavia since 1945,* *Cambridge University* 1979.

Banac Ivo, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: izvori, povijest, politika,* Globus, Zagreb 1985.

-Sa Staljinom protiv Tita, Zagreb 1990.

Bilandžić Dušan, *Historija socijalističke federativne Republike Jugoslavije. Glavni procesi 1918-1985,* Zagreb 1985.

Boban Ljubo, *Sporazum Cvetković - Maček,* Beograd 1965.

-Hrvatska u arhivima izbjegličke vlade 1941-1943, Globus, Zagreb 1985.

-Kontroverze iz povijesti Jugoslavije 1-3, Zagreb 1897-1990.

Ciliga Ante, *Yougoslavie sous la menace interieure et exterieure,* Paris 1951.

-Sam kroz Europu u ratu, Rim 1978.

Clissold Stephen, *Whirlwind,* London 1949.

Čulinović Ferdo, *Jugoslavija između dva rata,* Zagreb 1961.

-Okupatorska podjela Jugoslavije, Beograd 1970.

Dokumenti o protunarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera, Zagreb 1946.

Jelić - Butić Fikreta, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941-1945,* Liber Zagreb 1977.

-Četnici u Hrvatskoj 1941-1945, Globus Zagreb 1986.

Jugoslavija, čl. u *Enciklopedija Jugoslavije,* sv. 4-5, Zagreb 1960-1962.

Krizman Bogdan, *Pavelić i Ustaše,* Globus Zagreb 1978.

-NDH između Hitlera i Mussolinija, Globus Zagreb 1980.

-Ustaše i Treći Reich. 1-2, Globus Zagreb 1983.

-Pavelić u bjekstvu, Globus Zagreb 1986.

Maclean Fitzroy, *Eastern Approaches,* London 1959.

-Disputed Barricades, London 1957.

-In the Struggle for Freedom, New York 1957.

Mužić Ivan, *Katolička crkva u Jugoslaviji,* Split 1978.

Novak Viktor, *Magnum Crimen,* Zagreb 1947, Beograd 1986.

Tomasovich Joso, *Četnici u drugom svjetskom ratu,* Liber Zagreb 1979.

Topalović Živko, *Pokreti narodnog otpora u Jugoslaviji 1941-1954,* Paris 1958.

-Kako su komunisti dograbili vlast u Jugoslaviji, London 1964.

Tuđman Franjo, *Bespuća povijesne zbiljnosti,* Zagreb 1989.

Vitković Stanko, *Il movimento cattolico in Croazia, origine, sviluppo, influsso pastorale,* neobjavljena disertacija na Lateranu, Rim 1980.

Vojnoistorijski Institut (više pisaca), *Hronologija oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije 1941-1945,* Beograd 1964.

Summary

THE SOCIAL AND POLITICAL SITUATION DURING THE TIME OF BISHOP ČULE

The author writes about the main events of the pre-war, war-time and post-war periods which marked the life of the priest and bishop Petar Čule.

Before the war, it is necessary to point out the activities of various Croatian and Serbian political parties, as well as the Muslim and Communist parties. It is also worthwhile to mention the Concordat between the holy See and the Kingdom of Yugoslavia which was voted upon in the Parliament, yet not ratified in the Senate due to the opposition of the Serbian Orthodox Church.

During the war, the established Independent State of Croatia had tense relations towards bishop Čule from the outset due to the regime's unwillingness to recognize his nomination as bishop. The affair calmed down later on. The war-time atrocities started with the coming of the Četniks to which followed the revenge of the Ustaše. The Partisan Communist's were slyer than all the others and they succeeded in placing themselves in time on the side of the Americans, or rather the Allies, which enabled them to win and form a new state in 1945.

In the post-war period up till the time of the Informbureau in 1948, two processes in the Croatian Church were well known. These were the cases of archbishop Stepinac of Zagreb and bishop Čule of Mostar. From 1953 onward, the stance of the Communist's towards the Church was not as harsh as earlier, yet there was never full freedom for the Church. The Vatican Ostpolitik started with the departure of some Croatian prelates to Rome for the funeral of the Rector of the College of St. Jerome in 1957. A year later, some bishops who were able to obtain passports were allowed to come to the Vatican for their ad limina visits.

CRKVENE PRILIKE U VRIJEME BISKUPOVANJA MONS. ČULE

Mr. Ivica Puljić, Sarajevo-Hutovo

Uvodne napomene

Vrijeme i prostor sigurno su vrlo značajni faktori u formiranju lika svakoga čovjeka, on je u nekom stupnju uvijek produkt svog vremena i prilika u kojima je živio. Posebno je važno ono životno razdoblje u kome se usvaja intelektualni i moralni odgoj koji se ne dobiva samo u roditeljskoj kući i u školi nego i u sredini u kojoj mladi čovjek raste. A na nju opet neosporno velik utjecaj vrše suvremene prilike šireg pa i svjetskog značaja. Tako se čovjek ne odgaja sam za sebe niti sebi, nego je usmjeren na sviejt i vrijeme u kome živi i koji mu je izazov prema kojem se određuje. Da bismo shvatili mnogo toga u liku nadbiskupa dr. Petra Čule, nužno je poznavati taj svijet u kome se on izgrađivao sa svim šarenilom idejnih strujanja i socijalnih previranja prema kojima je on u svom razvoju morao zauzimati stavove.

Za svestran, iscrpan i nepristran prikaz lika nadbiskupa Čule nedostaje vrlo važan faktor: vremenska distanca. Kao prvo povjesničaru za novije vrijeme najčešće nisu dostupni baš najvažniji izvori, brižno čuvani u arhivima, jer bi njihovo objavljivanje imalo utjecaja i na sadašnjost. Zbog toga povjesničar radije piše pregled zbivanja novijeg doba a ne pravu povijest. Vremenska distanca je nužna i za objektivan pristup bez udjela afekata u prosuđivanju.

Imajući u vidu nužnost prikaza zbivanja i duhovnih stremljenja koja su izvršila utjecaj na formiranje lika nadbiskupa Čule, pristupamo ovom referatu ne samo kao okviru u koji taj lik uklapamo nego nam on daje i nužne

informacije da ga ispravno shvatimo i vrednujemo. Referat nije i ne može biti znanstveni rad sam za sebe nego je uvodno predavanje da se lakše shvati ono što slijedi. To je razlog da se razdoblje o kome je riječ ne promatra samo za sebe i cjelovito - što bi bilo i nemoguće u ovako malom prostoru - nego samo ukoliko je moglo izvršiti utjecaj na osobu o kojoj je riječ. Zato je prikaz uglavnom sumaran, a bilješke pod tekstom su ograničene samo na citate ili povjesna djela šireg značaja u kojima čitalac može lako pronaći literaturu za segmente koji ga više zanimaju.

Prilike u Crkvi prvih decenija XX. stoljeća

Ovo bi se razdoblje moglo nazvati najvažnijim za formiranje lika nadbiskupa Čule. Naime, uz intelektualnu formaciju tokom školovanja skoro uz bok po važnosti stoji opća situacija u Crkvi, jer se ona na formiranje svećenikova lika odnosi kao praksa uz teoriju. Zato je posve sigurno da je i na formiranje lika nadbiskupa Čule, što se uglavnom odvilo baš u ovom razdoblju, veoma utjecalo sve ono što se u Crkvi toga razdoblja zbivalo, čime se ona bavila i što se njome bavilo!

Prilike u Italiji svakako su od najvećeg značenja, ne samo po tome što u njezinu srcu rezidira Papa i uprava Crkve, nego što se u ovo vrijeme i jedno i drugo još uvijek regrutira baš iz te mjesne Crkve.

U vrijeme nadbiskupova rođenja u Italiji je bilo u punom jeku ono što je otpočelo tridesetak godina prije: formiranje i učvršćivanje talijanske nacionalne države. U tom procesu Pape su se uglavnom teško snalazili i dosta nespretno postupali, što je iz njihove perspektive bilo, izgleda, i jedino moguće. Naime, nisu ni smjeli činiti ono što je zahuktali talijanski nacionalni pokret od njih tražio: aktivno ratno učešće protiv drugih država posebno Austrije za oslobođenje i ujedinjenje zemalja u kojima žive Talijani. Ta Papa je Papa svih država i naroda, pa tek onda sin svog naroda! Razumljiva je i navezanost Papa na Crkvenu državu. Ona je prvenstveno formirana da štiti Papinu slobodu i neovisnost o političkoj vlasti. Čak ni njezino postojanje nije to moglo Papi osigurati pa je papinstvo više puta proživljavalo "saeculum obscurum" (mračni vijek) i trpilo progonstvo od osiljenih plemićkih porodica i moćnih vladara, a kakvoj se slobodi i neovisnosti može nadati u državi koja mu je i Rim oduzela! Zbog tog povijesnog iskustva Pape ne priznaju talijansku

državu i neprijateljski se prema njoj odnose služeći se i savješću vjernika: Pio IX. dekretom "Non expedit" 1874. zabranjuje vjernicima sudjelovanje u izborima i vladinim ustanovama što i njegovi nasljednici ne povlače.

Ovakav stav Papa sablažnjavao je talijanske rodoljube i dao u ruke liberala najmoćnije oružje u borbi protiv Crkve uopće. "Non expedit" im je upravo dobro došao da iz dana u dan uvode i dosljedno provode anticrkvene zakone. Papa kao omraženi izdajnik naroda samo zbog vanjske politike smije boraviti u Rimu u pravom sužanjstvu te samo u desetljeću pred nadbiskupovo rođenje četiri puta traži mjesto izvan Italije kamo bi ponovno pošao u "avinjonsko sužanjstvo"[1]

Ova kušnja bila je ipak u duhovnom pogledu korisna. Papin ugled izvan Italije naglo raste, proporcionalno njegovu padu u Italiji. Osim toga, vjerničke mase u državi odvraćaju se od slatke političke napasti te se okreću čisto unutarnjem životu koji buja u jednom pravom preporodnom pokretu te je kao takav, apolitičan i čisto crkven, najjača oporba liberalnoj državi. Ta neravnopravna borba ovog i onog svijeta baš će na vrhuncu biti godine nadbiskupova rođenja kad novopokrenuti katolički list "Cultura sociale" piše o sukobu "dviju različitih, međusobno duboko neprijateljskih kultura".[2] Ovakav razvoj događaja u Italiji bit će praktična škola govore o njezinu porazu. Uspješni katolički pokret u Italiji imat će vrlo velikog utjecaja u formiranju i usmjeravanju katoličkog pokreta među Hrvatima koji baš u vrijeme neposredno pred rođenje i prvih godina života i školovanja nadbiskupa Čule udara svoje temelje i određuje smjernice rada kojim je zahvaćen sav katolički život, a posebno školska i studentska mladež u našim katoličkim učilištima, bilo kleričkim i redovničkim, bilo laičkim.

Ništa manje za opću Crkvu i njezin život u razdoblju o kome govorimo nije bilo ni ono što se dogadalo u Francuskoj. Tamo je Crkva - po sudu povjesničara - proživljavala vrlo oštru pokoru za dugi niz stoljeća u kome je bila "službenica režima". Naime, od Srednjeg vijeka Crkva u Francuskoj daje punu podršku težnjama francuskih kraljeva koji su najčešće u neprijateljstvu

---

1 God. 1881/82. radilo se o Papinu azilu u Tridentu, opet 1888. negdje u Austriji, 1889. se pomišlja na Španjolsku, a o traženju azila se radi i 1891. Usp. H. Jedin, *Velika povijest Crkve*, VI/2, Zagreb 1981. str. 18. bilj. 35.

2 *Ibid.* 92. List je bio na neki način ideološko glasilo mladih talijanskih kršćana demokratskog opredjeljenja. Usp. S. Tramontin, *Nuova storia della Chiesa, La Chiesa nel mondo moderno*, 5/2, izd. Marietti, Torino 1979, str. 356.

s Nijemcima koji imaju cara i Italijom koja ima Papu te imaju pretenzija, bilo carskih bilo crkvenih na njihovo državu. Kralj za uzvrat daje podršku skoro potpunom osamostaljenju Crkve u Francuskoj koja se sve manje pokorava općim crkvenim direktivama i razvija svoj galikanizam. Ta uska suradnja s državom Crkvu će veoma puno stajati jer je narodne mase više neće puno razlikovati od omražene države. Iako se svećenstvo na skupštini generalnih staleža 5. svibnja 1789. oduševljeno složilo s trećim staležom i opredijelilo za revolucionarna stremljenja, bit će to prekasno: revolucionari te iste godine u svojim jurišima ne razlikuju Bastillu od samostana, niti crkvene od plemićkih dvoraca te u svoje zatvore strpaše oko 40.000 svećenika. Sve od ovog vremena pa do novijih dana vlade u Francuskoj kako se god one zvale razlikovat će se u odnosu prema Crkvi - uglavnom - samo po većem ili manjem neprijateljstvu. Takva je bila i republikanska vlada uspostavljena 1875. godine koja uz svu strpljivost i taktičnost Papa i mjesne Crkve sustavno provodi sekularizaciju u Francuskoj ukidajući i progoneći mnoge redove i kongregacije što je na vrhuncu baš prvih godina nadbiskupova života, 1903./4. prognano je 20.000 redovnika. Ova se vlada okomila na crkveno školstvo, pregovara s Italijom te 1904. dolazi do prekida diplomatskih odnosa sa Sv. Stolicom, a 1905. donosi u odnosu na Crkvu zakon koji je ocijenjen kao "najradikalniji sustav rastave koji se može zamisliti".[3] Maltretiranje biskupa i svećenika, prisilna preseljavanja te kažnjavanje vjernika zbog tzv. "misnog delikta" dovodi do otvorenih pobuna vjerničkih masa nakon čega vlada samo nešto blaže tumači i dalje važeće zakone. Od 1915. dolazi do nekakvih polusužbenih odnosa s Vatikanom i 1924. do kakve-takve normalizacije odnosa.

I ova pokora jedne mjesne Crkve bila je plodonosna za čitavu Crkvu. Izgubivši potporu i u vladama, Crkva se u Francuskoj osvješćuje i osamostaljuje te upire pogled u Petrova nasljednika kao jedinu dasku spasa. Sada će većina francuske Crkve uporno i radikalno razvijati svoju bezuvjetnu vjernost Papi što će se širiti veoma brzo i na sve države gdje je Crkva ugrožena te okupljati oko sebe sve tradicionalne pokrete i u zemljama gdje to nije slučaj. Taj moćni pokret, od Papa neiniciran, ali blagonaklono gledan, učinit će čudo: onda kada papinstvo politički pada na nulu izrasta duhovno u svjetsku velesilu. Zbilo se to na I. Vatikanskom kada u isto vrijeme Papa postade i vatikanski sužanj i nepogrešivi univerzalni biskup svijeta! i prije i poslije će se u ovim

3 Jedin, *n.d.* str. 482.

strujanjima isticati isusovci koji će ultramontanističke ideje širiti katoličkim svijetom kroz svoje ustanove, zavode i učilišta. Veliku će ulogu igrati i tada jedino u punom smislu pravo crkveno sveučilište u Louvainu koje će često biti miljenik Papa.[4]

Nadbiskup Čule svoju intelektualnu i moralnu formaciju proživljava u ovakvom ozračju. G. 1909. stupa u Stadlerovo sjemenište u Travniku. Veliki Strossmayer će u prvom razdoblju biti negativno raspoložen i sumnjičav u odnosu na Stadlera, glavni je razlog u tome što ga je poznavao kao isusovačkog ultramontanca koji po njegovu sudu ne bi mogao imati revnosti za narodnu stvar. Kroz malo vremena on se korigira te u pismu Račkom 1889. prizna da je Stadler "pobožan, energičan, raden i domorodan čovjek" ali nadodaje da je ipak "malo nešto jezuita".[5] A Stadler u isusovcima vidi najvrednije sinove Crkve. U svom biskupovanju se odlučuje na njih osloniti pa nije nimalo čudno da ih šalje u Bosnu prije nego je sam došao! - Kako li je samo, ne poznavajući ovo stanovište Strossmayera, kad mu je, čuvši da je odlučio otvoriti u Osijeku sjemenište, savjetovao da ga preda isusovcima! Strossmayer to odbija s odavanjem priznanja njihovoj vjernosti i revnosti za Crkvu ali ne misleći da imaju istu revnost i za narod. Stadler će uzeti isusovce i za profesore i odgojitelje sarajevske bogoslovije gdje će Čule nastaviti bogoslovske studije. Svoje postdiplomske studije nastavit će baš u već spomenutom Louvainu i Innsbrucku gdje je doktorirao 1923. Ovo je sasvim dovoljno da shvatimo njegovu bezuvjetnu odanost Papi pa i onda kad i nije razumio određene postupke rimske kurije ne pripisujući to nikad Papi.

U sklopu crkvenog života onog vremena prepoznatljiv je još jedan utjecaj koji je dolazio sa sjevera. I on je imao duboke povijesne korijene. Naime, također dugi niz stoljeća i Crkva u Njemačkoj prikuplja svoja *gravamina nationis germanicae* u odnosu na ono što dolazi s juga. Ta će gravamina zapravo biti gomilanje eksploziva koji će eksplodirati u najneugodnijoj aferi zapadne Crkve: protestantizmu. Manji dio nacije se uspio odhrvati i ostati vjeran jedinstvu Crkve u dogmi i hijerarhiji dok će i dalje biti osjetljiv na svoja

4 Sveučilište uživa posebno naklonost pape Leona XIII. Na njemu je po Papinoj želji ustanovljena i posebna katedra tomističke filozofije. Usp. literaturu kod Jedin, *n.d.* str. 112. u bilješkama.

5 O odnosu Strossmayera prema Stadleru i njegovu "jezuitstvu" vidi A. Šuljak, *Biskup J. J. Strossmayer i nadbiskup Stadler*, u zborniku *Katolička Crkva u Bosni i Hercegovini u XIX. i XX. stoljeću*, Studia Vrhbosnensia I, Sarajevo 1986, str. 121-136.

prava. Računajući na to liberalne vlasti i protestantska većina su se nadali u Bismarckovu *Kulturkampfu* zadati konačan udarac katolicizmu u Njemačkoj, ali su se prevarili. Samo su doprinijeli osvježenju njemačkog katolicizma, njegovu utvrđenju i organiziranju na političkom polju.

Pod utjecajem prosvjetiteljstva, koje ovdje nije bilo neprijateljski raspoloženo prema Crkvi u Francuskoj, razvit će se ovdje ipak jedan pravac s kojim će Crkva imati problema. Taj je pravac u povijesti nazvan "febronijanizmom" ili bolje rečeno "episkopalizmom". On naglašava prava mjesnih Crkava i njihovih biskupa za koja tvrdi da ih Rim odveć ugrožava svojim centralizmom. Austrija, posebno njezini vladari Marija Terezija i sin joj Josip, bit će pod utjecajem pravnika i teologa iz ovog kruga. Tako će se na području carevine razviti poseban oblik prosvjetiteljstva nazvan "jozefinizam". Za razliku od drugih oblika prosvjetiteljstva ovaj je u odnosu prema Crkvi ipak dobronamjeran. Samo, što je Crkvi korisno, a što štetno, ne odlučuju ona i Papa, nego car i njegova vlada. Ona procjenjuje koji su redovi i družbe korisni Crkvi i narodu te ih po svojoj procjeni ukida, njihova imanja oduzima, ali ne kao u Francuskoj u korist države nego stvara tzv. "Vjerozakonsku zakladu" bez koje se ne bi moglo zamisliti crkveno graditeljstvo te prilično dobra situiranost crkvenih organizacija u vremenu koje je slijedilo. Carevina prihvaća Papu kao glavu kršćanstva, ali njegov utjecaj u državi svodi na minimum. Uzdiže samosvijest i ponos vlastitog episkopata. Zato nije nimalo čudo što je oporba proglašenju dogme Papine nepogrešivosti bila jaka ne samo u episkopalizmu zaraženoj Njemačkoj nego i kod dijela biskupa iz Austrije. Oni su opet prilično odani caru, tako će episkopat 1891. savjetovati vjernicima "da biraju samo takve izbornike koji će biti odani caru". A katolički car će uvijek uz sva neslaganja biti ipak čovjek Crkve na koga će se Papa moći osloniti. Tako je papa Leon XIII. izjavio: "Sva moja nada, sva moja ljubav, sve moje povjerenje upravljeni su, uz Boga, prema njegovom veličanstvu, austrijskom caru".[6] Uz sva neslaganja koja dosižu vrhunac 1894-85. (ne odobravanje vladinih postupaka u odnosu na jezik u liturgiji u Mađarskoj, uvažavanje mišljenja vladi nepoćudnih biskupa, posebno Strossmayera i Stadlera. Rampollino koketiranje s Francuzima i dr.) ne dolazi do prekida odnosa. Pio X. će uvažiti mnoge želje vlade i o monarhiji

6 Jozefinističke su zasade u našim stranama predmet istraživanja više naših povjesničara te još uvijek nisu ni približno proučene. Kratak pregled pokreta (i spomenute citate) kao okvirnu informaciju donosi i Jedin, *n. d.* str. 45-54.

se blagohotno izražavati premda će se ipak žaliti dfa u njoj uvijek vlada jozefinizam. Vlada će opet obuzdavati sve struje u sebi neprijateljske prema Crkvi i prilično suzbijati *Los-von-Rom-Bewegung* njemačkih nacionalista koji su pokušali za sebe predobiti nezadovoljne ne-Nijemce u državi. Ipak će Crkva na području carevine uvijek imati određenih jozefinističkih karaktera, jedna od njih je i spomenuta samosvijest i visoki ugled klera posebno biskupa. Pravo je čudo kako je u sebi harmonično sjedinio nadbiskup Čule: apsolutnu poslušnost Papi do štovanja i ono "ja sam biskup!" što svakako ima korijene u nikad neprevladanu jozefinizmu.

Ovo razdoblje zahvatila je i dobro uzdrmala Crkvu i još jedna kriza koja nije imala nacionalne i državne granice. Naime od početka stoljeća rastu slobodarske težnje na svim područjima tadašnje Europe. Revolucionarna kriza 1848. plod je tog nezaustavljenog duha vremena. Katolički mislioci uočavaju kako Crkva u ovom znaku vremena zaostaje, te pokušavaju - kako sami misle - učiniti ono što je Pracrkva učinila s grčko-rimskim duhom: kristijanizirati te nove idejne pravce, najčešće skupljene pod isto ime: liberalizam. Poticaj tim novim katoličkim teolozima doći će i iz krugova koji su pokušavali bar donekle parirati razbuktaloj teologiji i nauci o društvu kod protestanata, posebno u reakciji na njemački *Kulturkampf* u kojoj se budi katolička samosvjest i brzo ide putem napretka katolicizma u svakoj znanosti. Ali više od toga izazivaju ove nove teologe određene nespretnosti i pretjeranosti u zahuktalom pokretu ultramontanizma u kome su oduševljeni, ali često nedovoljno teološki učeni prvaci, posebno laici, razvijali teološki krivu sliku Crkve, posebno Pape. Iz tog kruga npr. ove teologe posebno iritira govor o Papi kao vice-Bogu za čovjeka, zatim o trostrukom Kristovu utjelovljenju: u Mariji, Euharistiji i Papi, te npr. izjave poput one: "Kad papa meditira, misli Bog u njemu" i sl.[7] Ovakve izjave izazivaju na drugoj strani skrajnosti, oživljavaju stari galikanizam, episkopalizam, borbu za autonomiju katoličkih učilišta od crkvenog učiteljstva, preispitivanje dogme - jednom riječju: liberalizam koji miriše na pravu anarhiju kako u nauci tako i u strukturi Crkve.

Pape ovog vremena uglavnom reagiraju prilično nespretno. Povjesničari misle da je tomu razlog jačanje uloge kancelarija na uštrb kardinalskog i biskupskog zbora, jer u njima uglavnom sjede ljudi osrednjih sposobnosti koji su navezani na sve staro "od odijela do nazora". Oni nisu kadri Papi

7 Jedin, *n.d.* VI/1, str. 747.

podastrijeti niti kritički prikaz niti argumentiranu reakciju, što nikako nije bilo kadro uvjeriti zalutalog u bilo kom pravcu. Tako ćemo u enciklici *Mirari vos* Grgura XVI. koja se uglavnom okomljuje na pristaše "novog" pročitati ono što danas nikako ne bi prošlo: "...ta ludost da se svakome mora omogućiti i zajamčiti sloboda savjesti", ili osuda rastave Crkve i države, suvereniteta naroda i sl. Nova enciklika *Singulari nos* u blažoj će formi osuditi i tradicionalistička zastranjenja, ali sve u svemu Papin stav će tradicionalisti doživjeti kao pobjedu cjelokupnog svog mišljenja, te novim zaoštravanjima izazivati sve dublji jaz. Vrijeme koje je uslijedilo bit će vrijeme još sudbonosnije borbe. Pio IX. će 1864. uz encikliku *Quanta cura* objaviti i pomno pripremani *Syllabus errorum* koji povjesničari nazivaju "nezgodnim dokumentom". Riječ je o 80 kratkih izreka-osuda isto toliko idejnih pravaca, kao npr. panteizam, racionalizam, socijalizam, indiferentizam, masonstvo, galikanizam, etatizam, naturalizam i sl. Naravno, ovako zamišljen dokument nije u sebi ni mogao sadržavati dužnu argumentaciju koja bi uvjerila protivnike te je, uz očuvanje od krivih mišljenja onih koji pod svaku cijenu žele ostati vjerni Crkvi, samo razjario isto onoliko -izama koliko ih je osudio. Papa Leon XIII. već svojim imenom izaziva reakciju jer je shvaćeno kao geslom za dominaciju poput Leona Velikog, Leona III. Dočekan je taj starac rugalicom: "Non e' Pio, non e' Clemente, Leone senza dente". Već se od njegova nastupa uvidjelo da je to papa velikih želja. Prijenos posmrtnih ostataka Inocenta III. iz Perugie u papinsku katedralu bio je dodatni argument. - Ipak, bio je to Papa u čije se vrijeme više radilo o pomirenju nego razdvajanju. Prozvan je Papom mira, Papom radnika, prijateljem Slavena... a glavna mu je briga bila pomiriti Crkvu s modernim svijetom. Takvim opredjeljenjem svog pontifikata veoma je uzdigao ugled Petrova nasljednika. Osokolio je umove u Crkvi da pokušaju usvojiti dostignuća znanosti i pomiriti ih s Crkvom. Međutim, sloboda je uvijek rizična. Njegov nasljednik Pio X. prvih je godina također vrlo taktičan, ali se od 1910. sve više puni strahom od modernih strujanja u Crkvi te ih sve više smatra opasnijim od protestantizma, pa se konačno i on vraća krutom stavu Pija IX. Taj Papa župnik koji je "posvuda ostavljao dojam sveca" i nastojao obnoviti cjelokupan život Crkve i sve pokrenuti u oduševljenu katoličkom pokretu nije mogao gledati kako moderna strujanja prazne sjemeništa, stvaraju nesigurnost u teologiji, nepovjerenje u strukturama, hlađenje molitvenog i sakramentalnog žara... Tako je pribavio sebi naziv u sebi teško spojiv: konzervativni papa reforme! Ono "reforme" odnosi se na reorganizaciju katoličkog pokreta, kanonskog prava, sjemeništa, crkvenog pjevanja, kalendara, brevijara... Ali o nekom teološkom preispitivanju što ga je tražila moderna teologija, koja je sve počela preispitivati pod utjecajem

biblijskih znanosti kod protestanata, nije bilo govora. U modernizmu je bilo nespojivih tvrdnji s tradicijom Crkve, npr. "Isus je navijeŝtao Kraljevstvo, a došla je Crkva" koju on nije htio, i sl. Leon i njegovo vrijeme su za okolinu Pija X. smatrani razlogom svih nedaća. G. 1904. počeo je s obazrivim osudama u enciklikama *Ad diem illum* i *Jucunda sancta accidit,* zatim slijedi 1907. dekret Sv. Oficija *Lamentabili sane exitu* te konačno 1910. motu-proprio *Sacrorum antistitum* koji traži antimodernističku zakletvu za gotovo sve službe u Crkvi. Papa s ondašnjim stupnjem razvoja katoličke teologije i nije lako mogao u modernom odlučiti i ono što je stvarno na dobro Crkve od pogubnog, niti u tradicionalnom preživjelo od neprolaznog. Usporediše ga s komandantom topništva koji s visine brežuljka dobro ne vidi pa puca po obadvije vojske koje se u grču bore uništavajući uz neprijatelja i svoje ponajbolje trupe!

Papina je osuda ohrabrila integriste koji se svim oduševljenjem pokreću na pravi križarski rat protiv modernizma. To je ujedinilo sve suvremene pravce izvan Crkve protiv nje izvana, a iznutra zakočilo bar za jednu generaciju svaki napredak u teologiji. Sumnjičenja zbog modernizma teologa, prelata i dr. ponekad će se možda i pretjerano uspoređivati sa srednjovjekovnim gonjenjem vještica. Kardinal Ferrari će u korizmenoj poslanici vrlo rano napisati: "Tužno je što se mnogi, dapače javno, predaju ekscesima, te žele gotovo posvuda nanjušiti i žigosati modernizam, što žele barem osumnjičiti zbog modernizma ljude koji su daleko od toga".[8] Uz ono pozitivno koje se sastoji u očuvanju pravovjernosti, zaustavljanju opadanja vjerskog žara i sl. antimodernistička borba donijela je Crkvi u vremenu teološke formacije nadbiskupa Čule i određene negativne stečevine: strah i nepovjerenje prema svemu novome, pretjerana navezanost na sve staro. Ljudima njegova vremena i odgoja ponekad će II. vatikanski veoma sličiti modernističkom prodoru s početka stoljeća pa će s nepovjerenjem odbacivati ili bar teško pristupati reformnim zahvatima u upravi, liturgiji i drugome u postvatikanskom razdoblju, u čemu moramo imati bar malo dužnog razumijevanja i za biskupa Čulu (latinski, rimski kanon, napovjerenje prema novim vijećima,[9] pričest na ruku, "pružite mir" u crkvi i sl.)

Negativan stav prema većini onoga što je to doba smatrano suvremenim

---

8 Citirano prema Jedinu, *n.d.* str. VI/2 445-6.

9 Nepovjerenje prema pastoralnom i drugim vijećima pojačano je tenzijom da se iskoriste u hercegovačkom sporu protiv biskupa.

prouzročio je opću odioznost prema Crkvi i antiklerikalni pokret u svim državama, posebno na socijalnom i znanstvenom planu. Crkva tome želi parirati u raznim oblicima katoličkog pokreta i posebnom vrstom apologetske literature što i jedno i drugo cvjeta. I jednom i drugom će kasnije dr. Čule dati svoj obol: 1925. i 1926. u biblioteci "Savremena pitanja" u Mostaru objavljuje dvije takve knjižice: *Misli velikih umova o Bogu i vjeri* i *Misli velikih umova o Kristu i kat. Crkvi*. U predgovoru prve knjige Čule je predstavlja kao "zgodno i savremeno apologetsko štivo" za svoje vrijeme koje on naziva "nefilozofsko doba" u kome se razvila "žučljiva kampanja što su je poduzimali protiv tradicije i auktoriteta s jedne strane racijonalizam, a s druge novovjeki subjektivizam"[10] A kao biskup kasnije rijetko će propustiti da svojim svećenicima, bogoslovima i sjemeništarcima ne preporuči Marijinu Kongregaciju i Lige sv. Ivana Vianneya i Petra Barbarića.

Crkva između dva rata

"Besmislena klaonica" - kako papa Benedikt XV. nazva Prvi svjetski rat - odnijela 10 milijuna žrtava i stvorila 20 milijuna bogalja. Sile pobjednice nisu poslušale Papin glas za stvaranje pravednog mira, pa je od početka očito da će to biti samo primirje. Ozakonjeno nepravedno rješenje potaknulo je razvoj totalitarnih ideologija: fašizma, nacionalizma, rasizma te komunizma, a široka demokracija i parlamentarizam omogućuju im brzi uspon. Svi su anticrkveno ustrojeni te u savezništvu s liberalima i masonima proriču brzi nestanak Crkve.

Crkva je tokom rata i neposredno nakon njega na čelu imala papu Benedikta koji nosi epitete "diplomat i posrednik, praktični karitativni radnik". Pozivi na mir, brižno čuvana neutralnost i posebno katolički karitas koji se ističe u posredovanju za sve zarobljenike i obilnoj pomoći postradalima s bilo koje strane (Papa je osobno darovao za rusku djecu 80 milijuna lira) što pribavi Vatikanu časni naziv "Drugi Crveni križ", diže ugled Pape i Katoličke Crkve. To otupljuje oštricu svih režima te se liberalni predratni zakoni - iako većinom neukinuti - ignoriraju.

10 Tako on piše u predgovoru knjižici *Misli velikih umova o Bogu i vjeri*, Mostar 1925, str. 7-9.

U Francuskoj se anticrkveni zakoni zaboravljaju zbog rodoljublja katolika u ratu. Papa to podržava obuzdavajući monarhistički usmjerenu "Action francaise" i proglašujući svecima Ivanu Aršku, Tereziju iz Lisieuxa i Sofiju Barat. Odmah u poratnom razdoblju uspostavljaju se doplomatski odnosi koje nije ljevica nakon pobjede prekinula.

Italija je 15. članom tzv. Londonskog tajnog ugovora 1915. dobila jamstvo saveznica da u budućem mirovnom ugovoru bude isključen Papa i rimsko pitanje,[11] ali enciklika *Pacem Dei munus* otvara put suradnje. *Non expedit* više se ne upotrebljava pa katolička Pučka stranka doživljava nesmetan razvoj što sigurno djeluje na fašiste koji 1922. dolaze na vlast na pomirljiviji stav prema Crkvi kojoj opet imponira njihov odnos prema masonima i liberalima. Plod otupljivanja oštrice svakako je Lateranski ugovor i konkordat 1929. koji garantiraju slobodu Crkve.

Gubitkom Elzasa i Lotaringije postotak katolika u Njemačkoj spade na 32%. Ustav iz 1918. uvodi djelomičnu rastavu Crkve i države, ali daje punu slobodu svim vjernicima. Iduće godine Pruska ambasada u Vatikanu pretvara se u njemačku, a Papin nuncij iz Bavarske prelazi u Berlin. Kao Rosenbergova knjiga *Der Mythus des 20. Jahrhunderts* ispoljava otvorenu mržnju ne samo prema Židovima nego i kršćanstvu, jasno je bilo da je Hitlerova neutralnost u *Mein Kampf* zapravo samo taktika, te da će nacisti po dolasku na vlast biti neprijatelji Crkve. Iako Hitler pristupa sklapanju konkordata 1933, već iduće godine Vatikan upućuje brojne protestne note, ali uzalud: što je Hitler bivao jači, kršenje konkordata bivalo je sve otvorenije a rat bliži.

Pod utjecajem konvertita Engleska svoj odnos prema Katoličkoj Crkvi poboljšava. Ona 1914. uspostavlja svog predstavnika u Vatikanu, 1926. ukida diskriminatorske zakone u odnosu na katolike te 1937. priznaje potpunu samostalnost katoličke Irske.

Nakon pobjede ljevičara na izborima u Španjolskoj 1936. uskoro izbija građanski rat u kome je stradalo 11 biskupa i više tisuća svećenika i redovnika. Pobjednička strana nakon rata pruža Crkvi ne samo slobodu nego i svakovrsnu pomoć. U Austriji naprotiv nakon aneksije 1938. Crkva slijedi sudbinu Njemačke. Uskogrudni nacionalni osjećaj u Poljskoj i Mađarskoj nanosi štetu Crkvi u odnosu na slabljenje grkokatolicizma uopće.

11 Tramontin, *n.d.* str. 340.

Jugoslavenske će se vlasti više povoditi za primjerom Čehoslovačke u kojoj prosvijećeni liberal predsjednik Masaryk isticanjem rodoljublja uspješno vojuje protiv Crkve iako je u zemlji 75% katoličkog stanovništva. Antirimsko raspoloženje ostvaruje se u dva smjera: ili istupi iz Crkve ili hod u pravcu stvaranja nacionalne Crkvu. Kada su 1920. uslijedili zabrana i ekskomunikacije, liberalni dio svećenstva i inteligencije stvara nacionalnu Crkvu. Masoni i liberali diktiraju zakone zemlje u anticrkvenom duhu, te uvodi privlačna moderna omladinska udruženja koja s istom namjerom kasnije kopira kraljevina Jugoslavija.

Austro-ugarska nagodba i vladavina dominacije ovih dvaju naroda u odnosu na Slavene produbila je u državi duboki jaz koji će voditi propasti monarhije. Hrvati će se dijelom zalagati za slobodu Hrvatske u povijesnim granicama, a jedan dio predvođen u početku Strossmayerom i Račkim, svjestan da su Hrvati za takav europski zahvat mijenjanja granica nedovoljno jaki, oslanjaju se na ostale južne Slavene pa i sve Slavene uopće (jugoslavenstvo i panslavizam). Ujedinjenje Italije pružalo je ovakvim strujanjima uvjerenje da bi slobodna Srbija trebala odigrati ulogu Pijemonta. Srbija naprotiv, uska u svom svetosavlju, nije dozrela za tu ulogu, ona sanja o posrbljivanju drugih naroda i u tom smjeru usmjeruje posebno svoju aktivnost u pravcu Bosne, Hercegovine, Crne Gore, Vojvodine pa i Hrvatske. A diskriminacija drugih naroda i konfesija u samoj kneževini bila je takva karaktera da je zabrinula evropske vlade te one zabranjuju Srbiji 35. članom Berlinskog kongresa da i dalje provodi vjersku diskriminaciju. Međutim, Srbija ide i dalje istim putem. Pašićeva vlada 1891. zabranjuje "verska putovanja" katolicima po Srbiji. Sveta Stolica optužuje na međunarodnom planu Srbiju da njezina vlada prekrštava katolike te njihovu djecu u školama pravoslavizira, prisiljava da idu u pravoslavne crkve i na pravoslavni vjeronauk. Ali neće biti vješta prilikama u Srbiji pa, kad je vlada radi međunarodnog ugleda pristupila sklapanju konkordata koji je u Rimu potpisan 1914. u njemu su svi katolici u Srbiji proglašeni Srbima i njihov jezik srpskim![12]

Krfska deklaracija 1917. obećaje ravnopravnost svih vjeroispovijesti u budućoj državi. Vjerujući obećanjima hrvatski episkopat prihvaća novu državu i pozdravlja njezino stvaranje te djeluje na Vatikan da je prizna.

12 Usp. sažeti prikaz u knjizi I. Mužića, *Katolička Crkva u kraljevini Jugoslaviji*, izdanje Crkve u svijetu, Split 1978, str. 20-23.

Međutim, od samih početaka nova je država antikatolički usmjerena i u tom pogledu koristi sve svoje mogućnosti, sve konfesije i sve pokrete kao saveznike.

Pravoslavna Crkva u Srbiji bila je začetnik antikatoličkog usmjerenja te države. Isto je tako djelovala i na novu državu. Njezini episkopi poručuju novoj vladi da je o njoj riječ kao o "ne samo državnoj Crkvi, nego gotovo identifikovanoj sa državom". Država otkupljuje od carigradske patrijaršije vrhovništvo srpskoj Crkvi nad katolicima u Bosni i Hercegovini za milijun franaka. Njoj to nije dosta te ističući svoje "mnogobrojne i raznovrsne materijalne žrtve kroz vekove, a naročito u poslednje vreme za stvaranje ove države" traži kao odštetu godišnje 70 milijuna dinara te opet "za mnogostruke potrebe Crkve" još 30 milijuna godišnje.[13]

Patrijarh Dimitrije Pavlović ipak će obuzdavati antikatoličko pisanje i napade u crkvenom tisku, ali novi patrijarh Varnava ubrzo će nakon nastupa u uskrsnoj poslanici 1931, oštro napadajući Katoličku Crkvu, iznijeti zapravo svoj program, te će tom programu ostati vjeran do smrti i mrtav mu čak poslužiti obarajući konkordat. Država je dala otvorene mogućnosti djelovanju masonerije protiv Katoličke Crkve. A ono je toliko bilo jako da skoro i nije bilo udruženja u kome nisu bili pa čak i preuzeli njegovo vodstvo: Crveni križ, Jadranska straža, Udruženje rezervnih oficira, Matica srpska, Savet trezvenosti, lovačka društva, pjevačka društva, narodni univerziteti, knjižnice, aeroklubovi, planinarska društva, ribarska društva, antituberkolozna liga, pa čak i crkvene općine! Masonerija, organizirana tako da bude lako prihvatljiva vjerniku raznih vjera a i ateistu, išla je na osvajanje svih duhovnih pozicija države. Sve do 1932. nema traga o njezinu neprijateljstvu prema Pravoslavnoj Crkvi koju hvali, a od tad je optužuje da je pala pod utjecaj ruske, masonstvu neprijateljske Crkve. Starokatolički pokret među Hrvatima podupire na sve načine, posebno glorificirajući antilatinske rodoljube iz prošlosti, posebno stvarajući mit o Grguru Ninskom. Okomljuje se na sve katoličke duhovne snage, u prvom redu na isusovce, škole, katoličke organizacije pa je izgleda sve što je država u tom pravcu činila, činila u savezu s masonima. Na beskompromisan stav prema Katoličkoj Crkvi jugoslavensku masoneriju opredjeljuju zagrebački masoni. Najžešća se borba vodila u tisku i raznim edicijama. U službenom izvještaju Jugoslavenske lože

13 *Ibid.* str. 30. i bilješke na istoj strani.

iz 1934. zapisano je: "Jedan jugoslavenski brat sad sprema znanstveni rad o Isusovcima i klerikalcima u kome želi istaći njihov razorni rad u Jugoslaviji".[14] Ugledni mason Viktor Novak u predgovoru svog *Magnum crimen-a* 1948. piše: "Daleko prije drugog Svjetskog rata imao sam u planu da napišem veće djelo, u kome bih u tri knjige, prikazao sekularni razvoj uloge katoličkog klera u historiji klerikalizma u Hrvatskoj skupljao sam građu već veoma dugo, prateći stalno više od 40 godina rad klerikalizma, iz neposredne blizine. I kao omladinac-gimnazijalac i kao student sveučilišta u Zagrebu, kao član Austrijskog historijskog instituta i Vatikanske paleografske škole u Rimu, a onda i poslije prvog Svjetskog rata kao profesor sveučilišta...". Kao da je izgleda već unaprijed znao i za "zločine" u II. svjetskom ratu.[15]

Komunistička partija podržavala je i radila sve što je destabiliziralo Jugoslaviju. U odnosu na Katoličku Crkvu njezini su aktivisti u svemu prednjačili. Za ilustraciju navodimo njihovu aktivnost pod vodstvom Milovana Đilasa u obaranju konkordata. "Na prvom mestu odredili smo parole koje će posle molepstvija izazvati ovacije u crkvi i sveštenicima i odredili parolaše. Parole su bile: 'Živela svetosavska pravoslavna crkva!', 'Slava izginulim sveštenicima na braniku Srpstva!', 'Živelo pravoslavlje!'. Zatim tri dobra pevača imali su nalog da posle parola zapevaju 'Uskliknimo s ljubavlju svetitelju Savi!', a onda 'Srpska crkvo, majko moja, braniće te deca tvoja! Najzad su određena lica koja će, posle pesme, kad se masa naelektriše, pljeskati i zahtevati litiju vičući: Litija! Litija! energično, uporno, dok sva masa ne prihvati. Kad litija iziđe na ulicu, propustiti napred sveštenike i crkvena znamenja jer na njih policija ne sme pucati, a onda navaliti sa parolama protiv režima. Dalje se orjentisati prema situaciji".[16]

Država je pokušavala već od početka, poticana od masona i Srpsko-pravoslavne Crkve, nastavljajući predratna nastojanja u Srbiji, bar dio Hrvata i hrvatske Crkve proglasiti Srbima i Srpskom katoličkom Crkvom. Računala je na spremnost Vatikana na popuštanja i nevještost našim prilikama. U dokumentaciji o pripremi za konkordat možemo pročitati i ovo: "U Vatikanu, kad sam ja razgovarao, mi smo uspjeli da imamo pored primasa srpskog barskog još tri sufragana: kotorskog, mostarskog i možda

14 I. Mužić, *Masonstvo u Hrvata*, Matica Hrvatska, Zagreb 1989, str. 332.
15 Citirano prema reprint-izdanju iz 1986. str. IX.
16 Mužić, *Katolička Crkva...*, str. 150. i bilj. 115.

dubrovačkog i da budu sa Beogradsko-barskom nadbskupijom".[17] Zbog toga su se hrvatski vođe i Crkva pribojavali konkordata koji vlada želi s Vatikanom sklopiti uglavnom ne samo bez Hrvata nego i možda protiv Hrvata. Radić je 1925. oštro reagirao: "Ja ne dopuštam, jer ovdje predstavljam hrvatski narod, da se ovim Konkordatom veže naš hrvatski narod, ne dopuštam da se on metne u te verige".[18] Kasnije će i Maček, kome je Crkva priznala političko vodstvo naroda, biti protiv konkordata ističući da će doći vrijeme kad će Hrvati moći sami urediti svoj odnos prema Crkvi da ona bude zadovoljna u sretnom narodu. Vatikan je bio svjestan da slično mišljenje o konkordatu ima i hrvatski episkopat. Dok je Stepinac morao paziti na stilizaciju svojih izjava, nadbiskup Šarić se otvoreno izražavao zbog čega je od nuncija dobio ukor. Zato se protesti episkopata protiv otkazivanja konkordata pravilno mogu shvatiti samo kao protest protiv uplitanja Srpske Crkve i nemoći vlade da uredi odnos s Katoličkom Crkvom. Vladina politika stvaranja Srba-katolika imala je ipak nezamarivog uspjeha, posebno u južnoj Dalmaciji.

Tzv. "Žuti pokret" i njegov svršetak u Starokatoličkoj Crkvi dobro je došao svim neprijateljima Katoličke Crkve. Vlada ga podržava i štiti zakonima. Srpski će tisak poticati "da sva valjana hrvatska inteligencija ovaj pokret što jače podupre i širi među hrvatskim delom našeg naroda".[19] Podržavat će je i masoni. A Kalođera obećaje u Beogradu 1923. da će njegovom pokretu prići Split, Korčula i velik dio Dalmacije. Ova će Crkva podupirati sve vladine odredbe i zakone protiv Katoličke Crkve, a Kalođere na koncu istaći da ga veseli i ispunjava utjehom pobjeda Srpske Pravoslavne Crkve.

Nabrojena i druga antikatolička nastojanja nisu nažalost zbila redove unutar same Katoličke Crkve. Uz ocjenu da je život Crkve u razdoblju između dva rata bio bujan, razvijen na svim područjima, da je Crkva vrlo prisutna u svom narodu ne samo u pastoralu, nego i u školstvu, karitativnom radu, a

17 *Ibid.* 65.
18 *Ibid.* 67.
19 *Ibid*, 40.

posebno u mnogobrojnim katoličkim organizacijama i bogatom tisku, moglo bi se s pravom dodati da je ta bujnost organizacija i tiska zapravo donekle i dokaz nesloge i nemogućnosti uvođenja reda u rad. Tako se najviše i rada i nereda ostvarilo baš u tisku i katoličkom pokretu, posebno u ovom posljednjem. Pokušat ćemo taj veoma komplicirani konflikt do kraja pojednostaviti uz nužni manjak koji svako pojednostavljenje u sebi nosi.[20]

Ubrzo poslije I. svjetskog rata obnavlja se predratni Mahnićev katolički pokret nastavlja svoj život koji je u ratu bio gotovo zamro. Opterećen nezadovoljstvom u odnosu na Austriju otvoren je prema novoj državi, gaji iluzornu nadu da će nova država biti pravednija i narodnija. Hrvatska pučka stranka obnavlja svoj program 1919. te i ona i Seniorat i Domagoj pozdravljaju novu državu. Službena Crkva koja je također pozdravila stvaranje nove države ubrzo izražava nezadovoljstvo s njezinim postupcima. Sve strukture pokreta pokušavaju igrati posredničku ulogu, gledajući kroz prste na promašaje vlade. Pojednostavljeno rečeno: do pogibije Radića, pokret je jugoslavenski orijentiran, a onda hrvatski u sklopu Jugoslavije do propasti konkordata nakon čega samo hrvatski. Vlada na neki način "uvozi" iz Češke omladinski tip organizacija zvani "Sokol" koji donosi sa sobom i antikatoličko raspoloženje. Vodstvo Crkve protestira i kao protutežu odmah odobrava prijedlog određenih katoličkih laika da se hrvatska katolička mladež organizira u pokret "Orlovi" koji je temelje postavio na principima pape Katoličke akcije, Pija XI. koji je iznio u enciklici *Ubi arcano Dei* definiciju takve Katoličke Akcije kao "suradnja i sudjelovanje laika u hijerarhijskom apostolatu Crkve". Kako je ovaj zvani Merzov pokret nastao u novoj državi i protuteža njezinim antikatoličkim zahvatima, protiv nje je usmjeren što predratni, pokret, nazivan i Mahnićevim, nije odobravao, ni podvrgavanje pokreta hijerarhiji. Orlovstvo je zabranjeno u šestojanuarskoj diktaturi, ali ga isusovci na neki način obnoviše pod imenom "križari" s ne baš velikim izmjenama. To isusovce umalo nije stajalo internacije na Visu od čega ih spašava energični nastup

20 Literatura, posebno ona nastala u vremenu sukoba u Pokretu, obojena je u priličnoj mjeri stranačkim opredjeljenjem autora. Pa ni danas nije lako pisati o pojedinim frakcijama pokreta a da se ne povrijedi još uvijek žive njegove članove. Iz te vrlo brojne literature istaknimo Pilepićev prikaz *In aedificationem* pisan 1938. god. (Zagreb), zatim između brojnih postdiplomskih radova na učilištima u domovini i inozemstvu dizertaciju S. Vitkovića *Il movimento cattolico in Croazia, origine, sviluppo, influsso sulla pastorale,* objavljen excerptum u doktorskim dizertacijama lateranskog sveučilišta u Rimu 1980.

episkopata. Tako je starim razlozima neslaganja nadošao jedan novi: isusovci! Razdor se do te mjere produbio da je pokret prestao biti na izgradnju nego je postao spoticaj. Uz blagoslov nadbiskupa Bauera Stepinac pokušava reformirati cjelokupni pokret stvarajući jedinstvenu Katoličku akciju koja iz načela izbacuje sve razloge neslaganja a uvodi diobu samo po dobi, spolu, konstituciji... Nije uspio, stvoren je samo još četvrti oblik, tzv. "Stepinčev". Na neslogu u pokretu očito je utjecalo i mnogo toga izvan Crkve jer je država u njem gledala veliku smetnju. Kako i ne bi, kad je zahvatio sve staleže i svaku dob te bio glavna smetnja masoneriji, liberalima, i državi u odnarođivanju i ateiziranju hrvatskog naroda. U ratnom i poratnom vremenu članstvo će u pokretu tretirati umalo kao i ustaštvo. Da bi zaštitio ljude od represalija, episkopat ukida sve oblike katoličkog pokreta 13. VII. 1945. godine.

Deklaracija katoličkog episkopata s biskupskih konferencija 1938. i poslanica biskupa svećenstvu i narodu nije samo protest protiv otkazivanja konkordata po tuđem diktatu, nego i svojevrsna tužba države zbog "toliko neprilika i teškoća da ih je gotovo teško sve nanizati". Biskupi će optužiti zatvaranje i ograničavanje katoličkih škola, diskriminaciju u zapošljavanju onih koji su ih završili, postavljanje inovjernih učitelja u katolička mjesta, neprijateljski usmjerene katoličke udžbenike, ometanje vjeronauka u srednjim školama, ometanje postavljanja kateheta, zabranjivanje katoličkih školskih i izvanškolskih organizacija, prisiljavanje mladeži u anticrkvene organizacije, oduzimanje Katoličkoj Crkvi materijalnih dobara, nerazmjeran drugim konfesijama državni doprinos, nebriga za katoličke kulturne objekte, uskraćivanje uzdržavanja katoličkih bolnica, nepravedan postupak prema katolički vjenčanim ženama po posebnoj "nakazi od zakona", forsiranje prelaska na pravoslavlje onih koji žele napredovati, cenzuru svega katoličkog pa i biskupskih poslanica itd.[21]

Eto, to je razdoblje u kome je biskup Čule proveo svoje svećeničko poslanje u žarištu sukoba.

21 Deklaraciju i pismo episkopata objavio je i Mužić, *n.d.* str. 228-238 kao priloge knjige.

Crkva i II. svjetski rat

Poslijeratna literatura o Katoličkoj Crkvi tokom II. svjetskog rata i posebno o držanju Pija XII. išla je u dva pravca. S jedne strane optužbe o kolaboraciji, aktivnoj ili šutnjom, s druge strane apologija. Već prije izdavanja zbirke *Discorsi e Radiomessagi* Pija XII. bilo je pokušaja trijeznog procjenjivanja ovog problema, čak i s nekatoličke strane.

Danas kad znademo što je sve Hitler imao namjeru učiniti i što je sve u početku kadar bio učiniti te kakvom je ideologijom bio zadojen, vidimo da je to Pio XII. već unaprijed znao, vjerojatno u neposrednom promatranju dok je još bio nuncij u Njemačkoj. Neposredno pred izbor Njemačka preko von Bergena upozorava kardinale da ga ne želi za Papu, a slično i Italija. Englezi i SAD su mu naprotiv nakloni, a Francuzi mu dadoše naziv "udarac za Mussolinija".[22]

Pio XII. je pred rat pokušao djelovati na Hitlera, pokušao je i pet vodećih europskih sila okupiti za stol pomirenja. Već od početka rata Papa, obazrivo izjašnjava svoj stav. Encikliku "Summi Pontificatus" iz 1939. GESTAPO zabranjuje širiti. Von Bergen žestoko reagira na izvještaje preko radio Vatikana izbjeglog kardinala Hlond-a, a sličnu reakciju pobuđuje i božićna poruka. Radio-komentari uz osvajanja zemalja Beneluxa i Francuske razjarili su Heydricha do te mjere da papu nazva većim neprijateljem Reicha od Churchilla i Roosevelta. Vlasti 1942. naređuju izbjegavanje konflikta s Crkvom do konca rata, ali nakon božićne poruke koja osuđuje sve totalitarizme, Ribbentrop prijeti represalijama. Po objavi enciklike *Mystici corporis* 1943. španjolski ministar upozorava Papu da Hitler još uvijek može pobijediti. Nove poticaje za reakciju Vatikana davale su vijesti o tzv. eksperimentalnoj crkvi po Hitlerovoj zamisli u pokrajini Warthegau.

Vatikan je po svaku cijenu morao i ne htijući čuvati neutralnost u srcu fašističke države. To protivnici slabo uzimaju u obzir kad zahtijevaju direktnu i otvorenu žestoku osudu fašizma i nacizma. Kad je Roosevelt tražio od pape da oslobodi njegove katoličke državljane zabrane bilokakve suradnje s

22 A. Rhodes u djelu *The Vatican in the Age of the Dictators 1922-1945*, talijanski prijevod pod naslovom *Il Vaticano e le dittature 1922-1945*, izdanje Biblioteca di storia contemporanea, Mursia editore, Milano 1975, (preveo P. Colacicchi) str. 231-233.

komunistima, te da slobodno ratuju sa SSSR-om protiv Hitlera bez sankcija iz *Divini Redemptoris*, papa je dao potajno upute vašingtosnkom delegatu da odredbe enciklike tumači u smislu koga Roosevelt traži, ali bez iluzija, upozorava da to neće biti pobjeda ruskog naroda nego komunizma! Papa je bio svjestan da je Hitler upravo najosjetljiviji na Poljsku te da s njom sprečava i karitativne veze, pa čak i misno vino, ali je ipak smogao snage te 2. lipnja 1943. progovorio i o Poljskoj otvoreno, na čemu mu zahvaljuju izbjegli predsjednik Raczkiewitz iz Londona, general Sikorski iz Bejruta, kardinal Hlond i dr..- Još više zategnutosti izazivale su intervencije za Židove, skoro da i nema papinskog dokumenta tog doba koji ne spominje ili osudu rasizma ili aluziju na patnje Židova. Crkve i samostani morali su davati azil izbjeglicama, omogućavana im je emigracija u SAD te spašavalo od smrti. Izraelski konzul u Milanu napisao je u *Le Mondeu* da je Papa preko nuncija spasio i do 400.000 Židova.

Crkva u Njemačkoj kao osumnjičena strana morala je dobro paziti na svoj odnos prema Reichu. Morala je dokazivati svoje rodoljublje i lojalnost, u tom je smislu dio klera nacionalno vrlo probuđenog i progurao poznato pismo iz Fulde pred rat u kome se potiče na molitvu da Providnost upravlja ratom do blagotvornog mira za *Volk und Vaterland*. Biskup Rarkowski je otvoreno bio za naciste, kardinal Bertram iz Breslava tajno, a među nižim klerom je sigurno bilo nacizmu sklonih. Međutim berlinski biskup von Preysing je veoma ljut na Bertramovu čestitku rođendana Hitleru i prijeti ostavkom ukoliko to ne prikaže osobnim gestom, a biskup Muenstera, glasoviti von Galen neslomiv je i nakon osobnih Hitlerovih prijetnji. Prema svjedočanstvu nuncija iz 1940. većina njemačkog klera očekuje njemački poraz u ratu! Nova poslanica iz Fulde 1941. ocijenjena je kao napad na Njemačku državu.

U Italiji fašističke vlasti forsiraju svojim blagonaklonim stavom suradnju s Crkvom ističući doprinos Italije u ovom ratu protiv ateističkog komunizma, na što donekle pomalo nasjeda dio klera, ali *Regime fascista* nije zadovoljan te optužuje Crkvu i kler ne samo za nesuradnju nego i za otvorenu suradnju sa saveznicima protiv domovine.

Mađarski primas Seredi u korizmi 1942, usporedi SSSR sa Neronom a Reich sa Julijanom Apostatom te svim silama zauzima se za Židove što veoma ljuti Nijemce i vladu. Kad je 1942. Vatikan uredio diplomatske odnose s Japanom, saveznici mu to veoma zamjeriše. Sv. Stolica izdaje saopćenje u kome ističe kako Japan ne progoni Crkvu i kako je nužno zaštititi filipinske katolike.

Ovom kratkom pregledu prilika u Crkvi zemalja Osovine dodajmo nekoliko riječi i o Crkvi u porobljenim zemljama. Francusku Crkvu je sukob s republikanskom vladom kroz dugi niz decenija prilično izmučio pa donekle i nije čudo što joj je u početku bio maršal Petain vrlo simpatičan kao vladar strogo katoličkog duha, u početku je smatran darom Providnosti narodu, a već ubrzo samo manjim od dva zla - veće je bio Laval čiji će postupci izazvati jednodušne osude sa strane Crkve, a ove opet s njegove strane represalije. Nacistička štampa će već od 1942. nadbiskupa Gerlier-a zvati umjesto *Primat des Galles - Primat des Gaullistes.*[23] Izričita Fuehrerova naredba bila je da se bude pažljivo s Crkvom u porobljenoj zapadnoj Europi. Upečatljivo je svjedočanstvo koje o držanju klera dade sam nacistički general von Falkenhayn: nedjeljom izjutra više vode brigu što je rekao Churchill nego Evanđelje.

U novije vrijeme prikazivanje uloge Crkve u Hrvatskoj oslobađa se diktiranog pisanja i sve više na vidjelo prodiru originalni dokumenti koji nisu nakloni "službenoj istoriji". Danas se više *Magnum crimen* ne može smatrati povijesnim djelom nego sračunatim pamfletom protiv Katoličke Crkve iz masonskih i materijalističkih krugova. *Varvarstvo u ime Hrista* kao očajnička borba protiv bujajuće istine nije skup priloga za istinu, nego dokument o jednom davno u kulturnom svijetu nadiđenom porivu u službi određenim idejama.

Crkva u Hrvatskoj, udarana nepravdom u teoriji i praksi kao glavna meta države, s olakšanjem je doživjela njezinu propast i uzradovala se nezavisnosti i slobodi naroda u kome živi. To bi bio okvir u kome se rađa tako često napadana biskupska poruka 28. IV. 1941. Dok je Hitler bio posve otvoreno neprijatelj Crkve a Mussolini ateist ali ne antiteist, Pavelić je nastojao pružiti dojam vjernog katolika i prijatelja Crkve. Iskustvo tisućljetno Crkve ne dopušta Vatikanu postupke na prečac, prima Pavelića samo u privatnu audijenciju, a s njegovom državom ne sklapa diplomatske odnose nego samo šalje opata Marcone-a kao neke vrste predstavnika, ali pri hrvatskom episkopatu. Sam se poglavnik nije mogao dugo kriti iza maske katolika. Vodstvo hrvatske Crkve već od početka osjeća ono što će mnogo kasnije iznijeti iz razgovora s njime Meštrović o pravoslavnima: "Briga mene za Katoličku Crkvu. Nek se oni priznadu Hrvatima pa ću i ja primiti

---

23 *Ibid.* 322-329.

pravoslavlje!"[24] zato će episkopat, te Stepinac u ime njega još češće osuđivati sva zlodjela nove vlasti i sabotirati njezine odluke u odnosu na sve progonjene. Pavelić će umalo biti ekskomuniciran baš zbog negativnog stava prema imenovanju Čule biskupom pod utjecajem redovničkog dijela koji je uz vladu pristao i s njom kolaborirao. Inače je episkopat s prilično uspjeha držao kler daleko od politike zašto nikad nisu dobili zaslužno priznanje.

I Paveliću i Himmleru bilo je dobro poznato Stepinčevo mišljenje. Govor u katedrali 1943. umalo nije doveo do njegove internacije. Najopasnija od svih njegovih akcija bila je prikupljanje podataka o zlodjelima nacista i fašista na području Hrvatske u čemu je sudjelovalo 85% župnika što je u audijenciji zatim predao Papi. Kontakti s nacističkim prvacima uz one rijetke iz kurtoazije bili su isključivo intervencija za ugrožene. Takav je bio i zadnji: molba i zaklinjanje za spas Zagreba od uništenja pri povlačenju.[25]

O nepokolebljivu stavu dr. Čule u odnosu na komunizam te o posljedicama tog stava: procesu, zatvoru i drugim represalijama, govore drugi referati. Ovdje samo naglasimo da je izgleda i u ovom pogledu nadbiskup htio i uspio (uz velike osobne žrtve) biti sin Crkve, do kraja dosljedan u svom životnom opredjeljenju.

Papa je, kako smo već naglasili, za dr. Čulu bio najveći auktoritet ove zemlje i mjerilo njegova vladanja u svim kriznim momentima. Očito je, dakle, u nepokolebljivosti stava dr. Čule prema komunizmu imao znatan utjecaj stav pape Pija XII.

Pio XII. je upoznao i komunizam - kao i nacizam - osobno i izbliza, napali su ga u nuncijaturi te mu prijetili smrću.[26] Dovoljno je zaviriti u *index* opsežnih 20 tomova izvorne građe *(Discorsi e radiomesaggi di sua santita Pio XII.*[27]) te slijediti pojmove *comunismo, marxismo i socialismo marxista* da se

---

24 I. Meštrović, *Uspomene na političke ljude i događaje*, Matica Hrvatska, Zagreb 1969. str. 323.

25 U novije vrijeme javlja se sve više članaka i knjiga o ulozi kardinala Stepinca. Znanstvena obrada njegova vladanja u vrijeme rata sigurno nije daleko. Još uvijek je vrijedno djelo A. Benigara, *Alojzije Stepinac hrvatski kardinal,* izdano u Rimu 1974. godine.

26 „Io fui dei primi non tedeschi a vedere in atto, a Monaco, il regime bolsevico. Era capitanato da russi. I revoluzionari entrarono nella nunziatura e mi minacciarono. Seppi allora in quale spaventosa maniera essi massacravano i loro ostaggi„.

27 Izd. Tipografia Poliglotta Vaticana.

uvjerimo kako njegovi osvrti na ovu ideologiju i njezinu praksu nisu ni rijetki ni blagi. Za njega je materijalistički socijalizam zabluda i opasnost,[28] te je dužnost Crkve da ga osuđuje![29] Dozvoljavajući američkim katolicima da ratuju protiv sila osovine, iako će biti u savezu s ruskim komunizmom, ne propušta naglasiti da će to biti nažalost ne pobjeda ruskog naroda nego komunizma!

Tvrd stav prema komunizmu zadržao je Pio XII. do kraja pontifikata, ali treba naglasiti da i komunističke zemlje tog razdoblja imaju beskompromisno opredjeljenje u pravcu uništenja svake religije, a Katoličke Crkve u prvom redu. Zato Papa i u poratnim enciklikama *(Humani generis* iz 1950, *Evangelii precones* 1951. *Fidei donum* 1957. i dr.) rijetko zaobilazi komunistički marksizam, a posebno u radioporukama, govorima, nagovorima, hodočašćima raznih vrsta... sve do godine svoje smrti (1958) kad isto govori impozantnom hododčašću radnika iz talijanske pokrajine Kampanje[30]. Ovakav beskompromisan stav na ideološkom planu nije ga ipak priječio da na praktičnom planu zadnje godine pontifikata prihvati ponuđene prve kontakte.

Upravo je takav bio i nadbiskup Čule. Na ideološkoj razini nije odstupao ni za milimetar. A u praksi je savjetovao svećenicima da sa svoje strane ne izazivaju vlasti nego da se vladaju trijezno i razborito. Zato mu i nije bilo teško prihvatiti pomirljiviji stav Ivana XXIII.

---

28 U radioporuci 1. VI. 1941. prigodom pedesetgodišnjice enciklike *Rerum novarum. Discorsi...* vol. III. str. 109-110.

29 „... la Chiesa condanno i vari sistemi del socialismo marxista, e li condanna anche oggi, com' e' suo dovere e diritto...„ *Ibid.* volIV. 336-337.

30 *Ibid.* vol. XX, str. 15-16.

Summary

THE SITUATION OF THE CHURCH IN BISHOP ČULE'S TIME

The aim of the article is to place the life and work of bishop Čule within the context of the historical development of the Church. Every man is in a certain sense a product of his time. Therefore an examination of the times in which he lived, contributes at the same time towards unravelling his character and works. Bishop Čule lived and worked in three distinctly different times, therefore the essay follows this division.

I. The situation of the Church in the first decades of the XXth century

In very short points, the essay describes the situation of the Church in certain European countries and the relations of these States towards the Church. Some more space is given towards describing the spiritual movements within and beyond the Church, which had their effect in the formation of the bishop's character during the period in which it was mainly formed.

II. The Catholic Church between two world wars

As in the first section, the author describes the circumstances in which the universal Church had to fulfill her mission. A little more description is given to the Church in Croatia. This is the time of the bishop's priestly service in the vineyard of the Lord.

III. The Church during the II. world war and immediately after the war

In this chapter, the author first of all, describes the behaviour of Pope Pius XII during the war. He then goes on to delineate the relations between the Church and the nazis and fascists in the Axis countries, and the situation of the Church in the ransacked nations. A report of the relations of the post-war Popes towards the communist world follows, along with a brief review of the theoretical and practical predicament of the Church in the new State.

Each of these chapters would require much more description. Therefore the author apologizes for presenting only certain parts of the more extensive essay, and these too in the briefest points.

DUHOVNOST BISKUPA ČULE PREMA NJEGOVIM POSLANICAMA, PROPOVIJEDIMA I DRUGIM SPISIMA

Mr. Ante Pavlović, Sarajevo

Uvod

Naslov predavanja dobrano je omeđio putove traganja za duhovnim i moralnim likom biskupa Petra Čule. Cjelovitije obuhvatiti i produbljenije istražiti biskupovu duhovnost tražilo bi potpuniji uvid u religiozno ozračje u kojem je rastao i stasao kao i cjelovitije istraživanje sociološkog i kulturološkog ambijenta koji ga je okruživao. Bilo bi posebice vrijedno promotriti biskupov odgojni put od obiteljskog ognjišta pa sve do časa kad je bio otrgnut iz primarnog i prirodnog obiteljskog odgoja prošavši kroz mnoge odgojne institucije sve do boravka kao doktoranda u Innsbrucku.

Iako smo, pak, posve svjesni ovih poteškoća, uvjereni smo da se u samoj osobi biskupa Čule, u njegovim razmišljanjima, osobnom iskustvu, riječi i djelu zrcale mnogi čini koji će omogućiti dostatan pristup njegovoj duhovnosti, duhovnom i moralnom liku, i da će se moći dati vjerodostojan sud koji i ne teži tomu da bude cjelovit i potpun.

U nakani upoznavanja opsega i dubine biskupove duhovnosti nastojali smo ostati na tragu njegova osobnog razmišljanja i kontemplacije, njegova svećeničkog iskustva i biskupskog služenja te osobnog svjedočanstva koje je pohranio u brojnim spisima. Vjerujemo da biskupove riječi nose težinu življene istine i provjerenog svjedočanstva pa stoga možemo već sada, pet godina nakon njegove smrti, u dobroj mjeri osvijetliti duhovni lik velikana naše domovinske Crkve. Ovo je ujedno prigoda da se još jednom susretnemo s osobom koja je u značajnom vremenu povijesti Hrvata i Crkve u Hrvata bila

svjedokom i protagonistom, da još jednom osluhnemo propovijedi koje su ostale u rukopisima ali živo stamenjene u biskupovu životu i djelu. Stoga smo u ovom radu nastojali pustiti pokojnog biskupa da nam još jednom progovori, da nam vrati vrijeme u kojem je svjedočki živio, što će ujedno staviti pred nas njegov duhovni lik i omogućiti da ga istinskije i dublje vrednujemo.

Izvori kojima smo se služili biskupove su pastoralne poslanice, zapisi duhovnih vježbi koje je kao svećenik i biskup držao, biskupove propovijedi i osobna svjedočanstva kao i druga svjedočanstva o njemu koja se nalaze u spisima i dokumentima u biskupskom ordinarijatu u Mostaru.

Tema je obrađena u dva dijela. U prvom smo dijelu nastojali osvijetliti teološku misao dr. Čule koja stoji u uskoj svezi s njegovom duhovnošću. Teološka osposobljenost dogmatičara i teološka refleksija utjecali su na odabir i oblikovanje biskupovih pobožnosti, na izgradnju osobne vjere i na trajni rast u duhovnom životu. S druge pak strane, biskupove su pobožnosti i karakter izgrađene vjere vodili naporu dubljeg prodiranja u tajne Boga, riječi Božje i tajne čovjekova života.

U drugom dijelu željeli smo svratiti pozornost na asketski, moralni i duhovni aspekt biskupova lika istkan kroz pobožnosti, osobnu stegu i životno svjedočanstvo vjere.

I. Teološki temelji duhovnosti biskupa Čule

1) Bog u Trojstvu - temelj duhovnosti

Na početku svoga svećeničkog služenja 1923. god., prožet dubokom vjerom, u ushitu, mladi svećenik Čule iznijet će želju svog života molitvom: "K Tebi se obraćam Gospodine vojske! Ti, koji si mi dao svjetlo spoznaje, daj mi i snagu volje, da spoznano izvršim, Tebi na slavu a sebi na spas duše."[1]

1 Ovaj rukopis koji sadrži odluke biskupa Čule nastao je 1923. i nema posebnog naslova. Posebno presavijen list formata A4, i složen u oblik male knjižice govori o tome da je biskup životne odluke kao plod duhovnih vježbi često imao u ruci kao podsjetnik. (U našem daljnjem citiranju biskupovih rukopisa služit ćemo se sljedećim načinom: *Rukopisi biskupa Petra Čule* (Rukopisi), ako rukopis ima naslov, onda ćemo ga navesti, a rukopisi se nalaze u Arhivu biskupije u Mostaru (AB).

Temeljna odluka Čulina života i duhovnosti počiva na dubokoj vjeri u Boga koja treba biti razumna i razumski utemeljena, ali koja dobiva pečat svjedočenja tek onda kada je snagom volje prihvaćena. Njegov život, stoga, mora biti u prvom redu davanje slave Bogu. On će reći: "Ja sam djelo Božje i po tijelu i po duši i po njihovom sjedinjenju. Ne samo to. Bog je to ne samo jednom učinio, nego uvijek, neprestano čini - uzdržava me - produbljuje moje bivovanje, sekundu po sekundu - kapljicu po kapljicu daje mi život! (...). Bez Njega ne bih mogao ništa."[2]

Što više, to će izraziti ovim odgovorom: "Sve što jesam i imam, od Boga je. Dosljedno treba, da sve to za slavu Božju okrećem."[3]

On ostaje, također, zadivljen pred velikim Bogom. Vjernicima će u propovijedima osvjetljivati njegovu tajnu i veličinu: "Čitav ljudski rod prema ovom velikom svemiru, što ga je Bog stvorio, je samo jedan trun prašine. I eto za tu prašinu brine se Bog i iskazuje joj neobičnu ljubav"[4].U prirodi i u čovjeku "niti što nastaje, niti postaje, niti djeluje bez neposrednog sudjelovanja Božjega. (...) On je ovu vidljivu prirodu stvorio radi čovjeka. Tako i Boga mi spoznajemo jedino preko Njegovih djela. A cijeli je svemir jedno veličanstveno djelo Božje. Svaki cvijetak, svaki mrav ili pčela, svako ljudsko biće, svaki čin ljudske inteligencije, nosi na sebi pečat Božjeg djelovanja i govori nam o Bogu"[5] Pa ipak reći će Čule da je u Bogu "sve božansko, tajno i neshvatljivo što nadilazi sve naše pojmove i naše spoznaje".[6] Kad nam je Bog tako nedokučiv onda, tumači biskup, kako nam može biti istraživ misterij, "korjen svih tajni i ujedno najveća tajna, to je Presveto Trojstvo"[7].

Kao vrstan i uman dogmatičar on će vjernicima ponekad otkrivati zrnca te tajne pa će kazati: "Istina mi kažemo, da nas je stvorio Bog Otac. Ali sve što Otac djeluje u stvorenjima djeluje zajedno sa Sinom i Duhom Svetim. Jer sve tri Osobe samo su jedan jedini Bog, a nisu tri Boga, pa radi toga onaj Božji čin, kojim smo mi stvoreni, jedan je jedinstveni zajednički čin, koji jednako pripada i Ocu i Sinu i Duhu Svetom. Stoga je i Duh Sveti isto tako naš Stvoritelj

2 Rukopisi, *Duhovne vježbe za sestarsku stručnu školu i kongregaciju 1942.*
3 P. Čule, *De fine hominis.*
4 Isti, *Propovijed na Božić godine 1967.*
5 Isti, *Propovijed na Staru godinu 1957.*
6 Isti, *Propovijed na Duhove, 2. lipnja 1968.*
7 Isti, *Propovijed na svetkovinu Presvetog Trojstva u Međugorju, 5. VII. 1977.*

kao što su to Otac i Sin ili još bolje sve tri Osobe su jedan jedini naš Stvoritelj"[8].

Iako za dr. Čulu "kršćanska vjera je vjera u Presveto Trojstvo", on neće ulaziti u unutrašnje odnošaje Presvetog Trojstva nego radije govori o njegovu odnosu prema čovjeku i svijetu pozivajući vjernike da radom budu slični Ocu, trpljenjem Sinu, a molitvom Duhu Svetom. Imajući u vidu potrebe svojih vjernika i njihove mogućnosti razumijevanja ali i osobnim pijetetom biskup Čule razotkriva misterij Oca i Sina i Svetoga Duha. Govor o osobama Presvetog Trojstva čvrsto je oslonjen na Objavu i tradiciju Crkve.

2) Bog je dobri i milosrdni Otac

Biskup Čule djetinjom dušom životno govori o Bogu Ocu. U nekim časovima i pjesničkim zanosom: "Otac nebeski se brine za svoju djecu više nego otac zemaljski. On nas je stvorio na svoju sliku. Dao zemlju i hranu, zrak za naša pluća, vodu za naše piće, sunce za ljeta i toplinu".[9] Oslanjajući se na Isusov govor o svom nebeskom Ocu ističe Božju skrb i milosrđe i ljubav za čovjeka jer se Otac brine za ptice i ljiljane, on daje kišu i sunce i zlima i dobrima, on kao dobri otac raširenih ruku prima grešnike, ozdravlja bolesne i tješi siromašne. Vrhunac Očeve ljubavi očituje se u slanju Jedinorođenog Sina. Vrijedi ovdje upravo istaknuti kako Čuline propovijedi zrače vjerom u Božju ljubav i veliko milosrđe. Odnos između Boga i čovjeka jest odnos između Oca i djeteta kojeg dijete treba poštovati, ljubiti i slušati. Taj odnos isključuje svaki strah i gura čovjeka da mu se u tjeskobi vremena, u patnji i stradanju potpuno izruči. Reći će: "Mi smo Boga odbacili, ali On nije nas odbacio. Mi smo prkosno napustili kao razmetni sinovi kuću nebeskog Oca, ali on nije zatvorio vrata iza sebe, nego znajući da mi ne možemo naći sreću izvan očinskog doma, On je širom otvorio vrata i čeka nas na vratima raširenih ruku, da nas kao povratnike primi na svoje očinsko srce. (...) On nam šalje i daje ono što ima najveće i najljepše i sebi najdraže, svoga Jedinorođenog Sina".[10] Ovaj djetinji odnos prema Ocu nebeskom ponukao je biskupa da istakne: "Vidite, kako moćna Oca mi imamo u nebu. Pa čega da se bojimo, ako smo u njegovoj ruci. I zašto da mu se potpuno ne predamo. Možemo li

8 Isti, *Propovijed na Duhove, dne 5. svibnja 1958.*

9 Isti, *Propovijed na Presveto Trojstvo, 17. VI. - krizma u Stocu.*

10 Isti, *Propovijed na Božić godine 1967.*

išta pametnije učiniti nego da mu se posve izručimo, a išta luđe nego da pokušamo izmaknuti iz njegovih ruku i sami u svoje ruke preuzeti svoju sudbinu".[11] Sudbina nas djece u ruci je Oca koji upravo iz neizmjerne ljubavi silazi u našu ljudsku povijest, u siromašne jaslice da nama vrati izgubljeno djetinjstvo Božje, da nam otvori kuću očinsku na povratak i vrati našu vječnu baštinu.

3) U Sinu se očitovala ljubav Božja

Krist je u središtu propovijedanja biskupa Čule. U Kristu i njegovu rođenju u betlehemskoj štalici on vidi duboku stvarnost, susret Boga i čovjeka. Isusovo utjelovljenje korijen je stabla kršćanske vjere. U tom činu rađanja Bog pokazuje da se nije sakrio iza zvijezda nego da neizmjerno ljubi čovjeka, pa je iz krila Očeva među nas sišao i među nama boravio. Ta ga je ljubav nagnala da sebe učini čovjekom. Služeći se otačkom tradicijom reći će da je Sin Božji postao čovjekom "zbog čovjeka i radi čovjeka" (...) da bi "čovjeka podigao do Boga da bi ljude učinio bogovima".[12] Ali u isto vrijeme ništa nije izgubio od svog božanskog dostojanstva. On je sebe "lišio svega, živi kao najveći siromah, ali je tako moćan da na njegovu riječ progledaju slijepi od rođenja, ustaju i hodaju hromi i sakati, ozdravljaju gubavci, uskrisuju mrtvi... On je Bog i to pravi Bog, jednak Ocu i Duhu Svetom, jer nitko osim Boga ne bi mogao učiniti onakvih čudesa i znakova, kakva je On činio. Ali On nije samo Bog. On jest Bog, ali u isti čas i čovjek, potpuno jednak nama s tom razlikom što On nema grijeha".[13] U činu utjelovljenja prisutan je i Duh Sveti jer nam je Duh Sveti dao Isusa, on je "satvorio" svojom svemogućnošću u krilu Bl. Djevice tijelo i dušu Isusovu i tako nam dao Spasitelja.

U svom povijesnom hodu Isus se sav istrošio za ljude. Vrhunac očitovanja te ljubavi događa se u Isusovoj kalvarijskoj žrtvi, njegovoj patnji za čovjeka. On je tu patnju dragovoljno prihvatio, uzeo na sebe grijehe svijeta i pobijedio i grijeh i smrt, te osigurao vječno spasenje. Vrhunac ljubavi simbolizira probodeno Srce Isusovo koje u Čulinu razmatranju i duhovnosti ima važno

11 Isti, *Propovijed na Uskrs* 1969.

12 P. Čule, Božićna poruka biskupa-ordinarija, u "Službeni Vjesnik mostarsko-duvanjske i trebinjsko-mrkanske biskupije" (Sl. Vjesnik), Mostar 4/1972, 2.

13 Rukopisi, *Propovijed na Božić 1958.*

mjesto. U činu Isusova uskrsnuća prepoznaje biskup Čule ispunjenje proroštva starozavjetnog proroka Ezekijela: "I spusti se na me ruka Jahvina, i Jahve me u svojem duhu izvede i postavi usred doline pune kostiju. Provede me kroz njih, svuda oko njih, i gle, bijaše ih u dolini veoma mnogo, i bijahu sasvim suhe. Reče mi: 'Sine čovječji, mogu li ove kosti oživjeti?' Ja odgovorih: 'Jahve Gospode, to samo ti znaš!' Tada mi reče: 'Prorokuj ovim kostima i reci im: O suhe kosti, čujte riječ Jahvinu! Ovako govori Jahve Gospod, ovim kostima: Evo, duh ću svoj udahnuti u vas, i oživjet ćete! Žilama ću vas ispreplesti, mesom obložiti, kožom vas obaviti i duh svoj udahnuti u vas i oživjet ćete - i znat ćete da sam ja Jahve".[14]

Činom uskrsnuća Isus je učinio "daleko više nego da je s križa sišao, sagradio je zatvoreni hram svoga tijela u mnogo sjajnijem obliku nego što je prije bio, ponovio je znak proroka Jone na mnogo savršeniji način. To je tako veliki znak, da pred njim iščezavaju svi drugi znakovi ne samo na zemlji nego i na nebu, kakav su ono tražili od Njega nevjerni farizeji".[15]

I tako Bog u svom Sinu otkupljuje čovjeka i svijet, a On na zemlji uspostavlja Božje Kraljevstvo. To je i razlog Božjeg pohođenja u ljudsku povijest. Čule vidi tri razloga Božjeg hoda u ljudskoj povijesti, i to: slava Nebeskog Oca, proslava ljudi i njihovo spasenje te pokazivanje puta kroz ljubav, koji vodi do konačne uspostave kraljevstva kad budemo Boga gledali licem u lice.

Tema Božjeg kraljevanja, obrađena u zasebnoj poslanici[16] vjernicima na 21 stranici, slijedi odmah nakon prve biskupove Poslanice iz 1943. koju je posvetio Presvetom Srcu Isusovu. One u njegovu pristupu tvore jedinstvenu cjelinu. Naime, biskup Čule pokazuje da je Isus sišao na zemlju i postao čovjekom radi Kraljevstva Božjeg. Radi tog Kraljevstva na vrhuncu javnog djelovanja Isus se dao "pribiti na križ i dopustio je, da mu na križu probodu Srdce, te da iz njega izteče sva božanska krv, pa da onda iz te krvi nikne i izraste kraljevstvo Božje".[17]

---

14 Ovaj tekst proroka *Ezekijela*, 37, 1-6, uzima biskup Čule kao podlogu za *Propovijed na Uskrs 1960.*

15 Isto.

16 Cjelovit naslov poslanice glasi: Dr. Petar Čule, biskup mostarsko-duvanjski i trebinjski, *Dođi kraljevstvo Tvoje*, Korizmena poslanica za godinu 1944, Hrvatska tiskara F. P., Mostar 1944.

17 Isto, str. 1.

Isus svojim povijesnim slušateljima propovijeda o neizmjernoj vrijednosti Kraljevstva Božjeg kroz prispodobe o dragocjenu blagu, i plemenitu biseru koji zaslužuje, da čovjek za nj dadne čitav svoj imetak. Tako Kraljevstvo Božje postaje glavni predmet "svih naših težnja" pozivajući se na Isusov poziv: "tražite najprije kraljevstvo Božje i pravdu njegovu i ovo će vam se sve dodati (Mt 6,33). U toj težnji potrebna nam je molitva "Dođi Kraljevstvo Tvoje!".[18]

Ovdje upravo dobiva težinu Čulina odluka, izrasla iz ovog teološkog zrenja, da u moto svoga biskupskog služenja stavi riječi Očenaša uz Srce Isusovo: Dođi, kraljevstvo Tvoje. To Kraljevstvo, tumači biskup, pozivajući se na sv. Augustina i sv. Jeronima, ima povijesnu eshatološku dimenziju, tj. "ono ima obuhvatiti ljude i ovdje na zemlji i gore na nebu".[19]

U tom smislu Čule razlikuje tri dimenzije kraljevstva, i to Kraljevstvo Božje u svijetu oko nas, a to je Katolička Crkva; Kraljevstvo Božje u nama samima i našim dušama, a to je milost posvetna; i Kraljevstvo Božje koje se u punini očituje s onu stranu groba, gdje ćemo nakon proputovanja ovim svijetom stići do vječnog grada, vječne domovine i Boga gledati licem u lice.[20]

Kod biskupa Čule očitost Kraljevstva Božjeg jest Kristova Crkva u svijetu jer Krist živi u Crkvi a Crkva u Kristu, on je glava Crkve, a Crkva njegovo Tijelo. To ipak ne smije voditi u zaključak da biskup potpuno poistovjećuje Crkvu s kraljevstvom Božjim u kojoj se ono ostvaruje na pravi i vidljivi način jer je svrha Crkve da okupi i privede sve ljude u vječno Kraljevstvo, u raj, a dosljedno toj svrsi Crkva raspolaže i sa sredstvima i okolnostima primjerenim toj svrsi.

Ta su sredstva sakramenti, služenje bližnjem, i apostolat i okupljanje svih naroda svijeta "da svima ljudima donese luč evanđeoske istine i milost vječnog spasenja",[21] dakle navještaj i evangelizacija.

Na drugom mjestu dolazi kraljevstvo Božje koje je prisutno u nama i našim dušama. To je sukladno razlogu Božjeg hoda u povijesti koji ima za cilj proslavu ljudi i njihovo vječno spasenje. Uvjet je ne vanjska, nominalna pripadnost Crkvi nego dragocjeni unutrašnji duhovni dar, posvetna milost. To je milost duše po kojom smo prijatelji Bogu i njegov rod. Zato je grijeh

---

18 Isto.

19 Isto, str. 2.

20 Usp. isto str. 3. i 16-17.

21 Isto, str. 7.

najveći neprijatelj čovjeka, jer ubija milost u duši. Čule o grijehu govori kao o kugi. Uspoređuje grijeh u duši s tučom usjeva, olujom za lađe i s pošasti stoke.

On će reći da se grijehom gubi prijateljstvo Božje, proigrava djetinjstvo Božje. Zato biskup u mnogim svojim propovijedima poziva na ustrajnu borbu protiv grijeha. Za njega bismo mogli reći da je mrzio grijeh i tražio, ne da se samo odričemo grijeha, nego da ga u korijenu iščupamo. Sredstva su uvijek na raspolaganju kao savršeno pokajanje i ispovijed. Ali to nije dovoljno. Drugim sredstvima treba također težiti svetosti, razvijati darovanu milost. Tu su sveta pričest, molitva, post, milostinja, bogoljubna djela sve dotle da "sav naime naš rad i svi naši poslovi, pretvaraju se u službu Bogu, ako ih činimo, kako treba, naime s dobrom nakanom",[22] tako da sve bude na slavu Božju (usp. 1 Kor 10,31).

A Isus je donositelj te slobode čovjekovoj duši. Isus je "život naših duša" jer je došao da ljudi imaju život i obilnije da ga imaju. Isus je donositelj unutrašnje i vanjske slobode za čovjeka pa joj Čule pjeva: "O draga i slatka slobodo, koja si toliko draga ljudskom srcu. Za te bi čovjek sve žrtvovao pa i isti život".[23] Dakle, za Isusa.

Radi konačne svrhe života, tj. postignuća vječnog blaženstva u raju, potrebno je razvijati posvetnu milost. Tamo ćemo uživati vječnu radost, otkriti sve tajne i gledati Boga licem u lice. Polazeći od evanđeoske opomene: "što koristi čovjeku ako dobije sav svijet, a pritom izgubi dušu svoju? (Mt 16,26), biskup će Čule preko Pavla upozoriti da trpljenja sadašnjeg vremena nisu ništa prema slavi, koja će se objaviti na nama (usp. Rim 8,18), jer su muke i trpljenja ovdje na zemlji kratkotrajne, a tamo je vječno blaženstvo. Uskliknut će: "Ne prodajimo nikad nebo za zemlju"[24] i sve je ispraznost osim Bogu služiti i Njemu jedinom živjeti. To ide do Pavlove želje: imam želju umrijeti i biti s Kristom (usp. Fil 1,23).

Čule neće propustiti progovoriti niti o potrebi obnove svijeta i poretka u svijetu. Samo ta promjena i obnova mora početi od ljudske duše. Obnova vanjskih odnošaja među ljudima počinje od obnove duša. A one će se obnoviti "tako, da im pružimo priliku, da upoznaju same sebe, svoju vrijednost i svoje vječno nadzemaljsko određenje, pa počnu ljubiti krepost a izbjegavati

22 Isto, str. 13.
23 Rukopisi, *Propovijed na Božić 1945.*
24 P. Čule, *Dođi kraljevstvo tvoje*, str. 17.

opačinu, težiti za vječnim dobrima a malo ili nimalo držati do ovih zemaljskih".[25] To se može dogoditi u snazi Boga i djelovanjem njegova Duha.

4) Duh Sveti izvor životni

Naime, Duh Sveti daje da se ljudi mogu stopiti "u jednu zajednicu" te da svi budu "jedno srce i jedna duša". Biskup će Čule reći da je "kršćanstvo snagom Duha svojim naukom o općem bratstvu svih ljudi i sa svojom zapovijedi ljubavi izvršilo najveću ali posve nekrvnu revoluciju u svijetu. Nestalo je ropstva (...), žena nije bila više robinja nego drugarica svoga muža... Siromasi i bolesnici nisu bili prepušteni svom udesu, nego se i za njih pobrinula kršćanska ljubav, koja je u svakom čovjeku gledala svoga bližnjega, dijete Božje, brata Isusova, baštinika Kraljevstva nebeskoga".[26]

Propovijedajući o trećoj božanskoj osobi dr. Čule će davne 1958. upozoriti da, iako je "Duh Sveti pravi Bog, jednak u svemu Ocu i Sinu, ipak mi malo na Duha Svetoga mislimo, još mu se manje molimo, kao da nekako smatramo, da nam On nije potreban, jer imamo Oca i Sina... O Duhu Svetom zavisi naš naravni i duhovni život, da mi bez Njega ne možemo ni postojati, a još manje kršćanski živjeti, a najmanje dušu spasiti",[27] jer je Duh Sveti u počecima stvaranja lebdio nad vodama, On je u Marijinu krilu "satvorio" dušu i tijelo Isusovo i dao nam Isusa. "I svoju smo Crkvu dobili po Duhu Svetom... Kao što je Eva Božjim stvaranjem proizišla iz rebra prvoga čovjeka, dok je on spavao, tako je sv. Crkva proizišla iz boka, iz probodenog Srca drugog Adama, dok je zagrljen smrću visio na drvetu križa. A tko je nadahnuo Krista, da umre za nas na križu, ako ne Duh Sveti. Jer kako nas uči Sv. Pismo: Krist je po Duhu Svetom prinio sebe za žrtvu na križu. Bez Duha Svetoga ne bi dakle bilo ni žrtve križa, ni probodenog Srca, ni Crkve."[28] Duh Sveti duša je Crkve i svih sakramenata, On uvodi Crkvu u svu istinu i garantira karizmu istine, On je snaga i život Crkve, On je vatra ljubavi koja je buktila u srcima svetih mučenika u doba progonstva. U Duhu Svetom Crkva naviješta i

25 Isto, str. 20.
26 Rukopisi, *Propovijed na Duhove, 25. svibnja 1945.*
27 Isti, *Propovijed na Duhove, 25. svibnja 1958.*
28 Isti, *Propovijed na Duhove, 21. svibnja 1972.*

svjedoči Krista a obnova čovječanstva koja je danas potrebna, reći će Čule 1959., "može donijeti samo Duh Sveti"[29].

Biskup Čule na tragu koncilske misli 1964. govori o novom proljeću Crkve i vjere uopće. "To je utjecaj Duha Svetoga, u čijoj se ruci nalaze srca ljudi... Duh Sveti je otvorio oči ljudima, da se ne pouzdaju u napredak znanosti i tehnike, koja ne može ispuniti prazninu našega srca... Duh Sveti je nada svim ljudima koji strepe pred današnjom podjelom svijeta na blokove i potpunim uništenjem razornom snagom atomskog oružja, da svoje poglede okrenu prema nebu, koje je jedino kadro spriječiti katastrofu i mjesto straha nadom ispuniti ljudska srca".[30] A "pokretač i nosilac svake duhovne obnove jest Duh Sveti sa svojom milošću".[31] To se u prvom redu odnosi na Crkvu - Zaručnicu Kristovu.

5) Crkva - zaručnica Kristova i zajednica vjernika

S posebnom ljubavlju i poštovanjem nadbiskup Čule govori o Kristovoj Crkvi. Ona je rođena iz Isusova probodenog Srca. Već "svojim rođenjem u ljudskom tijelu Sin je Božji postao glavom ljudskog roda. Mi više nismo samostojni ni neovisni, mi smo udovi otajstvenog Tijela, kojemu je glava Krist. Na ovoj dubokoj kršćanskoj istini temelji se nauka o bratstvu svih ljudi i zapovijed o sveopćoj ljubavi među ljudima".[32]

Temeljni događaj i izvor mladenačke snage i svježine Crkve jest Isusovo uskrsnuće. Ono je "božanski pečat, da je Crkva na istini osnovana, da je ona stup i tvrdava istine..."[33]

U duhu Pavlove teologije biskup će Čule razvijati misao o Crkvi kao "živom organizmu". Ona je "tijelo, kojemu je Isus glava, a mi udovi. Svako tijelo treba dušu, da može živjeti i djelovati. Tako to treba i Crkva kao tijelo Isusovo. I ta duša Crkve, po kojoj ona živi i djeluje, to je upravo Duh Sveti".[34]

---

29 Isti, *Propovijed na Duhove, 1959.*
30 Isti, *Propovijed na Duhove, 17. svibnja 1964.*
31 Isti, *Propovijed na Duhove, 29. svibnja 1966.*
32 Isti, *Propovijed na Božić 1945.*
33 Isti, *Propovijed na Uskrs, 14. travnja 1968.*
34 Isti, *Propovijed na Duhove, 21. svibnja 1972.*

Crkva se na Duhove rodila, a Duh Sveti kao duša Crkve djelatan je na općoj i osobnoj razini. Duh je Sveti, naime, djelatan u apostolskom i proročkom poslanju Crkve, u snazi Duha Crkva dijeli sakramente, okuplja i ugrađuje u svoje krilo sve ljude, ima nepogrešivo učiteljstvo i izgrađuje Kraljevstvo Božje na zemlji. Na osobnoj razini Duh Sveti u članovima Crkve raspiruje darovanu milost, oslobađa mlitavosti, potiče apostolski žar i osposobljava za služenje drugima.

Ali Crkva Isusova živi je i vidljivi organizam, jer okuplja ljude iz svakog plemena i jezika. Ona je božanska ustanova koja živi u povijesti pa je sagrađena na vidljivim temeljima, i to apostolskim. Petar je namjesnik Kristov kao vidljiva glava Crkve na putu zemaljskom.

S posebnom, pak, odanošću Čule govori o rimskom Papi. Biblijski utemeljeno i osvijetljeno tradicijom reći će da je papinstvo osnovala i sagradila ruka Božja i uzidala u temelje svete Crkve. Ono vuče svoj korijen od Petra koji je od "Boga postavljeni i utvrđeni kamen".[35] U tom duhu dr. Čule će pozvati vjernike i na poslušnost Papi "jer on ne govori u svoje ime nego u Kristovo ime. Poruka, koju nam on upućuje, nije njegova, nego Kristova".[36]

Iako dr. Čule govori o hijerarhijskom ustrojstvu i temelju Crkve, on će u duhu nauke Crkve i Koncila 1964. vjernicima poručiti da "Crkvu ne sačinjavaju Papa, biskupi i svećenici, nego svi kršćani, pa se Crkva može zgodno nazvati jednom riječju - puk Božji. Kršćani u svijetu nisu nikakva malodobna djeca, koja bi trebali svećenici uvijek da vode za ruku, nego zreli i punoljetni članovi Kraljevstva Božjeg na zemlji. Kao pravi i puni članovi imaju svoja prava u Crkvi, pa treba da se vaš glas čuje",[37] upozorit će, također, biskup Čule svoje vjernike.

Na tragu ove misli on će već 1962. progovoriti i o odnosu opće i povijesne Crkve, odnosu Pape i biskupa, kao i o potrebi rješavanja dvaju gorućih pitanja u Crkvi: crkvene uprave i kršćanskog života. Na staru godinu 1962. Čule propovijeda: "Krist je htio, da apostoli a kasnije biskupi ne budu samostalne jedinice, nego da budu jedan kolegij, jedan zbor, kojemu je ipak jedan iz tog zbora glava i predvodnik. Položaj Pape kao vrhovnog poglavara dovoljno je utvrđen vatikanskom definicijom i praksom ovih 90 godina, pa on više ne može doći u pitanje. Vrijeme je, da se položaj biskupa odredi, da se vidi, da

---

35 Isti, *Propovijed na Papin dan, 14. ožujka 1948.*
36 Isti, *Propovijed na Papin dan u nedjelju, 10. ožujka 1957.*
37 Isti, *Propovijed na Staru godinu 1964.*

oni s Papom sačinjavaju jedan zbor, čiji je Papa član, ali ujedno i pročelnik. Sigurno je, da će ovaj Sabor posebno naglasiti važnost biskupa u upravi Crkve. Ne može se više njome upravljati po Evropskim kalupima. Potrebe Crkve u Aziji i Africi, među crnom i žutom rasom, potpuno su katkad različite od potreba Crkve među bijelom rasom u Evropi i Americi. Stoga će se morati davati drugačije odredbe za Evropu, a drugačije za Aziju i Afriku u mnogim čisto crkvenim stvarima. Posljedice toga će biti da će se biskupskim konferencijama pojedinih naroda i zemalja dati vlast, da oni mnoge stvari rješavaju, koje je dosada Papa iz Rima rješavao, jer oni na licu mjesta mogu bolje prosuditi što njihovim vjernicima treba. Dakako te će odredbe Papa kao glava naknadno trebati da potvrdi".[38]

Iako u Čulinu shvaćanju Crkve prevladava model Crkve - Zaručnice, on će već te 1962. razvijati model Crkve - Zajednice. U naznačenoj propovijedi on predviđa i put koncilske misli: "Naglasit će se veća uloga vjernika u Crkvi. Nisu vjernici samo za to, da slušaju, a svećenici da naređuju. Vjernici su jednako-pravni članovi Crkve kao i svećenici. U Crkvi nema gospodara i sluge, nego svi skupa sačinjavamo puk Božji. Svećenici imaju doduše posebne ovlasti, ali ne za svoju korist, nego za korist zajednice. Vjernici primaju sakramente koji i njih posvećuju za službu Božju, pa i za apostolsku službu".[39]

U tom obnovljenom poimanju života i poslanja Crkve, poručuje biskup, vjernici "treba da shvate, da su oni dužni sa svećenicima i biskupima sudjelovati u preporodu ljudskog društva".[40] A svećenicima, pozivajući se na zauzimanje Koncila za poštovanje dostojanstva ljudske osobe, temeljna ljudska prava pojedinca i naroda, poručuje da "vjernici u Crkvi nisu građani drugog reda, nisu malodobnici nego zreli i punopravni članovi Crkve, nisu samo da slušaju i naloge primaju, nego i sami imaju svoja aktivna prava u Crkvi".[41] Svećenici se trebaju više "obazirati na potrebe i želje vjernika. Njih aktivizirati u apostolskom radu i u crkvenim poslovima".[42]

---

38 Isti, *Propovijed na Staru godinu 1962.*
39 Isto.
40 Isto.
41 Rukopisi, *Propovijed na Staru godinu 1964.*
42 Isti, *Propovijed na Staru godinu 1962.*

6) Marija Majka Božja i Majka Crkve

O Mariji biskup Čule piše djetinjom odanošću i ljubavi. Njegov je govor teološki utemeljen. Mariji je posvetio odmah na početku svog biskupskog služenja, i to 1945, Poslanicu, treću po redu, pod naslovom "Štujmo Blaženu Gospu".[43] U sustavnu obrazloženju potrebe štovanja Gospe i pobožnosti prema njoj on će poći od biblijskih temelja. Povlačeći paralelu između prve žene Eve i nove Eve - Marije, na obzorju neba on vidi Mariju kao veliki znak koji se izdiže iznad grijeha ponora naših praroditelja. Međutim, "Ona nije znak koji bi obilježavao tek neku prekretnicu povijesti, nego znak koji ravna čitavim njenim tokom" (...) i "znak koji baca odsjev i na čitavu vječnost".[45] Taj veliki znak "bila je Žena, koja djevičanskom nogom satire glavu paklenom zmaju. Kao što se duga na nebu pojavljuje iza oluje i najavljuje vedrinu, tako se i Gospa pojavila iza grijeha i najavila, da će vlast grijeha biti slomljena i ljudi od njegova jarma oslobođeni. Od prvih početaka našeg roda Gospa je dakle naš znak spasenja, naša nada i naše pouzdanje".[45]

Tako biskup promatra Mariju u vječnom naumu Boga Stvoritelja kao njegovu izabranicu što se potvrđuje samom Marijinom zahvalnom pjesmom: "Gle odsad će me blaženom zvati svi naraštaji, jer mi učini velike stvari Onaj, koji je silan" (*Lk* 1,48-49). Ona je posebna miljenica i izabranica Božja. Zato je Bog "jedino Nju od svega stvorenja učinio milosti punom. Dao je dakle njoj više svojih darova i milosti nego svim anđelima i svecima skupa. Između svih ljudi jedinu je Nju očuvao od istočnog grijeha i jedino Nju je uskoro poslije njezine smrti uzeo i sa tijelom k sebi u nebo uzdigavši Je i u rajskoj slavi daleko nad sve svece i anđele."[46]

Nu, iako je Marija od početka bila u planovima Božjim kao i Krist, iako je od "vieka preodređena, da bude neposredna pomoćnica Kristova u djelu našeg otkupljenja i spasenja",[47] Bog nije "htio da je sili, nego je prepustio njezinoj slobodnoj odluci, hoće li ili ne, da bude Majka Sina Božjega. Zato je

---

43 Cjelovit naslov poslanice: Dr. Petar Čule - biskup mostarsko-duvanjski i trebinjski, *Štujmo Blaženu Gospu.* Korizmena poslanica za godinu 1945, Hrvatska tiskara F. P., Mostar 1945.
44 Rukopisi, *Propovijed 8. VII. 1940.*
45 P. Čule, *Štujmo Blaženu Gospu, str. 2.*
46 Isto, str. 3.
47 Isto.

tražio Njezin pristanak. Tako je Marija sudjelovala s Bogom Otcem u djelu Utjelovljenja Božjeg Sina. Ona je Njega primila iz ruku Vječnoga Otca, zaogrnula Ga našim tijelom i nama poklonila".[48]

Zajedno sa sv. Tomom biskup će Čule reći: "Blažena Djevica primila je toliku puninu milosti, da se je u tom najviše približila Začetniku milosti Bogu, i upravo radi toga Ona je začela Onoga, koji je pun milosti."[49]

Marija je, nadalje, uzvišena žena i Božje stvorenje kojoj "nijedan grijeh, ne samo teški nego ni laki pa ni sjenka grieha nije nikad okaljala dušu. Ona kao prečista Djevica bila je jedina izuzeta od iztočnog grieha i od njegovih grješnih posljedica. Ona je odmah od početka po posebnoj odredbi Božjoj bila utvrđena u milosti koju nije mogla izgubiti niti je mogla sagrješiti". (...) jer se "pristojalo Onoj, koja je od vieka bila predodređena za Majku Božju i koja je sama u tu svrhu stvorena, da bude Bogorodica".[50]

Ono što Mariju posebno uzdiže iznad ljudi i samih anđela jest upravo njezino božansko materinstvo. "Marija je Majka Božja, prava i istinita Bogorodica. Onog istog Sina Božjega kojega je Bog Otac od vieka rodio za Bogorodica. Onog istog Sina Božjega kojega je Bog Otac od vieka rodio za božanski život, u vremenu je začela i rodila Gospa za ljudski život. Biti pak Majka Božja, to je neizrecivo dostojanstvo, to je najveća čast, koja se uobće i zamisliti dade, da ju jedno stvorenje postići može. Stoga pravo ime sv. Anzelmo kad kaže: "Reći o Mariji samo to, da je Ona Majka Božja, nadilazi svako dostojanstvo, koje se poslije Boga izreći može! Jer biti Majkom Božjom, znači zvati svojim Sinom Onoga istoga, kojega na nebu Bog Otac tim imenom naziva. Znači u svom krilu i u naručju nositi Onoga istoga, koji sve drži snagom rieči svoje i koga ne može obujmiti ni nebo ni zemlja. Znači napokon zapoviedati Onomu, komu se pokorava sve stvoreno".[51] Da istakne Marijinu veličinu, pozvat će se dr. Čule i na riječi sv. Bonaventure: "Bog je mogao stvoriti i veću zemlju i veće nebo, ali nije mogao veće Majke od Bogorodice Marije".[52]

Mariju, uzvišenu iznad svih stvorova, promatra Čule i u odnosu prema Presvetom Trojstvu i veli: "Prema Bogu Otcu Ona je najljepše i najdivnije Njegovo stvorenje. Ona je Njegova prvorođena kćerka kao što je Krist Njegov

48 Isto, str. 8.
49 Isto, str. 6.
50 Isto.
51 Isto, str. 7.
52 Isto.

prvorođeni Sin. Ona je bitno slika Otčeva na jedan daleko savršeniji način nego ijedno drugo stvorenje, donekle na sličan način kao što je to sam Krist! U odnosu pak prema Duhu Svetom Marija je Njegova najizabranija posuda i najljepši hram".[53]

Iz ovog odnosa prema Bogu i zadaće koju joj je On povjerio biskup Čule uočava Marijina svojstva pa ističe da je Ona izravna i neposredna suradnica Božja u djelu Utjelovljenja Sina Božjega. Ona je s Božjim Sinom sudjelovala u djelu našega otkupljenja, ona je Kraljica ljudi i anđela, neba i zemlje, pa kao "što za Krista stoji pisano, da se Imenu Njegovu ima pokloniti svako koljeno onih koji su na nebu i na zemlji i pod zemljom (Fil 2,10) tako to isto vriedi u izvjesnom smislu i za Ime Marijino, jer i njezinu preslavnom Imenu treba da se poklone svi ljudi i anđeli".[54]

Međutim Marija kao naša zagovornica pred Bogom nama je posebice bliska kao naša duhovna Majka. Mi kao Crkva ne trebamo se ničega bojati, reći će, "jer znamo, da stoji uz nas ta divna Majka i Djevica i da nas čuva i da nam se pod njezinom zaštitom ništa dogoditi ne može".[55]

U Čulinu razmišljanju o Gospi često je prisutna Marijina patnja. On će reći da Marija najbolje razumije čovjeka, sve naše potrebe i patnje. "Ta Ona je patila. I to neizmjerno mnogo patila. Ono što je Ona trpjela pod križem svoga Sina, toga ljudski jezik ne može opisati niti ljudska rieč izreći. Po riečima sv. Jeronima Ona je nosila toliko rana na duši, koliko Isus na tielu. Njezina je bol bila velika kao more. Stoga sv. Crkva s pravom Njoj daje naziv Kraljica mučenika, jer Ona je daleko više pretrpjela nego ijedan mučenik. Pa jer je Gospa tako puno i strašno trpjela, upravo radi toga Ona najbolje razumije, što je bol, pa je puna samilosti i sućuti za sve koji trpe, a to smo svi mi bez iznimke. Radi toga svaki naš bolni uzdah nalazi odmah punoga odjeka u njezinu Majčinskom srdcu".[56]

To na osobnoj razini, ali "Marija je kao predstavnik i zastupnik čitavog ljudskog roda samog Krista umirućeg na križu prikazala nebeskom Otcu za spas sviju nas. Time je ona skupa s Kristom, dakako ovisno o Njemu, zaslužila

53 Isto.
54 Isto, str. 8.
55 Rukopisi, *Propovijed na 8. XII. 1940.*
56 P. Čule, *Štujmo Blaženu Gospu*, str. 9.

nama sve milosti otkupljenja. Pa kad je sudjelovala kod zasluživanja milosti, pravedno je da sudjeluje i kod razdiobe".[57]

Na temelju ovakva poimanja Marijine uloge u djelu Kristova Otkupljenja biskup Čule Mariju naziva posrednicom svih milosti i "kanal, preko kojeg sve milosti s Kalvarije teku u naše duše".[58]

Sve ovo što je rečeno o Mariji potaknulo je biskupa Čulu da pozove vjernike na istinsko štovanje Gospe, na molitvu Gospi i posvećenju njezinu Bezgrešnom Srcu. On poziva na nasljedovanje Gospe u njezinim krepostima vjere, čistoće i poniznosti. Posebice je važna čvrsta i nepokolebiva vjera kao što je Marija tvrdo vjerovala u Uskrsnuće svoga Sina. Toj Mariji našoj Majci trebamo biti dušom i srcem odani, ljubiti je sinovskom ljubavlju, slušati i slijediti u svom srcu.[59]

II. Osobna askeza biskupa Čule

1) Vojnik Kristov i svjedok vjere

U brizi da čitav svoj život potroši na slavu Bogu i spas neumrle duše, biskup Čule smatra potrebnim raspirivati Božji milosni dar u duši, čuvajući se kao otrova svakog grijeha, naročito smrtnoga. U osobnoj askezi on stoga sebi stavlja prvotnu zadaću da oplemeni svoj karakter i posve se posveti Bogu. U osobnim pobožnostima, molitvi i radu, u euharistijskoj žrtvi on će moliti da kroz cio život ostane vjeran Bogu i Crkvi, da ga Isus čuva od smrtnog grijeha, molit će za svetu čistoću i sretnu smrt, molit će Isusa da mu bude vođa, snaga i jakost života.[60]

U duhu askeze svog vremena, on će sebi staviti jasan cilj: da bude vojnik i vitez Isusov. Kršćanski heroizam i viteštvo Čule izjednačuje s apostolskim služenjem Isusu i Crkvi, svjedočanstvom za Krista. A to svjedočanstvo nije puki osjećaj nego mučeništvo koje "traži zrelost suda i snagu volje. Traži

57 Isto str. 11.
58 Isto.
59 Usp. isto, str. 14-15.
60 Usp. Rukopisi, *Propovijed u nedjelju 8. lipnja 1958.*

duhovnu punoljetnost, jer samo duhovno punoljetan čovjek može se othrvati poteškoćama."[61]

Da bi postigao taj cilj biskup Čule smatra važnim odgajati kršćanski karakter kako bi mogao "junački podnositi neprilike, odvažno vršiti svoje dužnosti, u korisnom radu provoditi svoje dane i junački se hvatati sa životom u koštac i svim njegovim zadaćama - a ujedno ćemo oko sebe širiti sreću i zadovoljstvo noseći u svom srcu pravu ljubav prema bližnjemu koja će biti odsjev naše ljubavi prema Bogu, Stvoritelju i Spasitelju svome".[62] U odgoju kršćanskog karaktera i viteštva srca "najveća odlika čovjeka nije da vlada drugima, nego da vlada samim sobom (...) jer najveća i najdostojnija pobjeda, što je odnese nad samim sobom, svladavši u sebi niže nagone i dajući da pobjedu odnese plemenština i dobrota".[63] Zato, reći će dalje biskup Čule, "glavna briga čovjeka mora da bude rad za spasenje neumrle duše, a za potrebe tijela neka se brine samo koliko je najnužnije".[64]

U tome i jest, prema Čulinu poimanju, veličina kršćanina, ta "nepokolebiva vjera srca, junačko ispovijedanje vjere ustima, trajno vršenje djelima..."[65] i nadalje, prihvaćanje patnje i trpljenja, križa bolesti, odricanje i samozataja protiv čega ne treba rogoboriti nego "predano u volju Božju, ponavljajući i riječi iz Maslinova vrta - ne moja volja, nego Tvoja, Oče, neka bude - dakle predano i s veseljem".[66] On će slikovito to izreći riječima: "Kao što žito ne može da sazori, ako ga žega sunca ne opali, tako isto ne može čovjek ni duhovno da sazori ni da svoj karakter očeliči, ako ne prođe kroz školu patnje i trpljenja. Ali ne samo, da je patnja škola karaktera, koja oplemenjuje čovjeka, nego je ona i vrelo najvećih zasluga za nebo".[67]

Ove je riječi izrekao ubrzo nakon puštanja iz zatočeništva 1958. gdje je mogao osobno iskusiti svu patnju i nadrasti je snagom vjere u Boga. Biskup Čule svjedoči: "Jedanput su nas više od 40 zatvorenika, većinom svećenika, strpali u teretni vagon, pod izlikom da idemo u Sremsku Mitrovicu, jer da tamo trebaju ljude koji znaju strane jezike. Negdje ispred stanice Slakovaca

61 Rukopisi, *Propovijed na Duhove 1961.*
62 Isti, *Propovijed na Božić* 1957.
63 Isto.
64 Isti, *Propovijed na Božić 1958.*
65 Isti, *Propovijed 24. lipnja 1959.*
66 Isti, *Propovijed na Uskrs 1962.*
67 Isti, *Propovijed na Božić 1958.*

taj je vagon otkačen i ostavljen na otvorenoj pruzi. Ubrzo je na nas naletio teretni vlak koji nas je gotovo samljeo. Tek nekoliko nas je preživjelo taj udes, i to s teškim frakturama i lomovima. Drugi slučaj je bio po povratku u Zenicu. Bez ikakvog povoda upravnik zatvora me zatvorio u zloglasnu "staklaru", najgore odjeljenje tog zatvora. Imao sam sobu koja je imala samo gole zidove i pod kojom je često procurivala voda. Prozori razbijeni. Ni pokrivača ni plahte. Ništa. Napolju zima. Temperatura daleko ispod nule. Tu sam ostao mjesec dana. Odakle su me izvukli ni živa ni mrtva. Šest dana nisam davao znakove života. Nije bilo nikakvih uvjeta za ozdravljenje. Sjećam se da sam jedanput tražio samo malo tople vode, da skuham čaj, jer sam imao vrećicu čaja u prahu. Nećete vjerovati - ni to nisam dobio. Kako sam tada preživio, ni meni nije jasno. Zapravo jasno mi je: Bog me čuvao."[68]

O biskupovu povjerenju u Boga, podnošenju patnje i njegovoj pobožnosti zapisa svjedočanstvo i njegov najbliži dugogodišnji suradnik i tajnik dr. Marko Perić koji veli: "Ali meni nije nepoznato, da On (nad. Čule O.P.) vodi trajno temeljit duhovni život: Život molitve, razmatranja, studija. To se opaža prigodom kanonskih pohoda: prvi je u Crkvi, redovito sudjeluje kod svih svetih misa u Crkvi, malo će koji dan proći da ne izmoli čitavo Ružarje, a možda koji puta i više, osim drugih molitava. O sebi ne voli govoriti, ni o svojim patnjama, koje mu zadaje glavobolja, od koje trpi od rane mladosti, pa k tome oslabljeni živci nakon poratnih nevolja i patnja".[69]

Utjehu je i snagu biskup Čule nalazio u vjeri, u Isusovoj patnji, u pobožnosti Srcu Isusovu koje je podnijelo najveću patnju, u pobožnosti Mariji, euharistijskoj pobožnosti što mu je pomoglo da bi svoju patnju "olakšao i osladio".[70]

Nu sam biskup Čule sebe je trajno smatrao nedostojnim slugom Božjim. Za sebe će javno reći "Sv. Pismo kaže, da i pravednik sedam puta dnevno griješi i pada. Pa koliko sam ja u 85 godina koji nisam pravednik. Treba Bogu dati zadovoljštinu."[71] Na drugom mjestu veli: "Ali braćo, kad bih ja htio sam

68 M. Barišić, *Snagu sam crpio u svakodnevnim svećeničkim dužnostima.* (Iz neobjavljenog intervjua s biskupom Čulom priređenog 1985. za *Mladi teolog*).

69 Iz pisma dra Marka Perića upućenog nadbiskupu Franiću 1976, Rukopisi.

70 Rukopisi, *Propovijed na Božić 1960.*

71 Isti, *Govor prigodom proslave 100. obljetnice ponovne uspostave redovite crkvene uprave u BiH.*

o sebi govoriti ja bih morao reći ono, što je moj zaštitnik sv. Petar rekao poslije onog obilnog ribolova. *Exi a me Domine...*, jer ja sam grješnik".[72]

Izgrađivati svoju duhovnost počeo je Čule u obiteljskom ozračju hercegovačkog krša, travničkom sjemeništu kod isusovaca, nastavio u Sarajevu i Innsbrucku, ali okvir njegove duhovnosti i pobožnosti posebno može uočiti u odlukama koje je kao mlad svećenik 1923. donio u duhovnim vježbama.

Biskup upravljajući pogled svoje duše Bogu kaže: "I Tebi se obraćam, Gospodine vojske! Ti, koji si mi dao svjetlo spoznaje, daj mi i snagu volje, da spoznano izvršim. Tebi na slavu a sebi na spas duše!

Plod mojih duhovnih vježba jest čvrsta odluka postati revan i potpun svećenik prema Srcu Božjem. Opća sredstva za to jesu: 1) molitva, 2) samozataja, 3) revno vršenje mojih zvaničnih dužnosti.

Motivi: Ja sam postao svećenik jedino radi slave Božje. Ne budem li dobar svećenik, ja sam promašio cilj svoga zvanja, o tom ovisi sretna smrt, blažena vječnost, mir ovdje na zemlji; to je jedina zdrava podloga za moj svećenički rad i spas duša.

Molitva: Svaki dan dobra meditacija, dapače i u bolesti, ako to bolest bude dopustila; Sv. Krunica mora biti dnevni pratilac i branilac; barem 3 puta na dan pohoditi presv. Otajstvo; nijednog djela ne početi bez molitve i dobre nakane.

Načini dobrog moljenja: Prije no počnem moliti, sabrat ću se koji čas; staviti se u prisutnost Božju i odlučno početi, kod usmenih molitava, osobito kod brevira, gdjegod ću malo stati da se malo bolje saberem, kod usmenih se molitava sabranost dobro čuva, ako kod svakog dijela (desetka, psalma etc.) mora nakana isprositi posebnu milost ili preporučiti Bogu koju potrebu Sv. Crkve i neumrlih duša.

NB. Spoznao sam, da je nemoguće napredovati u duhovnom životu bez veće povučenosti i sabranosti. Zato ću se vježbati u pomisli prisutnosti Božje i gdje nađem malo vremena povući se od ljudi, da se na koji čas saberem i s Bogom porazgovorim.

Samozataja. U molitvama: Ne drži do sebe mnogo; drugog ne potcjenjuj!; bori se protiv nestrpljivosti i svakoj strastvenoj žurbi u radu;

72 Isti, *Govor prigodom proslave biskupovog srebrnog biskupskog jubileja 1967.*

muževno podnosi križeve. *U riječima:* ne govori nikad o sebi niti dobro niti zlo, a o bližnjem samo dobro, ako te viši interes ne bi silio da spomeneš i koju manu; izbjegavaj svaku riječ, koja bi drugog mogla rastužiti! *U djelima:* ne traži svoje slave, svog ugleda i ne želi ničeg više imati od svoje braće osim kreposti; vrši savjesno kućna pravila; nepotrebni pohodi i u slobodno vrijeme imaju se izostaviti; i ako ne mognem radi umora raditi, bolje kod Boga tražiti odmor nego u razgovoru s ljudima!; kod studija više mira i sustavnosti; lijepa je samozataja također općiti mnogo s onima, kod kojih čovjek ne nalazi toliko utjehe u razgovoru!

Vršenje zvaničnih dužnosti: U glavnom je to već sadržano u prijašnjem. Ovdje bi se mogla još dodati potpuna točnost i red u svemu.

Posebna sredstva:

I. Partikularno ispitivanje savjesti. Ovo će mi sredstvo omogućiti pravu upotrebu gornjih sredstava i biti neke vrsti kontrole nad samim sobom. Njegova konsekventna provedba neka bude jedan od najljepših plodova iz ovih egzercicija (Predmet odabrati na večer kod punkta. Ispit obaviti prije duhvnog štiva na 3/4 12 i uvečer. Rezultat pismen).

II. Prigodom svake mjesečne rekolekcije moram jedanput temeljito ponoviti ove odluke i promeditirati ove retke!"[73]

U ovim koordinatama Čulinih odluka može se promatrati njegova duhovnost i njegove pobožnosti koje su odlikovale njegovo svećeničko i biskupsko služenje. Svakodnevna praksa molitve, kontemplacije, samozataje i revno vršenje dnevnih dužnosti očeličila je duhovni i moralni karakter ovog velikana naše Crkve. Ona je bila snaga i izvorište nepokolebive vjere koja nije niti časa uzmakla pred mnogim nedaćama i žrtvama koje je podnosio tijekom teških godina svog biskupskog služenja. U času kad mu je život bio ugrožen i mač smaknuća lebdio nad glavom u nepravednoj osudi kao pastira Katoličke Crkve protiv koje se urotio boljševizam, ostao je nepokolebivo dosljedan glasu svoje duše i savjesti satkanoj na Kristovu zakonu ljubavi i pravde.

73 Biskup Čule je sebi stavio u zadatak da ove odluke zapisane na papir ponavlja i nauči napamet da bi ih svakodnevno prakticirao.

2) Ljubitelj Božanskog Srca

Od ranog djetinjstva iskusio je biskup Čule, u ozračju obiteljskog doma, različite oblike pobožnosti i počeo se u njima zarana vježbati. Večernja i jutarnja molitva, krunica, križni put u korizmi već je utirao put oblikovanju njegove duhovnosti. Susret s pobožnošću Srca Isusova dogodio se u travničkom sjemeništu koji su vodili oci isusovci, šireći posebice taj oblik pobožnosti među sjemeništarcima. Kao krhki i boležljivi seminarac Čule će prigrliti ovu vrstu osobne posvete i pobožnosti dalje razvijajući je uz katedralu Srca Isusova u Sarajevu. Postdiplomski studij, opet kod isusovaca, u Insbrucku, pomogao mu je da tu pobožnost još dublje teološki osmisli i prgrli svim srcem.

Naime, odmah nakon biskupskog posvećenja 1942. Čule upućuje okružnicu svojim svećenicima i vjernicima iznoseći želju da se pobožnost Srcu Isusovu što više raširi u njegovim biskupijama. On će također u svoj biskupski grb staviti sliku Srca Isusova i riječi Očenaša: "Dođi Kraljevstvo Tvoje". Ova dva znaka, uz spomenutu okružnicu, kojima počinje njegova biskupska služba, neosporno pokazuju i temelje Čuline pobožnosti i duhovnosti. U znaku Srca Isusova i Kraljevstva Božjeg odvijat će se njegovo biskupsko služenje, rast osobne vjere i nade te strpljivo podnošenje patnje, ali i dogoditi svjedočanstvo vjere. Ako još dometnemo Čuline pobožnosti prema Presvetom Sakramentu, Mariji i sv. Josipu onda možemo zaokružiti opseg i domet njegova osobnog rasta vjere koja je bila odgajana i učvršćivana kroz te pobožne vježbe.

Zašto Čule ističe vrijednost pobožnosti Srcu Isusovu? Možemo pouzdano reći da ta pobožnost izvire iz duboka teološkog temelja biskupove vjere u kojoj Krist zauzima središnje mjesto, ali i iz osobna osvjedočenja Božje blizine kroz iskustva prakticiranih pobožnosti.

Za njega je, naime, Srce Isusovo sam Isus, povijesni i uskrsli. U Isusu se očitovala ljubav Božja prema čovjeku na najbožanskiji ali istovremeno i najljudskiji način, ulaskom Sina Božjega u našu ljudsku povijest i njegovom žrtvom na križu. Isusovo je Srce stoga izvor ljubavi jer je Bog učinio da iz probodenog Srca na Križu "izteče sva Božanska krv, pa da onda iz te Božanske krvi nikne i izraste Kraljevstvo Božje".[74]

74 P. Čule, *Dođi kraljevstvo tvoje*, str. 1.

Ljubav Isusova Srca, on će dalje reći, koja je tako snažno s Kalvarije buktila za čovjeka nagnala je Boga da se rodi kao siromašni radnik iz Nazareta, da bude raspet na križ i da postane zatočenik Presvetog Oltarskog Sakramenta, radi nas grešnika i radi našega spasenja.[75]

Ovaj je oblik pobožnosti, prema biskupovu mnijenju, također duboko ukorijenjen u povijesti, i to čašćenjem Isusovih rana i klanjanjem krvi Isusovoj. Reći će: "A zar Presveto Srce Isusovo ne nosi najveću i najdublju Ranu Isusovu. Presveta Krv Isusova uvijek je u kršćanstvu slavljena kao cijena našeg otkupljenja. A zar se Presveta Krv može zamisliti odijeljena od Srca, koje kao živi kalež tu Krv sadrži u sebi".[76]

Zato će biskup u spomenutoj okružnici iz 1942. pozvati svećenike i vjernike da se okupe oko Božanskog Srca te da ga štuju i ljube. Naime, glavna svrha ove pobožnosti sastoji se u tomu da Isusu "vratimo ljubav za ljubav", čineći djela zadovoljštine za uvrede koje se nanose njegovu Božanskom Srcu. Biskup Čule u tu svrhu donosi temeljne smjernice o štovanju Srca Isusova kroz veliku devetnicu i apostolat molitve. Velika devetnica ima važnu odgojnu ulogu u životu kršćana, suobličuje vjernika Isusu patniku, pobuđuje ljubav prema njegovu Srcu, ali također osigurava i vječnost ako se čini dosljedno i s pravom nakanom. Kroz devet "mladih petaka" vjernici bi trebali primati sv. pričest kao nadoknadu za uvrede koje se nanose Božanskom Srcu, napose teškim grijesima, među kojima je i psovka kao teška mana našeg naroda.

Ta pobožnost ujedno potiče kršćansku ustrajnost u vjeri i postaje sredstvo priprave za sretnu smrt, ali ne kao nekim čarobnim štapićem nego slobodnim i osobnim činom vjere kroz dobra djela koja se čine iz ljubavi prema Isusovu Srcu.

Apostolat molitve okuplja oko sebe članove koji bi svako jutro prikazivali Isusovu Srcu po Prečistom Srcu Marijinu sva djela i trpljenja toga dana kao nadoknadu za uvrede tom Srcu, ali u isto vrijeme i za Crkvu i za sv. Oca.

Koliko je dr. Čuli bilo stalo da se ta pobožnost proširi, pokazuje i njegova prva pastirska Poslanica 1943. posvećena Srcu Isusovu.[77] On u njoj poziva: "da ne bi kod nas bilo, ne samo mjesta ni župe, nego ni kršćanske kuće, pa ni

75 Usp. isto, str. 3.
76 Isto, str. 2.
77 Ova poslanica o pobožnosti Srcu Isusovu posebno je otisnuta na 8 stranica u Mostaru 2. veljače 1943. Poslanica nije ukoričena i nema posebnog naslova pa smo je mi naslovili: *Poslanica o pobožnosti Srcu Isusovu.*

žive osobe u kući, koja se ne bi potpuno predala u službu Presvetog Srca. Tako da naša cijela biskupija bude prodahnuta duhom Srca Isusova".[78]

Imajući u vidu da su to bila sudbonosna vremena u kojima je harao ratni vihor, razaranje, mržnja i ubijanje može se slutiti koliko je pouzdanje imao biskup Čule u Srce Isusovo. On to izriče: "Nikad vam dosta ne mogu preporučiti ove pobožnosti. Posebno u današnje strašno doba. Proti današnjim nevoljama nigdje nećemo naći tako čvrsta zaklona, tako pouzdane obrane, tako sigurne zaštite, tako djelotvorna lijeka kao u Presvetom Srcu Isusovu. Zato vas sve najljepše molim i pozivam da se okupite oko Presvetog Srca Isusova, da se Njemu i Njegovoj službi potpuno posvetite, pa da sve pouzdanje u Njega stavite".[79]

Uvjet da se bude u blizini Isusovoj i da se izbjegnu mnoge nedaće nalazi se u štovanju Srca Isusova i to ljubavlju, nasljedovanjem i zadovoljštinom. Na Isusa misliti, upućivati mu molitve, znači ljubiti ga. Ako mu se dođemo pokloniti u svetohraništu - ljubimo ga. Ako je sav naš rad na slavu Božju, ako vršimo zapovijedi, onda je to prava i najizvrsnija ljubav. U nasljedovanju se pak suobličujemo Srcu Isusovu. Zato i treba moliti: "Isuse blaga i ponizna Srca, učini srce naše po Srcu svome". Djelima bi, nadalje, trebali slijediti Isusa da bi se dogodila nutarnja obnova našeg srca bez koje nema obnove ni pojedinaca ni društva. Obnovljenim srcem po Srcu Isusovu tek se može težiti Kraljevstvu Božjem i ostati ne zarobljen samo zemaljskim vrednotama.[80]

Zato to isto Srce neprestano poziva svoje vjernike na obraćenje i davanje zadovoljštine za sve grijehe, da bi se čovjek mogao pomiriti s Bogom. Usporedo s tim pomirenjem ide i pomirenje s ljudima. A Srce Isusovo, uzor blagosti i poniznosti, svoje pobožnike "osposobljava da i oni budu blagi i ponizni, a to utire put međusobnom praštanju, pomirenju, ljubavi i bratstvu".[81]

Iznesene misli će ponovno biskup Čule oživiti i preporučiti okružnicom posvećenoj poticanju pobožnosti Srcu Isusovu iz 1974, na spomen proslave 300. obljetnice očitovanja božanskog Srca Isusova sv. Mariji Margareti Alacoque. To je ujedno svjedočanstvo osobne pobožnosti biskupa Čule prema

78 Isto str. 1.
79 Isto str. 8.
80 Usp. isto, str. 5-7.
81 P. Čule, *Srce Isusovo dođi kraljevstvo Tvoje.* Okružnica biskupa ordinarija o pobožnosti prema Presvetom Srcu Isusovu, u "Sl. Vjesnik", 2/1974., str. 33.

božanskom Srcu, njegove osobne posvete i trajnog napora u nasljedovanju istog Srca, što će se očitovati u iskazanoj spremnosti da bezuvjetno oprosti svojim progoniteljima i krivosvjedocima, da teži pomirenju i blagosti u časovima napetosti i da ponizno u ljubavi služi svom vjerničkom narodu.

3) Liturg i klanjatelj Presvetom Otajstvu

U ranim jutarnjim satima ustajao bi biskup Čule iz postelje i spremao se za slavlje sv. mise. Euharistijom bi započinjao svoj dan. Svjedoci ove njegove prakse govore kako se on temeljito pripravljao za svaku sv. misu. Kad bi i drugi slavili Euharistiju, biskup bi Čule rado sudjelovao, jer je bio klanjatelj euharistijskog Isusa.[82] Biskup će Čule reći da u Euharistiji Isus želi da "ostane uz nas, jer ljubljeni želi biti s ljubljenim".[83] Nakon što je izvršio svoju povijesnu misiju i Otac ga pozvao, Isus je, poslušan volji Očevoj, to učinio. No prije toga, veli biskup, On "izmišlja čudo, da ostane uz nas. Tu obnavlja svoj zemaljski život. Tu se rađa na oltaru, provodi život siromaštva i poniznosti, u samoći, strpljivosti, u ljubavi prema Ocu i nama. Htio je da bude jedno s nama... Izmišlja način, da i tu udovolji, pa ostaje nama za hranu, da bude naša snaga i obrana. Ljubav ga goni da se žrtvuje za nas... Na toliko oltara po cijelom svijetu."[84]

Osim žrtve za nas, euharistijski Isus je za Čulu bio neophodna i potrebna hrana na zemaljskom putovanju. On će se pozvati na Isusove riječi: "Ako ne budete jeli tijela Sina čovječjega, nećete imati života u sebi..." Ta je Euharistija za biskupa "izdašna hrana, koja daje dušama našim snage i poleta, da nahranjeni njome, divovskim korakom kroče kroz bure i nepogode života...," ali je i "junačka hrana, Ona je kruh i hrana junaka".[85] Ona daje snagu koja vodi i do mučeništva da se spremno podnesu i najgore muke pa nastavlja Čule: "I naš je život mučeništvo, on je polagani ali pravi martirij. Tko će nam dati snage da ne klonemo duhom pod bremenom života, da sve neugodnosti i križeve zemaljskog boravka junački podnesemo? Samo i jedino

82 Vidi pismo dr. Marka Perića upućeno nadbiskupu Franiću 1976., Rukopisi.
83 Rukopisi, *Duhovne vježbe za sestarsku stručnu školu i kongregaciju 1942.*
84 Isto.
85 Isto.

Presveta Euharistija. Samo i jedino božansko Janje u Presvetoj Euharistiji..., Ono dati će i nama ljubavi, da možemo ostati njegova žrtva."[86]

Ovdje nam je posve uočljivo s kolikom pobožnošću biskup Čule pristupa i slavi Euharistijsku tajnu. Euharistija je za njega veliki misterij koji traži duboku vjeru. Reći će: "Tko vjeruje u Isusa euharistijskog vjeruje bez poteškoća sve drugo".[87] Ali će posvjedočiti vlastito iskustvo i reći: "Najljepši i najslađi su časovi, kad je Isus po svetoj pričesti u našem srcu. On ostane tu samo nekoliko kratkih minuta. Zato iskoristimo to vrijeme i molimo Isusa za sve što nam je u srcu. Molimo ga u prvom redu, da mu cijeli život ostanemo vjerni. Molimo Ga, da nas čuva od najvećeg zla, od smrtnog grijeha. Molimo Ga da bude naš vođa, naša snaga i jakost u životu."[88]

S tom vjerom i u toj nakani biskup Čule je često preko dana dolazio na poklon Presvetom Sakramentu. On voli reći da se Isus "učinio zatvorenikom oltara iz ljubavi prema nama", pa zato želi da mu posjetom "iskažemo našu ljubav. U dan suda Isus će tada reći nama: Bijah zatvorenik i vi me posjetiste".[89]

U tom duhu biskup će okružnicom "Dan klanjanja pred Presvetim po župama", 1978. pokušati oživiti ovu pobožnost koja je u predratnom vremenu obavljana u mnogim župama, ali onda potpuno zamrla. Zaželio je da se jedan cijeli dan pobožnost klanjanja Presvetom obavlja po svim župama naših biskupija. Ako pak to ne bi bilo moguće, onda Čule preporuča poludnevno klanjanje nedjeljom ili svetkovinama, ili pak, najmanje što bi bilo potrebno, barem jedan sat s narodom nakon pučke mise uz molitvu, pjevanje i euharistijski blagoslov obaviti ovo klanjanje. A sam biskup će svakodnevno pred Presvetim Oltarskim Sakramentom moliti: "Isuse, ja vjerujem, da se Ti nalaziš u svetoj hostiji, iako Te moje oči ne vide. Vjerujem čvršće, nego da Te očima gledam, jer oči mogu varati, a Ti ne možeš, niti biti prevaren, niti možeš ikoga prevariti jer Ti si živa Istina."[90]

Biskupovi najbliži suradnici svjedoci su kako je često tijekom dana posjećivao "zatočenog" Isusa u Svetohraništu biskupske kapelice. Dosljedno svojim odlukama i duhovnoj potrebi, želio mu je izreći svoju ljubav i tražiti

86 Isto.
87 Rukopisi, *Propovijed "Carissimi fedeli"*
88 Isti, *Propovijed u nedjelju 8. lipnja 1958.*
89 Isti, *Propovijed "Carissimi fedeli".*
90 Isti, *Propovijed na Mali Uskrs, 2. travnja 1967. u Stocu.*

snagu i mudrost za vjerno biskupsko služenje. Očima svoje vjere i očima duše susretao je otajstvenog Isusa i rado bio u njegovoj blizini. 29. srpnja 1985. oko 5 sati ujutro, spremajući se za slavlje presvete Euharistije ugasle su se zemaljske oči biskupa Čule da bi mogle gledati Boga kroza svu vječnost "licem u lice".

4) Štovatelj Blažene Gospe

Za biskupa Čulu možemo pouzdano ustvrditi da je bio veliki Gospin štovatelj. Sam će posvjedočiti da je Gospu počeo štovati još pije pučke škole, da je naučio od sv. Matilde tri molitve Gospi koje je molio svaki dan, pa će dodati: a "od četvrtog razreda gimnazije molim svaki dan sv. krunicu".[91] U sjemeništu je stupio i u Marijinu kongregaciju. Njegov stalni pratilac dr. Marko Perić također će posvjedočiti ovu Čulinu pobožnost Gospi i reći da će rijetko proći dan da biskup ne izmoli čitavo Ružarje, a po koji put i više, te da "o krunici često govori vjernicima, preporučuje, što sve svjedoči o dubokom uvjerenju vjernosti molitve sv. krunice. U krunici nalazi utjehu u časovima patnje, pa to preporuča i vjernicima koji mu dolaze u teškim časovima svoga života."[92]

Biskup će Čule staviti Srce Marijino uz Srce Isusovo kojem se toliko klanjao. Nakon što je sv. Otac papa Pio XII. cijelu Crkvu posvetio Srcu Marijinu, biskup će 1943. svečano posvetiti Srcu Marijinu svoju biskupiju, da bi tu istu posvetu učinile i pojedine njegove župe. S tom posvetom želio je u zaštitu Gospinu staviti sve obitelji i pojedince svoje biskupije. On će reći da je lagano naučiti posvetnu molitvu: "Draga Gospo, ja posvećujem sebe i sve svoje Tvome Bezgrešnom Srcu i obećajem, da ću vazda Tvoj biti i Tebi vjerno sve do smrti služiti".[93]

Koliko je žarko štovao Mariju i preporučivao pobožnosti Gospi, svjedoči njegova posljednja pastoralna poslanica "Štujmo Blaženu Gospu" koju je svećenicima i vjernicima uputio 1945. Poslanicu je uputio na blagdan sv.

91 Isti, *Govor prigodom proslave 100. obljetnice ponovne uspostave redovite crkvene uprave u BiH.*
92 Iz pisma dr. Marka Perića upućenog nadbiskupu Franiću 1976., Rukopisi.
93 P. Čule, *Štujmo Blaženu Gospu,* str. 13.

Obitelji boreći se da sačuva vrijedosti koje bi trebale resiti svaku kršćansku obitelj, i to kroz posvetu i pobožnost Gospi. A bila su to teška vremena završetka II. svjetskog rata. S duhovnom smrću biskup Čule počinje Poslanicu: "Predragi! Mi proživljavamo danas strašna vremena. Naša je domovina u crno zavijena. Najbolji njezini sinovi krvare i svoje kosti ostavljaju po raznim bojištima. Čitavi su naši krajevi opljačkani, sela popaljena, gradovi porušeni. Pa i nama, koji smo još živi ostali, životi su uviek u opasnosti, obstanak i imetak jednako su nam ugroženi."[94] U tom beznađu, pozivajući se na razornost praroditeljskog grijeha koji je iza sebe ostavio pustoš, ističe biskup Čule Mariju kao veliki znak na nebu, kao znak slobode, pouzdanja i spasenja. Reći će da "i danas kao prije nosi Ona nama Spasitelja i pruža nam spasenje. Jedino Ona može i nama pomoći kao što je pomogla i našim praroditeljima. Na Nju dakle treba da se obratimo, Nju da zazovemo u današnjim velikim nevoljama svojim."[95]

Biskup se Čule obraća Mariji djetinjom odanošću. Svjedoči iskustvo majčine ljubavi pa govori: "Pri spomenu majčina imena svačije se srce napunja nježnošću. Bude se najslađe uspomene, posebno iz djetinjstva. Kako se sretno osjeća svako dijete, kad se nalazi u majčinom naručju i kad se osjeća sigurnim pod njezinom zaštitom uvjereno, da ga majka voli i da mu samo najbolje želi."[96] Tako biskup Čule doživljava i blizinu Majke Marije, blizinu njezina Srca i ljubi je dubokim osjećajem topline. Reći će zajedno sa sv. Stankom: "Pa ona je moja Majka".[97] On će moliti Majku Mariju da po uzoru na nju kršćanske majke budu svete: "Gospo, daj nam takvih majki. Gospo, koja si bez grijeha začeta, daj našim majkama i nama svima, da se grijeha oslobodimo i u svetosti Bogu služimo. Gospo, koja si Majka naše Svete Crkve, daj da se ta Crkva po tvom zagovoru i po tvom primjeru posveti Bogu i službi Božjoj."[98] Evo razloga zašto biskup Čule posvećuje svoju katedralu Mariji "Majci Crkve".

Posebnim pijetetom promatra Čule i Gospu žalosnu. Od deset sačuvanih propovijedi o Mariji jednu će posvetiti Gospi od sedam žalosti a drugu Gospi Žalosnoj. Potaknut tom pobožnošću prevest će 1959. knjigu Fultona J. Sheena, "Duga Boli", a koja je posvećena "Majci Boli kojoj Sedam Riječi s

94 Isto, str. 1.
95 Isto, str. 2.
96 Isto, str. 12.
97 Isto.
98 Rukopisi, *Propovijed na završetku koncilskog jubileja 8. XII. 1966. u Mostaru.*

Križa bijahu kao sedam duginih boja s neba, zalog svršetka, potopa trpljenja u slavi uskrsloga Krista koji je svjetlo svijeta".[99]

Biskup Čule promatra Gospinu patnju u ozračju Kristove kalvarijske patnje i veli da nas je Gospa rodila na duhovni život ovim strašnim bolima pod križem na Kalvariji. Ona "je trpjela u zajednici sa svojim Sinom u istu svrhu kao i On, davala je svoj doprinos njegovu križu za Otkupljenje i spas čovječanstva, pa poziva: "Dajmo i mi svom trpljenju ovu apostolsku dimenziju".[100]

Ovim pozivom potiče biskup Čule i na štovanje Marije kroz razne oblike pobožnosti. Unutrašnje štovanje Mariji iskazuje svoju ljubav, razmatramo o njezinim krepostima i odlikama noseći u srcu sliku Gospe - dobre Majke. Nu, potrebno je Gospu i izvanjski štovati pobožnim molitvama među kojima je svakako najljepša anđelova: "Zdravo milosti puna". Na glas zvona u jutro, o podne i navečer vrijeme je Gospina pozdravljanja. Ali Čule posebice preporučuje molitvu sv. Krunice ili sv. Ružarja. Reći će: "Ružarje je moćno sredstvo obrane u časovima kušnje i nevolje"[101] pa želi da ova pobožnost bude obiteljska molitva. Ružarij je bio moćno sredstvo zaštite Marijina vojnika, biskupa Čule, koji je Gospi čitava života bio djetinje odan, kojoj se svakodnevno i često utjecao u zagovor i zaštitu i koju je ljubio kao svoju dobru Majku.

5) Miljenik sv. Josipa

Biskup je Čule tijekom sjemenišnog odgoja upoznao životopise mnogih svetaca, rado ih je čitao, uzimao ih za duhovno štivo sve do kraja života. Kroz njegove propovijedi, poslanice i duhovne vježbe mogu se uočiti poticajni primjeri, vrline i kreposti iz svetačkog života koje je on isticao kao uzore života i vjere. Kao izvrstan poznavalac teološke misli koju je trajno pratio, volio je vjernicima iznositi razmišljanja i primjedbe crkvenih otaca i teologa i stavljati za uzor likove svetaca. Možemo samo nabrojati neke od mnogobrojnih koji se pojavljuju češće u njegovim spisima i propovijedima.

---

99 J. Sheen, *Duga Boli,* Đakovo 1959. (Ciklostilom umnožili bogoslovi Visoke Bogoslovne Škole u Đakovu samo za upotrebu svećenika i bogoslova).

100 Rukopisi, *Propovijed prigodom Marijanskog kongresa u crkvi u Dubravi u Zagrebu, 14. VIII.*

101 P. Čule, *Štujmo Blaženu Gospu,* str. 12.

Od teologa bili su mu najomiljeniji: sv. Augustin, sv. Toma Akvinski, sv. Bonaventura, a od drugih svetaca: sv. Ignacije, sv. Ivan Vianney, sv. Franjo Saleški, sv. Franjo Asiški i sv. Terezija Avilska.

Međutim, duboku pobožnost gajio je biskup Čule prema sv. Josipu. Odmah poslije Gospe ili bolje, uvijek zajedno s Gospom častio je sv. Josipa.

Sv. Josipa Čule počinje častiti i utjecati mu se u zagovor u travničkom sjemeništu. U to je vrijeme zadobio upalu pluća, bio loša fizičkog zdravlja, malokrvan, imao česte glavobolje što je prijetilo i otpuštanju iz sjemeništa. Pater Kulundžić mu je tada preporučio pobožnost sv. Josipu, pa od tog vremena Čule se molio i utjecao sv. Josipu svaki dan.[102] Pobožnost sv. Josipu pobudila je u biskupu Čuli potrebu da interventom na II. vat. koncilu potakne Papu da uvrsti ime sv. Josipa u Rimski kanon.

Kako je mostarsko-duvanjska biskupija stavljena u zaštitu sv. Josipa, bila je to zgodna okolnost da biskup Čule svoju osobnu pobožnost stopi s potrebama svoje biskupije da bi potom svoju veliku želju, da sagradi katedralu, stavio u ruke Marije i Josipa.

On je, kako sam veli, potaknut bezgraničnim pouzdanjem u Božju providnost poput sv. Terezije Avilske gradnju katedrale povjerio B. D. Mariji i sv. Josipu, unatoč brojnim poteškoćama koje su mu stajale na putu. Naime, oduzete su bile biskupiji sve nekretnine a raniji je novac zbog rata propao. Biskupija je ostala "bez ikakvog imetka i nekretnina. Došavši iz zatvora našao sam dug u biskupiji. Pa u takvoj situaciji misliti na gradnju katedrale, nije li to bila bezumnost. Isus u evanđelju kori graditelja, koji otpočinje toranj, a nije proračunao ni pribavio potrebna sredstva..."[103]

Nije stoga čudno što je Čule često ponavljao da Mariji i Josipu ima zahvaliti gradnju katedrale. On će ponovno reći nakon što je obavljena posveta katedrale: "I nisu me ostavili na cjedilu ni Gospa ni sv. Josip. Njihovim zagovorom katedrala je tu. Za uzvrat Crkva je posvećena Gospi - Kraljici i Majci, a u kripti je izgrađena kapelica na čast sv. Josipa... To je čudo, koje su ostvarili Gospa i sv. Josip svojim moćnim zagovorom."[104]

Biskup je često u svojim propovijedima poticao vjernike na pobožnost svom ljubimcu sv. Josipu.

---

102 Usp. Rukopisi, *Propovijed prigodom stote obljetnice...*

103 Isto.

104 Isto.

Sv. Josip je za njega pravednik koji je dragovoljno prihvatio brigu o Isusu i nazaretskoj obitelji. On muž čisti koji je požrtvovan i brižan prema svojoj obitelji uzor je kršćanskih očeva u obitelji. Reći će za njega da je suvremen svetac pogotovo zbog potrebe da se istakne kršćanskim obiteljima kao primjer svetosti u rješavanju mnogih poteškoća života.

I napokon Josip je vrijedan radnik koji svjedoči o vrijednosti ljudskog rada, koji je dostojan čovjeka i odraz ljudske osobnosti.[105] U tom duhu nastojao je biskup Čule iskoristiti svaki časak svog vremena. Cijenio je dostojanstvo ljudskog rada, neumorno je i temeljito pristupao svojim dnevnim dužnostima stavljajući sve napore i žrtve na slavu Božju, dobro Crkve i svog naroda kao i za spas svoje duše. Pozivajući se na sv. Pavla koji svoje naslovnike u Solunu upozorava: "ako tko neće da radi, neka i ne jede!" (2 Sol 3,10), biskup će vjernike pozvati na zauzeti rad a sam će temeljito raditi jer je smatrao da nerad i ljenčarenje unose također teški nered u čovjekov život i zajednicu te dovodi do grijeha protiv kojeg se mora uvijek odlučno boriti.[106] Biskup Čule sve je svoje snage i do zadnjeg časa uložio kao vrijedan radnik u vinogradu Gospodnjem. U tom mu je sv. Josip bio i potpora.

6) Nepokolebljivi pouzdanik i svjedok Božji

Istrošiti se za Kraljevstvo Božje i boriti se do zadnjeg daha života za slavu Božju i spas duše bila je molitva i zavjet biskupa Čule. Tom cilju bila je usmjerena sva njegova pobožnost, osobna askeza i pastirsko služenje sve do spremnosti darivanja vlastitog života za Boga, vjeru, Crkvu i svoj hrvatski narod. Biskup se u teškim časovima potpuno pouzdavao u Boga a onda je to pouzdanje prenosio na povjerene mu vjernike. Suosjećao je sa svojim vjernicima tegobe života, hrabrio ih i tješio. Ratne 1944. biskup je potresen zbog velikog zla koje je pogodilo njegove vjernike i kaže: "Koliko danas moramo svi trpjeti radi pretjerane skupoće i oskudice u najpotrebnijim stvarima. Koliko uz to još i kuća zapaljeno, imetaka izguljenih. Koliko roditelja oplakuje gubitak svoje djece, a koliko opet djece plače za poginulim roditeljima. Sve su to ogromne boli i žalosti, koje pritišću više manje srdaca

105 Usp. Rukopisi, ***Propovijed na 2. svibnja 1959. prigodom krizme u Gabeli.***

106 Usp. isto.

svih nas."[107] U tim časovima biskup je Čule pun pouzdanja u Boga i Jobovom strpljivošću poziva vjernike: "Iskoristimo barem sve one jade i nevolje, da pomoću njih Boga proslavimo i za dušu svoju zasluge stečemo... Vidimo da nam samo Bog može pomoći... Zato usred ovih patnja otima nam se iz dubine duše vapaj za Bogom i Njegovom pomoći. Naša molitva okupana u suzama je puno jača i djelotvornija nego u prošlim danima sreće i zadovoljstva. Pa kad mi još smognemo snage, da usred najvećih nevolja i boli ponizno sagnemo svoju glavu pred Stvoriteljem te po primjeru sv. Josipa još hvalimo Boga i zbog nevolja, koje nam je poslao, pa govorimo nad razvalinama svojih kuća ili nad grobovima svojih milih i dragih: Bog dao, Bog uzeo, Bogu hvala!, - e to je onda molitva, kojoj nema ravne, to je zasluga nad sve naše druge zasluge."[108]

Pouzdanje u Boga i neustrašivo svjedočanstvo za istinu i pravdu izranjala je upravo iz biskupova čina vjere. U tijeku ratnog vihora i neposredno poslije rata poubijani su mnogi svećenici i nevini domoljubi, žene i djeca. Biskup će neustrašivo ustati i svjedočiti za njihovu nevinost. Istina i pravda bile su iznad svega. Za njih je snagom vjere bio spreman žrtvovati svoj život, a onda nakon montiranog političkog procesa izdržati duge godite tamnovanja. Činom svoje vjere slijedio je glas savjesti iako je bio posve svjestan što ga čeka izručujući se u ruke zatornika.

Poznavajući sve duhovne i moralne kvalitete biskupa Čule, njegovo svjedočko držanje na sudu i kasnije u zatvoru te vjerno služenje Kristovoj Crkvi i svome narodu papa Pavao VI. 12. travnja 1967. imenovat će ga "Asistentom Papinskog prijestolja" i uputiti riječi priznanja: "Nama je naime duboko poznata Tvoja krepost, kojom prožet obavljao si pastirsku službu kroz ovih 25 godina, kada si dao sjajno svjedočanstvo kršćanskoj vjeri i uoptrijebio svu pomnju i brigu, da obradiš taj dio Gospodnjeg polja, koji je povjeren Tvojoj skrbi".[109]

U osobnoj čestitki prigodom 25. obljetnice biskupskog služenja Pavao VI. će 7. rujna 1967. napisati biskupu Čuli: "Dobro nam je poznato, da si Ti, koji si jednako pobožan i učen te oštrouman, kao revan i dobar pastir bio budan,

107 P. Čule, *Dođi kraljevstvo tvoje,* str. 13-14.

108 Isto, str. 8.

109 Papin Breve "o imenovanju biskupa Čule Asistentom Papinskog Prijestolja" iz kojeg smo uzeli ovaj navod nalazi se u Rukopisima. Tekst je ispisan latinskim jezikom na pergameni. Uz *Breve* se nalazi i tekst s prijevodom na hrvatski jezik.

u poteškoćama neustrašiv, u nevoljama nepokolebiv, pa si stekao zasluge, kojima si kod svih dobronamjernih ljudi sebi pribavio dobar glas i nepodijeljene simpatije".[110]

Zaključak

Temelj i izvor duhovnosti biskupa dr. Petra Čule jest trojedini Bog. Vjernicima, kojima naviješta tu tajnu srazmjerno njihovim mogućnostima razumijevanja, ne izlaže samu dubinu dogmatskog razmatranja unutrašnjih odnosa Presvetog Trojstva, nego im intimno i životno govori o osobama Ocu, Sinu i Duhu Svetom u perspektivi njihova povijesnog očitovanja. Zbog zauzetosti biskupskom službom, pokojni nadbiskup nije mogao kao vrstan dogmatičar baviti se sustavnom teologijom, ali iz njegovih poslanica lako je uočiti njegovu sustavnost i dubinu teološkog znanja koje je jednostavno, jasno i precizno izlagao svojim vjernicima. Primjereno je i životno povezivao riječ Božju i nauk Crkve sa životnim potrebama i prilikama vjernika. Jasnoćom govora i biranim riječima osvajao je srca slušatelja riječi Božje. To, pak, ujedno daje svjedočanstvo o ucijepljenosti Isusovih riječi u biskupovu životu i njegovoj duhovnosti postignutoj kroz meditaciju, molitvu, duhovno štivo i mnoge pobožnosti.

U samom središtu biskupove duhovnosti i propovijedanja jest Isus, povijesni i uskrsli. Posebnim pak pijetetom i pobožnošću promatrao je Isusovu kalvarijsku žrtvu, i probodeno božansko Srce koje je izvorište ljubavi i spasenja za čovjeka i svijet. U znaku Srca Isusova kojem se žarkom pobožnošću klanjao, odvijala se biskupska služba dr. Čule. Svoju osobu, sile i sposobnosti stavio je u službu božanskom Srcu i žarko molio: "Dođi Kraljevstvo Tvoje". To je ujedno drugi znak biskupova služenja složen u njegov biskupski grb, a bio je posve okrenut Kristovoj Crkvi, njegovoj biskupiji i vjerničkom narodu.

Biskup Crkvu promatra kao Zaručnicu Kristovu, ali već na pragu II. vatikanskog koncila 1962. vjernicima razotkriva i model Crkve-zajednice u kojoj vjernici kao "puk Božji" zajedno sa svećenicima imaju aktivnu ulogu u

110 Navod je citiran iz osobne čestitke pape Pavla VI. biskupu Čuli a nalazi se u Rukopisima na Ordinarijatu.

Crkvi. A sve te aktivnosti, sredstva i službe imaju za cilj uspostavu, rast i konačan dolazak kraljevstva Božjeg.

Marija u biskupovoj pobožnosti i duhovnosti zauzima također osobito mjesto. Marija je za njega "kanal" i posrednica svih milosti. Uz Isusa Gospa je na prvom mjestu, nju je štovao djetinjom odanošću kao "dobru Majku" i "Gospu žalosnu" koja ublažava patnje svojih pobožnika. U teškim časovima života, u danima bolesti i nevolja utjecao se Mariji te u krunici tražio utjehu i pomoć.

Sveti Josip uvijek je uz Mariju u biskupovim pobožnostima. On je bio biskupov miljenik, zaštitnik njegove biskupije i "čudotvorac" kod gradnje mostarske katedrale.

Posebno mjesto u duhovnosti biskupa Čule imala je presveta Euharistija. Za njega je euharistijski Isus bio "izdašna hrana..., kruh i hrana junaka". Njemu je često preko dana išao na poklon u Svetootajstvu jer "ljubljeni želi biti uz ljubljenog", a za svetu misu se uvijek temeljito pripremao do svog usnuća.

Osobna askeza biskupa Čule imala je nepokolebljivi cilj: svjedočko trošenje života za slavu Božju i spas neumrlih duša. Svjedočka vjera pravi je kršćanski martirij koji zahtijeva čvrst karakter vjere, viteštvo duha i duhovnu punoljetnost. Sve molitve, žrtve, trudovi i stradanja trebaju težiti tom cilju, te biti neustrašiv svjedok i vojnik Kristov. Ako je potrebno i vlastiti život žrtvovati, treba slavu Božju pronositi i spasu duše težiti. U činu ovako izgrađena stava, moralno čvrst i duhom neslomiv, dao je biskup Čule "svjedočanstvo kršćanske vjere" (papa Pavao VI.) u danima nepravedne osude i progona, obavljao je savjesno više desetljeća svoju pastirsku službu te tako stekao zasluge po kojima je ubrojen u velikane duha Crkve u Hrvata.

Summary

THE SPIRITUALITY OF BISHOP ČULE ACCORDING TO HIS LETTERS, HOMILIES AND WRITTEN DOCUMENTS

The lecture, conceptualized into two parts, and based on the pastoral letters, homilies and other written documents of bishop Čule, follows the path of the bishop's theological reflections, proclamations of the word of God and of the personal faith experience, while trying to penetrate the atmosphere of the bishop's spirituality.

The first part is presented in three points:

1. The foundation and source of Čule's spirituality is the God of the Trinity. For the faithful to whom he would proclaim this mystery, according to their capacity to understand, he did not enter into a dogmatical analysis of the internal relations of the Holy Trinity, rather he intimately and realistically spoke of the persons, the Father, Son and Holy Spirit in the perspective of their historical revelation.

2. He looked upon the Church as the "Bride of Christ". Yet in 1962, at the threshold of the second Vatican Council, he taught to the faithful the model of the Church - a community in which as "the people of God" together with priests, they have an "active role" in the Church. All activities and service are aimed towards the creation and final "coming of the Kingdom of God".

3. In Jesus' Church, Mary the Mother of God takes a special place as a "channel" and mediatrix of all graces, being revealed as the Mother of God and Mother of the Church.

In the second part, five points are mentioned regarding the bishop's personal asceticism and spirituality:

1. The personal asceticism of bishop Čule aspires towards the consumption of life as a witness for the glory of God and the salvation of immortal souls. The witnessing required of the Christian faith is a true martyrdom which demands a strong character of faith, chivalry and "spiritual maturity".

2. Bishop Čule is a lover of the heart of God, which he communicates with trough meditation, personal piety and his own heart. Čule's episcopal service

developed under the sign of the sacred Hear of Jesus, which he placed in his shield with the invocation: "Thy kingdom come".

3. The Eucharistic Christ was Čule's daily "abundant bread..., bread and the food of heroes". He often went to adore Christ in the Sacred Host during the day because "the lover wishes to be with the loved one".

4. Along with Jesus, Mary was in first place with the bishop. He worshiped her with a childlike devotion as "the good Mother" and "Our Lady of Sorrows" who soothes the sufferings of her devotees.

5. Saint Joseph is always with Mary. He is one of the bishop's favorite saints, the patron of his diocese and "worker of miracles" in the construction of the cathedral of Mostar.

BISKUP ČULE U ZATVORU I ZATOČENIŠTVU

Dr. Lav Znidarčić, Zagreb

U velikom slijedu svjedoka i mučenika Crkve u Europi u XX. stoljeću jedno od značajnijih mjesta zauzima ime biskupa - nadbiskupa dra Petra Čule.

Na simpoziju o petoj obljetnici njegove smrti vrijeme zatvora i zatočeništva i svega što je s tim u vezi, mora biti posebno obrađeno. Radi se o značajnom razdoblju života i djelovanja biskupa Čule, pa bi bez ovog prikaza njegova slika ostala nepotpuna.

Nakon II. svjetskog rata brojni su katolički biskupi, svećenici, redovnici, redovnice i angažirani vjernici od SSSR-a do Albanije posvjedočili svoju vjeru: svojim životima i svojim dugogodišnjim robijanjem ili zatočenjima. Potvrdili vjernost Kristu, vjernost Istini, Pravdi i Ljubavi.

Nije mi poznato da li je to sada objavljena knjiga o svim tim hrabrim vjernicima, ali ako to nije, onda to ostaje posebnom obvezom sadašnje suvremene Crkve. Od prvih je kršćanskih vremena bila poznata misao: "sanguis martyrum - semen Christianorum". Krv mučenika sjeme je kršćana. I najnovija je povijest to potvrdila: gdje god su patnje i stradanja Kristovih vjernika bile velike i teške - Crkva je obilno napredovala. Sjeme dok ne strune, ne donosi ploda.

Uz imena kardinala: Slipyija, Berana, Stepinca, Mindszentya i Wyszynskog svakako dolazi i ime biskupa kršne Hercegovine *Petra Čule* koji je, dosljedan svojoj službi, dostojanstveno i čistim karakterom izdržao zatvor i zatočenje, dokazujući svoju duhovnu veličinu.

Ovaj se prikaz temelji na nepotpunim službenim dokumentima, sjećanjima samog biskupa Čule, zapisima pok. Msgra Andrije Majića i oskudnim

novinskim izvještajima za vrijeme suđenja pred Okružnim sudom u Mostaru ljeti 1948. (prije 42 godine).

KRONOLOŠKI PRIKAZ DOGAĐAJA

1. Biskup Čule uhićen je dana 22. travnja 1948. godine u pet sati ujutro, dok se pripremao na sv. Misu. Pretres (premetačina) njegovih soba i biskupskog dvora trajao je do 18 sati (6 sati navečer) istoga dana. Biskup je istoga dana navečer odveden u mostarski zatvor.

2. Istraga je počela dne 23. travnja 1948. g., ali je dva puta prekidana: biskup je zbog teškog zdravstvenog stanja dva puta prevezen u Sarajevo (od 30. travnja do 4. svibnja 1948. i od 11. lipnja do 12. srpnja 1948. g.).

Istraga je trajala do 4. lipnja 1948. g. (60 stranica istražnog zapisnika).

3. Biskup je primio "optužnicu" dne 10. srpnja 1948. g. u Sarajevu.

4. Suđenje je počelo 14. srpnja 1948. g. u Mostaru, a presuda je donesena 18. srpnja 1948. godine (nedjelja).

Biskup je Čule, dosljedan svom stavu i obrani, odbio uložiti žalbu protiv presude Okružnog suda u Mostaru.

5. Dne 24. kolovoza 1948. godine Vrhovni je sud BiH u Sarajevu potvrdio presudu Okružnog suda u Mostaru.

6. Dne 7. listopada 1948. biskup je prebačen na izdržavanje kazne u Zenicu, gdje je stigao sutradan 8. listopada.

7. U Zenici je biskup Čule proveo vrijeme od 8. listopada 1948. godine do 30. listopada 1955. godine uz prekid od 26. travnja do 27. lipnja 1951. godine, kada je stradao u poznatoj željezničkoj nesreći na stanici Slakovci i bio u bolnici u Osijeku i Kaznenom zavodu Mitrovica.

8. Od 30. listopada 1955. godine do 1. lipnja 1956. boravio je u zatočeništvu u franjevačkom samostanu *Tolisa* (Bosna). Nakon toga je iz zdravstvenih razloga, ali ne kao slobodan, proveo u Zagrebu i na moru do kraja kolovoza 1956. godine, kada je od njega zatraženo od strane UDBE, da se vrati u Tolisu. Biskup je to odlučno odbio, pa su pristali da kao zatočenik ostane u Sarajevu.

9. Biskup je Čule kao neslobodan proveo 4 mjeseca u Sarajevu (stanovao je u zgradi sarajevskog Kaptola): od kraja kolovoza 1956. do 4. siječnja 1957. g., kada se mogao vratiti u Mostar, ali ne još kao potpuno slobodan građanin.

10. Biskup već 6. siječnja 1957. g. služi u Mostaru pontifikal, ali mu je stavljeno do znanja, da još nije slobodan i da ne može propovijedati.

11. U ljetu 1957. g. - opet radi zdravlja - morao je na more, ali je bio dužan pismeno se javljati Sekretarijatu za unutrašnje poslove u Sarajevu.

12. Tek u mjesecu listopadu doneseno je rješenje, kojim se biskup Čule oslobađa i može slobodno obavljati svoju biskupsku službu.

Biskup je Čule proveo u zatvoru: 7 godina, 6 mjeseci i 8 dana. U zatočeništvu: 2 godine. Ukupno: devet (9) godina i šest (6) mjeseci.

Ovo je samo suha kronologija događaja.

Pođimo redom i iznesimo sve što je bitno za ovih devet i pol godina represije prema biskupu Čuli.

I. PRIPREMA SUĐENJA

Neposredno nakon II. svjetskog rata na području je Hrvatske počela sustavna borba protiv Crkve i vjere uopće. Cilj je bio jasan: na najmanju mjeru suziti djelovanje Crkve, ako je nije moguće uništiti. Sredstva se nisu birala. Tisuće je svećenika i vjernika bilo proganjano, suđeno i okrutno uništavano. Povijest će (nadajmo se) jednog dana opisati s dokumentima u ruci ovo teško vrijeme.

Crkvene su ustanove konfiscirane, oduzete bolnice, sirotišta, škole, domovi za stare i iznemogle, novinstvo sasvim onemogućeno, vjeronauk pomalo izbačen iz svih škola, a Crkvi bez ikakove naknade oduzeta značajna materijalna dobra.

U jesen 1945. godine biskupi su u svom "pastirskom pismu" iznijeli teško stanje i prigovorili na očite nepravde. Tražili su da se odnosi urede sporazumno, ali se nisu ustručavali kazati istinu i gorku stvarnost.

Komunistička je vlast ovo "pismo" ocijenila kao napadaj od strane Crkve i borba se zaoštrila. Posebno su traženi krivci za sadržaj "pastirskog pisma".

Od strane vlasti okrivljen je - prema tadašnjoj terminologiji - "aktiv episkopata": Nadbiskup *Stepinac,* biskupi: *Čule* i *Čekada.*

Vlastima je bilo poznato da je biskup Čule posebno insistirao da se u pismu svih biskupa uzmu u obranu hercegovački franjevci, koji su nevini pobijeni prilikom zauzimanja Širokog Brijega. Ovo mu vlast (što je i razumljivo) nikako nije mogla zaboraviti.

U skladu s već oprobanom praksom počelo je pripremanje suđenja biskupu Čuli. Tajna je policija (UDBA) oko njega i njegova biskupskog dvora plela mrežu angažirajući osoblje biskupske kuće, kao i biskupove znance. Posebno su mu slali provokatore, od kojih je neke odmah prozreo, ali druge - nažalost - nije. Neki su ga neizravno opominjali da bi mogao biti uhićen. Biskup sam uvjeren u svoju nedužnost i lojalnost, a pomalo i naivan, nikako nije vjerovao da bi mogao biti uhićen, jer "nije ništa učinio". Bio je svjestan da je za vrijeme ratnih strahota za svijet u Hercegovini učinio mnogo dobra, osobno je spasavao i one koji nisu bili ni vjernici, ni katolici.

Po svemu sudeći nije pratio događaje preko novina i nije po pisanju štampe vladajućeg režima mogao zaključiti što mu se sprema, a napadaji su bili i izravni i neizravni.

Da bi se pred sud izvelo jednog biskupa, nije bilo dovoljno optužiti ga za sudjelovanje u sastavljanju i potpisivanju "pastirskog pisma" - bilo je potrebno naći i neku kriminalnu djelatnost, koja je u ono vrijeme bila "u toku". To su bili odmetnici ili "kamišari", odnosno službeno nazvani: "ustaško-križarski teroristi". Trebalo je, kao i u slučaju Stepinac, montirati "vezu" biskupa s ovim "teroristima", pa su za to poslužile osobe iz biskupove blizine, a montirano je i "skrivanje teroriste," kojemu je biskup Čule dao da u zgradi biskupije prenoći, iako tu osobu nije ni vidio ni čuo. Kasnije se utvrdilo, da je osoba pod tim imenom (biskupu poznata od ranije) bila u to vrijeme davno mrtva. Ovo, dakako, biskup nije znao u času kada ga je molila osoba kojoj je to bilo stavljeno u "dužnost" - kako bi montirani proces dobio svoju ružnu sliku: eto, jedan biskup zaklanja i pomaže poznatog teroristu i odmetnika!

II. ISTRAGA

Istraga je počela odmah sutradan nakon uhićenja. Iz zapisnika se ne vidi tko su bili "islednici" - ali je njihova imena zapisao biskup u svojim zapisima: Mile *Perković* i Branko *Šekarić.*

Zapisnici su sastavljeni, što se vanjske forme tiče, prema sovjetskom uzoru, koji je danas na pr. (ne znam iz kojih razloga) u krivičnim postupcima napušten. Na jednoj strani su pitanja (do pola stranice), a na drugoj strani odgovori. Tako je zapisnik vrlo pregledan.

Saslušanja su se provodila i prije i poslije podne, a zapisnike potpisivao samo "okrivljeni" dr. Petar Čule, dok se "islednici" nisu potpisivali.

Zapisnici su o tijeku istražnog postupka nekome dostavljani, jer postoje rukom pisane napomene i upute, ali najvećim dijelom pisane stenografijom, tako da bi ih trebalo naknadno dešifrirati.

U toku istrage biskup Čule nije imao branitelja, a niti se mogao koristiti bilo čijim savjetom ili pomoći. Stajao je sam, bez odgovarajuće pravne spreme i iskustva, pred istražiteljima, koji su ne samo poznavali "svoj posao", nego su raznim upadicama i sugestivnim pitanjima dovodili osumnjičenoga u vrlo težak položaj. Sam biskup opetovano ističe da je bez dovoljne pravne spreme, a koliko prava zna, to je kanonsko pravo, kojim se nije posebno bavio.

U istrazi je biskup bio osupnut krivim izjavama svjedoka i kasnije nekih suoptuženih, pa je čak potvrđivao da oni govore istinu. Iz stilizacije se njegovih odgovora vidi, da nikoga nije htio teretiti, pa čak ni onda kada je bilo jasno da svjesno (bilo svojom voljom ili pod prisilom) govore neistinu.

Biskup je odvažno i energično branio svoja načelna stanovišta, kada je bio pitan o stvarima svojih principa i svoga rada kao biskup. Uskraćivao je odgovor na pojedina pitanja kada se radilo o unutar-crkvenim stvarima ili o njegovu sudjelovanju u djelovanju čitavog Episkopata.

U toku istrage teško je obolio (dijagnoze nemamo, ali je dva puta vođen u Sarajevo): sam piše da je bio zabrinut kuda stvari idu. Eto, optužit će ga za suradnju s teroristima, što će na to Crkva, a što javnost. Da li će zbog njega - a ni kriva ni dužna - stradati pojedinci i da li će možda neki biti i suđeni u uvjerenju da je biskup kriv za njihovo stradanje ili možda čak i smrt. Tom njegovu zdravstvenom stanju svakako je doprinijela i specifična "zatvorska psihoza", koja je morala i na njega djelovati. Radi se o čovjeku, koji je proživio pola stoljeća i nikada nije ni sanjao da bi mogao biti zatvoren i terećen za djela koja su s njegovim svećeničkim i biskupskim zvanjem nespojiva. Iz zapisnika o saslušanju u toku istrage ovo je sasvim vidljivo, a osobito iz posebnog pismenog dodatka obrani, koju je sam biskup napisao i priložio zapisniku o saslušanju. U jednom času sumnja čak i u rad vjernog i čestitog don Mate Nuića, jer mu predočuju iskaze Slavice Bošnjak, Anđe Marić i Danice

Bartulić, koje su svjesno govorile neistinu. Ovo sam obrazlaže time, da "nema razloga da sumnja u njenu izjavu".

U toku istrage postupak prema biskupu bio je korektan, imao je svoje biskupsko odijelo, primao je hranu iz biskupije i bio sam u ćeliji. Stanje se dakako bitno izmijenilo nakon što je presuda postala pravomoćna.

Između biskupa i svjedoka, odnosno suoptuženih bilo je i suočenja (Jelkica Brkan, Slavica Bošnjak, Anđa Marić, Danica Bartulić iFeliksa Kravcar).Nisu to bila obična suočenja, već "suleđenja", jer su navedene osobe bile od biskupa okrenute leđima, kao i on od njih. Biskup ih je osobno štitio, a da ih ne uvrijedi ili im oteža položaj, odgovarao je da se ne sjeća stvari, o kojima one govore. Isto je bilo i kod suočenja s nepismenom Janjom Anić.

III. OPTUŽNICA

Optužnica je protiv biskupa Čule podignuta od strane *Javnog tužioštva BiH* u Sarajevu pod brojem: 47/1948. g. dana 28. juna 1948. godine.

Iz činjenice da optužnicu sastavlja i podiže Javno tužilaštvo Bosne i Hercegovine iz Sarajeva upućuje na zaključak kakva je bila za "organe gonjenja" važnost ovog postupka.

Optužnicu nije podiglo Okružno javno tužilaštvo u Mostaru, što bi bio redoviti postupak, obzirom na nadležnost Tužilaštva i suda u Mostaru, nego Javno tužilaštvo BiH iz Sarajeva.

Iz dokumenata s kojim raspolažemo, vidi se da je Okružnom sudu u Mostaru dostavljena optužnica dana 20. IX. 1948. g. pod brojem: Po. 9806/48. od strane Ministarstva unutrašnjih poslova FNRJ - Uprava državne bezbjednosti za narodnu republiku Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu, a ovu je optužnicu Okružni sud u Mostaru zaprimio dana 23. IX. 1948. g. pod brojem K-404/1948. g.

Radi čega je uslijedila ova "naknadna" dostava Okružnom sudu u Mostaru, nije jasno, a i sasvim je nelogično, jer je temeljem te iste optužnice već donesena presuda Okružnog suda u Mostaru dana 18. jula 1948. g. pod istim poslovnim brojem (K-404/48.).

Optužnicu je potpisao Javni tužilac NRBiH Čedomir *Mijović*, dok je optužbu pred Okružnim sudom u Mostaru zastupao dr. Oton *Svoboda*, njegov zamjenik *(u prilogu I. - tekst optužnice)*.

Uz biskupa Čulu optuženi su bili i: fra Mladen *Barbarić*, svećenik; fra Rufin *Šilić*, svećenik; don Mate *Nuić*, svećenik; fra Zlatko *Sivrić*, svećenik; Slavica *Bošnjak*; Krescencija *Novak*, redovnica; Melita *Galić*, redovnica; Danica *Bartolić*; Otilija *Dugandžić*, redovnica i Feliksa *Kravcar*, redovnica.

Svi su optuženi, izuzev fra *Zlatka Sivrića*, i oglašeni krivima i kažnjeni vremenskim kaznama. Biskup Čule: 11,5 godina, don Mate Nuić: 8 godina, fra Mladen Barbarić: 3 godine, Krescencija Novak: 3 godine, Slavica Bošnjak 1 godinu i 6 mjeseci, Melita Galić: jednu godinu, Danica Bartulić: 8 mjeseci i Feliksa Kravcar 6 mjeseci. Fra Rufin Šilić osuđen je na *kaznu popravnog rada* u trajanju od 9 mjeseci, a obzirom na uračunati boravak u pritvoru, pušten je odmah na slobodu te je izrečena kazna "smatrana izdržanom".

Fra Zlatko Sivrić u toku suđenja pušten je na slobodu, jer je javni tužitelj odustao od progona.

Iz presude Okružnog suda u Mostaru se ne vidi, što je i kad sud odlučio u pogledu optuženog fra Zlatka Sivrića, iako bi to moralo biti, obzirom da je bio optužen. Neobičan postupak suda.

Ovo je izneseno da bi se dobila slika o rezultatu optužbe, a kako se neću osvrtati na slučajeve ostalih optuženih, dovoljno je naglasiti da je najteža kazna izrečena biskupu Čuli.

Biskup je optužnicu primio u Sarjevu 10. srpnja 1948. g. Iz njegovih zapisa nije vidljivo da li je prije same glavne rasprave imao prilike razgovarati s braniteljem, koji mu je bio postavljen "po službenoj dužnosti" ili ne. Poznavajući tadašnju sudsku praksu, i nemajući podataka u raspoloživom gradivu, treba zaključiti da biskupu nije bila dana mogućnost razgovora i savjetovanja sa svojim braniteljem, što je inače *conditio sine qua non* svakoga civiliziranog kaznenog postupka.

Biskup je doveden u Mostar iz Sarajeva uoči samog suđenja.

Sama je optužnica sastavljena od dva dijela (pod I. i pod II.). Navedeno pod I. odnosi se na razdoblje do kraja II. svjetskog rata, a navedeno pod II. na razdoblje od kraja II. svjetskog rata do dana lišenja slobode. Dio optužnice pod I. odnosio se na navodnu biskupovu "kolaboraciju" s okupatorom, a pod II. na veze s teroristima.

Kao i sve druge optužnice onoga vremena (kada se radilo o političkim procesima) i optužnica protiv biskupa Petra Čule i suoptuženih sadrži prije opisa činjeničnog stanja "preambule" (pod I. i pod II.) koje u stvari predstavljaju prizeman politički pamflet s navođenjem događaja i osoba, koje s optuženima nemaju mnogo veze. Poznavajući redovit i normalan oblik optužnice u svim civiliziranim zemljama svijeta, moramo se zgražati kakav je to bio pravni sustav. No, ne čudimo se - kod nas je to bilo sve do nedavna u praksi.

Isto vrijedi i za "dokaze" na koje se za svoju utemeljenost optužnica poziva. To su ili "priznanja optuženih", kod biskupa Čule je samo "djelomično priznanje optuženoga". Zatim priznanja i iskazi suoptuženih ili svjedoka od kojih su neki i suoptuženi, a posebno iskaz svjedokinje *Janje Anić*, koja je u čitavu procesu odigrala namijenjenu joj ulogu.

U svom "obrazloženju" optužnica navodi da biskup Čule priznaje samo ono "što mu se može dokazati pismenim dokumentima", optuženi Mate Nuić ne priznaje ništa (optužnica navodi: "usprkos nepobitnih dokaza"), dok opt. Rufin Šilić i Krescencija Novak samo djelomično priznaju navode optužnice, a ostali "uglavnom priznaju da su izvršili djela za koja su tuženi".

I iz ovog i ovakvog "obrazloženja" optužnice vidi se na kakvim je temeljima ona sazdana i na temelju čega se na kraju optužnice zaključuje: "Radi svega izloženoga, optužnica je na zakonu osnovana".

Jednom riječju: optužnica koja bi, cijenjena sa stručne strane, dobila čvrstu negativnu ocjenu.

Nemojmo se čuditi, a trebalo bi se zapravo zgroziti, kakva su to vremena bila. Nije se radilo o kažnjavanju zločinaca, nego o uništavanju protivnika. optužnice su - u pravilu - bile u cijelosti prihvaćene i optužba je značila: *osudu*.

IV. SUĐENJE PRED OKRUŽNIM SUDOM U MOSTARU

Glavna rasprava protiv biskupa Čule i dr. počela je pred *Okružnim sudom* u Mostaru dne 14. srpnja 1948. g.

Sudskom je vijeću predsjedao kao predsjednik vijeća *Tahir Hadžović*, koji je u to vrijeme bio predsjednik Okružnog suda u Mostaru. Porotnici su bili *Ante Matić* i *Stojan Primorac*, kao članovi sudskog vijeća.

Nažalost, ne raspolažemo prijepisom raspravnog zapisnika, pa će ovaj dio prikaza koji se odnosi na suđenje pred Okružnim sudom u Mostaru biti temeljen samo na presudi od 18. VII. 1948. godine, zapisima biskupa Čule, zapisima Msgra don Andrije Majića i prikazima u tadašnjim novinama.

Suđenje je trajalo četiri dana, a presuda je proglašena peti dan, u nedjelju 18. srpnja 1948. godine.

Predmet se vodio pod poslovnim brojem K = 404/48 Okružnog suda u Mostaru.

Iz raspoloživih dokumenata ne raspolažemo podacima o obrani optuženih. Iz novinskog izvještaja dnevnika "Oslobođenje" iz Sarajeva od 16. srpnja 1948. g. doznajemo da su branitelji bili odvjetnici iz Mostara: P. Mandić, S. Tambić, J. Jerković i Božić. U kasnijem izvještaju istog dnevnika vidi se da je biskupa branio dr. *Prenj*, a iz biskupovih zapisa se vidi, da je to bio branitelj po "službenoj dužnosti" *(Ex offo)*. Dr. Prenj bio je umirovljeni sudac.

Iz uvodnog dijela presude Okružnog suda u Mostaru nije vidljivo (što je inače redovito) koji je branitelj koga od optuženih branio i u kakvu svojstvu: da li kao izabrani branitelj ili po službenoj dužnosti. Ni broj optuženih, usporeden s brojem navedenih branitelja, ne dodvodi do zaključka, da su svi optuženi imali svaki svog branitelja. Moramo zaključiti da je možda jedan branitelj branio više optuženih.

Zašto je i pod kojim uvjetima baš ovaj umirovljeni pravnik bio postavljen za branitelja biskupu Čuli, ne može se zaključiti.

Novinski su izvještaji o samom suđenju ne samo jednostrani i puni činjeničnih netočnosti (miješaju se imena, dužnosti i pojmovi) već im je jedina svrha u što gorem svjetlu prikazati optužene i veličati javnog tužioca i njegove navode, kako bi se domaćoj i neupućenoj svjetskoj javnosti čitav proces pokazao u određenom svjetlu. Razumljivo je, da optuženi nisu bili u mogućnosti na isti način iznositi u javnost svoju obranu, svoja stajališta i postupak prema njima.

U sudskoj dvorani (kino dvorana u Mostaru) bila je prisutna i javnost (publika), koja je najvećim dijelom bila naručena i pripremljena da svojim upadicama, poklicima i bukom stvori kod optuženih posebno psihološko stanje, a navodno i "utječe na sud" - što je očito bilo nepotrebno, jer je sve bilo unaprijed točno režirano i dogovoreno.

Za pristup u dvoranu, gdje je sud zasjedao, dobivale su se posebne ulaznice i zna se tko ih je i kome davao.

U dvorani je bio prisutan i papinski regent nuncijature mons. *J. Hurley* u pratnji don Andrije Majića, tada biskupskog delegata.

Danas su poznati pojmovi: moskovski procesi, ljubljanski proces i uopće značajniji procesi u zemljama "realnog socijalizma". Jedan od takvih procesa bio je i proces biskupu Čuli, uz izmjenjene okolnosti u pogledu mjesta i osoba. Treba istaknuti da je i montirani proces nadbiskupu Stepincu imao mnogo sličnosti s procesom protiv biskupa Čule. Organizatori i režiseri su se i u jednom i u drugom procesu pobrinuli, da se isforsira nepostojeća "veza" sa šumom i teroristima i da glavnog optuženog biskupa terete suoptuženi svećenici.

Ne treba posebno navoditi, ali je jasno, kako je i na nadbiskupa Stepinca i na biskupa Čulu bolno djelovalo nedostojno ponašanje nekih svećenika u toku njihovih procesa. Biskup je Čule to na jednom mjestu svojih zapisa ukratko naveo, ali u svim zapisima velikodušno oprašta svima, a posebno onom svećeniku, koji ga je došao u Tolisu moliti oproštenje.

U vezi s naprijed navedenim dužan sam iznijeti i slučaj pok. don Mate Nuića, koji je u ovom procesu protiv biskupa Čule bio kažnjen najtežom vremenskom kaznom poslije biskupa i kojemu je sud (a posebno novinstvo!) teško zamjerilo njegovo držanje i izjave pred sudom. U obrazloženju se sudske odluke don Mati Nuiću kao posebno stavlja na teret "držanje i nastup pred sudom", a novinski izvjestitelj njegovo ponašanje kvalificira: "ustaškim držanjem pred narodnim sudom" (*Oslobođenje* od 20. VII. 1948.).

Biskup je Čule u toku javne rasprave ostao dosljedan svojoj obrani u toku istrage. Branio je svoj načelni stav i odnos prema komunizmu, prema nepravdi svake vrste i odbijao da je imao bilo kakve veze s teroristima i onima "iz šume". U toku njegove obrane, kako on to sam piše, predsjednik vijeća je jednom ispraznio dvoranu, uklonivši javnost, kako bi se spriječilo da se čuje biskupov glas i obrana.

Biskup je i u toku javne rasprave bio svjestan da je protiv njega pokrenut montirani proces, ali nije raspolagao činjenicama s kojima bi mogao lako obezvrijediti navode optužbe. Za neke je činjenice doznao već u toku izdržavanja kazne (slučaj navodnog teroriste Neđe Markotića, koji je bio mrtav nekoliko mjeseci prije nego li mu je biskup - prema navodima i optužbe i presude - dao utočište u svom domu), a za neke nakon potpuna oslobođenja. O tome govore pismene izjave: s. Felikse Kravcar i Janje Anić, koje su za optužbu i odluku suda bile "krunski svjedoci". Ove su izjave samo potvrda onoga što treba zaključiti analizom cjelokupna procesa protiv biskupa Čule.

Ako k tome dodamo ono što je kasnije izjavio rahmetli Džemal Bijedić: "Takva je bila direktiva, moj biskupe" priznajući biskupu u oči, da se radilo o montiranom procesu i nepravednoj osudi.

Ako k tome dodamo ono što je taj isti Džemal Bijedić kazao poznatom arhitektu i srpskom intelektualcu Bogdanu Bogdanoviću t. j. da biskup Čule "nije kriv" (*NIN* od 22. XI. 1981. g.), onda je gotovo i suvišno analizirati pojedine navode presude i svu nelogičnost ovog kaznenog postupka protiv jednog katoličkog biskupa.

U svakom slučaju bilo bi vrlo zanimljivo, kada bismo raspolagali svim dokumentima, analizirati i s pravne i s političke strane sam ovaj proces, sudovanje i sve okolnosti ovog slučaja u godinama neposredno nakon rata *(u prilogu II. - tekst presude).*

Radilo se o tome da se iz javnog života Crkve i naroda ukloni jedini biskup u Bosni i Hercegovini, jer je po svojim intelektualnim sposobnostima, po svojim kvalitetama kao biskup bio posebno "društveno opasna" osoba. Poznato je, naime, da je u svim socijalističkim državama "društvena opasnost počinioca" najjači argumenat za donošenje osuđujuće presude.

U konkretnom slučaju dosljedno je postupljeno, optuženi je kriv, traženje materijalne istine je neodlučno, a presuda će svakako biti potvrđena, jer se radi o "političkom slučaju". Radilo se o "sudskom ubojstvu", radilo se o *nepravdi,* koju je trebalo formalnom presudom ozakoniti. Ovaj je proces služio trenutnim političkim ciljevima jedne tipično azijatsko=balkanske policijske države.

Danas ima naivaca koji vjeruju da se radilo o "pogriješkama", "direktivama", "stavovima i opredjeljenjima", da je to za "ono vrijeme", gotovo i shvatljivo. Međutim, stvari ne stoje tako. Biskup je Čule neposredno nakon napuštanja KPD Zenica uputio pismo predsjedniku Republike i tražio ispravljanje nanesene mu nepravde. Na pismo ne samo da nije dobio odgovor, nego mu je pismo i vraćeno. Bilo je to 7,5 godina nakon presude i 7,5 godina nakon raskida sa Staljinom. Ne može se, dakle, postupak prema biskupu Čuli u 1948. godini "pravdati" sovjetskom policijskom i pravosudnom praksom, pod čijim smo utjecajem "još onda bili" kako se to kasnije, pa i u sadašnjim prilikama, opravdava.

Proces protiv biskupa Čule bio je dio jasno utvrđenog plana koji, međutim, nije postigao svoju svrhu, kao ni proces protiv nadbiskupa Stepinca.

Iz obrazloženja presude Okružnog suda u Mostaru se ne vidi kako je, po službenoj dužnosti postavljen, branitelj dr. Prenj branio biskupa Čulu. Sam biskup piše da ga je više "sramotio, nego branio". Ovo bi potvrdio i izvještaj u dnevniku "Oslobođenje" od 20. VII. 1948., gdje stoji da je branitelj biskupa Čule za njega rekao da je bio "slabić koji nije znao naći granicu između dozvoljenog i nedozvoljenog što da ne isključuje njegovu odgovornost, ali da bi se to moglo uzeti u obzir prilikom odmjeravanja kazne."

Nema sumnje da je položaj odvjetnika pred sudovima u ono vrijeme bio težak, ali sjetimo se sjajne odbrane dra Ive Politea, branitelja pok. nadbiskupa Stepinca, pa ako netko nije imao njegove kvalitete i njegovu građansku hrabrost, mogao se barem ustegnuti od riječi koje su više u korist optužbe nego li u korist branjenika.

Kako novine pišu, presuda je primljena (valjda od prisutne publike) s velikim odobravanjem.

Biskup se nije protiv presude žalio, a mislim da je novinski izvještaj kako se "zadovoljava s presudom" netočan.

Ne raspolažemo podacima da li se protiv presude žalio po službenoj dužnosti postavljeni branitelj, što bi inače bila njegova dužnost.

Za kratko vrijeme presuda je Okružnog suda u Mostaru potvrđena od strane Vrhovnog suda BiH i to 24. kolovoza 1948.

Nastupa izvršenje dosuđene kazne: biskup je samo osuđenik i mora na izdržavanje kazne.

Biskupu je već u Mostaru određeno da skine svoje biskupsko odijelo, prebačen je među ostale osuđenike, a zabranjeno mu je i primanje hrane od kuće. Neiskusan, a pomalo i naivan, odmah piše protest Rankoviću, ali je zbog toga odmah i postupak prema njemu pogoršan. Iste večeri je prebačen na čišćenje hodnika i W.C-a, a naređeno mu je da golom rukom čisti začepljeni W. C. zajedno s jednim njemačkim kapetanom, koji to nije dopustio, već je sam obavio naređeno odčepljivanje golom rukom. Stražari su biskupu ne samo psovali svetinje, nego su mu se i izrugivali. Bio je u sobi s nekim starijim osuđenicima, koji su mogli na šetnju, ali je biskupu ta šetnja uskraćena. Sve je to bilo u Mostaru, prije odvođenja u Zenicu.

V. ZATVORENIK U ZENICI

Poznato je da se u civiliziranim društvima i državama tzv. "politički zatvorenici" ne smještaju među kriminalce, već posebno. Oni pak istaknutiji uživaju privilegij da dosuđenu kaznu izdržavaju prema sistemu "custodia honesta" (časno čuvanje). Takvi osuđenici imaju poseban postupak: nisu dužni raditi fizičke poslove, priznaju im se posebna prava na hranu izvan kaznionice, imaju slobodnije razgovore s posjetiocima, mogućnost pisama i stanovanja u posebnim i povoljnijim prostorijama. Imaju pravo susreta sa svojim suradnicima i političkim istomišljenicima, kao i rodbinom.

Biskupu Čuli ovakav tretman nije bio nikada priznat, dapače: često je bio tretiran gore od najtežih zločinaca. Postupak je bio vrlo težak, što su mu i sami oficiri UDBE priznali, kada su k njemu došli na razgovor u kolovozu 1957. u Opatiju, gdje se tada nalazio radi oporavka.

Nadbiskup Stepinac je za vrijeme boravka kao osuđenik u KPD Lepoglava (od 1946. g. do 1951. g.) imao samo djelomično povoljnije uvjete izdržavanja kazne. Imao je na raspolaganje dvije zatvorske sobe, mogao je svaki dan služiti sv. Misu, dodijeljen mu je i jedan svećenik kao ministrant i pratilac, a šetnja je svaki dan bila redovita. Nosio je svoje svećeničko odijelo, a imao je na raspolaganju knjige i mogao je intelektualno raditi.

U ovome je pogledu izdržavanje kazne biskupa Čule bilo daleko teže, nepovoljnije i mučnije. Kao i ostali osuđenici neko je doba morao raditi fizičke poslove, u ćeliju su mu smjestili i osobe kojima je bila dužnost da mu boravak i život ogorčaju. Izvrgavan je uvredama i izazivan, a posebno mu je stavljeno do znanja da bi mogao biti pušten na slobodu ako se "popravi", a stavljeno mu je jednom i do znanja da bi i nakon izdržane dosuđene kazne mogao ostati na robiji, jer je "nepopravljiv".

Dne 7. listopada 1948. g. prebačen je zajedno s još devetnaest osuđenika u marvinskom vagonu uskotračne željeznice iz Mostara u Zenicu. Putovanje je trajalo 24 sata. U vagonu nije bilo nikakve mogućnosti za obavljanje tjelesnih potreba. Ovo bez komentara.

U KPD Zenica osuđenici su, a među njima i biskup, stigli 8. listopada 1948. godine oko 8 sati ujutro.

Nakon kupanja i dezinficiranja odijela tek je navečer istog dana smješten u zloglasni dio KPD Zenica - "staklara". Raspoređen je u ćeliju veličine 4,5 sa 2,20 m s još sedam drugih osuđenika. Od svećenika bili su u toj ćeliji

Milivoj Čekada i fra Marijan Ćurić, a ostali su bili: dvojica ubojica, od kojih jedan i sifilitičar, i trojica također "političkih", koje biskup pobliže ne označuje.

Zajedno s ostalima biskup je bio odmah dužan raditi kao fizički radnik u bačvariji. Na poslu je povrijedio palac desne ruke, koji mu je liječnik morao obraditi, ali je usprkos rani bio gonjen da prenosi teške bačve u vagon. Radilo se osam sati dnevno i to u dvije smjene, tako da su (ionako zbijeni u ćeliji) dolazeći i odlazeći na posao i s posla samo drugima smetali u spavanju. Hrana je bila vrlo bijedna, biskupa su spasavali paketi koje je primao od kuće iz Mostara. Obavljanje je fizioloških potreba bilo više nego li očajno. Velika se potreba obavljala nad rupama, koje su bile na otvorenom, što je biskupu bila posebna muka. Molio je uvijek jednog kažnjenika da ga nekako zakrili leđima.

Kod dolaska u Zenicu biskupu je oduzet brevijar (časoslov), koji mu je vraćen tek nakon pet godina.

Biskup je u "staklari" i na radu u bačvariji ostao do kraja studenoga 1948. g. kada je prebačen u "specijalnu izolaciju", gdje su ćelije bile osim željeznih pregrada na prozorima još zatvorene posebnim "kapcima" (šalaporkama), kako bi osuđenici bili što više izolirani i u nemogućnosti da bilo što i koga iz svoje ćelije vide. Kad su "stanovnici" te ćelije iz posebne izolacije izlazili na šetnju, ostali su osuđenici morali okrenuti glavu zidu, kako in ne bi mogli vidjeti.

U ovoj izolaciji biskup nije bio dužan ništa raditi, ali nije mogao niti s kime doći u kontakt. Postupak nije bio loš - kako sam biskup piše - ali je potpuna izolacija bila posebno teška kao takva.

U toj je izolaciji biskup ostao do 5. srpnja 1949. g., kada je s ostalim osuđenicima iz "izolacije" prebačen u "staklaru", koja je (kako sam piše) postala njegova sudbina.

Do početka 1950. godine biskup je nosio svoje civilno odijelo i svoj zimski kaput. Početkom 1950. g. dobio je kažnjeničko odijelo, ali ne i kažnjenički kaput (haljetak), iako mu je njegov zimski kaput oduzet. Tako je bilo i s ostalim osuđenicima, prebačenim iz "izolacije" u "staklaru". Boravak u uvjetima zeničke robijašnice bez zimskoga kaputa u zimsko doba bio je bez sumnje od nemalog utjecaja na biskupovo zdravlje.

U to vrijeme, početkom 1950. godine, dolazili su biskupu oficiri UDBE iz Sarajeva provocirajući ga i prijeteći mu da će ostati u zatvoru i nakon isteka

dosuđene mu kazne. Prijetili su mu i "ledarom" t. j. ćelijom - samicom u kojoj osuđenik boravi samo u donjem rublju bez ikakva pokrivača, a prozor skinut...

Oko Božića 1949. g. i u siječnju 1950. godine biskupa su Čulu posebno ucjenjivali da odobri svećeničko udruženje "Dobri pastir" koje se tada osnivalo, obećavajući mu da će biti pušten na slobodu ako to "svećeničko udruženje" odobri.

Biskup je ovu ponudu odlučno odbio.

Kakva paradoksalna situacija: jedini biskup u Vrhbosanskoj metropoliji podnosi težak zatvor, jer brani Crkvu, vjeru i ljudska prava, a istovremeno u toj metropoliji sitne duše i mali "račundžije" kolaboriraju s komunističkom vlašću i pokušavaju svojim izjavama prevariti vjernike i svjetsku javnost kako je, što se tiče položaja Crkve i vjere "sve u redu"!

U to vrijeme 1950. godine obilazi KPD Zenicu poznati Teufik Selimović, zvani "Buđoni" - UDBAŠ visokog ranga. A nakon tog posjeta znatno se pogoršava položaj biskupa i ostalih svećenika i političkih osuđenika. Zabranjena je šetnja, hrana se uvelike pogoršala, a od vike i psovke stražara nije se moglo izdržati. "Kible" i voda morale su se nositi trčeći. Jednom ih dva dana nisu puštali izvan ćelije - ni po vodu, a niti radi pražnjenja "kible". Opet bez komentara.

Biskup je tada bio u istoj ćeliji s episkopom Varnavom Nastićem, pa im to sve nije bilo tako teško, ali u susjednoj je ćeliji bilo smješteno 18 osuđenika koji nisu mogli ni sjediti, ni ležati. Hrana je bila vrlo slaba, a pakete od kuće nisu smjeli primati. Među ovima bili su i svećenici Čedomil Čekada i don Mitar Papac.

Biskup je s episkopom Nastićem proveo u istoj ćeliji oko godinu dana. Episkop je bio veliki isposnik i međusobno su se dobro slagali. Raspravljali su o svim pitanjima na najkulturniji način. Episkop Nastić bio je rođen u Americi, pa su međusobno razgovarali i engleski, što je biskupu Čuli bilo korisno.

Episkop se Nastić tužio da se prema njemu postupa od strane uprave kaznionice lošije nego li prema biskupu Čuli. Biskup je ovo episkopu Nastiću protumačio time da se za njega - episkopa - njegova hijerarhija Srpsko-pravoslavne Crkve ne zauzima i ne brine, dok se naprotiv Katolička Crkva za svoga biskupa u svakom pogledu zauzima.

Oficiri su UDBE episkopu Nastiću otvoreno govorili: "Tvoji u Beogradu kažu za Tebe da si lud". U to je vrijeme bio u Beogradu i izbor novog patrijarha

Srpske-pravoslavne Crkve, pa je jedan oficir UDBE kazao episkopu Nastiću: "Mi smo htjeli da ovaj bude izabran, pa je i izabran". Ovo je nedavno potvrdio u svojim "sjećanjima" i jedan istaknuti "udbaš" iznoseći detalje ovog "izbora" (poznati "Učo").

Episkop je Nastić također stradao u željezničkoj nesreći na stanici Slakovci. Nakon toga dao je ostavku i povukao se u manastir. Biskup je s episkopom Nastićem i nakon puštanja na slobodu ostao u dobrim odnosima.

Krajem travnja (25. IV.) 1951. godine otpremljena je iz Zenice skupina osuđenika (uglavnom intelektualci) u Kaznionicu Srijemska Mitrovica. U toj je grupi bilo 13 katoličkih svećenika i još šestorica svjetovnjaka-katolika.

Prevoz je obavljen uz vrlo teške uvjete. Svi su osuđenici bili vezani međusobno što žicom, što lancima. Biskup je Čule bio vezan lancem sa studentom muslimanom Behmenom. Transport je vodio kapetan Djojić sa šest milicionara.

Zatvorenicima nisu (pod prijetnjom pištoljem) dopustili odlazak u W.C. jer su morali ostati međusobno vezani i ne micati se po vagonu III. razreda.

Oko 3 sata ujutro 26. travnja vagon je s osuđenicima bio ranžiran na sporedni kolosjek stanice Slakovci, a u zoru je toga dana došlo do teške nesreće: teretni je vlak iz Vinkovaca naletio na vagon s osuđenicima. U sudaru, koji je bio silovit, poginulo je više osuđenika i vođa transporta kapetan Djojić, koji je bio upravo zaspao. Mnogi su osuđenici bili teško povrijeđeni. Biskup je bio (onako vezan) izbačen iz vagona i kako je prilikom pada udario na žice signalnih uređaja, što je oslabilo pad na zemlju, zadobio je iščašenje desne noge u kuku, prebijena mu je lijeva noga u gležnju, a zadobio je i jače kontuzije po tijelu. Zbog lanca se nikako nije mogao izvući, dok se student Behmen nekako izvukao. Katanac na lancu bio je slupljen, pa se biskup nije mogao osloboditi lanca.

Radnici iz željezničke stanice rasjekli su lanac na biskupovoj ruci. Svijet je čuo da je onaj osuđenik s lancem na ruci biskup, pa je pokazao za njega posebnu brigu.

Zanimljivo je da je biskupu Čuli u Zagrebu 1956. g., kada je služio u zagrebačkoj katedrali pontifikal, pristupio poslije Mise jedan čovjek i rekao mu da je on s biskupove ruke skinuo lanac, koji sada čuva kod kuće kao dragu uspomenu.

Biskup je ostao ležeći na zemlji uz prugu sve do podneva, kada su ga najprije odveli na pregled u Vinkovce, a zatim u Osijek, gdje mu je pružena

odgovarajuća liječnička pomoć. Valja istaknuti da dijagnoza postavljena u Osijeku nije bila potpuna, ali je biskup ipak sve prebolio i ova nesreća nije ostavila na njegovu organizmu trajnih posljedica.

Dne 28. travnja došao je u osječku bolnicu glasoviti Jure Bilić iz uprave Kaznionice Zenica i, zbacivši s biskupa pokrivač, rekao: "Pa tebi nije ništa!" - kao da mu je žao što biskup nije teže stradao. Inače su oficiri UDBE neposredno nakon nesreće govorili osuđenicima koji su ostali živi ili bili lakše ranjeni: "Kad je već došlo do nesreće, trebali su poginuti Čule i Nastić, jer su oni najveći krivci". Episkopu Nastiću bile su slomljene obje noge.

Iz postojećih se dokumenata i bez mogućnosti detaljna ispitivanja ovog slučaja nikako ne može tvrditi da je ova željeznička nesreća bila "inscenirana". Sam biskup piše da je dolazeća lokomotiva davala "signale" da se ljudi spase iskakanjem iz vagona, što dakako vezani osuđenici nisu mogli. Poginuo je i sam vođa prijevoza Djojić, dok su milicioneri iz pratnje u času sudara bili izvan vagona.

Dne 28. travnja 1951. g. svi su unesrećeni iz bolnice u Osijeku kamionom prevezeni u Kazneni zavod Srijemska Mitrovica. Među njima bio je i biskup Čule. Na kamionu su bili nabacani - piše biskup - kao poklana stoka, a kako se kamion u vožnji po ne baš dobrim cestama tresao, ranjenici su od boli jaukali.

U Srijemskoj su Mitrovici svi ranjenici smješteni u bolnički dio kaznionice, a postupak je bio vrlo dobar. Oni s prijelomima smješteni su u gradsku bolnicu u Srijemskoj Mitrovici. Kako biskupu nije bio utvrđen lom lijeve noge, ostao je u kazničkoj bolnici, gdje je zadržan dva mjeseca. Dva je puta vođen radi pregleda u gradsku bolnicu. U gradskoj su mu bolnici časne sestre dale vina, tako da je opet mogao služiti sv. Misu. Biskup u svojim zapisima inače navodi da je za vrijeme izdržavanja kazne u Zenici - uz male prekide - svaki dan služio sv. Misu. Kalež je bila obična čaša, a plitica poklopac jedne konzerve...

Cjelokupni postupak u Mitrovici bio je korektan i human, kako od strane milicionera, tako i od osoblja zatvorske bolnice. Biskup se oporavio, pa je 27. lipnja 1951. godine vraćen u Zenicu.

Već sam dolazak u kaznionicu u Zenici bio je težak. Na stanici su u Zenici dugo čekali dok su prevezeni u kaznionicu, a ondje su najprije morali dugo stajati okrenuti licem prema zidu uz obilne psovke stražara, za koje biskup piše da su bili mnogo gori od onih u kaznionici u Srijemskoj Mitrovici.

Biskup se opet našao u "staklari" gdje je bio svjedokom postupka prema onim političkim osuđenicima koji nisu "revidirali". Bio je to poznati postupak prema osuđenim političkim kažnjenicima, koji su odbijali "revidirati" svoje političko uvjerenje, a to se sastojalo u prvom redu: surađivati s upravom zatvora denuncirajući supatnike ili ih čak fizički maltretirati. Redovita je pojava bila, da su po ćelijama fizički obračunavali oni koji su "revidirali" sa onima koji su to odbijali.

U rujnu 1951. g. oko mjesec dana bio je u glavnoj zgradi, da bi u listopadu 1951. g. bio vraćen u "staklaru" i bio u ćeliji zajedno s drom Č. Čekadom, hodžom Kasimom Dobračom i protom Tripunovićem. Bila je to najgora ćelija, bez odgovarajuće posteljine, deke za pokrivanje nisu ni dobili, a biskup je malo prije toga morao svoju vlastitu posteljinu vratiti u Mostar. Uzalud je tražio deku, pa je početkom studenoga 1951. g. teško obolio. Danima nije mogao ništa jesti. Tražio je malo tople vode da sam sebi napravi čaj, ali mu ni to nisu dali. Nisu ga htjeli odvesti niti u ambulantu. Sam biskup piše: "mislio sam da ću umrijeti".

Biskup ovaj svoj težak položaj dovodi u vezu s jednim "cinkerom" (naziv za osuđenika koji špijunira u korist uprave zatvora svoje supatnike-zatvorenike).

Među one osuđenike, koji su vraćeni iz Mitrovice ubačen je jedan osuđenik za kojega su brzo ustanovili da je "cinker". Biskup u svojoj dobronamjernosti, poštenju, ali i naivnosti obratio se ovom "cinkeru" i rekao mu da zna što je i što radi, ali neka ne "špijunira" svećenike. Odmah nakon toga je bio prebačen u "staklaru", i to u ćeliju s razbijenim prozorom, koja je bila okrenuta sjeveru. Za pokrivač su mu dali jedino jednu prljavu plahtu, bez deke (pokrivača), bio je krajem mjeseca studenoga. Dobio je temperaturu do 40 stupnjeva. Nije upućen u ambulantu, niti je dobio lijekove.

Nakon što je uklonjen "pomoćnik" upravnika kaznionice Jure Bilić, stanje se popravilo. Dobili su bolju ćeliju, nakon šest mjeseci su mogli na šetnju. Liječnik-zatvorenik ustanovio je teško zdravstveno stanje i smjestio biskupa u kazničku bolnicu, gdje je ostao mjesec dana. Vraćen je u staklaru i bio u ćeliji s drom Čekadom, ali bio je tako slab da bi dobio povišenu temperaturu, ako bi i malo na šetnji bio na suncu. Liječnik je konačno ustanovio na desnoj strani pluća TBC. Bio je smješten u bolnicu, primao injekcije i, kako je bolnička hrana bila bolja, a i od kuće je svaki tjedan mogao primati pakete s hranom, stanje se popravilo. Uza sve to bio je - kako sam piše - "kost i koža". U to vrijeme znatno mu je pomogao liječnik dr. Golderger, bivši travnički

đak. Biskup je na težini izgubio preko 15 kg. U bolnici je ostao punih šest mjeseci, a u travnju 1953. opet je vraćen u "staklaru". Tu je bilo nešto uređeno, tako da su osuđenici spavali na krevetima "na kat". Jedan sat nakon što je doveden u jednu takvu ćeliju,ubacili su mu još jednog osuđenika. Bio je to fra Ferdo Vlašić koji se - ne prepoznavši biskupa, a niti ovaj njega - predstavio! Kasnije je fra Ferdo morao u bolnicu, pa je mjesto njega s biskupom bio u ćeliji pok. fra Smiljan Zvonar. U ćeliju je opet vraćen fra Ferdo, pa su tako njih trojica proveli zajedno nekoliko mjeseci. Sam biskup piše: "To mi je bilo najugodnije vrijeme u kaznionici".

U ožujku 1954. g. rastavili su ih, a biskupu su u ćeliju dovedeni vrhbosanski svećenici: Ambrozije Benković i Franjo Kralik.

Postupak se prema svećenicima bitno izmijenio: vraćeni su im brevijari i krunice, dobili su knjige, a i dva puta je dnevno bila omogućena šetnja. Hrana je bila "hotelska" prema onoj iz 1948. do 1952. godine. Biskupu je inače vrhbosanski svećenik Prgomet odlazeći na slobodu ostavio mali misal, tako da je biskup i ranije (kao i kasnije) mogao potajno služiti sv. Misu. Sam mi je pričao, da je sv. Misu služio *pro populo* (za narod), kako ga obvezuje njegova biskupska služba. Biskup je punih pet godina bio bez knjiga, pa piše: "A koliko sam mogao kroz ovih pet godina naučiti".

Dne 29. 10. 1955. g. odveden je u upravu zatvora, gdje mu je podsekretar unutrašnjih poslova Čolović iz Sarajeva rekao da će biti pušten, iako se nije popravio i da će iste večeri biti otpremljen u franjevački samostan u Tolisu radi boravka. Biskup mu je odlučno odgovorio da se on nema od čega popraviti, jer da je nevin suđen. Rekao je ako ga neće vratiti u njegovu biskupiju, da radije ostaje u zatvoru. U Tolisu ne bi išao zbog tamošnje klime, pomanjkanja liječnika i konačno tko će ga ondje uzdržavati? Ako pak mora u Tolisu, traži da ga se preveze sutra, a ne po noći.

U vezi s tim doneseno je i rješenje Državnog sekretarijata za unutrašnje poslove Bosne i Hercegovine br. 35.478/55. od 28. 10. 1955. g. (potpisao državni sekretar Safet Filipović) kojim se dr. Petar Čule uvjetno otpušta od izvršenja kazne zatvora. Uvjetni je otpust trebao trajati do 22. X. 1959. godine, a za to vrijeme biskup je dužan boraviti u samostanu u Tolisi.

Biskup je smatrao da je pušten na zauzimanje američkih biskupa. Sam mi je pričao da je molio odgodu odlaska iz Zenice, kako bi "pospremio" sve što je imao za služenje sv. Mise. Nije želio da policija to pronađe.

Sutradan - dne 30. listopada 1955. krenuo je iz Zenice u pratnji poznatog udbaša" Banjca u Tolisu. Toliko je bio slab, da su se morali dva puta zaustavljati, iako su putovali osobnim autom.

Istoga dana u 14 sati stigao je u samostan Tolisa, gdje je morao ostati do 22. X. 1959. g., ali je ostao samo 7 mjeseci. Tako je završilo biskupovo robijanje u Zenici a trajalo je 7 godina, 6 mjeseci i 8 dana.

VI. ZATOČENIŠTVO

a) Tolisa

Od 30. listopada 1955. g. biskup je Čule proveo u toliškom samostanu kao zatočenik do 1. lipnja 1956. g., punih 7 mjeseci. Kao što je nadbiskup Stepinac bio zatočen u Krašiću (svom rodnom mjestu) tako je i biskup Čule bio zatočen, ali ne u svom rodnom Kruševu i u svojoj biskupiji, nego daleko - u bosanskoj Posavini. Biskup je u zatočeništvu doznao da nije bez razloga upućen baš u samostan Tolisa. Ondje je u to vrijeme bio gvardijan o. Valerije Jurić, poznat kao oduševljeni i provjereni član svećeničkog udruženja "Dobri pastir".

Biskupu je bilo slobodno kretati se po Tolisi i na području općine Orašje, tako da je posjećivao župe Vidovice i Oštra Luka, a u crkvi je u Tolisi i propovijedao.

O svom boravku u Tolisi biskup Čule nije ostavio opširnijih zapisa. Zabilježio je da su ga posjetili: nadbiskup Franjo Šeper i biskupi Stjepan Bauerlein i Pavlišić.Dolazio je njegov biskupski delegat don Andrija Majić, provincijal hercegovačkih franjevaca fra Jerko Mihaljević, drugi svećenici i fra Zlatko Sivrić.

Biskup - dosljedan svom uvjerenju da je nevino osuđen, već 15. studenoga 1955. upućuje argumentirano pismo na pet stranica predsjedniku Republike, tražeći od njega elementarnu pravdu. Pismo je dokaz velikih intelektualnih kvaliteta biskupa Čule i njegove značajne opće naobrazbe. Pismo je pisano u formi dostojnoj biskupa i Europejca *(u prilogu III. - tekst pisma biskupa Čule)*.

Biskup na ovo pismo nije primio nikakav odgovor, ali je 20. siječnja 1956. g. pozvan u srez Brčko, gdje mu je njegovo pismo vraćeno uz napomenu "da nije pisano u formi".

Svakako su to pismo i takav odgovor značajni dokumenti jednog vremena.

Još jednom je pozvan u Brčko: iz Tolise je naime - kao biskup - uputio pismo (poslanicu) na sve župe u Hercegovini, ali mu je tom prilikom u Brčkom priopćeno da on nije slobodan, već konfiniran (zatočen) i da mu se ovakvo pisanje zabranjuje. Nema pravo miješati se u upravu svoje biskupije.

Dne 1. lipnja 1956. g. dozvolom vlasti mogao je napustiti Tolisu, radi liječenja. U pratnji don Mate Nuića, koji je kratko vrijeme prije toga izdržao dosuđenu mu kaznu, otputovao je u Zagreb, gdje su ga pregledali razni liječnici i savjetovali mu morsko klimatsko liječenje. Otišao je u Selce kod Crikvenice, gdje mu je (kao zatočeniku) dolazio radi kontrole oficir UDBE Mandžuka. U Selcu je ostao mjesec dana, a odatle je posjetio biskupe u Krku, Rijeci i Pazinu. Neko je vrijeme proveo i u Opatiji kod otaca benediktinaca.

U Opatiji su došli k biskupu oficiri UDBE Mandžuka i Šekarić, te mu stavili do znanja da mora natrag u Bosnu. Biskup je odbio vratiti se u Tolisu, zbog podneblja u tom kraju, pa mu je dopušteno da se nastani u Sarajevu. Bilo je to u kolovozu 1956.

b) Sarajevo

Krajem kolovoza 1956. g. otputovao je biskup u Sarajevo, gdje je odsjeo u zgradi Vrhbosanskog kaptola. Iz Sarajeva je posjetio Žepče, a u banji u Tesliću proveo je 15 dana, što mu je za zdravlje bilo vrlo korisno.

U Sarajevu je redovito svaki dan šetao po okolici u pratnji svećenika Franje Horvata, što mu je također doprinijelo fizičkom zdravlju i psihičkom raspoloženju.

Krajem 1956. g. od strane vlasti stavljeno mu je do znanja da se može vratiti u Mostar, ali da ne smije preuzeti upravu biskupije.

Biskup je 4. siječnja 1957. g. otputovao u Mostar, gdje je 6. siječnja (na Bogojavljenje) služio pontifikal u dupko punoj crkvi i zahvalio vjernicima za njihove molitve.

Biskup je ostao u Mostaru, ali ne kao slobodan građanin. Ni zdravlje mu nije bilo dobro. Ponovno je dobio dozvolu da može na more. Otišao je na Korčulu odakle se morao javljati Sekretarijatu za unutrašnje poslove. U Mostar se vratio za Veliku Gospu 1957. g., a u međuvremenu posjetio je biskupe u Splitu, Hvaru i Šibeniku.

Krajem listopada 1957. godine primio je rješenje Okružnog suda iz Mostara da je potpuno slobodan. Nakon devet godina i šest mjeseci preuzeo je upravu biskupije.

Od dolaska u Mostar 4. siječnja 1957. g. do rješenja o oslobađanju biskupu Čuli nije bilo dopušteno u Mostaru propovijedati - jer da još nije potpuno slobodan.

Bila je to za biskupa posebna muka i teret, ali izdržao je.

Bio je to kraj robijanja i zatočeništva biskupa Petra Čule.

Završavajući ovaj prikaz dopustite još nekoliko misli:

Biskup je Čule iz političkih razloga osuđen i onemogućen u svom biskupskom djelovanju. Bio je to dio jasnih namjera, a proces protiv njega bio je montiran na način kako se to u to vrijeme događalo brojnim uglednim članovima Crkve u zemljama "realnog socijalizma". Inscenacija je imala puno autorsko pravo u boljševičkom Sovjetskom Savezu. Na procesu je najglavniju riječ imao javni tužitelj (on je bio *dominus litis*), a njegovu je frazeologiju u svojoj osudi u cijelosti prihvatio i sud.

Uz političko optuženje (inače prizemni politički pamflet) dodana je i "suradnja" s teroristima, kako bi se neupućenoj i domaćoj i svjetskoj javnosti prikazalo, da se biskupa sudi zbog terora, suradnje s fašizmom itd., ali ne zbog toga što je biskup smetnja konkretnim političkim potrebama režima.

Biskup je Čule izdržao teških devet godina svoje biskupske službe kao robijaš i zatočenik. Zdravlje mu je teško narušeno, ali je, za razliku od nadbiskupa Stepinca, ostao živ. Vratio se u svoj Mostar neslomljen. Nadbiskup je Stepinac umro u zatočeništvu u 62. godini, a da mu je pružena odgovarajuća i potrebna njega, bio bi za dvije godine preuzeo upravu svoje biskupije. To se nažalost nije dogodilo.

Biskup je Čule kao i nadbiskup Stepinac sin hrvatskog sela. Oba su ova velika biskupa osjetila bilo svog vremena. Pravo su osjetili svoju dužnost i poslušali svoju savjest. Danas vidimo da su oni bili na pravom putu, da su postali svjedoci i mučenici, koji su svojim žrtvama crkvi i narodu pribavili ogromna duhovna dobra.

Nevino osuđeni! Ima li što gore od toga? Svaka nepravedna osuda traži reparaciju, svaka nepravda vapije za ispravljanjem.

U posljednje se vrijeme tamo od SSSR-a pa do zemalja istočne i srednje Europe spominje riječ rehabilitacija. Ispravljanje nepravde, popravak štete, pa makar nepravedno osuđen i ne bio živ.

I kod nas se u slučaju kardinala Stepinca spominje riječ: rehabilitacija.

Je li s našeg stajališta zahtjev za rehabilitacijom i kardinala Stepinca i biskupa Čule opravdan? Mislim da nije. Kod toga mislim na Crkvu, nas vjernike.

Čemu rehabilitacija Stepinca i Čule, njima i nama, koji smo do početka znali i vidjeli da su nevini i nepravedno osuđeni?

Za nas nadbiskup Stepinac i biskup Čule nikada nisu bili krivi, njima i nama ne treba nikakva rehabilitacija. Ove nepravedne presude su samo dokaz postupka jednog nepravednog sistema, terorističke državne organizacije, dokaz nepravne države i njezina postupanja prema Crkvi i njezinu djelovanju. Presude su za kardinala Stepinca i biskupa Čulu njihova velika odlikovanja, potvrde njihova dosljedna životnog stava i držanja prema nepravdi i nasilju. Ako kome treba rehabilitacija, to bi moglo biti potrebno "drugoj strani", ali to je njezina stvar, njezin problem u koji mi ne ulazimo.

Procesi Stepinac i Čule za nas su dokazi da je Crkva u teškim vremenima po svojim odličnim predstavnicima ostala na svom mjestu, braneći Istinu, Pravdu, Vjeru i Narod.

Ovi su procesi spomenici trajne vrijednosti, spomenici na koje svi možemo biti posebno ponosni, a osobito njihovi protagonisti: Stepinac i Čule.

Stoga, nama je rehabilitacija sasvim nepotrebna.

I još jedna misao.

U posljednjih je desetak godina u Europi mnogo pisano i govoreno o ponašanju odgovornih crkvenih predstavnika za vrijeme fašizma i hitlerizma. Ovo posebno u vezi s Hitlerovim dolaskom na vlast i u vezi s pripajanjem Austrije Njemačkoj *(Anschluss)*. Bilo je i kajanja i žaljenja da se svi nisu ponašali kako je to trebalo, a posebno su isticani oni koji su otvoreno pružali otpor nepravdi i teroru (kardinali Faulhaber, von Galen i dr.). Međutim, u to je vrijeme u velikom dijelu istočne i srednje Europe vladao "realni socijalizam", Staljinove metode i teške nepravde prema svima, a posebno prema Katoličkoj Crkvi. I u vezi s "ispitivanjem savjesti" za događaje prije 50 i 60 godina, nitko se nije pitao: A da li se mi sada ponašamo kako bi trebalo? Pružamo li mi otpor nepravdi i nasilju ili je stvarnost (baš među katolicima)

drukčija? Ne samo da se ovakva pitanja nisu postavljala, nego smo bili svjedoci da se donedavno govorilo o "neelastičnosti", i nepopustljivosti nekih značajnih crkvenih ljudi, kao na pr. Berana, Mindzentyja, Stepinca i dr. Njima se zamjeralo da su morali biti "realniji", da su morali "osluškivati znakove vremena" i t. d. I kod nas je u Hrvatskoj bilo onih koji su pokazivali ne malo raspoloženje da i u komunizmu nađu "svoje mjestance" i da režimu, makar kakav bio, ne stvaraju nikakve poteškoće i glavobolju.

Kako iz ove naše današnje perspektive cijeniti ovakve pojave i ovakav mentalitet? S jedne se strane zamjera onima koji za vrijeme fašizma nisu bili dovoljno u opoziciji s režimom, a istovremeno se ne samo tražilo približavanje postojećim komunističkim režimima, nego im se i služilo na nedoličan način i radi malih, sitnih "računa".

Nije li ovo pomanjkanje životne dosljednosti? Nije li ovo svojevrsna izdaja kršćanstva?

Nedavno smo u "Glasu koncila" čitali, da je oko Božića 1989. godine u Madžarskoj (Budimpešta) bio sastanak predstavnika raznih vjerskih zajednica iz istočne Europe, gdje se također "udaralo u prsa" i priznavalo da je u vrijeme najtežeg Staljinova terora i njegovih pokornih satelitskih vođa bilo među vjerskim predstavnicima (pa i katoličkim) takvih, koji su tražili "suživot" s crvenim fašizmom, koji su govorili o politici "malih koraka" i o tome da se "treba snaći". Umjesto patnje, katakomba i "Crkve šutnje" tražila su se i nalazila ugodnija rješenja, koja su u prvom redu donosila korist odnosnim policijskim režimima. Za neznatne usluge (često i samo materijalne naravi) gazili su se principi, javno se lagalo, sablažnjavalo i vjernike u vlastitoj zemlji, a i čitav svijet.

Danas se ovakvih pojava mnogi moraju stidjeti i priznati da su sasvim krivo "osluškivali znakove vremena".

U svjetlu današnjih prilika i nakon najnovijih iskustava moramo priznati da su naši svjedoci i mučenici Stepinac i Čule bili na jedino pravom putu: bili su dosljedni i hrabri. Bili su spremni za načelo, za Krista i vjeru žrtvovati i svoje živote. Poslušali su svetopisamsku riječ da je bolje uzdati se u Gospodina, nego li u vlastodršce (usp. *Ps* 118,8-9).

Sa žalošću moramo konstatirati da je i kod nas bilo onih, koji su za Stepinca i Čulu govorili kako "ih je vrijeme pregazilo", kako su danas "druga vremena" i o tim se našim svjedocima i mučenicima vrlo malo govorilo. Nije se nadbiskupa Stepinca adekvatno branilo ni zadnjih godina, kada su protiv njega

tiskane knjige kleveta i uvreda. Bolno smo doživjeli, da je prvi put u domaćoj javnosti obranbeni govor dra Ive Politea na procesu Stepinac, objavio Vladimir Dedijer i to u knjizi "Vatikan i Jasenovac". Zar smo to morali doživjeti?

Biskup se Čule za vrijeme svog robijanja i zatočeništva uzdao u Gospodina i danas smo mu za to zahvalni. Bez pretjerivanja možemo kazati: *Exegit monumentum aere perennius.*

Za svoje patnje, za svoju žrtvu zavrijedio je biskup Petar Čule našu duboku zahvalnost, koju mu ovdje od srca izrazujemo. Biskup Čule je to - kao svjedok vjere - potpuno zaslužio.

Summary

THE TRIAL, IMPRISONMENT AND INTERMENT OF BISHOP ČULE

The late bishop of the dioceses of Hercegovina, dr. Petar Čule, was tried and sentenced in 1948 by the District Court of Mostar to eleven years and six months of loss of freedom with forced labor. The process against the bishop was organized by the communist police who used forced witnesses and other accused in the trial. The bishop did not appeal against the sentence and therefore it became legally valid after a month and six days.

The bishop did his time (with only a short interruption) in the Reform penitentiary of Zenica. The treatment of the bishop was very poor. The conditions in the prison were terrible. For some time, the bishop had to do physical labor. He was in the prison hospital for six months because of tuberculosis. In total, he spent 7 years, 6 months and 8 days in the prison of Zenica. In 1955 a decision regarding his limited release was made and his place of habitation was ordered to be the Franciscan monastery of Tolisa. He spent 7 months there, yet due to his poor health, he had to leave this area to convalesce in Zagreb and by the sea. Having refused to go back to Tolisa, he spent more than a year as a "prisoner" partly in Sarajevo and from January 4th 1957 in Mostar, having no right to govern his diocese.

Towards the end of October 1957, he was totally freed from prison. In total, his prison term and internment lasted 9 and a half years.

He never sought leniency. He never agreed to bribes and offers, and never became lax in matters of principles. After many years, some responsible people in government acknowlegded that he was tried an innocent man because those were the "directives". This is proof that the entire scenario was a political need of the government of the time, to get rid of the bishop in Hercegovina, who was the only bishop Ordinary in the entire Ecclesiastical Province of Vrhbosna.

DODATAK 1

Objavljujemo Optužnicu *protiv biskupa Čule i* Presudu *Okružnog suda u Mostaru, i to u "srpsko-hrvatskom" izvorniku: sa svim tipkarskim pogreškama, krivim riječima, pravopisnim nedosljednostima, netočnim citatima, krivo pisanim imenima i nesuvislim rečenicama. Optužnica i Presuda gotovo su istovjetne (žali, Bože, prostora!), baš onako kako se pristoji boljševičko-policijskoj tvornici izmišljotina i njezinoj podružnici sudnici. Napominjemo da bi sve osobe optužene s biskupom Čulom trebale referat u kojem bi se pobile iznesene klevete i optužbe. U III. točki prenosimo* Pismo *biskupa Čule tadašnjem predsjedniku države (1955), koje je inače UDBA pročitala i vratila Biskupu.*

Ured.

I.

JAVNO TUŽIOŠTVO NRBIH
J. T. br. 47/48
Sarajevo, 28. juna 1948.

OKRUŽNOM SUDU MOSTAR

Na osnovu čl. 11 Zakona o javnom tužioštvu a u vezi čl. 13 stav 1 Zakona o krivičnim djelima protiv naroda i države, podnosim

OPTUŽNICU

Protiv slijedećih lica:

I. ČULE PETRA

sina pok. Jure i majke Jake, rođene Šarac, rođen 1898 godine u Kruševu, srez Mostar, završio 8 razreda nadbiskupske gimnazije u Travniku, teološki fakultet u Louvajnu-Belgija i Insbruku u Austriji, biskup mostarsko - duvanjsko - trebinjski u Mostaru, gdje i stanuje, državljanin FNRJ, Hrvat, rimokatolik, neoženjen, bez imetka, neosuđivan, nalazi se u istražnom zatvoru od 22 aprila 1948 godine;

II. BARBARIĆA MLADENA

sina pok. Jakova i majke Lucije rođene Bevanda, rođenog 1898 godine u Blizancima, srez Mostar, svećenik, državljanin FNRJ, Hrvat, neosuđivan, bez imetka, nalazi se u istražnom zatvoru od 22 aprila 1948 godine;

III. ŠILIĆA RUFINA

sina Franje i majke Anice, rođene Jurić, rođenog 1911 godine u selu Trešnjevici, srez Konjic, svećenik - profesor, državljanin FNRJ, Hrvat, neosuđivan, nalazi se u istražnom zatvoru od 21 aprila 1948 godine;

IV. NUJIĆA MATU

sina Stjepana i Jele rođene Čulina, rođenog 1909 godine u Drinovcima, srez Ljubuški, završio 8 razreda nadbiskupske gimnazije u Travniku, teologiju u Sarajevu i teološki fakultet u Zagrebu, nalazi se na dužnosti u biskupiji u Mostaru i administrira župu Drežnicu, državljanin FNRJ, Hrvat, neoženjen, bez imetka, ranije osuđivan, nalazi se u istražnom zatvoru od 28 aprila 1948 godine;

V. SIVRIĆA ZLATKA

sina Andrije i majke Ive, rođene Prskalo, rođen 1893 godine u selu Međugorju, srez Čapljina, stalno boravi u selu Gracu, srez Široki Brijeg, svećenik, župnik mostarsko-gradačke župe, državljanin FNRJ, Hrvat, neoženjen, bez imetka, neosuđivan, nalazi se u istražnom zatvoru od 22 aprila 1948 godine;

VI. BOŠNJAK SLAVICU

kćer Mije i majke Marte, rođene Marić, rođena u Grabovoj Dragi, srez Široki Brijeg, 15. VIII. 1927 godine, po zanimanju radnica, pismena - završila analfabetski tečaj, zadnje mjesto boravka Novi Sad, Ljubljanska broj 23, hapšena od strane UDB-e u Mostaru 1947 godine i nakon dva i po mjeseca puštena na slobodu, državljanka FNRJ, Hrvatica, nalazi se u istražnom zatvoru od 21. II. 1948 godine.

VII. NOVAK KRESCENCIJU

kćer Franje i majke Alojzije, rođene Strainar, rođena 1898 godine, u Trebnju, srez Novo Mjesto - Slovenija, državljanka FNRJ, Slovenka, časna sestra, neosuđivana, nalazi se u istražnom zatvoru; 24k - 48

VIII. GALIĆ MELITU

kćer Dominika i majke Ruže r. Soldo, rođena 1923 godine u Gorici, srez Ljubuški, stalno nastanjena u Mostaru, državljanka FNRJ, Hrvatica, časna sestra, ranije osuđena na dvije godine lišenja slobode sa prinudnim radom radi djela jatakovanja i kaznu u cijelosti izdržala, nalazi se u istražnom zatvoru od 23 marta 1948 godine;

IX. BARTULIĆ DANICU

kćer Ivana i majke Delfe r. Malić, rođena 1908 godine u selu KONGORA, srez Duvno, prebivalištem iz Mostara, državljanka FNRJ, Hrvatica, po zanimanju kućna pomoćnica u biskupiji u Mostaru, razvedena, srednjeg imovnog stanja, neosuđivana, nalazi se u istražnom zatvoru od 22 aprila 1948 godine;

X. DUGANDŽIĆ OTILIJU

pravo Mariju, kćer Ilije i majke Luce, državljanka FNRJ, Hrvatica, časna sestra, pismena, završila stručnu učiteljsku školu, neosuđivana, nalazi se u istražnom zatvoru od 24 aprila 1948 godine;

XI. KRAVCAR FELIKSU

kćer Josipa i majke Gertrude, rođene Starić, rođenu 1904 godine u Trebnju, srez Novo Mjesto - Slovenija, živi u Mostaru, državljanka FNRJ, Slovenka, časna sestra, neudata, neosuđivana, nalazi se u istražnom zatvoru od 10 maja 1948 godine.

U svom imperijalističkom pohodu radi osvajanja svijetskog gospodstva, njemački naci - fašizam, poslije obaranja trojnog pakta, potpisanog od strane izdajničke vlade Cvetković - Maček, izdajom bivšeg kapitulantskog vojnog i političkog vodstva, lako je okupirao našu zemlju. U cilju njenog što bržeg i potpunijeg ekonomskog i političkog porobljavanja, te kršenja jedinstvenog otpora naroda Jugoslavije, okupator, preko domaćih izdajnika, koristi zatečeno nezdravo stanje: nerešeno nacionalno pitanje i vještački raspirenu i do maksimuma razvijenu vjersku i nacionalnu mržnju, izazvanu od strane bivših kapitalističkih vlastodržaca a obilno potpomognutu od klero fašističkih elemenata.

Ovakvu okupaciju naše zemlje, spremno su dočekali, prihvatili i pomogli svi protunarodni elementi na čelu sa pretstavnicima kvizlinških vlada, Nedićem, Pavelićem i Rupnikom, preko kojih su njemački i talijanski okupatori izvršili plan komadanja naše zemlje, pljačkanja naroda i njegove imovine, palenje sela i rušenje gradova, masovno ubijanje i odvođenje u koncentracione logore.

U ovom fašističkom planu uništavanja naših naroda, naročita je uloga dodjeljena ustašama i njihovom "pokretu", čija vojnička izobrazba u fašističkom duhu počinje 1930 godine po raznim logorima Italije, Njemačke i Mađarske. Ova emigrantsko - ustaška grupa sa Pavelićem na čelu, godinama hranjena od talijanskih i njemačkih osvajača, dovedena je u zemlju od okupatora u času njegovog napada na Jugoslaviju, posluživši kao jezgro za formiranje okupacionog "ustaško - terorističkog aparata.

Raskomadavši Jugoslaviju, a pod krinkom ostvarenja vjekovne težnje hrvatskog naroda za slobodom i nezavisnošću, okupator je stvorio najsramniju kvislinšku tvorevinu t. zv. NDH-u, koja na čelu sa fašističkim agentom i krvnikom Pavelićem postaje njezin najodvratniji teroristički i zločinački aparat, koji kroz bratoubilački rat, izazvan između Srba i Hrvata, kroz sistem logora i masovnih pokolja, uništava sve, što bi se moglo suprotstaviti zločinačkim ciljevima okupatora.

U času stvaranja NDH, Pavelić izuzev okupatora koji ga je doveo i neznatnog broja ustaša, nije imao nikoga pored sebe. Potreban mu je bio kadar za organizaciju kvislinške tvorevine NDH-a kao i pomoć za varanje hrvatskog naroda: da je NDH hrvatska država, kojom je ostvarena samostalnost i nacionalna sloboda hrvatskog naroda, te da su okupatori saveznici i prijatelji hrvatskog naroda. U tim momentima najveće nesigurnosti ustaša sa Pavelićem na čelu, pomoć im pruža Maček sa svojim pozivom i nalogom pristašama HSS-a na rukovodećim mjestima u upravnom aparatu, da "iskreno" sarađuju sa "novom vlasti".

Naročitu pomoć daje Paveliću i osuđeni zagrebački nadbiskup Alojzije Stepinac svojom posjetom 12 aprila 1941 godine vojskovođi Slavki Kvaterniku, a 16 aprila 1941 godine Paveliću, kao i svojom okružnicom izdatom 28 aprila 1941 godine katoličkom kleru, kojom ga poziva na lojalnu saradnju sa ustaškim i njemačkim gospodarima. Osuđeni Stepinac stavlja u službu ustaša i okupatora cjelokupni autoritet

katoličke crkve u Hrvatskoj, sazivajući u tu svrhu biskupsku konferenciju, na kojoj biskupi pod njegovim predsjedništvom zauzimaju stav saradnje sa ustašama i okupatorom. Nakon toga Stepinac predvodi cijeli episkopat u audijenciju Paveliću.

I tako u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini pod okriljem fašističke Njemačke, a po direktivama i nadzoru Gestapoa odpočinje ustaška strahovlada, potpomognuta prisnom saradnjom nadbiskupa Stepinca i odnarođenog katoličkog klera, koju obilježavaju: koncentracioni logori u Jasenovcu, Gradiški, Lepoglavi, Sisku i Zemunu, najjezovitiji zločini i grobovi stotine hiljada na zvijerski način poubijanih ljudi, žena i djece, te prisilno prevođenje na katolicizam, protivno svim kanonskim, etičkim i moralnim načelima, organizirano od vrhova katoličke crkve pod rukovodstvom Stepinca.

Saradnja većine katoličkog klera sa ustaškim pokretom i okupatorima u toku rata i oslobodilačke borbe dobiva razne oblike rema razvoju događaja u svijetu, krećući se međutim stalno na liniji izdaje interesa hrvatskog naroda, odnosno na liniji borbe protiv NOP-a.

Stepinčevim stavom i primjerom dobivaju posticaj svećenici a naročito fašistički orijentirani, koji kao ustaški organizatori i propagatori predstavljaju najbolji kadar, koji je sa ostalim ustašama izvršio brojne zločine nad našim narodom. Tako nalazimo na stotine svećenika, koji odmah uzimaju aktivnog učešća u ustaškoj vlasti, a među njima primjerice navodimo: Bralu Božu, župnika u Sarajevu, Kambera Dragutina, župnika u Doboju, Cecilija Vilima, župnika iz Kustošije, Fra Ćorić Vidaka u Jaski, Marjanovića Dragutina, kapelana u Slavonskom Brodu, Djulića Antuna, župnika u Dvoru na Uni, fra Perić Srećka iz Livna, fra Šimić Velimira, Grbavac Karla i Čuntić Miju svi iz sreza Duvno, itd. itd.

Mnogi katolički svećenici postaju otvoreni koljači kao na primjer: fra Miroslav Filipović - Majstorović, koji je čak zapovjednik zloglasnog logora u Jasenovcu u kome je dao poubijati preko 40.000 ljudi, žena i djece, a mnoga od tih ubistava sam lično izvršio. Isti je sa zapovjednikom II poglavnikove tjelesne bojne, nadporučnikom Josipom Mišlovim izvršio masovni pokolj Srba u Rakovcu, Drakuliću, Motikama i Sargovcu. Nadalje, u jasenovačkom logoru nalazimo katoličkog svećenika - koljača Brekalu Zvonimira, koji uzima učešća u masovnom ubijanju našeg naroda u tome logoru. Nalazimo Vukelić Josipa, vojnog duhovnika, koj sa Pavelićevom kvislinškom vojskom vrši masovna ubijanja naših ljudi na Baniji. Nalazimo Bujanović Josipa (pop Jole) katoličkog svećenika i vršioca dužnosti velikog župana u Gospiću, koji je u tome mjestu dao likvidirati i poslednje ostatke Srba, a nalazimo i fra Dionizija Jurića, koji je u ustaškoj uniformi sa revolverom u ruci vršio prekrštavanje Srba.

Čitav niz svećenika stupio je u neprijateljsku obavještajnu službu, dajući neprijatelju podatke o kretanju jedinica NOP-a i denuncirajući rodoljube okupatorskim i ustaškim vlastima. Neki od svećenika, kojima je to na sudu potpuno dokazano, jesu: Vajs Rihard, kapelan iz Modriča, agent Gestapoa i organizator gestapovske mreže na svome području; fra Buzuk Miroslav, župnik iz Sanskog Mosta, agent Gestapoa, koji je kao takav 1944 godine sa oslobođenog teritorija iz Sanskog Mosta, putem golubova za vezu i kurira slao njemačkim vlastima i agentu - svećeniku Bekmanu u Prijedor špijunske izvještaje. Obojica su izvještavali njemačku komandu

o mjestu partizanskih bolnica, omogućavajući na taj način Nijemcima da bombarduju naše ranjenike. Pomenuti svećenici, kao neprijateljski špijuni, osuđeni su od narodnog suda na smrt. Pored ovih djelovali su u istom pravcu i slijedeći svećenici: fra Božić Ilija, fra Grebenarović Božo, fra Branić Božo, Crković Matija, fra Kržanić Krsto i beskrajne liste drugih takvih izdajnika svoga naroda iz redova katoličkih svećenika.

Naročito je Hercegovina obilovala svećenicima - ustašama, koji su kao organizatori i rukovodioci aktivno učestvovali u masovnom ubijanju i klanju, te prisilnom prevođenju na katolicizam srpskog naroda.

Tako je don Tomas Ilija, župnik u Klepcima, jedan od najkrvavijih naredbodavaca i organizatora izvršenih masovnih pokolja nad srpskim narodom u Pribilovcima, Klepcima i Tasovčićima, kojom je prilikom oko 800 ljudi, žena i djece živih bačeno u jamu "Šurmanci". Ovaj zvijer čovjek gleda svoga sestrića Majić Ljubu kako iz mitraljeza ubija Srbe. Nakon izvršenog ubijanja pomenuti don Tomas Ilija prilazi svome sestriću govoreći mu, da je iz prikrajka posmatrao njegovo ubijanje, rekavši mu tom prilikom, da se je prilikom streljanja dobro držao i da ga nije osramotio.

U ovome masovnom ubijanju nevinih ljudi, žena i djece na čapljinskom srezu sa jednakom svirepošću kao organizator i naredbodavac izvršenih pokolja učestvovao je i fra Tugomir Soldo.

Fra Jozo Zovko i fra Marko Zovko sa još nekolicinom ustaških rukovodioca organizirali su bacanje živih ljudi u jamu zvanu "Ržani Do". Tom prilikom je pobacano u jamu veliki broj stanovnika sela Zavale, Poljića, Veličana i Strujića.

Dragičević fra Berto, organizator ustaške milicije u Posušju i Rakitnu ujedno je organizator i naredbodavac svih izvršenih pokolja u vremenu od 1942 do 1945 godine, a naročito pokolja izvršenih nad zarobljenim partizanskim rodoljubima radi čega je dobio od krvnika Pavelića "za vrlo uspješno i hrabro vođenje milicionera u pothvatima protiv odmetnika", odlikovanje - željezni trolist. I. reda.

Fra Ivanković Nikola, župnik iz Jablanice, organizirao je sa Liparićem, logornikom u Konjicu i Pavković Ivicom, članom ustaškog tabora u Jablanici, masovne pokolje Srba u Vukovskom, kojom je prilikom na najsvirepiji način poubijano oko 800 ljudi, žena i djece.

Don Ante Bakula, organizator ustaša za masovno klanje i ubijanje. Isti je formirao ustašku bandu za masovno ubijanje Srba u selu Čaušu 1941 godine, kojom prilikom je poubijano preko 100 ljudi. Nakon izvršenog pokolja od strane napred pomenute ustaške bande, don Ante Bakula dočekao je istu na ručak i tom ga prilikom blagoslovio.

U ustaškim zločinima učestvuje i fra Vendelin Vasilj, pisac poznatih klero - fašističkih knjiga "Filozofija komunizma" i "Komunizam i vjera". On je sa fra Petrom Cesarom u mjesecu januaru 1945 godine organizirao čuveni ustaški ispad u Čapljinu, kojom prilikom su ustaški zločinci pobili sve živo na šta su naišli u tome svome pohodu.

Svećenik don Marijan Vojnović, župnik u Trebinju, učestvovao je u donošenju odluke u bivšem Oficirskom domu u Trebinju 31. V. 1941 godine o ubijanju Srba, a što je odmah nakon donešene odluke i izvršeno.

Don Ivan Raguz, zvani "Vicić" sa ostalom grupom ustaških rukovodioca organizirao je masovne pokolje nad srpskim narodom u Stocu.

Ovim ni iz daleka nije iscrpljena lista ustaških svećenika iz Hercegovine, koji su u toku rata u Hercegovini i van nje organizirali i direktno učestvovali u zločinima izvršenim nad narodom toga kraja. Pored toga svi napred istaknuti ustaški svećenici učestvovali su i prisilno vršili prekrštavanje Srba o Hercegovini. To naročito važi za ustaške zlikovce: don Tomas Iliju, fra Tugomira Soldu i fra Ivankovića Nikolu, koji su prilikom prevođenja na katolicizam prijetili srpskom narodu da će izgubiti život ako ne pređu na katoličku vjeru.

Svi ovi zločini izvršeni su na području biskupskog Ordinarijata Mostar, od strane svećenika podređenih tome Ordinarijatu, u kome je u to vrijeme optuženi Čule vršio dužnost glavnog konzultora ostarjelog i oboljelog biskupa Mišića. Ordinarijat, koji je odgovoran za rad područnog svećenstva, a čiji je uticajni član bio optuženi Čule, ne samo da nije osudio zločine izvršene od strane podređenih mu svećenika, nego je naprotiv svojim stavom posticao na vršenje zločina a naročito prekrštavanje, koja su izvršena pod direktnom kontrolom Ordinarijata.

Zločinačko - politička saradnja optuženog Čule Petra i njegova odgovornost za tu saradnju, naročito dolazi do izražaja od momenta kada je imenovan kapitularnim vikarom odnosno postavljen za biskupa.

Optuženi Čule, zloupotrebljavajući svoj položaj visoko crkvenog funkcionera i vjerske osjećaje naroda, aktivno se angažuje na strani okupatora i ustaške vlade radi ostvarenja njihovih zločinačkih ciljeva uperenih protiv našeg naroda, dajući na taj način svojim primjerom podstrek područnom svećenstvu za njihovo zločinačko djelovanje.

u vezi sa istaknutim optužujem Petra Čulu:

što je u toku rata i neprijateljske okupacije stupio u političku saradnju sa neprijateljem pružajući kroz to vrijeme pomoć okupatorima i njihovoj agenturi ustašama, pa je tako:

a) Kao dosledni saradnik okupatora i ustaške Pavelićeve države 9 aprila 1942 godine zakazao sjednicu svoga biskupskog Ordinarijata i na istoj *radi očuvanja autoriteta ustaških zakona i njihovog poštivanja od strane vjernika njegove biskupije donio zaključke*, kojima se naglašava potreba angažovanja i zalaganja kako Ordinarijata tako i područnog svećenstva u propagandi za poštivanje ustaške zakonitosti, a preko nje i autoriteta ustaške vlasti i državnosti. Pored toga zaključci sadrže i obavezu borbe Ordinarijata i podređenog svećenstva protiv komunizma, koji optuženi identificira sa NP-om, tretirajući ga kao najvećeg neprijatelja svakog društvenog poretka, naglašavajući u inkriminiranim zaključcima potrebu onemogućavanja njegova širenja u ma kojem obliku sa svim raspoloživim silama, a koji glasi: "Smatrajući da je poštivanje zakonitog autoriteta i održanja discipline u narodu temelj državnog opstanka i narodnog napretka, Ordinarijat sam i preko podložnog svećenstva poduzimaće sve mjere, da narod potakne na poštivanje državnih vlasti i spremno vršenje svojih podaničkih dužnosti." I dalje: "Budući da je komunizam najveći neprijatelj svakog društvenog porekta, to će Ordinarijat i

svećenstvo svim silama pobijati tog neprijatelja i suprotstaviti se njegovoj pogubnoj promidžbi pa u ma kojem obliku se ona pojavila".

Optuženi Petar Čule preko Ordinarijata i svoga područnog svećenstva bori se za autoritet ustaških zakona i pored saznanja da je njihova praktična primjena u progonu, ubijanju i nečovječnom postupanju nad Srbima i Židovima zaprepastila čitav kulturni svijet. Cijelom je svijetu poznata zločinačka poglavnikova izvanredna zakonska odredba i zapovjed od 26 juna 1941 godine, koja je legalizirala krvavi progon, nečuvenu pljačku i najsvirepije masovno ubijanje i uništenje Židova, te kolektivnu odmazdu prema Srbima, a koja je odredba po naređenju Alojzija Stepinca, kao rukovodioca katoličke crkve u t. zv. NDH /pod br. 7.330/41 otštampana u "Katoličkom lsitu" i proglašena hrvatskom narodu od strane svećenstva u crkvi sa propovjedaonice.

Optuženom Čuli je bilo vrlo dobro poznato, da su u vrijeme donošenja inkriminisanih zaključaka, ustaški logori bili puni ne samo Srba i Jevreja, nego i hrvatskih rodoljuba, koji su se na liniji NOP-a borili za slobodu i nezavisnost naših naroda.

Eto takvu je zakonitost popularisao optuženi Čule, angažujući u tu svrhu svoj Ordinarijat i područno svećenstvo.

Dokaz: Zaključci Ordinarijata od 9 aprila 1941 godine.

b) Po dobivenoj buli od Pape o naimenovanju za biskupa, optuženi Petar Čule odmah izražava pismom svoju odanost i privrženost Paveliću, a neposredno poslije toga, oktobra mjeseca 1942 godine, lično odlazi Paveliću, upućujući mu poslije izvršene posjete redovno svoje čestitke na njegov rođendan i imendan; 2 aprila 1942 godine optuženi Petar Čule upućuje svim katoličkim župskim uredima na području svoje biskupije okružnicu u kojoj svojim područnim svećenicima ukazuje na potrebu pripremanja za pretstojeću proslavu godišnjice obnove t. zv. NDH-a. Ovakvim svojim stavom i držanjem visokog crkvenog funkcionera, optuženi je davao moralnu podršku i podstrek zločinačkom djelovanju ustaša.

Dokaz: Priznanje optuženog i okružnica od 2 aprila 1942 godine.

c) Dok su njemačko - talijanski okupatori, uz pomoć domaćih izdajnika izvršavali plan porobljavanja i uništavanja naših naroda, dotle optuženi Čule proslavlja svoju biskupsku konsekraciju u Mostaru uz učešće talijanske vojničke glazbe, paradu talijanskih karabinjera, njemačke vojske, talijanskog generala, te talijanskih i njemačkih oficira i ustupa svoje prostorije ustaškom ministru unutrašnjih poslova Artukoviću radi banketa priređenog talijanskim generalima na kome i sam učestvuje, i time daje okupatoru i ustaškim zlikovcima moralno opravdanje za njihovo zločinačko djelovanje.

Dokaz: Priznanje optuženog i "Katolički tjednik" od 25. 1. 1942 godine.

d) Optuženi Petar Čule, vodeći računa o zalaganju svojih svećenika u ustaškom radu, traži za njihovu privrženost, rad i revnost u ustaškom pokretu i ustaško priznanje. Tako optuženi Čule 8 aprila 1942 godine predlaže Ministarstvu pravosuđa i bogoštovlja t. zv. NDH-e podjeljivanje ustaškog odlikovanja - spomen znaka na uspostavu NDH - fra Mladenu Barbariću, fra Rafi Brusini, župniku u Gabeli, don

Andriji Majiću, činovniku svoga Ordinarijata i fra Leu Petroviću, primivši i sam sa napred označenim licima u svojoj biskupiji ustaško odlikovanje - velered za zasluge - iz ruke ustaškog ministra Ivice Frkovića. Prilikom predlaganja područnih svećenika za ustašku nagradu, optuženi je u svom predlogu za dodjelivanje ustaške nagrade među ostalim naveo i slijedeće: "Osim ovih sudjelovali su još neki mladi svećenici u ustaškom radu, ali Ordinarijat o tome nema nikakvih dokumenata, pa ne može uredovno o tome ništa ni svedočiti. Potrebne podatke mogli bi pružiti ustaški stožer u Mostaru i logor u Čapljini".

Dodjeljivanje ovoga visokog ustaškog odlikovanja, optuženom je odato priznanje za njegov ustaški rad. Istovremeno, primanjem ovoga odlikovanja, optuženi se je saglasio sa ustaškom politikom i od strane ustaša izvršenim zločinima, dajući ujedno time primjer i podstrek svom područnom svećenstvu kako treba raditi u ustaškom duhu među hrvatskim masama.

Dokaz: Priznanje optuženog i prijedlog za ustaška odlikovanja od 8. IV. 1942. godine.

e) Kao dosledni saradnik ustaškog pokreta, optuženi Čule vodi neprekidnu borbu protiv NOP-a i u tu svrhu svojim dopisom od 4. XII. 1942 godine predlaže oružničkom zapovjedništvu postavljanje žandarmerijske stanice u Dalmatinskim Studencima i u Tijarici, obrazlažući to činjenicom "da je Kamešnica puna partizana koji pljačkaju tamošnji svijet", - pomažući time neprijatelja u sprovođenju prisilnih mjera prema stanovnicima FNRJ.

Dokaz: Dopis optuženog Čule od 4. XII. 1942 godine.

f) Dosledno svom uvjerenju "da na dobrom duhu" Pavelićevih ustaških snaga počiva sigurnost hrvatskog naroda i njegova vjera u bolju budućnost, optuženi Čule vodi računa o ustaškom moralu tih oružanih ustaških snaga, i radi toga 24. II. 1943 godine traži od zapovjedništva VI domobranske divizije u Mostaru, da se u njene jedinice koje prolijevaju krv za domovinu, postave dušobrižnici, čiji su zadaci bili širenje ustaškog duha, fašističke propagande, fanatiziranje primitivnih ljudi radi borbe za okupatora protiv svoga naroda, stavljajući zapovjedništvu u tu svrhu na raspoloženje dvojicu svojih svećenika.

Dokaz: Dopis optuženog zapovjedništvu VI. dom. divizije od 24. II. 1944 godine.

g) U svojoj saradnji sa talijanskim okupatorom, optuženi Čule je bio povezan sa talijanskim generalom Hugom Santovitom, komadantom VI armijskog korpusa, kao i sa talijanskim generalom Negrijem. Optuženi Čule pristaje na ponudu saradnje i zajedničke borbe pomenutog generala Santovita protiv snaga NOP-a i partizanskih odreda na području njegove biskupije. Tom prilikom, u razmjeni pisama i mišljenja optuženi Čule u svom pismu od 28 septembra 1942 godine izražava svoje najdublje poštovanje zapovjedniku fašističkih vojnih snaga generalu Negriju, koje vode borbu protiv partizanskih odreda, izražavajući istovremeno spomenutom generalu i svoju bojazan radi njegova eventualnog napuštanja Mostara sa riječima: "Naprotiv, ja se bojim pri samoj pomisli da bi Vaša ekselencija pri ovakvoj istrajnoj i teškoj situaciji mogla me napustiti i otići iz Mostara."

Dokaz: Pismo optuženog od 28. IX. 1942 i priznanje.

h) U svojoj propovjedi održanoj na božić 1944 godine u Mostaru, optuženi Čule, služeći se uobičajenim i njemu svojstvenim klevetanjem NOP-a pored ostalog je rekao: "Danas bezboštvo nije više onako bezazleno kao nedavno. Danas bezboštvo ne napada vjeru samo razumom i rugalicama. Danas se bezboštvo služi metodama Nerona i Dioklecijana, u progonu i krvi htjeli bi bezbožnici današnjice da uguše sve vjernike."

Dokaz: Pisana propovjed.

i) U 1944 godini optuženi Petar Čule jasno vidi da su fašistički okupatori izgubili rat, usled čega nestaje i okupatorske tvorevine t. zv. NDH-a. Radi toga, a u cilju da se produženjem okupacije po nekim stranim imperjalistima, spase kvislinška tvorevina NDH ili u bilo kom drugom obliku održi protunarodna vlast i spreči pobjeda naših naroda, optuženi predlaže saziv biskupske konferencije, koja bi trebala, da mimo donesenih istorijskih odluka AVNOJ-a i postojanja ZAVNOH-a kao legitimnog predstavnika hrvatskog naroda, zauzme jedinstveno stanovište katoličkog episkopata prema hrvatskoj državi.

U tu svrhu optuženi Čule piše svome mitropolitu Alojziju Stepincu pored ostalog i slijedeće: "Možda bi trebalo, da javno zauzmemo stav i prema hrvatskoj državi. Rat se primiče svom dramatskom obratu. Potrebno je da sav svijet sazna volju hrvatskog naroda, da živi samostalnim životom - svoj na svom. Jedna zgodna deklaracija episkopata, koja ne bi nipošto značila mješanje episkopata u političke stvari u duhu onih Vaših izjava bombardiranja Zagreba i nedavnog u Mariji Bistrici, a mogla bi vrlo povoljno odjeknuti, te puno koristiti hrvatskoj stvari kod budućih mirovnih pregovora. Uništenje hrvatske države, odnosno oduzimanje čitavih pokrajina hrvatskom narodnom tijelu, imalo bi za posledicu uništenje katolicizma u tim pokrajinama, a to je stvar prema kojoj biskupi ne mogu ostati indiferentni. Trebala bi državna vlast, da na svaki način omogući održavanje biskupske konferencije baš u ovim vremenima. Ne bi to bio nikakav luksuz, nego prava crkvena i narodna potreba, da država stavi biskupima i posebna prevozna sredstva na raspolaganje za putovanje u Zagreb i natrag. Kad se mogu upotrebljavati zrakoplovi za mnoga posve beznačajna putovanja, mogli bi se upotrebiti i za prevoz biskupa na konferenciju."

Ovaj predlog posve jasno karakteriše optuženog Čulu kao doslednog branioca okupatorskog sistema i njegove tvorevine t. z. v. NDH - a i kao spasioca ustaških ratnih zločinaca od pravednog narodnog suda.

Dokaz: Dopis optuženog nadbiskupu Stepincu od 28 jula 1944 godine.

j) Pored toga, a za djelo političke saradnje izvršeno djelovanjem i saradnjom u klero fašističkoj štampi, koja je s jedne sstrane pružala moralnu podršku okupatoru i njegovoj tvorevini NDH, a s druge strane, djelujući mobilizatorski među hrvatskim masama za borbu protiv NOP-a, slabila otpornu snagu naših naroda u borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika.

Saradnja proizlazi iz njegove saradnje u štampi kao cenzora koji cenzuriše štampu i biskupa koji cenzuriše i odobrava.

optužujem

pored ČULE PETRA još i ŠILIĆA RUFINA
i BARBARIĆA MLADENA.

Politička saradnja navedenih optuženima, a naročito optuženog Čule i puna podrška okupatorskih i ustaških vlasti, došla je za vrijeme okupacije do osobitog izražaja kroz pisanje katoličke štampe na području mostarsko - duvanjsko - trebinjske biskupije, a naročito kroz zvanično glasilo te biskupije "Kršćansku obitelj". Ovaj je list trebao da posluži, prema svom naslovu, vjerskom odgoju i prosvjesti hrvatskog katoličkog naroda, a u stvari je služio sasvim drugim ciljevima: pomaganju okupatora u porobljavanju i istrebljivanju naših naroda, neprijateljskoj propagandi, klevetanju Narodno oslobodilačke borbe i saveznika a napose Sovjetskog saveza i napokon mobilizaciji hrvatskih masa za borbu protiv narodno oslobodilačkog pokreta i SSSR - a kao glavnog nosioca antihitlerovske koalicije.

Vrhovni nadzor nad pisanjem cjelokupne katoličke vjerske štampe na tome području od mjeseca aprila 1942 godine, kada je imenovan kapitularnim vikarom odnosno postavljen za biskupa, pa nadalje, vršio je optuženi Čule. Do mjeseca aprila 1942 god. on je učestvovao u tome nadzoru u svojstvu konzultora biskupa Alojzija Mišića i kao takav vršio cenzurisanje predmetne štampe. Najprije u svojstvu konzultora a zatim biskupa, optuženi Čule je kroz čitavo vrijeme okupacije davao smijer pisanju ove štampe.

Još prije rata katolička štampa je propagirala fašizam i aktivno učestvovala u borbi protiv svih naprednih pokreta i težnji naroda za političkim, ekonomskim i nacionalnim oslobođenjem. Ovo je došlo naročito do izražaja za vijeme rata, kada je viši katolički kler cjelokupnu vjersku štampu stavio u službu okupatora u svrhu ostvarenja njegovih mračnih ciljeva. Od početka pa sve do kraja okupacije, sva ta štampa bila je upravljena u jedinstvenom pravcu propagande fašizma i ustaštva, slavljenja Hitlera i Pavelića, veličanja vještačke kvislinške tvorevine NDH kao hrvatske države, bila je puna kleveta i laži protiv Narodno oslobodilačkog pokreta i saveznika a naročito Sovjetskog saveza. Raspirujući nacionalnu, vjersku i rasnu mržnju, ta štampa je odisala mržnjom prema Srbima i Jevrejima i prema svemu što je demokratsko, napredno i slobodoljubivo. Primanje katoličke štampe za vrijeme okupacije bilo je potpuno u skladu i na liniji pada ogromne većine katoličkog a naročito višeg klera.

Mjesečnik "Kršćanska obitelj" donosi u svakom broju političke članke i izvještaje sa fronta, biografije ustaških ministara u kojima se oni slave i hvale kao "najbolji i najzaslužniji sinovi hrvatskog naroda", donosi slike Pavelića, Budaka, Artukovića, Kvaternika i drugih ustaških zločinaca, u njemu se štampaju naredbe ustaškog Ministarstva unutrašnjih poslova, kojima se rodoljubima prijeti odmazdom, smrtnim kaznama i uništenjem, vrvi od članaka u kojima se slave Hitler i njegove horde, prikriva okupacija naše zemlje, veličaju krvolok Pavelić i njegove ustaše kao hrvatski rodoljubi i osloboditelji i istovremeno baca blato prljavim lažima i klevetama na junačke žrtve i borbu naroda Jugoslavije za oslobođenje.

Kako je pisala "Kršćanska obitelj", kojom je rukovodio optuženi Čule uz saradnju optuženog Šilića i optuženog Barbarića, pokazuju ovih nekoliko primjera:

U broju 5 - 6 iz 1941 godine, biskupski Ordinarijat Mostar upućuje okružnicu svima katoličkim župskim uredima biskupije Mostar - Duvno - Trebinje, u kojoj među ostalim stoji:

"Bog je dao da je hrvatskom narodu sjevnula sloboda, 10. IV. 1941 godine postao je slobodan, neovisan od drugih." I dalje: "Bogu hvala, eto imamo narodnu slobodu. Hrvatska je neovisna. Za tu veliku milost zahvalni smo ljudima, koji su sve svoje pa i najdragocjenije žrtvovali, na kocku stavili za dobro hrvatskog naroda, među tima, prvak je, uzor kršćanin - katolik Dr. Ante Pavelić, poglavnik". (Str. 165/I)

Isti broj donosi članak pod naslovom "Nezavisna država Hrvatska", u kome pored ostalog stoji:

"Konačno smo doživjeli hrvatski narodni uskrs - ostvarenje nezavisne države Hrvatske. Hvala bogu i svim neustrašivim borcima na čelu sa našim poglavnikom, da smo postigli zlatnu slobodu."

U istom članku se dalje izražava zadovoljstvo zbog okupacije Jugoslavije i bombardovanja Beograda i drugih gradova, te se veli da su Srbi dobili ono što su tražili, jer su više volili rat nego pakt. Nadalje članak donosi Pavelićev proglas hrvatskom narodu i tekst telegrama, koje su Hitler i Musolini uputili Paveliću a kojim priznaju NDH-u. Iza toga slijede parole: "Živjela nezavisna država Hrvatska", "Živio Firer Adolf Hitler" i "Živio Duče Musolini". (Str. 166,167 i 168/I)

U svrhu popularisanja i omasovljenja ustaškog pokreta, list u broju 9 pod naslovom "Prvaci bivše HSS stupaju u ustaški pokret", donosi slijedeću noticu:

"Dne 10 kolovoza veća grupa prvaka bivše HSS, predvođeni od Josipa Berkovića i Janka Tortića, bivših narodnih zastupnika, primljeni su od poglavnika na svečanu audijenciju i tom prilikom položili su na ruke poglavniku ustašku zakletvu. Po njihovu primjeru javljaju se dalje iz cijele domovine prvaci bivše HSS i stupaju u ustaške redove." (Str. 281/I)

Da bi se narodne mase angažovale na pružanju pomoći ustaškoj državi, iskorištavajući svoj vjerski uticaj na mase list u prvom broju iz 1942 godine donosi noticu u kojoj se veli:

"U izgradnji mlade nezavisne države Hrvatske moramo svi sudjelovati svojim radom. Za našu mladu državu moramo se žrtvovati i razne poteškoće junački i sa pouzdanjem podnositi." (Str. 25/II)

Veličajući ustaški pokret, list u broju 3 iz 1942 godine piše:

"Ustaštvo nije stranka, nije utočište ni sredstvo za bogaćenje pojedinca. Ustaštvo je pokret cjelokupnih snaga hrvatskog naroda. Ustaštvo je smirenje cjelokupnog hrvatstva i kroz ustaštvo želi svaki Hrvat postići svoju sreću i smirenje." (Str. 70/II).

Ovako je pisala katolička štampa mostarske biskupije o ustaškom pokretu i to u vrijeme kada je već svima i svakome bilo potpuno jasno da su ustaše najobičnija izdajnička banda zločinaca, ubojica, pljačkaša i krvnika svoga vlastitog naroda.

O junačkoj i slavnoj Kozari, koja je u borbi protiv okupatora a za slobodu naših naroda, dala nebrojene herojske i svete žrtve, i na kojoj su okupatorski i ustaški zločinci izvršili masovne pokolje nevinih ljudi, žena i djece, "Kršćanska obitelj" u broju 8 iz 1942 godine piše slijedeće:

"Pala je Kozara planina, leglo i glavna kula partizanskih banda. Hrvatskim ustašama i hrabroj njemačkoj vojsci uspjelo je slomiti partizanski otpor u Kozari".

Za ustašku "Crnu Legiju", koja se je nadaleko pročula po zločinima, koje je nad našim narodom izvršila u istočnoj Bosni, list u broju 1 iz 1943 godine, piše:

"Crna legija dobiva svoj poseban spomen znak i zastavu kao priznanje za njihov junački rad i držanje u istočnoj Bosni". (Str. 15/III).

U broju 3 iz 1943 godine list donosi članak pod naslovom "Spomenik ustaške vjere na Liparima", u kome se među ostalim veli:

"Tko od Hrvata nije čuo za liparske otoke! Glavno ustaško gnijezdo u inostranstvu, gdje su naši ustaše uz najveće životne poteškoće spremali i očekivali uskrsnuće nezavisne države Hrvatske. Oni su se pokazali u tuđini da nisu samo borci i rodoljubi, nego i pravi katolici". I dalje: "godine 1941 pobjedonosno se vratiše ustaše u oslobođenu hrvatsku domovinu." (Str. 40/III).

Kroz pisanje ove štampe dolazi naročito do izražaja strahovita mržnja ovoga dijela katoličkog klera prema Narodno oslobodilačkom pokretu i borbi za oslobođenje od okupatora i domaćih izdajnika. U čitavom nizu članaka, dopisa, notica i izvještaja, iznose se najgnusnije klevete i najprljavije laži sa očitom tendencijom da se Narodno oslobodilački pokret prikaže u očima hrvatskog dijela našeg naroda kao protunarodni, kao napast i pošast, kao pokret koji ima za cilj uništenje hrvatskog naroda. Cilj ovakvog pisanja bio je jasan. Trebalo je odvratiti mase od učešća u Narodno oslobodilačkoj borbi i oštricu Narodno oslobodilačke borbe protiv okupatora i domaćih izdajnika skrenuti na put bratoubilačkog rata i međusobnog istrebljivanja.

Primjeri za ovo nalaze se na gotovo svakoj stranici ove štampe. Evo samo nekoliko primjera:

"Kršćanska obitelj" u broju 8 od avgusta 1943 godine donosi članak pod naslovom "Hrvatski je narod na živom tijelu osjetio svu pogubnost boljševizma", u kome se kaže:

"Osim španjolskog samo je još u Evropi hrvatski narod na svojoj grbači i na živom tijelu svog narodnog bića osjetio svu pugubnost boljševizma; po nalogu Moskve upravo je naša domovina postala poprište najgoreg uništavanja svih vrednota dragih čovjeku, upravo je naša zemlja bila svedokom bolnih događaja, koji boljševizam i njegove vlastodršce pokazuju u pravom svijetlu. Tisuće zaklane djece, silovanih, ubijanih i iznakaženih žena, na kolac pribijanih i na ražanj naticanih hrvatskih muževa, na tisuće popaljenih hrvatskih sela i uništenih djedovskih ognjišta, pokazali su hrvatskom narodu, kakvu mu sudbinu spremaju židovski vlastodrži u Moskvi i njihovi plaćenici u domovini .... itd. itd". (Str. 125/III)

Eto ovako je katolička štampa pisala o pravim i iskrenim borcima za slobodu i nezavisnost svoga naroda i svoje domovine. Istovremeno ta ista štampa ne samo da

ne osuđuje, nego veliča i hvali ustaške zločince, koji su u stvari izvršili sva ona djela, koja se na stranicama ove štampe pripisuju borcima za slobodu naših naroda.

Da bi herojsku borbu slovenačkog naroda za svoje oslobođenje od fašističkih okupatora i prisilne germanizacije prikazali kao borbu komunista protiv katoličke crkve i njenog klera, list u broju 2 iz 1943 godine, piše:

"U Sloveniji bjesni krvavi vjerski rat komu ništa protiv svega što je katoličko, osobito protiv katoličkih svećenika, koje su na desetke pobili". (Str. 30/III).

Potpuno odobravajući ustaška zvijerstva i zločinačke represivne mjere kolektivne odgovornosti, koje su zaveli njemački fašisti, a po ugledu na njih i njihove sluge ustaški zločinci, list u broju 11 iz 1941 godine pod naslovom: "Borba protiv komunističkih zločina", a sa svojim komentarom, prenosi Pavelićevu zločinačku odredbu, koja glasi:

"Kad usled komunističkog napadaja na život ili imovinu pogine jedna ili više osoba, za 10 dana od počinjenog čina ne pronađe se počinitelj, odredit će i izvršit Ministarstvo unutrašnjih poslova, Ravnateljstvo za javni red i sigurnost u Zagrebu, za svakog poginulog streljanje 10 osoba iz reda redarstveno ustanovljenih prvaka - komunista". (Str. 346/1).

U istom broju a malo prije gornje naredbe, izlazi notica, uperena među ostalim i protiv hrvatskih rodoljuba, koji nisu odobravali ustaške zločine i saradnju sa okupatorom, a u kojoj pored ostalog stoji:

"Postoje izvesni ljudi koji vide sve crno - naopako, i to ne iz uvjerenja nego namjerno. Njima nikako ne može u glavu da je tu nezavisna država Hrvatska i hoće da raznim glasinama bace zabludu u narod. To su narodni zločinci i na svaki način treba stati na kraj tim zlogukim pticma, s njima u kavez ili u njihovu obećanu zemlju koju ne mogu da prežale". (Str. 345/I)

Sa ciljem da opravda ustaške zločine i masovna ubistva rodoljuba, biskupski Ordinarijat - Mostar u broju 8 iz 1941 godine upućuje okružnicu svim katoličkim župskim uredima u biskupiji, u kojoj najprije veliča poglavnika i upoređuje njegove zločinačke naredbe sa božijim i svetim crkvenim zapovjedima i zakonima, pa onda veli:

"Kazniti pa i život oduzeti čovjeku kad je buntovan, kad smeta red i mir u državi, koji je postao nevrijedan član ljudskoga društva, država, ko viša vlast, ima pravo, može i smije, kako već rekosmo, ne samo kazniti, nego i život čovjeku oduzeti". (Str. 249/I)

U broju 7/41 poziva se hrvatski narod da pruži podršku ustaškoj vlasti, pa se veli:

"Nedajmo se smetati od ljudi u službi neprijateljske promidžbe. Hrvati i Hrvatice treba da sarađuju sa mjerodavnim vlastima, koje su zvane da suzbijaju lažnu neprijateljsku promidžbu. Svi Hrvati i Hrvatice moraju tako raditi, jer su to dužni poglavniku i svome narodu." (Str. 220/II)

Broj 9 iz 1942 godine donosi Pavelićev govor koji je održao seljacima, a u kome među ostalim stoji:

"Ono što se kod nas događa, to su ostaci neprijatelja, to je nastavak te ruske i boljševičke fronte. Ja Vam samo jedno kažem: Neće ostati ni jednoga. Neprijateljske ostatke ćemo ne samo srušiti, nego uništiti, da im neće ostati ni traga. Neće od njih ostati ni kamen na kamenu, ali hrvatska država biće očišćena i osigurana". (Str. 195/II).

Oštrica ovakvog pisanja nije bila uperena samo protiv Narodno oslobodilačke borbe, nego i protiv našeg velikog saveznika u toj borbi - Sovjetskog saveza i njegove Crvene Armije, koja je oslobodila čovječanstvo od fašističkog ropstva. U velikom broju članaka, dopisa i izvještaja s jedne strane veličaju se Hitler i njegove fašističke horde, govori se o nečuvenim uspjesima i nepobjedivosti njemačke armije, dok se s druge strane baca blato na Sovjetski savez, njegovu Crvenu Armiju i socijalističko uređenje. Cilj ovoga i ovakvog pisanja bio je da se hrvatski narod ubijedi u pravednost borbe koju vodi Hitlerova Njemačka i u nepobjedivost fašističke vojske, a s druge strane da se velika zemlja socijalizma, Sovjetski savez, prikaže kao strašilo i protivnik čovječanstva i kulture uopšte, od koga prijeti strašna opasnost čitavom svijetu, pa i hrvatskom narodu. Usporedo sa huškanjem hrvatskog naroda protiv Narodno oslobodilačke bodrbe, svrha ovakvog pisanja bila je da se hrvatski narod pod firmom odbrane kršćanstva i zapadne kulture, mobiliše u borbi protiv Sovjetskog saveza.

Evo nekoliko primjera kako je o tome pisala "Kršćanska obitelj":

Broj 8 iz 1941 godine donosi članak pod naslovom "Konac ruskog plašila", u kome pored ostalog stoji:

"Svi evropski narodi dragovoljno su pošli na krstaški rat protiv najopasnijeg protivnika čovječanstva i kulture uopšte, protiv ruskog bezbožnog komunizma. Ovaj rat razotkrit će svu bijedu toliko reklamiranog ruskog plašila, ovaj rat oslobodiće svijet od teške varke komunizma". (Str. 234/I)

U broju 9 iz 1941 godine pod naslovom "Božija pravda stigla je glavni grad bezbožnika", list donosi:

"Grad bezbožnika stigla je božija pravda, Moskva nije bila drugo nego podružnica pakla. Vatra koja je imala spaliti cijelu kršćansku uljudbu proždire sada one, koji su podjarili tu vatru. Došao je dan kad Moskva mora odgovarati za svoje beskrajne grehe". (Str. 286/I).

Broj 10/41 donosi članak "Ukrajina i Ukrajinca", u kome se na jednom mjestu kaže:

"Boljševička je uprava bila takva da je na hiljade Ukrajinaca umiralo od gladi i bijede, jer su njihova plodna polja plijenjena od boljševika". (Str. 299/I).

U broju 11 iz iste godine članak "Hrvatski dobrovoljci u borbi protiv boljševizma", donosi slijedeće:

"Naši dobrovoljci u borbi protiv boljševizma već su stupili u borbu sa boljševicima. Zakletvu su položili poglavniku Hitleru i bore se u Ukrajini, gdje će, ako bog da, proslaviti hrvatsko ime i oružje." (Str. 346/I)

U drugom članku pod naslovom: "Rusija pred slomom", stoji:

"Glavne ruske vojske već su uništene. Nema više zajedničke veze ni zapovjedi. Petrograd i Moskva nalaze se pred neizbežnim padom. U Moskvi je proglašeno opsadno stanje. Staljin sa vladom pobjegao je iz Moskve u Kujbišev, 880 km. daleko na istok i Englezi to smatraju za veliki uspjeh Rusa - valjda misle uspjeh Rusa u bježanju. Rusi su do sada izgubili dvije trećine svoje ratne industrije. Slom je neizbježiv". (Str. 347/I)

Ovakav način pisanja nastavlja se i u 1942 godini. U broju 9 od mjeseca septembra 1942 godine list donosi slijedeće:

"O značenju boljševičkog gospodstva nad Evropom mogu nas potanku izvjestiti baltijski narodi Besarabejci i Finci, koji su boljševičklo gospodstvo osjetili na vlastitoj koži. Ali su osobito oni milioni vojnika, koji se danas bore u Sovjetskoj Rusiji protiv boljševizma svedoci neizrecive bijede, koja vlada u t. zv. "Sovjetskom raju". Dovoljno je da uočimo, da je samo u Letonskoj, zemlji od kojih 2 miliona ljudi, za vrijeme jedne godine sovjetskog gospodstva poubijano oko 40.000 ljudi a da i ne spominjemo kulturno i prirodno pustošenje što su prouzročili boljševici." (Str. 206/II)

U broju 2 iz 1943 godine stoji slijedeće:

"Komunizam slični pošasti, čij su bakcili ne manje opasni za društvo, nego što su bakcili kolere za tijelo". (Str. 30/III).

Broj 5 iz 1943 godine donosi članak "Opasnost od boljševizma", u kome se kaže:

"Boljševizam predstavlja najopasniju političku pojavu povjesti čovječanstva, a njegova je opasnost tim veća, jer se u njoj stječe židovska inteligencija sa 200 miliona proleterskog naroda. Evropa ne može svoj život i svoju bit smatrati osiguranima dok nije slomljen boljševizam kao kontinentalna opasnost". (Str. 78/III)

U najprljavijim klevetama ide se još dalje, pa se ono što su počinile njemačke zvijeri, pripisuje sovjetskim ljudima i njihovoj Crvenoj Armiji. U istom broju pod naslovom "boljševička zvijerstva", piše:

"Nedaleko Smolenska u Katinskoj šumi, nedavno su otkriveni zajednički grobovi 12.000 poljskih časnika, što su ih boljševici palili na najgrozniji način, kada su ih zarobili. Cijela svijetska javnost jako je uzbuđena nad ovim zločinstvom boljševika". (Str. 78/III).

Ovo je samo mali broj primjer kako je za vrijeme rata pisala štampa biskupskog Ordinarijata Mostar. Pod lažnom parolom "borbe protiv komunizma", poprimljenom iz nacističke propagande, ide se zatim da se hrvatski narod odvoji od Narodno oslobodilačkog pokreta, da se narodne snage, koje je trebalo usmjeriti na borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika, okrenu protiv vlastitog naroda i da se pruži podrška okupatoru u njegovim zločinačkim težnjama za porobljavanjem čitavog svijeta pa i našeg naroda.

Za ovako pisanje "Kršćanske obitelji", hercegovačke biskupije, a napose pisanje "Kršćanske obitelji", koje je služilo okupatoru i ustašama u gušenju narodnog ustanka i podržavanju okupacije, snosi punu odgovornost na prvom mjestu optuženi Čule, a pored njega optuženi Šilić, koji je kao pomoćni urednik uređivao taj list i optuženi Barbarić, koji je pisanjem članaka aktivno sarađivao u tome mjesečniku.

Međutim neprijateljsko djelovanje optuženog Čule i optuženog Šilića nije se zaustavilo samo na ovome.

Najprije 1943 godine a zatim godine 1944 u redakciji "Savremenih pitanja", a po direktivi i odobrenju biskupskog Ordinarijata u Mostaru i biskupa Čule i uz saradnju optuženog Šilića Rufina, izdane su dvije knjige i to jedna pod naslovom: "Filozofija komunizma" a druga "Komunizam i vjera". Knjige je napisao ustaški zločinac fra Vendelin Vasilj. Međutim optuženi Čule, u svojstvu biskupa cenzurisao je predmetne knjige i dao odobrenje za njihovo štampanje, dok je optuženi Šilić kao urednik "Savremenih pitanja" uređivao ove dvije knjige i dozvolio da se štampaju pod šifrom "Savremenih pitanja". U obje knjige, a naročito knjizi "Komunizam i vjera", pod firmom filozofsko vjerske rasprave, napada se Sovjetski savez i njegovo političko, ekonomsko i društveno uređenje, iznose se najprljavije laži i klevete o velikim učiteljima socijalizma - Marksu, Engelsu, Lenjinu i Staljinu, socijalističko uređenje Sovjetskog saveza se prikazuje kao najveća opasnost koja prijeti ljudskom društvu i ljudskoj kulturi i civilizaciji, iznose se neistine o progonu crkve i vjernika u Sovjetskom savezu, a sve u cilju da se pod parolom "vjera je u opasnosti", mobilišu hrišćanske mase za borbu protiv zemlje socijalizma. Napad u toj knjizi nije upravljen samo na Sovjetski savez, nego i na Narodno oslobodilački pokret. Knjiga vrvi od kleveta kako partizani, koji su nazvani "komunističkom bandom", ubijaju nevino stanovništvo i svećenike, pale crkve, pljačkaju itd.

Za dokaz kako su pisale ove knjige neka posluži nekoliko citata iz knjige "Komunizam i vjera":

Već u predgovoru na prvoj strani stoji:

"Komunizam u svim svojim pojavama bez sumnje je prva, najveća i najopćenitija opasnost, jer on ugrožava sve. Komunizam hoće da osvoji sve, da se uvuče svagdje, otvoreno ili potajno. On ruši dostojanstvo čovjeka, svetost obitelji, red i sigurnost društvene zajednice". I dalje:

"Komunizam je velika opasnost koja prijeti ljudskome društvu, kršćanskoj i općoj ljudskoj kulturi i civilizaciji. Komunističko bezboštvo, koje hoće da osvoji cijeli svijet, žalosna je stvarnost našega vremena".

Na strani 10 nalazimo slijedeće:

"Komunizam otvoreno tvrdi da je čovjek obična životinja i nije ni čudo da s ljudima postupa kao sa životinjama. Zato je njima jednako biti pošten i nepošten, dobar i zao, vjeran i nevjeran, oni do ljudske osobe, do ljudskog dostojanstva i slobode ništa ne drže. Komunisti ne drže ništa do ljudskih života, nego trebali jedno poduzeće izvesti uz milione ljudskih žrtava, oni će ih hladnokrvno žrtvovati".

Govoreći o komunističkoj djelatnosti u Hrvatskoj, u knjizi se na strani 121 veli:

"I u istinu, ovih lukavih uputa komunisti se strogo drže po svim zemljama, pa i u našoj domovini Hrvatskoj. Bilo je mnogo slučajeva, da su komunisti uništili i palili crkvene stvari, zgrade i osobe... kada bi dobili u ruke apsolutnu vlast, oni bi sami uništili te crkve i pobili svećenike, kao što su to učinili u svim zemljama, gdje su se dočepali potpune vlasti".

Na strani 127 stoji ovo:

"Komunizam ima najstrašniju inkviziciju, koja je radi samog osumnjičenja, bez dokaza krivnje, usmrtila milione nevinih ljudi."

Govoreći o progonu crkve, vjere i vjernika na strani 157 nalazimo:

"Oni (komunisti, pr. Tuž.) su pobili ili u progonstvo otjerali tisuće svećenika i biskupa i milone vjernika pod izlikom, da su radili protiv revolucije. Ova izlika vredila je za neke pojedince, ali nije za ogroman broj mučenika pobijenih i protjeranih jedino radi njihove vjere".

Pri kraju knjige pisac se ponovo vraća i obara protiv naprednih misli i rada komunista u Hrvatskoj, pa veli:

"Neprijatelji hrvatskog naroda pokušavali su na razne načine u Hrvatskoj proširiti komunistički otrov". Pa dalje:

"Da ubiju vjerski i moralni osjećaj u našem narodu komunistički agenti živili su vrlo nemoralnim i sablažljivim životom. Pozivali su siromašni narod na razvratan i nemoralan žviot i taj nemoral skupo su plaćali i opravdavali kao prirodnu potrebu".

Na samom kraju knjige nalazimo slijedeće:

"Kada su Hrvati ostvarili svoju tisućgodišnju želju, osnutak nezavisne države Hrvatske, komunistička klika digla se je sasvih strana, da svim sredstvima uništi našu nezavisnost. Komunističke bande iz Srbije i Crne Gore prebacile su se u Hrvatsku, dok još nije bila osigurana naša granica na Drini. Njima su se pridružili domaći komunisti - odmetnici, pa su počinili na hrvatskom narodu, njegovim kulturnim i vjerskim ustanovama nečuvene zločine. Kuda su god komunsiti prošli, prošao je vihor uništavanja, paleža, pljačke i ubistava".

Za ovako pisanje, koje je služilo interesima okupatora i domaćih izdajnika, a istovremeno bilo direktno upereno protiv oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije i borbe svih slobodoljubivih naroda na čelu sa Sovjetskim savezom, protiv fašističkih porobljivača, pored pisca knjige, punu krivičnu odgovornost snose i optuženi Čule kao i optuženi Šilić i to prvi kao lice koje je u svojstvu biskupa cenzurisalo predmetne knjige i dalo odobrenje za njihovo štampanje, a drugi kao lice koje je u svojstvu urednika "Savremenih pitanja" - uređivalo ove knjige i dozvolilo da se one štampaju pod šifrom "Savremenih pitanja".

Prema tome pored odgovornosti za pisanje "Kršćanske obitelji", koja je bila zvanični organ mostarske biskupije, optuženi Čule je odgovoran i za izdavanje knjiga "Filozofija komunizma" i "Komunizam i vjera"

Optuženi Šilić Rufin odgovoran je zajedno sa optuženim Čulom u odnosu na oba fakta i to u pogledu štampanja navedenih knjiga iz napred istaknutih razloga, a u pogledu izlaženja "Kršćanske obitelji" sa sadržajem koji je predstavljao direktnu političku saradnju sa okupatorom, radi toga što je bio pomoćni urednik "Kršćanske obitelji", i kao takav uređivao taj list, učestvovao u njegovom pregledu, sređivanju i korekturi, te i lično pisao članke koji su štampani u tome listu.

Optuženi Barbarić Mladen je aktivno sarađivao u "Kršćanskoj obitelji". U gotovo svakom broju toga mjesečnika nalazi se po neki njegov članak. U čitavom nizu članaka optuženi Barbarić, pod velom pobožnosti, nastoji da u hrvatskim masama ubije svaku volju za otpor porobljivačima i teži da kod naroda stvori uvjerenje u potrebu skrušenog

podnošenja svih nesreća i tegoba u koje ga je bacio okupator i ustaše. Istovremeno, on u svojim člancima veliča poglavnika i nezavisnu državu Hrvatsku, poziva narod da pomogne ustašku državu i nastoji da vjernike uvjeri u pobjedu ustaša i Nijemaca i da ih aktivno angažuje u borbi protiv Narodno oslobodilačkog pokreta.

Tako među ostalim u broju 1 iz 1942 godine u članku pod naslovom "Pomoć", optuženi piše:

"Ovo je prvi božić što ga slavimo u svojoj slobodnoj Hrvatskoj. Ni kod nas u našoj mladoj i sada istom nastaloj državi ne može biti kao u vrijeme mira. Naša Hrvatska na čelu sa poglavnikom poduzela je posao da pomogne svima onima, koji pate i koji su u nevoljama. Izvršimo svoju dužnost prema bližnjemu i prema svojoj državi. Pomozimo koliko god možemo".

U broju 4 iz iste godine, odmah iza naslovne strane na kojoj se nalazi slika Pavelića, list donosi članak optuženog Barbarića pod naslovom: "Godinu dana nezavisne države Hrvatske", u kome se među ostalim kaže:

"Godinu dana naše nezavisnosti već je prošlo. Dobili smo svoga poglavnika. Naša mladež odgaja se u ustaškim redovima. Neka dragi bog poživi našeg poglavnika".

Ovakvim stavom, izraženim kroz crkvenu štampu, optuženi Čule Petar, Barbarić Mladen i Šilić Rufin, uticali su ne samo na svo područno svećenstvo, nego i na neprosvjećeni, primitivni i neobavješteni narod svoga područja. Usled toga je potpuno jasno ne samo sve ono što su učinili područni svećenici optuženog Čule u periodu okupacije, nego i ono što su učinili pojedini izdajnici, koji su se u ustaško fašističkim redovima borili protiv svoga vlastitog naroda.

Dokaz: "Kršćanska obitelj" iz 1941, 1942, 1943 i 1944 godine, te knjige "Filozofija komunizma" i "Komunizam i vjera", koje uz ostali materijal prilažem spisu, kao i djelomično priznanje optuženog Čule i priznanje optuženih Šilića Rufina i Barbarića Mladena, te iskaz svedoka fra Bakule Petra.

II.

Nakon oslobođenja naše zemlje ne završava se protunarodni rad optuženog Petra Čule, nego se isti nastavlja po liniji iz vremena okupacije, a kroz nove oblike kriminalnog rada, koji dobiva sve teži zločinački karakter.

Da bi smo bolje razumijeli zločinačko djelovanje optuženog Petra Čule i ostalih optuženika u periodu po oslobođenju naše zemlje, kao produženi zločinački rad iz vremena okupacije, potrebno je istaknuti izvjesne činjenice koje osvetljavaju inkriminirani rad optuženog Petra Čule.

Nakon biskupske konferencije, održane 20 septembra 1945 godine u Zagrebu, pod pretsjedništvom osuđenog nadbiskupa Stepinca, izdato je Pastirsko pismo, potpisano od katoličkog episkopata. Ono lažno i klevetnički prikazuje stanje u našoj zemlji, hrabri bijedni ostatak ustaša i ostalih izdajnika na vršenje daljnih zločina s jedne strane, a s druge strane daje podstrek svim neprijateljima naše zemlje u domovini i izvan nje,

a naročito ustašama u odmetništvu, koji su prozvani "križarima", da, vjerujući u intervenciju iz vana, aktivnije nastave sa svojim terorističkim akcijama protiv postojećeg državnog uređenja FNRJ.

Dok je katolički episkopat vršio pripreme za donošenje Pastirskog pisma, dotle istovremeno jedan od najvećih ustaških zločinaca, od narodnog suda na smrt osuđeni Erih Lisak, nakon bijega iz zemlje, organizira u Austriji sa zločincem Pavelićem i Moškovim ustaške oružane terorističke grupice pod nazivom "križari". Ova organizacija je stvorena u namjeri prebacivanja terorističkih grupica na teritoriju FNRJ radi ometanja izgradnje naše zemlje, vršenja ubistava, pljačke narodne imovine, rušenja pruga, diverzija, sabotaža i ostalih terorističkih akcija. Radi ostvarenja ovoga plana i organizacije "križara" u našoj zemlji, zločinac Lisak Erih, snabdjeven lažnim ispravama, prebacuje se preko granice FNRJ i tri dana prije saziva biskupske konferencije, na dan 17 septembra 1945 godine, dolazi u Zagreb i uspostavlja vezu sa nadbiskupom Stepincem. Zločinac Lisak upoznaje nadbiskupa Stepinca sa svrhom svoga dolaska i informira se kod njega o stanju u zemlji. Sa znanjem nadbiskupa Stepinca i njegovim odobrenjem i pomoću, stvara se u Zagrebu Centralno križarsko vodstvo u kome su bili pored zločinca Eriha Lisaka i tajnik nadbiskupa Stepinca - Ivan Šalić, svećenik Josip Šibečki, Dr. Pavao Gulin i Josip Crnković. Ova banditska teroristička organizacija dobiva i svoju ustaško - križarsku zastavu, blagoslovljenu u nadbiskupskoj kapelici.

Ovo je vodstvo povezivalo razne terorističke grupice u zemlji, pomažući ih moralno i materijalno.

Izdavanjem Pastirskog pisma i oformljenjem Centralnog križarskog vodstva u Zagrebu, povezuju se mnogi katolički svećenici sa već postojećim ustaško - križarskim bandama i rade na oživljavanju njihove terorističke djelatnosti. Istovremeno, ti isti svećenici formiraju po cijeloj zemlji križarske grupe i rade na mobilizaciji razbijenih ustaških ostataka, ostalih neprijateljskih raspoloženih elemenata i pojedinih zavedenih vjernika za njihovo stupanje u križarsku organizaciju.

Da je ovo tačno dokazuju slijedeće činjenice:

Petar Turkalj, svećenik u Splitu, organizirao je i podržavao vezu sa banditskim grupama i dao direktivu za štampanje protudržavnih letaka. Fra Metod Ramljak i fra Gagro Bedrica organizirali su ustaške terorističke grupe. Slavko Brajković, župnik u Andrijevcima, slao je banditima u šumu razni materijal. Časne sestre Brigita Jurković i Teofanija Džaja održavale su vezu sa ustaškim terorističkim grupama i širile propagandu i materijal protunarodnog sadržaja. Svećenik u Dubrovniku fra Ivan Samardžija organizirao je pomaganje terorističkih bandi i širio proustaške letke. Otac Kerubin Posavec, svećenik u Osijeku sakrivao je ustaške teroriste, dok je Klarić Marko, svećenik u Zagrebu sakrivao u župnom uredu križarskog teroristu i organizirao prebacivanje zločinaca u inostranstvo. Čondrić Ivan, svećenik iz Sarajeva, organizirao je na svome području ustaško križarske grupe i stvorio u samom gradu križarsku organizaciju. Fra Frano Šlafhauzen, kapelan iz Zenice kao najpovjerljiviji i najbliži saradnik Čondrića, po prethodnom dogovoru sa istim, povezao se sa odmetnicima Arapovićem i Simićem koje je pomagao moralno i materijalno i stvarao kanale i jatake radi povezivanja sa bandom.

U isto vrijeme sa stvaranjem križarsko - terorističke organizacije u Sarajevu, pojavljuju se i počinju djelovati po direktivama iz Sarajeva, takve organizacije i po ostalim većim gradovima naše republike.

Tako su na teritoriji bivšeg tuzlanskog okruga djelovali fra Efrem Ćosić, fra Lujo Bralić i fra Vjekoslav Šunjić, koji su formirali križarsko terorističku organizaciju u Tuzli i okolini i prebacivali proustaške elemente u odmetnike, pomažući moralno i materijalno postojeće križarske bande.

Pored ovih u raznim krajevima naše republike, djelovali su na organizovanju i pomaganju križarsko odmetničkih bandi i slijedeći svećenici: fra Brandić Mirko u srezu B. Šamac, Prgomet Stjepan u Travniku, fra Alojzije Misilo, fra Tvrtko Ban i fra Sokolović Stjepan u Kreševu i Fojnici, zatim fra Grbavac Karlo i fra Velimir Šilić na duvanjskom srezu, te fra Lujo Franičević, fra Serafin Šarić, fra Vlado Čulić i fra Vrdoljak na livanjskom srezu itd. itd. Pored navedenih svećenika, koji su djelovali u pozadini, bilo je i svećenika - odmetnika koji su nakon oslobođenja otišli u šumu, kao na pr. fra Vjekoslav Čondrić na terenu Livna, Kamber Dragutin na tuzlanskom terenu i Ćosić Alojzije na području Kotor Varoši.

Pastirsko pismo je dobilo svoju praktičnu primjenu kroz zločinački rad optuženog Čule, i na području njegove biskupije.

Inkriminirano djelovanje optuženog Čule i ostalih optuženika, kreće se kroz čitavo vrijeme na liniji postavljeno od Centralnog banditskog križarskog vodstva.

Kao takav optuženi Petar Čule se pojavljuje na biskupskoj konferenciji septembra mjeseca 1945 godine sa svojim klevetničkim referatom uperenim protiv naše narodne vlasti a koji je poslužio kao osnov prilikom donošenja Pastirskog pisma.

Na istoj liniji nastupa optuženi Čule u svim svojim propovjedima održanim poslije oslobođenja naše zemlje, koji predstavljaju agitaciju i propagandu, koja u sebi sadrži poziv na obaranje postojećeg državnog uređenja FNRJ. U tome svome protunarodnom djelovanju optuženi Čule konačno postaje glavni moralni oslonac i pomagač pri organiziranju zlikovačke naoružane križarsko - odmetničke bande svoga područja, koja vješa, kolje, strijelja i pljačka imovinu mirnih hrvatskih rodoljuba, koji rade u narodnom odboru, Frontu, radnim brigadama, te koji služe u Narodnoj miliciji J A. U tom svom kriminalnom pomaganju ubica i koljača, optuženi Čule sa ostalim optuženicima - svećenicima, čita za njih mise, daje im molitvenike i hranu, šalje pisma u kojima ih hrabri nadom skore promjene poretka u FNRJ kroz intervenciju Engleza i Amerikanaca. U tim pismima optuženi Čule ide tako daleko, da preporučuje najsvirepijem koljaču i vođi cjelokupne ustaško - križarske bande - Boži Mandiću, da oko sebe okuplja omladinu i da joj sprečava rad u našim omladinskim organizacijama. U tu svrhu optuženi Čule, krijući svoje zločinačko djelovanje iza crkvene organizacije i odbrane vjere, zloupotrebljava i iskorištava primitivnost, zaostalost i religioznost naših ljudi, protiv mira, reda, života, privredne obnove, tjelesne i imovinske sigurnosti naših građana a sve u cilju rušenja tekovina Narodno oslobodilačke borbe.

Radi ostvarenja toga cilja optuženi Čule upotrebljava svoje područno svećenstvo i časne sestre, stvarajući od svoje biskupije, franjevačkih samostana u Mostaru i Širokom Brijegu, kao i od samostana časnih sestara u Mostaru, uporište za naoružanu ustaško - križarsku odmetničku bandu, pružajući joj na taj način kroz svoj lični

autoritet, molitvu, mise, vijesti o političkim događajima, hranu i sanitetski materijal, moralnu i materijalnu pomoć.

U vezi sa napred istaknutim

o p t u ž u j e m :

ČULU PETRA, BARBARIĆA MLADENA, ŠILIĆA RUFINA, NUJIĆA MATU, SIVRIĆA ZLATKA, BOŠNJAK SLAVICU, NOVAK KRESCENCIJU, GALIĆ MELITU, BARTULIĆ DANICU DUGANDŽIĆ OTILIJU i KRAVCAR FELIKSU, kao izvršioce niže navedenih krivičnih djela i to:

optuženog ČULU PETRA što je:

a) U cilju da se putem nasilja obori postojeće državno uređenje Federativne narodne republike Jugoslavije i ugrozi njena spoljna sigurnost, septembra mjeseca 1945 godine na biskupskoj konferenciji u Zagrebu u svom održanom referatu lažno i tendenciozno predstavio rad organa narodne vlasti kao i događaje poslije oslobođenja naše zemlje tako, da referat od prve do poslednje rečenice predstavlja ustaški panflet pun izmišljotina i laži svijesno spremljenih na raspirivanje vjerske i nacionalne mržnje, kao i na to da bi se u referatu zadržane izmišljotine, laži i klevete nabacile na našu narodnu vlast i istu prikazalo kao progonitelja njenih svećenika i crkve. Tu je namjeru optuženi i ostvario kroz na toj konferenciji doneseno, izdato i od optuženog supotpisano pastirsko pismo, upućeno međunarodnoj javnosti i pročitano svim katolicima u FNRJ preko područnog svećenstva, koje između ostalog sadrži i slijedeće: "Osim toga nalazi se još nekoliko svećenika po zatvorima. Tu su neki i strahovito mučeni. Za jednoga se sumnja da li će uopšte moći preboljeti posledice torture. Jedan je svećenik - franjevac osuđen na prisilan rad u Zenicu, dok su druga dvojica otsutnih takođe osuđeni "in contumatiam" na višegodišnji prisilni rad, a osuđeni su zato, da se može na temelju te osude oduzeti fratrima njihova tiskara u Mostaru". I dalje:

"Uz svećenike ubijeno je mnogo i vjernika u mostarskoj biskupiji. Nema katoličkog sela, koje nije dalo izvestan broj žrtava. Po dolasku u svako selo OZN-a je dala pobiti po nekoliko ljudi, da drugima zada strah. U Mostaru svi su zatvori odmah bili puni. Zatvorenci su bili uglavnom Hrvati - katolici... Iz zatvora i logora odvađani su po noći čitavi kamioni puni katolika i ubijeni bez ikakve sudske presude, tako da broj pobijenih katolika sa teritorija ove biskupije u godini 1945 ide u više hiljada. Katolička sela oko Mostara i Širokog Brijega strašno su opljačkana. Mnogim seljacima uzeli su i poslednju kravu ili ovcu, čak i kokoš. Tako je nastala po hercegovačkim selima pjesma: "Druže Tito, lijepo ti je ime - ostavi nam od ovaca sime (Sjeme)". Dalje:

"Prehrambeno stanje pučanstva je vrlo teško. Ljetine ništa nema, jer četiri mjeseca nije bilo kiše. Izbjeglice iz istočne Hercegovine (kotar Stolac) moraju se vraćati natrag u staru postojbinu, ali im je tamo sve porušeno, pa kako ništa nemaju, hrane se korijenjem. Nešto hrane dobivaju što dolazi od Unre, ali tek nakon što se podmire muslimani i pravoslavni. Nijedna vjera nije toliko šikanirana kao katolička. Jedan

ugledni partizan - musliman rekao je pred jednom uglednom katoličkom gospodom: "Novi poredak znači smrt katolicizmu". Pa u tom smislu sve se i poduzima. Radi se o fizičkom istrebljenju katolika. Radi toga ne ubijaju se ni pravoslavni popovi ni muslimanske hodže, nego samo katolički svećenici. Radi toga četnici se puštaju ili blago sude, a katolici neštedimice ubijaju i po sudu i bez suda. Katolici su raja, koja mora muslimanima kulučiti kao u doba osmanlijskog feudalizma. U selu Crnićima kod Stoca, katolici su se vratili na opustjela ognjišta, dok su muslimani tu ostali posve pošteđeni. I ovi siromašni katolici - povratnici, morali su 404 nadnice udariti u ime nekakve javne službe, ali su udarili 400 nadnica na muslimanskim poljima, a na katoličkim samo 4. Kad katoličke žene sa sela nose u grad jaja ili mlijeko na prodaju, dočekaju ih muslimanke i traže sa pretnjama da njima robu ustupe po uslovima što ih one - muslimanke, postavljaju".

Dokaz: Referat optuženog Petra Čule od mjeseca septembra 1945 godine.

b) Nakon oslobođenja naše zemlje, boreći se protiv postojećeg državnog uređenja FNRJ, koristio i upotrebljavao sa naročitom vještinom metode borbe, formulisanje njegovom dopisu od jula mjeseca 1944 godine župskom uredu u Gracu, a izražene slijedećim riječima: "Od sunca je jasnije da je komunistička akcija (NOP-a, pr. tuž.) nama najopasnija i u pogledu vjerskom kao i nacionalnom. Treba da radimo protiv njih. Ali najopreznije i mudro. Direktni napadaj sa oltara danas ne treba savjetovati, jer takav napad neće mnogo koristiti, a može donijeti opasnost za život svećenika. Najbolji je napad, usađivati principe protivne komunizmu: Ljubav prema vjeri, svetost porodičnog života, ljubav prema domovini itd. Zatim, komunističkoj agitaciji treba suprotstaviti protivničku agitaciju dobrih ljudi ugledno bogatih. Ali opet oprezno i mduro."

Napred istaknute metode optuženi Petar Čule sprovodi i kroz svoje propovjedi i govore održane vjernicima, koje u sebi sadrže agitaciju i propagandu kroz zloupotrebu vjerskih i nacionalnih osjećanja svojih vjernika, postupajući pri tom kako sam optuženi kaže "najopreznije i mudro", izbjegavajući "direktan napad sa oltara", a ovo sve u cilju ometanja sređivanja prilika i privredne obnove naše zemlje, izazivanja kolektivnih uznemirenja, idući time u stvari za nasilnim obaranjem postojećeg državnog uređenja kao krajnje postavljenim ciljem.

Tako na primjer, optuženi Petar Čule u svom govoru na staru 1945 godinu, koja je donijela pobjedu nad fašizmom i oslobodila čovječanstvo robovanja, a u našoj zemlji uz nadčovječanski napor naših naroda kroz slavni period NOB-e sa parolom bratstva i jedinstva prekinula sa bratoubilačkim klanjem i ubijanjem, ističe pored ostalog, da "nam je puno zla učinila jer u njoj kao u poslednjoj godini razbuktane strasti i demon uništavanja postigli su svoj vrhunac".

U svoj drugoj propovjedi, održanoj na svetkovinu i spomen sv. Ignacija Lojole, diferencirajući ljudsko društvo na dva tabora - Kristov i "Belijalov" - i svrstavajući u ovaj drugi pristalice NOP-a, optuženi Čule otvoreno poziva protivnike Narodno oslobodilačkog pokreta na barikade sa riječima: "Danas je ljudsko društvo oštro podijeljeno u dva suprotna tabora. U tabor Kristov i tabor Belijalov, i između ta dva tab ora vodi se danas na cijeloj kugli zemaljskoj žestoka borba. I svi u toj borbi moraju sudjelovati. Moraju se odlučiti. I ništa ne bi bilo pogibeljnije, nego kad bi neko mislio,

da se može iz te borbe izvući. U zadnje doba prigodom ovog velikoga rata, mnogo se pisalo o t. zv. "ničijoj zemlji". To je zemlja, koja leži između dviju utvrđenih protivničkih linija. Nigdje nije pogibeljnije boraviti za vrijeme bitke nego na toj zemlji, jer si izložen kuglama i s jedne i s druge strane, a nemaš zaklona gdje da se skriješ. Eto to ti je od prilike položaj onih mlakonja, koji misle, da se u ovoj duhovnoj borbi mogu držati po strni, da mogu biti ni tamo ni ovamo. Oni su sigurno izgubljeni. Zato, ne, među barikade, nego na barikade i to na Kristove barikade, jer samo je tu naše mjesto, pa se junački borimo za dobru i srećnu stvar.

Dokaz: Pisane propovjedi optuženog Petra Čule.

c) Sa optuženicima: Nujić Matom, Barbarić Mladenom, Zlatkom Sivrićem i Šilićem Rufinom, kao svojim područnim svećenicima, a u povezanosti sa rukovodiocima naoružane ustaško - križarske odmetničke bande svoga područja: Božom Mandićem, Nikom Vladićem, Nikom Lazićem, Marić Jurom, Bošnjak Lovrom i Markom Lončarom, preko odmetničkih kurira: Bošnjak Slavicom, Marić Anđe, Petrić Janje i Krešić Kate, sistematski sprovodio kod odmetnika plan održavanja nade o skoroj promjeni poretka u FNRJ, podižući time zločinački moral odmetničke bande u vršenju krivičnih djela protiv života, imovine i slobode mirnih građana, usled čega je od strane naoružane ustaško - križarske bande sa crkvenog područja optuženog Petra Čule, što obješeno, što strijeljano, od oslobođenja do marta mjeseca ove godine, 53 lica hrvatske narodnosti samo zato, što su ova lica radila u Fronti, radnim brigadama, na Omladinskoj pruzi, narodnim odborima i što su služila u J. A. i Narodnoj miliciji.

Optuženi Petar Čule da bi prikrio svoju zločinačku djelatnost pred narodnom vlasti, svojom naredbom od 4 marta 1945 godine upućenoj podređenom svećenstvu njegove biskupije, zabranjuje svaku ilegalnost pod prijetnjom kazne suspenzije "ad divinis", dok je istovremeno, svojom povezanošću sa bandom, radom i izjavama, zločinački djelovao ne samo na oružane odmetničke bande svoga područja, nego i na svoje područno svećenstvo i preostale protunarodne elemente, vršeći na taj način među njima propagandu, organizirajući i gurajući ih time na vršenje terorističko - diverzantskih akcija.

Tako je optuženi Petar Čule:

1. u drugoj polovici mjeseca septembra 1945 godine primio od Krešić Kate u svojoj kancelariji pismo od odmetnika Vladića Nike, za koga je Krešić Kata istoga dana tražila materijalnu pomoć i od franjevaca, pocjepavši po pročitanju primljeno pismo pred optuženom Katom, davši joj tom prilikom odgovor na njen upit, da ranije poslato pismo od odmetnika Vladića Nike, nije primio.

2. tačno neustanovljenoga dana oktobra mjeseca 1945 godine, primio je u hodniku svoga biskupskog stana od odmetnice Janje Petrić pismo od zloglasnog ustaško - križarskog ubice i koljača Mandića Bože, koje je bilo u žutoj koverti i adresirano na optuženog Petra Čulu, uručivši tom prilikom donosiocu pisma - Petrić Janji - za Božu Mandića pismo u svijetlo plavoj koverti, adresirano na istog. Tom prilikom je optuženi Petar Čule predao Petrić Janji za zločinca Božu Mandića pored pisma i dva mala molitvenika, rekavši joj pri polasku da pozdravi odmetnike, te da im poruči da

se ne pokolebaju, da se dobro bore protiv komunista, jer da će ova vlast brzo propasti, a da će on moliti bogu za odmetnike i davati za njih mise.

3. preko optužene Bošnjak Slavice, odmetničkog kurira, povezane sa tajnikom optuženog Petra Čule don Matom Nujićem, preko ugovorenih znakova - dva štambilja na unutrašnjoj strani džepnih poklopaca udarenih od strane zločinca Bože Mandića - bio je od konca 1945 pa do avgusta 1946 godine u stalnom kontaktu sa rukovodiocem križarsko - odmetničke bande Božom Mandićem, od koga je u tom međuvremenu, preko napred pomenute veze, primio oko šest pisama, davajući preko svoga tajnika Nujića Mate, odgovor na ista.

U svojim pismima optuženi Petar Čule pored ostaloga naglašavao je, da omladini ne treba dozvoliti učestvovanje na dobrovoljnim radovima, da im treba sprečavati druženje sa komunistima, radi čega je upozorio zločinca Božu Mandića da omladinu oko sebe okuplja. Pisma optuženog Čule sadržavala su pored toga poruku odmetnicima, da će do oktobra mjeseca 1945 godine stići u našu zemlju Englezi i Amerikanci i da će nas "osloboditi". Pored toga je optuženi Petar Čule dostavljao odmetnicima letke u formi pisma hrabreći ih u istima da se dobro bore i drže, jer će uskoro dočekati ono što žele, a što nam potvrđuje posvedočenja činjenica Bošnjak Slavice, koja je prepravljajući uniformu svoga rođaka odmetnika Lovre Bošnjaka u istoj našla pomenuti letak.

4. s jeseni 1945 godine optuženi je primio pismo od ustaškog satnika i odmetnika Bože Mandića preko odmetničkog kurira Marić Ande, koja ga je uz pomoć Danice Bartulić predala don Mati Nujiću za optuženog Petra Čulu, primivši istoga dana od don Mate Nujića pismo i jedan mali paket za Božu Mandića, a što je posvedočeno i od strane optužene Danice Bartulić.

5. 10 avgusta 1946 godine optuženi je predao na traženje Jelkice Brkan 200 dinara radi prebacivanja njenog bolesnog brata koji je dezertiravši iz J. A. prebjegao odmetnicima derventskog sreza. Sa ovim novcem Jelkica Brkan uz pomoć svoje majke uspjela je da prebaci svoga brata - odmetnika iz Dervente do kuće.

6. S jeseni 1946 godine primio u zgradi biskupije ranjenog odmetnika Nedu Markotića, izdavši prethodno naređenje optuženoj Kravcar Feliksi, da se za pomenutog odmetnika spremi soba radi njegovog prenoćišta, što je ova i učinila, zavila mu ranu i dala mu šolju mlijeka. Sutradan optuženi Petar Čule doručkovao je zajedno u svojoj blagovaoni sa pomenutim odmetnikom Nedom Markotićem.

Iz napred inkriminisanih radnji vidi se, da optuženi Petar Čule za rukovodioce naoružane križarsko odmetničke bande pretstavlja ličnost koja im, pružanjem moralne i materijalne pomoći, daje podstrek za njihovo zločinačko djelovanje. U tu svrhu optuženi Petar Čule kao odgovorni rukovodioc područnog svećenstva angažuje isto zajedno sa časnim sestrama, stvarajući od svoje biskupije, franjevačkih samostana u Mostaru i Širokom Brijegu, te samostana časnih sestara, uporište i glavni oslonac za križarsko - odmetničku bandu i na taj način organizovano pomaže istu u njenom zločinačkom radu. Ova razgranata mreža organizovane pomoći križarskim banditima izazvala je potrebu angažovanja jednog lica za primanje pošte od odmetničke bande i odašiljanje odgovora istoj, koju je dužnost optuženi Petar Čule povjerio svome tajniku optuženom Mati Nujiću.

Dokaz: Djelomično priznanje optuženog, te iskazi svedoka: Krešić Kate, Petrić Janje, Brkan Jelkice, Bošnjak Slavice, Marić Ande, Bartulić Danice, Kravcar Felikse i Anić Janje kao i izjava optuženog Barbarić Mladena.

Optuženi NUJIĆ MATE što je:

1. Od konca 1945 godine do avgusta 1946 godine sa znanjem i odobrenjem optuženog Petra Čule, bio povezan sa optuženom Slavicom Bošnjak upoznavši se sa istom preko ugovorenog znaka - dva štambilja na unutrašnjoj strani džepnoga poklopca utisnuta od strane zlikovca Bože Mandića - primajući od iste u tom međuvremenu pisma od vođe ustaško - križarske bande - Bože Mandića - za optuženog Čulu, kao njegov tajnik i šaljući preko pomenute Bošnjak Slavice česte odgovore odmetniku Boži Mandiću.

Prvo pismo optuženi je primio od Bošnjak Slavice neustanovljenoga dana i mjeseca koncem 1945 godine, nakon čega je Bošnjak Slavica optuženom oko šest puta donosila pisma, primajući često od optuženog po više pisama za odmetničku bandu. Na pismima, koja je Bošnjak Slavica primala od optuženog i predavala odmetniku Boži Mandiću označavano je: "molim predaj lično u ruke". U tom međusobnom saobraćaju u kojem je Bošnjak Slavica vršila ulogu odmetničkog kurira između bande i biskupije, primila je avgusta mjeseca 1946 godine od optuženog Nujića Mate blagoslovljeni križić kojega je lično prišila na kapu nakon predaje, zločincu i koljaču Mandiću Boži.

2. neustanovljenoga dana i mjeseca 1945 godine primio preko odmetničkog kurira Marić Ande pismo odmetnika Bože Mandića za optuženog Petra Čulu, kojom je prilikom uručio pomenutoj Anđi Marić jedan paket za otuženog Božu Mandića, koja ga je istom predala preko odmetnika Jure Marića. Pored optužene Marić Ande ovu činjenicu posvedočila je i Danica Bartulić.

3. pred katolički božić 1945 godine, optuženi je poslao odmetnicima iz podruma optuženog Čule dvije pletare vina po nekom jataku iz sela Goranaca, a što je utvrđeno svedočenjem Gagre Mire i Anić Janje, te se neustanovljenoga dana i mjeseca 1945 godine na terenu svoje župe sastao sa jednim odmetnikom.

Dokaz: Iskazi preslušanih svedoka Bošnjak Slavice, Bartulić Danice, Marić Ande, Gagro Mire, Anić Janje i Kravcar Felikse.

Optuženi BARBARIĆ MLADEN što je:

1. Nastavljajući svoj "prvoborački i neustrašivi ustaški rad, te svestranu borbu u školi, na selu i u gradu", - kako to stoji za optuženog Mladena Barbarića u obrazloženju za dato mu ustaško odlikovanje u periodu okupacije, zajedno sa Šilić Rufinom i Ravlić Krstom bio povezan sa ustaško - križarsko odmetničkom bandom tako, da je franjevački provincijalat pored biskupskog Ordinarijata postao uporište križarsko - odmetničke bande.

Tako se optuženi sam i u zajednici sa Šilić Rufinom i Krstom Ravlićem često puta u franjevačkom samostanu sastajao i dogovarao sa kuririma vođa odmetničkih bandi.

Prvi sastanak optuženog Barbarića Mladena pada između 1 i 5 novembra 1945 godine sa Katom Krešić u primaćoj sobi franjevačkog samostana, a kojom su prilikom bili prisutni Šilić Rufin i Krsto Ravlić. Ovom prilikom odmetnički kurir Kata Krešić

poslata od odmetnika Nike Vladića, dobila je u samostanu i odnijela iz njega za odmetnike molitvenike i sanitetski materijal.

Nakon 15 dana iza ovog prvog sastanka optuženi se sastao još dva puta u franjevačkom samostanu sa odmetničkim kurirom Katom Krešić kojom ga je prilikom pomenuta Kata kao organizator za prebacivanje ustaških elemenata u šumu informirala o uspjehu toga svoga rada.

Pri jednom od ovih sastanaka optuženi je na upit Kate Krešić istoj odgovorio, da u slučaju njenog hapšenja, po moralci, kao krivac nije dužna sama sebe teretiti, sugeriravši joj tom prilikom, da u slučaju hapšenja ne prizna svoju krivicu.

2. Neposredno poslije izbora 1945 godine, sastao se u kancelariji gvardijana Krste Ravlića i u njegovom prisustvu sa odmetnicima Halilović Marijom i Jurilj Maricom, a koncem oktobra 1945 godine u zbornici franjevačkog samostana sastao se sa odmetnicom Janjom Petrić kojom je prilikom bio prisutan Krsto Ravlić i Rufin Šilić.

Pri svim tim sastancima sa raznim odmetničkim kuririma, koji su u franjevački samostan dolazili radi materijalne pomoći odmetničkoj bandi, koju su i dobivali, vodio se razgovor o disciplini odmetnika, povećanju njihovog broja, naoružanju i o borbama protiv J. A. Sa ovih sastanaka, preko pomenutih odmetničkih kurira, slate su vijesti odmetničkoj bandi o brzoj promjeni poretka u FNRJ, a sve u cilju njihova što većeg zločinačkog aktiviranja u vršenju krivičnih djela protiv naroda i države.

Dokaz: Priznanje optuženog i iskazi preslušanih svedoka.

Optuženi SIVRIĆ ZLATKO, što je:

1. Aprila mjeseca 1947 godine, nedaleko od svoje kuće u Gornjem Gracu, preko ustaško - križarskog jataka Joze Marića, zvanog "Gašić", iz Grabove Drage, sastao se sa odmetničkom grupom Benka Penavića, predavši mu tom prilikom jednu vreću sa hranom za odmetnike.

2. Preko jataka Vrljića Marka pok. Pere iz Gornjeg Graca, predao odmetniku Benku Penaviću jedan pištolj.

Dokaz: priznanje optuženog.

Optuženi ŠILIĆ RUFIN, što je:

1. Neustanovljenoga dana oktobra mjeseca 1945 godine sastao se u primaćoj sobi franjevačkog samostana u Mostaru sa odmetničkim kurirom Janjom Petrić u prisustvu Krste Ravlića vodeći tom prilikom razgovore i šaljući odmetnicima poruke kako je to označeno u tenoru ove optužnice za optuženog Mladena Barbarića pod tačkom 2.

2. Tačno neustanovljenog dana i mjeseca 1945 god. sastao se sa odmetničkim kurirom Krešić Katom u mostarskoj bolnici, kojom mu je prilikom pomenuta Kata Krešić pričala o svome radu za križare.

Dokaz: djelomično priznanje optuženog i iskazi svedoka Krešić Kate i Petrić Janje.

Optuženu BOŠNJAK SLAVICU, što je:

Od 1945 godine do 1947 godine bila stalno povezana kao odmetnički kurir sa vođama oružane ustaško - križarske bande - Božom i Lovrom Bošnjakom. Markom Lončarom, Nikom Vladićem, Jozom Vidovićem, Mijom Krešom od Prozora, Vinkom Škrobom, Božom Mandićem, Mariofilom Mandićem, Zlatkom i Benkom Penavićem,

kao i mnogim drugim, snabdjevajući u tom svojstvu odmetničke bande kroz cijelo to vrijeme odjećom, municijom, obućom, hranom kao i mnogim drugim potrebštinama.

Pored toga je optužena od konca 1945 do avgusta 1946 kao odmetnički kurir stalno održavala vezu između optuženog Petra Čule, njegovog tajnika - optuženog Mate Nujića - s jedne strane i ustaško - križarskog zlikovca Bože Mandića s druge strane, noseći i vraćajući poštu od Bože Mandića do optuženog Petra Čule i obratno.

Dokaz: Priznanje optužene.

Optužena KRESCENCIJA NOVAK, što je:

1. Kao pretstojnica samostana sv. Franje III reda u Mostaru, stavljajući samostan u službu naoružane križarsko odmetničke bande, 12 juna 1945 godine, primila u kuhinji samostana odmetnice Halilović Mariju i Jurilj Maricu, nagovorivši tom prilikom uz pomoć pomenute Marije i Marice prisutnu Janju Petrić, da kao kršćanka treba da ide u šumu, a što je ova istoga dana i učinila pod uticajem nagovaranja, povezavši se sa križarsko odmetničkim bandama kojima je kasnije poslužila kao najbolji odmetnički kurir.

2. Oktobra mjeseca 1945 godine primila u gostinjskoj sobi samostana odmetnicu Petrić Janju, primivši od iste pismo upućeno joj od poznatog ustaško - križarskog koljača Stipe Sičaje zv. "Gegana", uručivši istoga dana pomenutoj Janji Petrić za Sičaju i odgovor na primljeno pismo sa jednim paketićem u kome je bilo muških češljeva, sapuna za brijanje i izvesna količina čokolade i bonbona.

3. Neposredno poslije izvršenog djela označenog pod 2. predala pomenutoj odmetnici Petrić Janji, preko optužene Galić Melite za odmetnika Stipu Sičaju paket u kome je bilo 20 injekcija sa sanitetskim materijalom, predavši kratko vrijeme poslije toga i po treći put pomenutoj Petrić Janji jedno pismo za koljača Sičaju.

Dokaz: Priznanje optužene i iskazi preslušanih svedoka.

Optuženu GALIĆ MELITU što je:

Održavajući vezu sa odmetnicima Marijom Halilović, Maricom Jurilj i Janjom Petrić, od poslednje preko odmetničkog kurira Kate Krešić primila u bolnici pismo u kome joj odmetnica Janja Petrić traži materijalnu pomoć za odmetnike;

Petrić Janja oktobra mjeseca 1945 godine po naređenju optužene Krescencije Novak, predala jedan paketić odmetnici Petrić Janji za ustaško križarskog zlikovca Stipu Sičaju u kome je bilo oko 20 injekcija i sanitetskog materijala.

Dokaz: Priznanja i iskazi preslušanih svedoka.

Optuženu BARTULIĆ DANICU, što je:

Kao služavka optuženog Petra Čule bila povezana sa križarsko odmetničkom bandom i kao takva neustanovljenoga dana oktobra mjeseca 1945 godine primila od odmetničkog kurira Marić Anđe pismo od odmetnika Jure Faletara, poslavši mu istoga dana preko pomenute Anđe Marić terluke, koverata i papira i izvesnu količinu municije i sanitetskog materijala.

Dokaz: Priznanje optužene.

OPTUŽENU DUGANDŽIĆ OTILIJU, što je

Septembra mjeseca 1946 godine, boraveći u selu Drežnici kod svoje tetke Lucije Čarapina, ugovorila sastanak sa odmetničkom bandom, sastavši se sa istom kod Lucijine kuće, nakon čega je zajedno sa pomenutom Lucijom, a preko njenog sina Brace, slala hranu odmetnicima, dostavljala izvještaje o političkoj situaciji u zemlji, prepisavši jednom prilikom u tu svrhu za odmetnike jedan članak iz "Borbe" o prelijetanju stranih aviona preko naše zemlje, dostavivši ga preko Lucijina sina Brace odmetnicima.

Dokaz: Priznanje optužene.

Optuženu KRAVCAR FELIKSU, što je:

S jeseni 1946 godine po naređenju optuženog Petra Čule spremila u zgradi biskupije prenočište za odmetnika Nedu Markotića, kojom mu je prilikom zavila ranu, uručila molitvenik poklonjen od optuženog Čule i dala mu šolju mlijeka, a sutradan spremila doručak za pomenutog odmetnika, koji je doručkovao zajedno sa optuženim Petrom Čulom.

Dokaz: Priznanje optužene.

Ovakvim svojim radom, izloženim u dispozitivu pod. I. i II. izvršili su pojedini optuženici slijedeća krivična djela:

Optuženi Petar Čule:

Radnjama pod I od a-h i pod tačkom j krivična djela iz čl. 3 t. 6 Zknd.

Radnjom pod I. t. i. krivično djelo iz čl. 2 Zknd.

Radnjom pod II a. krivično djelo iz čl. 2 Zknd.

Radnjom pod II b. krivično djelo iz čl. 9 Zknd.

Radnjom pod II c. krivično djelo iz čl. 3 t. 7 Zknd.

Optuženi Barbarić Mladen i Šilić Rufin:

Radnjama pod I. t. j. krivično djelo iz čl. 3 t. 6. Zknd.

Optuženi Barbarić Mladen:

Radnjama pod II tačka 1. i 2. krivično djelo iz čl. 3 tač. 14 Zknd.

Optuženi Šilić Rufin:

Radnjama pod II. t. 1. i 2. krivično djelo iz čl. 3 t. 14 Zknd.

Optuženi Nujić Mate:

Radnjama pod II t. 1 - 4 krivično djelo iz čl. 3 t. 7 Zknd.

optuženi Sivrić Zlatko:

Radnjama pod Ii t. 1. - 3. krivično djelo iz čl. 14 Zknd.

Optužena Bošnjak Slavica:

Radnjom pod II krivično djelo iz čl. 3 t. 14 Zknd.

optužena Novak Krescencija:

Radnjama pod II t. 1. - 3. krivično djelo iz čl. 3 t. 14 Zknd.

Optužena Galić Melita:

Radnjama pod 2 krivično djelo iz čl. 3 t. 14 Zknd.

Optužena Bartulić Danica:

Radnjama pod II krivično djelo iz čl. 3 t. 14 Zknd.

Optužena Dugandžić Otilija:

Radnjom pod II krivično djelo iz čl. 3 t. 14 Zknd.

Optužena Kravcar Feliksa:

Radnjom pod II krivično djelo iz čl. 3 tačka 14 Zknd.

Sva djela su kažnjiva po čl. 4 Zakona o krivičnim djelima protiv naroda i države.

PREDLOG SUDU

Temeljeći nadležnost toga suda na propisu čl. 13 st. 1 Zknd., predlažem da Okružni sud u Mostaru zakaže glavni pretres i da na isti predvede optužene imenovane u ovoj optužnici, a koji se nalaze u istražnom zatvoru, kao i da na taj pretres pozove:

1. Javnog tužioca Narodne republike Bosne i Hercegovine.
2. Branioce optuženih;
3. Svedoke: Krešić Katu, Petrić Janju, Marić Anđu, Gagro Miru, Brkan Jelkicu, i Janju Anić, koje se nalaze u zatvoru i fra Petra Bakulu, svećenika u Mostaru.

Takođe predlažem da se na pretresu izvedu dokazi pobrojeni u popisu koji je priložen uz optužnicu.

Napokon predlažem sudu da po završenom pretresu i ocjeni svih dokaza donese presudu po zakonu.

OBRAZLOŽENJE:

Kao što se vidi iz dispozitiva ove optužnice, biskupa Čulu Petra i ostale optuženike, tužio sam za više krivičnih djela protiv naroda i države, koja su u toku postupka u potpunosti dokazana, djelom priznanjem oputuženih, a uglavnom iskazima preslušanih svedoka i orginalnim dokumentima. U odnosu na optuženog Petra Čulu, ta djela čine jedinstvenu produženu kriminalnu radnju, uperenu u toku rata protiv Narodno oslobodilačkog poretka a time i borbe naših naroda za slobodu i nezavisnost a nakon oslobođenja protiv narodne vlasti i postojećeg poretka Federativne narodne republike Jugoslavije, čije je izvršenje otpočelo okupacijom naše zemlje, a završeno onoga časa kada je optuženi za svoje zločinačko djelovanje uhapšen i pozvan da za njih odgovara pred narodnim sudom.

Osim optuženih Čule Petra, koji priznaje samo ona djela, koja su mu dokazana pismenim dokumentima, optuženog Nujića Mate, koji uprkos nepobitnih dokaza ne priznaje ništa, te optuženog Šilića Rufina i optužene Novak Krescencije koji djela samo djelomično priznaju, svi ostali optuženici uglavnom priznaju da su izvršili djela za koja su tuženi.

Svi dokazi, koji su konkretno navedeni u dispozitivu ove optužnice, a kojima se utvrđuju krivica i odgovornost kako optuženog Čule Petra tako i ostalih optuženika, su neposredni dokazi i toliko jaki, da poricanje nekih okrivljenika u pogledu pojedinih fakata optužbe, ne može ništa da izmjeni u odnosu na postojanje njihove krivice i odgovornosti.

Notorna je činjenica, da se je talijanski i njemački imperjalizam u svom planu okupacije Evrope i osvajanja gospodstva u svijetu, služio u okupiranim zemljama oprobanom metodom stvaranja kvisliniških vlada sa domaćim izdajicama na čelu, provodeći preko njih svoje zločinačke namjere i uništavajući preko istih sve zdrave snage za koje je okupator predpostavljao da mu se mogu suprotstaviti u izvršenju njegovih zločinačkih ciljeva. Na taj način kvislinške vlade u ostvarenju zločinačkih ciljeva njemačkog naci - fašizma postaju njegova agentura i produžena ruka Gestapoa. To nam pokazuje krvava praksa okupatora i domaćih kvislinga u svim porobljenim zemljama, najoštrije primjenjivana u našoj zemlji.

Radi ostvarenja svojih zločinačkih ciljeva u našoj zemlji, njemačko - talijanski okupator postavio je sebi kao glavni zadatak: lomljenje i razbijanje jedinstvenog otpora naroda Jugoslavije. U tu svrhu okupator vrši komadanje naše zemlje, dalje raspiruje nacionalnu i vjersku mržnju, izazivajući kroz nju bratoubilački rat, zavodi sistem logora i masovnog ubijanja. Sve ovo okupator čini preko svojih kvislinških agentura u svim krajevima naše zemlje.

U Gestapovskoj agenturi - NDH, okupatoru je naročito stalo, da što više raspiri nacionalnu i vjersku mržnju između Hrvata i Srba u Hrvatskoj Bosni i Hercegovini, i da ih što više gurne u bratoubilački rat do istrebljenja.

Za napred istaknute ciljeve okupator uzima svoga miljenika i starog najamnika, jednog od najkrvavijih zločinaca drugog svijetskog rata - Pavelića, dajući mu u ruke rukovodstvo svoje zločinačke tvorevine t. z. v. nezavisne države Hrvatske.

Ovaj zločinački plan Pavelić počinje odmah da ostvaruje stvaranjem aparata za ubijanje, preko široko razgranate mreže ustaškog redarstva, t.zv. župskih redarstava, ustaške nadzorne službe (UNS-a), Ravnateljstva za javni red i sigurnost, sigurnosne službe poglavnikovog tjelesnog zdruga (PTS) vojnog redarstva it. d. Ovaj aparat je punio koncentracione logore u Jasenovcu, Gradiški, Lepoglavi, Sisku, "Danici" kraj Koprivnice, Zemunu, Lobor-Gradu itd. Ovaj zločinački aparata preko svoga upravljača zločinca Pavelića vrši masovna klanja i ubijanja ne samo Srba i Jevreja, nego on istrebljuje i hrvatsku narodnu inteligenciju na čelu sa Sesarcem, Adžijom, Keršovanijem, prof. Šonjarom, Dr. Brankom Ivakićem, prof. Bogdanom Ogrizovićem itd. Masovno ubija hrvatske radnike i seljake, pali hrvatske kuće i sela, kao Jakovlje, Potok, Ruda, Voštane, Grab, Podi, gdje je poklano blizu 2.000 ljudi, žena i djece. U zadnjem momentu, prilikom bježanja, haraju, pale i ubijaju, a tokom 1943 i 1944 godine t.z.v. odmazdama ubijaju na stotine hrvata-radnika, seljaka i inteligencije.

Kroz cijelo vrijeme okupacije optuženi Petar Čule, iako svijestan napred istaknutih u istoriji nezapamćenih zločina Pavelićevih ustaša i uloge t.zv. NDH u okupaciji, stoji na liniji okupatora i ustaša, kao i na liniji zaključaka biskupske konferencije održane aprila mjeseca 1941 godine, na kojoj katolički episkopat sa Stepincem na čelu zauzima

stav saradnje sa Pavelićevim ustašama i okupatorima. Taj svoj stav optuženi Petar Čule svečano potvrđuje pred hrvatskim masama u svom govoru održanom prilikom svoga posvećenja za biskupa, u kome među ostalim kaže:

"Sarađujem na djelu NDH koju je stvorio poglavnik".

Taj svoj stav optuženi Čule potvrđuje odbranom zločinačkih ustaških zakona i zakonitosti, svojim čestitkama upućenim Paveliću na njegov rođendan i imendan, svojim predlogom jula mjeseca 1944 godine osuđenom Alojziju Stepincu, kojim daje sugestije za spašavanje NDH i ustaških zločinaca, svojom stalnom i upornom borbom protiv NOP-a

Poslije oslobođenja naše ratom opustošene zemlje od strane fašističkih okupatora, nakon od njih izazvanog bratoubilačkog rata, poslije u istoriji nezapamćenih stradanja, napora i herojizma naših naroda u toku Narodno oslobodilačke borbe nastao je toliko očekivani mirni period privredne obnove i izgradnje, učvršćenje narodne vlasti i osiguranja i učvršćenja demokratskih tekovina. Ova činjenica ne samo da nije optuženog i njemu slične odvratila od daljeg zločinačkog rada protiv naše zemlje, nego je naprotiv kod njih još povećala već postojeću mržnju prema Narodno oslobodilačkom pokretu a sada prema našoj novoj Narodnoj republici i njenim narodima.

Zločinački rad protiv narodne vlasti i postojećeg poretka u FNRJ, optuženi Čule odpočinje odmah po oslobođenju naše zemlje, a naročito svojim klevetničkim referatom, koji je održao na biskupskoj konferenciji septembra 1945 godine, na osnovu koga je sastavljeno Pastirsko pismo, koje poziva ustaše da se mobilišu u brigade. Taj svoj proustaški i zlikovački stav konačno potvrđuje pomaganjem u organizovanju križarskih odmetničkih bandi na području svoje biskupije koje kolju i ubijaju mirno stanovništvo.

U svojoj mržnji prema svemu što je narodno, napredno i demokratsko, neosjetljiv prema nesreći i stradanjima koja su naši narodi pretrpili u toku rata i duboko zaglibljen u izdaju svoga naroda, optuženi Čule i nakon oslobođenja, produžavajući borbu protiv nove Jugoslavije, nastavlja sa zavođenjem neprosvjećenih i religioznih hrvatskih masa, on onemogućava onima, koji su njegovim djelovanjem pošli putem izdaje, da progledaju, da se osvijeste i pođu pravim putem i sve ih dublje i dublje gura u izdaju.

Kako se je zločinački uticaj optuženog Čule odražavao na zavedene mase pokazuje primjer Petrić Janje. Pod uticajem optuženog, i na nagovor njemu podređenih svećenika i časnih sestara, Petrić Janja je otišla u šumu i dugo vremena vršila povjerljive kurirske dužnosti. Kao takva ona je prenosila poštu i služila za održavanje veze između optuženog Čule i banditskih koljača Bože Mandića i drugih. Međutim, kada je otrgnuta od toga uticaja i došla u drugu sredinu, kada je sagledala i spoznala zločinačko djelovanje bande, ona je postala dobra radnica i koristan član našega novog društva. Radi toga što je Petrić Janja bila zavedena, što je za njen protunarodni rad kriv optuženi Čule i njemu slični, pošto se je Petrić Janja pokajala, popravila i postala konstruktivan član naše zajednice, pa pošto prema tome više nije društveno opasna, ja sam odustao od njenog daljeg krivičnog progona i nisam je tužio.

I tako se zločinačko djelovanje optuženog Čule sa svećenstvom njegove biskupije stalno kreće na liniji razbijanja bratstva i jedinstva naših naroda i to kroz period

okupacije po zločinačkom planu fašističkih okupatora, a nakon oslobođenja, radi promjenjenih uslova, po planu stranih imperjalista a sve u cilju nove okupacije naše zemlje.

Međutim je nezapamćeni herojizam naših naroda, vođen ljubavlju prema slobodi i otadžbini, a pod vodstvom komunističke partije, pobjedio okupatora, zbrisao kvislinške tvorevine, Nedića i Dražu Mihajlovića u Srbiji, Pavelića u Hrvatskoj i Rupnika u Sloveniji i na ruševinama poraženog okupatora i domaćih izdajnika stvorio zajedničku državu ravnopravnih naroda FNRJ u kojoj je i hrvatski narod, pored ostalih, ostvario svoju nacionalnu slobodu i ravnopravnost sa ostalim bratskim narodima Jugoslavije.

Radi svega izloženog optužnica je na zakonu osnovana.

Smrt fašizmu - Sloboda narodu!

Javni tužilac NRBIH

(Mijović Čedomir)

II.

OKRUŽNI SUD U MOSTARU

Broj K: 404/48

U IME NARODA!

Okružni sud u Mostaru u vijeću sastavljenom od pretsjednika ovog suda *Hadžovića Tahira* kao pretsjednika vijeća sudija-porotnika *Matića Ante* i *Primorca Stojana,* kao članova vijeća te *Popova Aleksandra* kao zapisničara, u krivičnom predmetu protiv *Čule dr. Petra i drugova* zbog krivičnog djela iz zakona o krivičnim djelima protiv naroda i države, nakon glavne rasprave provedene uz sudjelovanje pomoćnika Javnog tužioca NRBiH-a *Svobode Otona,* svih optuženih i njihovih branitelja, na dan *18 jula 1948* godine, donio je i proglasio slijedeću

PRESUDU

I. Optuženi *Čule dr. Petar* sin pok. Jure i majke Jake rođ. Šarac, rođen 1898 godine u Kruševu, srez Mostar, završio 8 razreda nadbiskupske gimnazije u Travniku, teološki fakultet u Louvajnu-Belgija i Insbruku u Austriji, biskup mostarsko-duvanjsko-trebinjski u Mostaru gdje i stanuje, državljanin FNRJ, Hrvat, rimo-katolik, neoženjen, bez imetka, neosuđivan, nalazi se u istražnom zatvoru od 22 aprila 1948 godine.

II. Optuženi *Barbarić Mladen* sin pok. Jakova i majke Lucije rođ. Bevanda, rođ. 1898 godine u Blizancima, srez Mostar, svećenik, drž. FNRJ, Hrvat, neosuđivan bez imetka, nalazi se u istražnom zatvoru od 28 aprila 1948 godine,

III. Optuženi *Šilić Rufin* sin Franje i majke Anice rođene Jurić, rođ. 1911 godine u selu Trešnjevici, srez Konjic, svećenik, profesor, državljanin FNRJ, Hrvat, neosuđivan, nalazi se u istražnom zatvoru od 21 aprila 1948 godine,

IV. Optuženi *Nujić Mate* sin Stjepana i Jele rođ. Čulina rođ. 1909. g. u Drinovcima, srez Ljubuški, završio 8 razreda nadbiskupske gimnazije u Travniku, teologiju u Sarajevu i teološki fakultet u Zagrebu, nalazi se na dužnosti u biskupiji u Mostaru, i administrira župu Drežnicu, drž. FNRJ, Hrvat, neoženjen, bez imetka, ranije osuđivan, nalazi se u istražnom zatvoru od 28 aprila 1948 godine.

V. Optužena *Bošnjak Slavica* kćer Mije i majke Marte rođ. Marić, rođena u Grabovoj Dragi, srez Široki Brijeg, 15-VIII-1927 g. radnica, pismena-završila analfabetski tečaj, zadnje mjesto boravka Novi Sad, drž. FNRJ, Hrvatica, nalazi se u istražnom zatvoru od 21-II-1948 godine,

VI. Optužena *Novak Krescencija* kćer Franje i majke Alojzije rođ. Stranar, rođena 1898 g. u Trebinju, srez Novo Mjesto-SLovenija drž. FNRJ, Slovenka, *časna sestra,* neosudivana, nalazi se u istražnom zatvoru od 21-II-1948 godine,

VII. Optužena *Galić Melita* kćer Dominika i majke Ruže rođ. Soldo, rođ. 1925. g. u Gorici, srez Ljubuški, državljanka FNRJ, Hrvatica, *časna sestra,* ranije osuđivana na 2 g. lišenja slobode sa prinudnim radom radi djela jatakovanja i kaznu u cijelosti izdržala, nalazi se u istražnom zatvoru od 23 marta 1948 godine,

VIII. Optužena *Bartulić Danica* kćer Ivana i majke Delfe rođ. Malić, rođena 1908 godine u selu Kongora, srez Duvno, drž. FNRJ, Hrvatica, po zanimanju *kućna pomoćnica u biskupiji u Mostaru,* razvedena, srednjeg imovnog stanja, neosuđivana, nalazi se u istražnom zatvoru od 22 aprila 1948 godine,

IX. Optužena *Kravcar Feliksa* kćer Josipa i majke Gertrude rođ. Starić, rođena 1904 g. u Trebnju, srez Novo Mjesto-Slovenija, živi u Mostaru, drž. FNRJ, Slovenka, *časna sestra,* neudata, neosuđivana, nalazi se u istražnom zatvoru od 10 maja 1948 godine,

KRIVI SU I TO:

I. ČULE DR. PETAR

što je:

1) u toku rata i neprijateljske okupacije stupio u političku suradnju sa neprijateljem pružajući kroz to vrijeme pomoć okupatoru i njihovim agentima, ustašama, pa je tako:

a) kao dosljedni saradnik okupatora i ustaške Pavelićeve države 9 aprila 1942 godine zakazao sjednicu svog biskupskog Ordinarijata i na istoj radi očuvanja autoriteta ustaških zakona i njihovog poštovanja od strane vjernika njegove biskupije donio zaključke, kojim se naglašava potrebe angažovanja i zalaganja kako Ordinarijata, tako i područnog svećenstva u propagandi za poštivanje ustaške zakonitosti, a preko nje i autoriteta ustaške vlasti, i državnosti, sadržeći takoder i obavezu borbe Ordinarijata i podređenog svećenstva protiv komunizma, koji optuženi Čule identificira sa NOP-om, tretirajući ga kao najvećeg neprijatelja svakog društvenog pokreta, a koji glasi:

"Smatrajući da je poštivanje zakonitog autoriteta i održanje discipline u narodu temelj državnog opstanka i narodnog napretka, Ordinarijat sam i preko podložnog svećenstva poduzimaće sve mjere, da narod potakne na poštivanje državnih vlasti i spremno vršenje svih podaničkih dužnosti" i dalje:

"Budući da je komunizam najveći neprijatelj svakog društvenog poretka, to će Ordinarijat i sve svećenstvo svim silama pobijati tog neprijatelja i suprostaviti se njegovoj pogubnoj promidžbi pa u ma kojem obliku se ona pojavila.

b) Odmah po dobivenoj buli od Pape o naimenovanju za biskupa izrazio pismom svoju odanost i privrženost Paveliću, a neposredno poslije toga, oktobra mjeseca 1942 g. i lično mu otišao u posjetu, upućujući mu poslije ovoga redovne svoje čestitke na njegov imendan i rođendan,

2 aprila 1942 godine uputio je svim katoličkim župskim uredima na području svoje biskupije okružnicu u kojoj područnim svećenicima ukazuje na potrebu pripremanja za prestojeću proslavu godišnjice obnove t.zv. NDH,

te ovakvim svojim stavom i držanjem visokog crkvenog funkcionera davao moralnu podršku i potstrek zločinačkom djelovanju ustaša,

c) uz učešće talijanske vojničke glazbe, paradu talijanskih karabinjera, njemačke bojske, talijanskog generala, te talijanskih i njemačkih oficira proslavio svoju biskupsku konsekraciju u Mostaru i ustupio svoje biskupske prostorije ustaškom ministru unutrašnjih poslova Artukoviću radi banketa priređenog talijanskim generalima, na kome je i sam učestvovao i time dao okupatoru i ustaškim zločincima moralno opravdanje za njihovo zločinačko djelovanje,

d) vodeći računa o zalaganju svojih svećenika u ustaškom radu tražio i za njihovu privrženost, rad i revnost u ustaškom pokretu i ustaško priznanje te 8 aprila 1942 godine predložio Ministarstvu pravosuđa i bogoštovlja t.zv. NDH podijelivanje ustaškog odlikovanja-spomen znaka na uspostavu NDH-Fra Mladenu Barbariću, te Brusini, župniku u Gabeli, Don Andriji Majiću, činovniku svoga Ordinarijata i Fra Leonu Petroviću primivši i sam sa naprijed označenim licima u svojoj biskupiji ustaški velered za zasluge iz ruke ustaškog ministra Ivice Frkovića, a prilikom samog predlaganja u svom predlogu u ovom pogledu, među ostalim naveo i slijedeće: "Osim ovih sudjelovali su još i neki mladi svećenici u ustaškom radu, ali Ordinarijat o tom nema nikakvih dokumenata, pa se ne može uredovno o tom ništa svjedočiti. Potrebne podatke mogli bi pružiti ustaški stožer u Mostaru i logor u Čapljini".

čime je optuženom Čuli odato priznanje za njegov ustaški rad, a čime se i on istovremeno saglasio sa ustaškom politikom i od strane ustaša izvršenim zločinima, dajući ujedno time primjer i potstrek svom područnom svećenstvu kako treba raditi u ustaškom duhu među hrvatskim masama,

e) kao dosljedni saradnik ustaškog pokreta vodio neprekidnu borbu protiv NOP-a i u tu svrhu svojim dopisom od 4-XII-1942 godine predložio oružnikom zapovjedništvu postavljanje žandarmerijske stanice u Dalmatinskim Studencima i Tijarici, obrazložujući to time" da je Kamešnica puna partizana koji pljačkaju tamošnji svijet čime je pomogao neprijatelja u sprovođenju prisilnih mjera prema stanovnicima FNRJ,

f) dosljedno svom uvjerenju "da na dobrom duhu" Pavelićevih oružanih ustaških snaga počiva sigurnost hrvatskog naroda i njegova vjera u bolju budućnost, vodio je računa o ustaškom moralu tih snaga i radi toga 24-II-1945 g. tražio od zapovjedništva VI-e domobranske divizije u Mostaru da se u njenoj jedinici" koje prolijevaju krv za domovinu" postave dušobrižnici čiji su zadatci bili širenje ustaškog duha, fašističke propagande, fanatiziranje primitivnih ljudi radi borbe za okupatora protiv svoga naroda, stavivši zapovjedništvu u tu svrhu dvojicu svećenika na raspolaganje,

g) u svojoj saradnji sa talijanskim okupatorom bio povezan sa talijanskim generalom Hugom Santovitom komandantom VI-og armijskog korpusa, kao i sa talijanskim generalom Negrijem i pristao na ponudu saradnje i zajedničke borbe generala Santovita protiv snaga NOP-a i partizanskih odreda na području njegove biskupije, te tom prilikom u razmjeni pisama i mišljenja u svom pismu od 28 septembra 1942 godine izrazio svoje najdublje poštovanje zapovjedniku fašističkih vojnih snaga, generalu Negriju, koje su vodile borbu protiv partizanskih odreda izražavajući istovremeno spomenutom generalu i svoju bojazan zbog eventualnog njihovog

napuštanja Mostara sa riječima: "Naprotiv, ja se bojim pri samoj pomisli da bi vaša ekselencija pri ovako istrajnoj i teškoj situaciji morala me napustiti i otići iz Mostara".

h) u svojoj propovjedi održanoj na Božić 1944 godine u Mostaru, služeći se uobičajenim i njemu svojstvenim klevetanjem NOP-a pored ostalog rekao: "Danas bezboštvo ne napada vjeru samo razumom i rugalicama. Danas se bezboštvo služi metodama Nerona i Dioklecijana, u progonu i krvi htjeli bi bezbošci današnjice da uguše sve vjernike".

i) u 1944 god. vidjevši jasno da su fašistički okupatori izgubili rat i da će stoga nestati i okupatorske tvorevine t.zv. NDH u cilju da se produženjem okupacije po nekim stranim imperijalistima spase ta kvislinška tvorevina, ili u bilo kojem drugom obliku protunarodna vlast i spriječi pobjeda naših naroda, predložio saziv biskupske konferencije, koja je trebala da, mimo donesenih istorijskih odluka AVNOJ-a i postojanja ZAVNOH-a kao legitimnog prestavnika hrvatskog naroda, zauzme jedinstveno stanovište katoličkog episkopata prema hrvatskoj državi, te u tu svrhu napisao svome mitropolitu Alojziju Stepincu pored ostalog i slijedeće: "Možda bi trebalo da se javno zauzme stav i prema hrvatskoj državi. Rat se primiče svome dramatskom obrtu. Potrebno je da sav svijet sazna volju hrvatskog naroda, da živi samostalnim životom - svoj na svom.

Jedna zgodna deklaracija episkopata, koja ne bi nipošto značila miješanje episkopata u političke stvari u duhu onih vaših izjava nakon bombardiranja Zagreba i nedavnog u Mariji Bistrici, a mogla bi vrlo povoljno odjeknuti te puno koristiti hrvatskoj stvari kod budućih mirovnih pregovora. Uništenje hrvatske države, odnosno oduzimanje čitavih pokrajina hrvatskom narodnom tijelu imalo bi za posljedicu uništenje katolicizma u tim pokrajinama, a to je stvar prema kojoj biskupi ne mogu ostati indiferentni. Trebala bi državna vlast da na svaki način omogući održanje biskupske konferencije baš u tim vremenima. Nebi to bio nikakav luksuz, nego prava crkvena i narodna potreba da država stavi biskupima i posebna prevozna sredstva na raspolaganje za putovanje u Zagreb i natrag. Kad se mogu upotrijebiti zrakoplovi za mnoga posve beznačajna putovanja, mogli bi se upotrijebiti i za prevoz biskupa na konferenciju."

j) kao cenzor i imprimator djelovao i sarađivao u klero-fašističkoj štampi koja je s jedne strane pružala moralnu podržaku okupatoru i njegovoj tvorevini NDH, a s druge strane, djelovala mobilizatorski među hrvatskim masama za borbu protiv NOP-a i slabila otpornu snagu naših naroda u borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika, donoseći, kao na pr.

1) U "KRŠĆANSKOJ OBITELJI"

u broju 5-6 iz 1941 godine okružnicu biskupskog Ordinarijata, u Mostaru upućenu svim katoličkim župnim uredima biskupije Mostar-Duvno-Trebinje u kojoj među ostalim stoji:

"Bog je dao da je hrvatskom narodu sijevnula sloboda, 10-IV-1941 godine postao je slobodan, neovisan od drugih" i dalje "Bogu hvala, što imamo narodnu slobodu, Hrvatska je neovisna. Za tu veliku milost zahvalni smo ljudima koji su sve svoje pa i najdragocjeniji žrtvovali, na kocku stavili, za dobro hrvatskog naroda; među tim prvak je, uzor kršćanin-katolik, Dr. Ante Pavelić, Poglavnik (st. 165,I.)'

u istom broju članak pod naslovom "Nezavisna Država Hrvatska" u kome pored ostalog stoji:

"Konačno smo doživjeli hrvatski narodni uskrs, ostvarenje Nezavisne Države Hrvatske. Hvala Bogu i svim neustrašivim borcima na čelu sa našim Poglavnikom da smo postigli zlatnu slobodu", a onda dalje izražava zadovoljstvo zbog okupacije Jugoslavije i bombardovanja Beograda i drugih gradova te veli da su Srbi dobili ono što su tražili, jer da su više volili rat nego pakt. Nadalje se u članku donosi Pavelićev proglas hrvatskom narodu i tekst telegrama, koji je Hitler i Musolini uputili Paveliću, a kojim priznaju NDH. Iza toga slijede parole "Živjela Nezavisna Država Hrvatska", "Živio Firer Adolf Hitler", i "Živio Duće Musolini".

u broju 9, u cilju popularisanja i omasovljenja ustaškog pokreta, noticu pod naslovom "Prvaci bivše HSS stupaju u ustaški pokret" u kome stoji:

"Dne 10 kolovoza veća grupa prvaka bivše HSS, predvođena od Josipa Berkovića i Janka Tore, bivših narodnih zastupnika primljena od Poglavnika na svečanu audenciju i tom prilikom položili na ruke Poglavniku ustašku zakletvu. Po njihovu primjeru javljaju se dalje iz cijele domovine prvaci bivše HSS i stupaju u ustaške redove". (st. 281-I)

u prvom broju iz 1942 godine da bi se narodne mase angažovale na pružanje pomoći ustaškoj državi, istokorištavajući svoj vjerski uticaj na mase, noticu kojoj veli:

"U izgradnji mlade Nezavisne Države Hrvatske moramo svi sudjelovati svojim radom. Za našu mladu državu moramo se žrtvovati i razne poteškoće junački i sa pouzdanjem podnositi." (st. 25-II).

u broju 3 iz 1942 godine list, veličajući ustaški pokret, piše:

"Ustaštvo nije stranka, nije utočište ni sredstvo za bogaćenje pojedinaca. Ustaštvo je pokret cjelokupnih snaga hrvatskog naroda. Ustaštvo je smirenje cjelokupnog hrvatstva i kroz ustaštvo želi svaki Hrvat postići svoju sreću i smirenje". (st. 70-II.)

u broju 8 iz 1942 godine o junačkoj slavnoj Kozari piše slijedeće: "Pala je Kozara, Planina, leglo i glavna kula partizanskih banda. Hrvatskim ustašama i hrabroj njemačkoj vojsci uspjelo je slomiti partizanski otpor u Kozari".

u broju 1 iz 1943 godine za zloglasnu ustašku "crnu legiju" piše se: "Crna legija dobila je svoj poseban znak i zastavu kao priznanje za njihov junački rad i držanje u Istočnoj Bosni" (st. 15-III.)

u broju 3 iz 1943 godine u članku pod naslovom "Spomenik ustaške vjere na Liparima" među ostalim se veli: "Tko od Hrvata nije čuo za liparske otoke! Glavno ustaško gnijezdo u inostranstvo gdje su naše ustaše uz najviše životne poteškoće spremali i očekivali usrsnuće Nezavisne Države Hrvatske. Oni su se pokazali u tuđini da nisu samo borci i rodoljubi, nego i pravi katolici" i dalje: "Godine 1941 pobjedonosno se vratiše u oslobođenu domovinu" (St. 40-III).

u broju 8 od 8-VIII-1943 godine u članku pod naslovom: "Hrvatski je narod na živom tijelu osjetio svu pogubnost boljševizma" kaže se:

"Osim španjolskog samo je još u Evropi hrvatski narod na svojoj grbači i na živom tijelu svoga narodnog bića osjetio svu pogubnost boljševizma. Po nalogu Moskve upravo je naša domovina postala poprište najgoreg uništavanja svih vrijednosti dragih čovjeku, upravo je naša zemlja bila svjedokom bolnih događaja koji boljševizam i njegove vlastodršce pokazuju u pravom svijetlu. Tisuće zaklane djece, silovanih, ubijeni i iznakaženih žena, na kolac pribijenih i na ražanj naticanih hrvatskih muževa, na tisuće popaljenih hrvatskih sela i uništenih djedovskih ognjišta, pokazali su hrvatskom narodu kakvu mu sudbinu spremaju židovski vlastodršci u Moskvi i njihovi plaćenici u domovini..." (st. 125-III-)

u broju 2 iz 1943 godine, da bi herojsku borbu slovenskih naroda za svoje oslobođenje od fašističkih okupatora i prisilne germanizacije prikazalo kao borbu komunista protiv katoličke crkve i njegovog klera, piše se: "U Sloveniji bjesni krvavi svjetski rat komunista protiv svega što je katoličko osobito protiv katoličkih svećenika koje su na desetke pobili." (st. 30-III).

u broju 11 iz 1941 godine odobravaju se ustaška zvjerstva i zločinačke represivne mjere kolektivne odgovornosti, koje su zaveli njemački fašisti, a po ugledu na njih i njihove sluge ustaški zločinci u članku pod naslovom "borba protiv komunističkih zločina" sa komentarom prenosi Pavelićeva zločinačka odredba koja glasi:

"Kad usred komunističkog napadaja na život ili imovinu pogine jedna ili više osoba, a za deset dana od počinjenog čina ne pronađe se počinitelj, odrediće se i izvršit Ministarstvo unutrašnjih poslova, ravnateljstvo za javni red i sugurnost u Zagrebu, za svakog poginulog strijeljanje 10 osoba iz reda redarstveno ustanovljenih prvaka-komunista". (st 346-I.), a malo prije toga u notici uperenoj između ostalog i protiv hrvatskih rodoljuba koji nisu odobravali ustaške zločine i saradnju sa okupatorom pored ostalog stoji: "Postoje izvjesni ljudi koji vide sve crno naopako i to ne iz uvjerenja, nego namjerno. Njima nikako ne može u glavu da je tu Nezavisna Država Hrvatska i hoće da raznim glasinama bace zabludu u narod. To su narodni zločinci i na svaki način treba stati na kraj tim zlogukim pticama. S njima u kafez ili u njihovu obećanu zemlju koju ne mogu da prežale (st. 345-I).

u broju 8 iz 1941 godine sa ciljem da opravda ustaške zločine i masovna ubistva rodoljuba biskupski Ordinarijat Mostar uputio je okružnicu svim katoličkim župnim uredima u biskupiji, u kojoj najprije veliča Poglavnika i upoređuje njegove zločinačke naredbe sa božjim i svetim crkvenim zapovjedima i zakonima, a onda veli: "Kazniti pa i život oduzeti čovjeku kad je buntovan, kad smeta red i mir i državi, koji je postao nevrijedan član ljudskog društva, država kao viša vlast, ima pravo, može i smije, kako već rekosmo, ne samo kazniti, nego i život čovjeku oduzeti". (st. 249-I-)

u broju 7 iz 1941 godine poziva se hrvatski narod da pruži podršku ustaškoj vlasti pa se veli: "Nedajmo se smesti od ljudi u službi neprijateljske promidžbe. Hrvati i Hrvatice trebaju da sarađuju sa mjerodavnim vlastima, koje su zvane da suzbijaju lažnu neprijateljsku promidžbu. Svi Hrvati i Hrvatice moraju tako raditi jer su to dužni Poglavniku i svom narodu. (st. 222-2).

u broju 9 iz 1942 godine donosi se Pavelićev govor koji je održao seljacima, a u kome između ostalim stoji:

"Ono što se kod nas događa to su ostatci neprijatelja, to je nastavak te ruske i boljševičke promidžbe. Ja vam samo jedno kažem, neće ostati ni jednog. Neprijateljske ostatke će mo ne samo srušiti, nego uništiti da im neće ostati niti traga. Neće od njih ostati ni kamen na kamenu, ali hrvatska država biće očišćena i osigurana". (st. 159-2).

Nadalje, dok se s jedne strane u velikom broju članaka, dopisa i izvještaja veličaju Hitler i njegove fašističke horde govori se o nečuvenim uspjesima i nepobjedivosti njemačke armije, a s druge strane baca blato na Sovjetski Savez, njegovu Crvenu Armiju i socijalističko uređenje; s ciljem da se hrvatski narod ubjedi u pravednost borbe koju vodi Hitlerova Njemačka i u nepobjedivost fašističke vojske, a velika zemlja socijalizma, Sovjetski Savez prikaže kao strašilo i protivnik čovječanstva i kulture uopšte, od koga prijeti strašna opasnost čitavom svijetu, pa i hrvatskom narodu, a na taj način hrvatski narod pod firmom odbrane kršćanstva i kulture, mobiliše u borbu protiv Sovjetskog Saveza. Tako se u broju 8 iz 1941 godine donosi članak pod naslovom: "Konac ruskog plašila", u kome pored ostalog stoji: "Svi evropski narodi dragovoljno su pošli na krstaški rat protiv najopasnijeg protivnika čovječanstva i kulture uopšte, protiv ruskog bezbožnog komunizma. Ovaj rat razotkriće svu bijedu toliko reklamiranog plašila, ovaj rat oslobodiće svijet od teške varke komunizma" (st 234-I)

u broju 9 iz 1941 godine u članku pod naslovom "Božija pravda stigla je glavni grad bezbožnika" veli se:

"Glavni grad bezbožnika stigla je božija pravda. Moskva nije ništa drugo do podružnica pakla. Vatra koja je imala spaliti cijelu kršćansku uljudbu prodire sada one, koji su podjarili tu vatru. Došao je dan kad Moskva mora odgovarati za beskrajne grijehe (st. 286-I).

u broju 10 iz 1941 godine u članku pod naslovom "Ukrajina i ukrajinci" na jednom mjestu kaže se: "Boljševička je uprava bila takva da je na hiljade ukrajinaca umiralo od gladi i bijede, jer su njihova polja pljenjena od boljševika". (st. 291-I).

u broju 11 iz iste godine u članku pod naslovom "Hrvatski dobrovoljci u borbi protiv boljševizma" kaže se slijedeće:

"Naši dobrovoljci protiv boljševizma već su stupili u borbu sa boljševicima. zakletvu su položili Poglavniku i Hitleru i bore se u Ukrajini, gdje će ako Bog da proslaviti hrvatsko ime i oružje." (st. 346-I.), a u drugom članku u istom broju pod naslovom "Rusija pred slomom" stoji:

"Glavne ruske vojske su uništene. Nema više zajedničke veze ni zapovjedi. Petrovgrad i Moskva nalaze se pred neizbježivim padom. U Moskvi je proglašeno opsadno stanje, Staljin sa vladom pobjegao je iz Moskve u Kujbišev, 880 km. daleko na istok, i Englezi to smatraju za veliki uspjeh Rusa - valjda misle na uspjeh Rusa u bježanju. Rusi su do sada izgubili 2/3 svoje ratne industrije. Slom je neizbježiv". (st. 347-I).

u broju 9 od mjeseca septembra 1942 godine list donosi slijedeće:

"O značenju boljevičkog gospodstva nad Evropom mogu nas potanko izvijestiti baltijski narodi, Besarabejci i Finci, koji su boljevičko gospodstvo osjetili na vlastitoj

koži. Ali su osobito oni milijoni vojnika koji se danas bore u Sovjetskoj Rusiji protiv boljševizma svjedoci neizrecive bijede, koja vlada u t.zv. "Sovjetskom raju". Dovoljno je da uočimo da je samo u Letonskoj zemlji od kojih 2 milijona ljudi za vrijeme jedne godine sovjetskog gospodstva poubijano oko 40 hiljada ljudi, a da i ne spominjemo kulturno i prirodno pustošenje što su prouzročili boljševici". (st. 206-II).

u broju 2 iz 1943 god. na strani 30-oj kaže se na jednom mjestu:

"Komunizam sliči pošasti, čiji su bakcili ne manje opasni za društvo, nego što su bakcili kolere za tijelo.

u broju 5 1943 god. u članku "Opasnost od boljševizma" kaže se:

"Boljševizam prestavlja najopasniju političku pojavu povijesti čovječanstva, a njegova je opasnost tim veća, jer se u njoj stječe židovska inteligencija sa 200 milijuna proleterskog naroda. Evropa ne može svoj život i svoju bit smatrati osiguranim dok nije slomljen boljševizam kao kontinentalna opasnost" (st. 78-III.)

u istom broju u članku pod naslovom "Boljševička zvjerstva ide se još dalje u najprljavijim klevetama pa se ono što su počinile njemačke zvijeri pripisuje sovjetskim ljudima i njihovoj Crvenoj Armiji i kaže se:

"Nedaleko Smolenska u katinskoj šumi nedavno su otkriveni zajednički grobovi 12 hiljada poljskih časnika što su ih boljševici pobili na najgrozniji način, kad su iz zarobili. Cijela svjetska javnost jako je uzbuđena nad ovim zločinstvom boljševika".

2) U "SAVREMENIM PITANJIMA"

izdane su dvije knjige i to jedna pod naslovom "Filozofija komunizma" a druga "Komunizam i vjera" koje je napisao ustaški zločinac Fra Vendelin Vasilj, a koje je optuženi Čule u svojstvu biskupa cenzurirao i dao odobrenje za njihovo štampanje, te u kojim se, a naročito u knjizi "Komunizam i vjera" pod firmom filozofsko vjerske rasprave napada Sovjetski Savez i njegovo političko ekonomsko i društveno uređenje, iznose najprljavije laži i klevete o velikim učiteljima socijalizma Marksu, Engelsu, Lenjinu i Staljinu, socijalističko uređenje Sovjetskog Saveza prikazuje kao najveća opasnost koja prijeti ljudskom društvu, ljudskoj kulturi i civilizaciji, iznose neistine o progonu crkve i vjernika u Sovjetskom Savezu, a sve to u cilju da se pod parolom "vjera je u opasnosti" mobilišu kršćanske mase za borbu protiv zemlje socijalizma ujedno napada na NOP klevetaju partizani, koji se nazivaju "komunističkom bandom" da ubijaju nevino stanovništvo i svećenstvo, pale crkve, pljačkaju i t. d.

Tako se u predgovoru knjige "Komunizam i vjera" na prvoj strani kaže: "Komunizam u svim svojim pojavama bez sumnje je prva, najveća i najopćenitija opasnost, jer on ugrožava sve. Komunizam hoće da osvoji sve, da se uvuče svagdje, otvoreno ili potajno. On ruši dostojanstvo čovjeka, svetost obitelji, red i sigurnost društvene zajednice - i dalje: "Komunizam je velika opasnost koja prijeti ljudskom društvu, kršćanskoj i opštoj ljudskoj kulturi i civilizaciji. Komunističko bezboštvo, koje hoće da osvoji cijeli svijet, žalosna je stvarnost našeg vremena".

Na strani 10-oj kaže se slijedeće: "Komunizam otvoreno tvrdi da je čovjek obična životinja i nije ni čudo da s ljudima postupa kao sa životinjama. Zato je njima jednako biti pošten, dobar i zao, vjeran i nevjeran, oni do ljudske osobe, do ljudskog dostojanstva i slobode ništa ne drže. Komunisti ne drže ništa do ljudskih života, nego treba li jedno poduzeće izvesti uz milijone ljudskih žrtava, oni će ih hladnokrvno žrtvovati".

Na strani 121 gdje se piše o "komunističkoj djelatnosti u Hrvatskoj" kaže se "I u istinu, ovih lukavih uputa komunisti se strogo drže po svim zemljama, pa i u našoj domovini Hrvatskoj. Bilo je mnogo slučajeva da su komunisti uništili i palili crkvene stvari, zgrade i osobe... kada bi dobili u ruke apsolutnu vlast, oni bi sami uništili te crkve i pobili svećenike, kao što su to učinili u svim zemljama, gdje su se dočepali potpune vlasti.

Na strani 127-oj stoji slijedeće: "Komunizam ima najstrašniju inkviziciju koja je radi samog osumnjičenja, bez dokaza krivnje usmrtila milijone nevinih ljudi".

Na strani 157, gdje se piše o progonu crkve, vjere i vjernika veli se: "Oni su pobili ili u progonstvo otjerali tisuće svećenika i biskupa i milijone vjernika pod izlikom da su radili protiv revolucije. Ova izlika vrijedila je za neke pojedince, ali nije za ogroman broj mučenika, pobijenih i protjeranih jedino radi njihove vjere".

Pri kraju knjige pisac se ponovo vraća i obara protiv naprednih misli i rada komunista u Hrvatskoj, pa veli: "Neprijatelji hrvatskog naroda pokušavali su na razne načine u Hrvatskoj proširiti komunistički otrov" a onda dalje: "Da ubiju vjerski i moralni osjećaj u našem narodu komunistički agenti živili su vrlo nemoralnim i sablažnjivim životom. Pozvali su siromašni narod na razvratan i nemoralan život i taj nemoral skupo su plaćali i opravdavali kao prirodnu potrebu".

Na samom kraju knjige kaže se: "Kad su Hrvati ostvarili svoju tisućgodišnju želju, osnutak Nezavisne Države Hrvatske, komunistička klika digla se je sa svih strana da svim sredstvima uništi našu nezavisnost. Komunističke bande iz Srbije i Crne Gore prebacile su se u Hrvatsku, dok još nije ibla osigurana naša granica na Drini. Njima su se pridružili domaći komunisti-odmetnici pa su počinili na hrvatskom narodu, njegovim kulturnim i vjerskim ustanovama nečuvene zločine. Kuda su god komunisti prošli, prošao je vihor uništavanja, paleža, pljačke i ubistva".

2) u cilju da se putem nasilja obori postojeće državno uređenje FNRJ i ugrozi njena spoljna sigurnost, septembra mjeseca 1945 godine na biskupskoj konferenciji u Zagrebu u svom referatu lažno i tendenciozno prestavio rad organa narodne vlasti kao i događaje poslije oslobođenja naše zemlje, tako da ovaj referat od prve do posljednje rečenice prestavlja ustaški penlet put izmišljotina i laži, svjesno spremljenih za raspirivanje vjerske i nacionalne mržnje kao i zaato da bi se u referatu sadržane izmišljotine i laži i klevete nabacile na našu narodnu vlast i istu prikazalo kao progonitelja nevinih svećenika i crkve, koju je namjeru optuženi Čule i ostvario kroz pastirsko pismo koje je na pomenutoj konferenciji doneseno, izdano i od optuženog supotpisano, te upućeno međunarodnoj javnosti i pročitano svim katolicima u FNRJ preko područnog svećenstva, a koje između ostalog sadrži i slijedeće: "Osim toga nalazi se još nekoliko svećenika po zatvorima. Tu su neki i strahovito mučeni. Za jednog se sumnja da li će uopšte moći preboljeti posljedice torture. Jedan je svećenik

- franjevac osuđen na prisilni rad u Zenici, dok su druga dvojica otsutni također osuđeni "in contumati-am" na višegodišnji prisilni rad, a osuđeni su zato, da se može na temelju te osude oduzeti fratrima njihova tiskara u Mostaru - i dalje: "Uz svećenike ubijeno je još mnogo i vjernika u mostarskoj biskupiji. Nema katoličkog sela koje nije dalo izvjestan broj žrtava. Po dolasku u svako selo OZN-a je dala pobiti po nekoliko ljudi da drugima zada strah. U Mostaru svi su zatvoreni odmah bili pušteni. Zatvorenici su bili uglavnom Hrvati-katolici. Iz zatvora i logora odvađani su po noći čitavi kamioni puni katolika i ubijeni bez ikakve sudske presude, tako da broj pobijenih katolika sa teritorija ove biskupije u godini 1945 ide u više hiljada. Katolička sela oko Mostara i Širokog Brijega strašno su opljačkana. Mnogim seljacima uzeli su i posljednju kravu ili ovcu, čak i kokoš. Tako je nastala po hercegovačkim selima pjesma: "Druže Tito, lijepo ti je ime, ostavi nam od ovaca sime" (sjeme). Nadalje se u pomenutom pismu kaže: "Prehrambeno stanje pučanstva je vrlo teško. Ljetine ništa nema, jer 4 mjeseca nije bilo kiše. Izbjeglice iz Istočne Hercegoivne (kotar Stolac) moraju se vraćati natrag u staru postojbinu, ali im je tamo sve porušeno, pa kako ništa nemaju, hrane se korijenjem. Nešto hrane dobivaju od UNR-e ali tek nakon što se podmire Muslimani i pravoslavni. Ni jedna vjera nije tako šikanirana kao katolička. Jedan ugledan partizan-musliman rekao je pred jednom uglednom katoličkom gospođom: "Novi poredak znači smrt katolicizmu". Pa u tom smislu se i poduzima. Radi se o fizičkom istrebljenju katolika. Radi toga ne ubijaju se ni pravoslavni popovi ni muslimanske hodže, nego samo katolički svećenici. Radi toga četnici se puštaju ili blago sude a katolici neštedimice ubijaju i po sudu i bez suda. Katolici su raja, koja mora muslimanima kulučiti kao u doba osmanlijskog feudalizma. U selu Crnićima kod Stoca, katolici su se vratili na opustjela ognjišta, dok su Muslimani tu ostali posve pošteđeni. I ovi siromašni katolici-povratnici morali su 404 nadnice uraditi u ime nikakve javne službe, ali su udarili 400 nadnica na muslimanskim poljima, a na katoličkim samo 4. Kad katoličke žene se sela nose u grad jaja ili mlijeko na prodaju, dočekuju ih Muslimanke i traže sa prijetnjama da njima robu ustupe pod uslovima što ih one (muslimanke) postavljaju".

3) boreći se protiv postojećeg državnog uređenja FNRJ koristio i upotrebljavao se naročitom vještinom metode borbe formulisane u njegovom dopisu od jula mjeseca 1944 godine župskom uredu u Gracu, a izražene slijedećim riječima: "Od sunca je jasnije da je komunistička akcija nama najopasnija i u pogledu vjerskom kao i nacionalnom. Treba da radimo protiv njih. Ali, najopreznije i mudro. Direktni napadaj sa oltara danas ne treba savjetovati, jer takav napad neće mnogo koristiti, a može donijeti opasnost za život svećenika. Najbolji je napad usađivati principe protivne komunizmu: ljubav prema vjeri, svetost porodičnog života, ljubav prema domovini itd. Zatim komunističkoj agitaciji treba suprostaviti protivnu agitaciju dobrih ljudi, uglednih i bogatih. Ali opet oprezno i mudro".

u svom govoru na staru 1945 god. koja je donijela pobjedu nad fašizmom i oslobodila čovječanstvo robovanja, a u našoj zemlji uz nadčovječanski napor naših naroda kroz slavni period NOB-e sa parolom bratstva i jedinstva prekinula se bratoubilačkim klanjem i ubijanjem, istakao pored ostalog da "nam je (ova godina) puno zla učinila, jer su u njoj, kao posljednjoj godini, razbuktane stsrasti i demon uništavanja postigli svoj vrhunac"

sve ovo da bi omeo sređivanje prilika i privrednu obnovu naše zemlje, te izazvao kolektivno uznemirenje, idući time u stvari za nasilnim obaranjem postojećeg državnog uređenja kao krajnje postavljenim ciljem.

4) zajedno sa optuženim: Barbarić Mladenom i Nuić Matom, kao svojim područnim svećenicima, a u povezanosti sa rukovodiocima oružane ustaško-križarske odmetničke bande svoga područja, zadnjih ostataka ustaških zločinaca i koljača, Božom Mandićem, Nikom Vladićem, Nikolom Lazićem, Djurom Marićem, Lovrom Bošnjakom i Markom Lončarom, preko odmetničkih kurira Slavice Bošnjak, Anđe Marić, Janje Petrić i Kate Krešić, sistematski sprovodio kod odmetnika plan održavanja nade o skoroj promjeni poretka FNRJ, podižući time zločinački moral ove bande u vršenju krivičnih djela protiv života, imovine i slobode mirnih građana uslijed čega je od strane iste sa crkvenog područja optuženog Čule, od oslobođenja do marta mjeseca ove godine, na grozan način ubijeno 53 lica hrvatske narodnosti, samo zato što su ova lica radili u Fronti, radnim brigadama, na Omladinskoj pruzi, u narodnim odborima i što su služila u J. A i narodnoj miliciji a da bi prikrio ovu svoju zločinačku djelatnost pred narodnim vlastima, svojom naredbom od 4 marta 1945 godine zabranio podređenom svećenstvu svoje biskupije svaku ilegalnost pod prijetnjom kazne suspenzije "ad divinis", dok je istovremeno, svojom povezanošću sa bandom radom i izjavama, zločinački djelovao ne samo na oružanu odmetničku bandu svoga područja, nego i uticao na ostalo katoličko svećenstvo i preostale protunarodne elemente da je podržavaju vrćeni na taj način propagandu među njima, organizirajući ih i gurajući ih na vršenje terorističko-diverzantskih akcija, te je tako:

a) u drugoj polovici mjeseca septembra 1945 godine primio, od Kate Krešić u svojoj kancelariji pismo od ustaškog zločinca koji se nalazio u odmetnicima, Nike Vladića, za koga je Kata toga istog dana tražila materijalnu pomoć i od franjevaca, pocjepavši pred Katom po pročitanju primljeno pismo i odgovorivši joj na njen upit da ranije poslato pismo od odmetnika Vladića nije primio.

b) tačno neustanovljenog dana oktobra mjeseca 1945 god. primio u hodniku svoga biskupskog stana od odmetnice Janje Petrić pismo zloglasnog ustaško-križarskog ubice i koljača Bože Mandića, koje je bilo u žutoj koverti i na njega adresirano, uručivši tom prilikom donosiocu pisma, Janji Petrić, pismo za Božu Mandića u svijetlo-plavoj koverti, adresirano na istog, te tom prilikom, predao Janji za zločinca Mandića i dva mala molitvenika, rekavši joj pri polasku da pozdravi odmetnika, da im rekne da se ne pokolebaju, da se dobro bore protiv komunista, jer da će ova vlast brzo propasti, a on da će se moliti bogu i davati misu za njih.

c) preko optužene Slavice Bošnjak, odmetničkog kurira, povezane sa njegovim tajnikom, optuženim Don Matom Nuićem preko ugovorenih znakova (dva štambilja na unutrašnjoj strani džepnih poklopaca udarenih od strane zločinca Bože Mandića) bio od konca 1945 godine do avgusta 1946 godine u stalnom kontaktu sa rukovodiocem križarsko-odmetničke bande, Božom Mandićem, od koga je u tom međuvremenu preko naprijed pomenute veze primio 6 pisama, davajući i odgovore na ista preko svog tajnika optuženog Don Mate Nuića, u kojim je pored ostalog naglašavao da omladini ne treba dozvoliti učestvovanje na dobrovoljnim radovima, da im treba spriječavati druženje sa komunistima, a u kom je cilju i upozorio Mandića da omladinu oko sebe okuplja, te poručivao odmetnicima da će do oktobra mjeseca

1945 godine stići u našu zemlju Englezi i Amerikanci i da će nas "osloboditi" a pored pisama dostavljao odmetnicima i letke u formi pisma hrabreći ih u istim da se dobro bore i drže, jer će uskoro dočekati ono što žele.

d) s jeseni 1945 g. primio pismo od ustaškog satnika i odmetnika Bože Mandića preko odmetničkog kurira Anđe Marić, koja je to pismo predala za njega optuženom Don Mati Nuiću uz pomoć optužene Danice Bartulić, primivši istog dana od Nuića pismo i jedan mali paket za odmetnika Mandića.

e) desetog avgusta 1946 godine na traženje Jelke Brkan dao istoj 200 Din. radi prebacivanja njezinog bolesnog brata, koji je dezertiravši iz J. A. pobjegao odmetnicima derventskog sreza, a kojim je novcem Jelkica uz pomoć svoje majke uspjela da prebaci brata odmetnika od Dervente do kuće,

f) s jeseni 1946 godine u zgradi biskupije primio ranjenog odmetnika Neđu Markotića i izdao naređenje optuženoj Feliksi Kravcar da se za Markotića spremi soba radi prenoćenja, što je ova i učinila, a sutra dan doručkovao s njim u svojoj blagovaoni.

NAPRIJED NAVEDENIM RADNJAMA OPTUŽENI ČULE
POČINIO JE SLIJEDEĆA KRIVIČNA DJELA:

radnjama pod tač. 1) od a) - h) djelo stupanja u političku saradnju sa neprijateljem za vrijeme rata i neprijateljske okupacije, normirano u čl. 5. tač. 6. ZKND.

radnjom pod tačkom 1 i) djelo koje ide za tim da se putem nasilja ugroze i obore osnovne demokratske, političke, nacionalne i ekonomske tekovine oslobodilačkog rata, federativno uređenje države, ravnopravnost i bratstvo jugoslavenskih naroda i narodna vlast, normirano u čl. 2 ZKND.

radnjom pod tačkom 1 j) djelo stupanja u političku saradnju sa neprijateljem za vrijeme rata i neprijateljske okupacije, normirano u č. 3. tač. 6. ZKND.

radnjom pod tačkom 2) djelo koje ide za tim da se putem nasilja obori postojeće državno uređenje FNRJ i da se ugrozi njena spoljna sigurnost, normirano u čl. 2. ZKND.

radnjom pod tač. 3) djelo propagande i agitacije u pravcu nasilnog obaranja postojećeg državnog uređenje, a normirano u čl. 9. ZKND.

radnjom pod tač. 4) djelo pomaganja organizovanja oružane bande u cilju vršenja djela iz čl. 2. ZKND normirano u čl. 3. tač. 7. ZKND.

II. BARBARIĆ MLADEN

što je:

1) pisanjem članaka u katoličkoj štampi na području hercegovačke biskupije, a napose pisanjem u listu "Kršćanska obitelj" kako je iznešeno pod I tač. 1-j) aktivno sarađivao u ovoj štampi veličajući u svojim člancima poglavnika i Nezavisnu Državu Hrvatsku, pozivajući narod da pomogne ustašku državu i nastojeći da vjernike uvjeri, u pogledu Nijemaca i ustaša i da ih aktivno angažuje u borbi protiv NOP-a, pa je tako:

u broju 1 "Kršćanske obitelji" iz 1942 godine u članku pod naslovom "Pomoć" pored ostalog napisao: "Ovo je prvi Božić što ga slavimo u svojoj slobodnoj Hrvatskoj. Ni kod nas u našoj mladoj i sada istom nastaloj državi, ne može biti kao u vrijeme mira. Naša Hrvatska na čelu sa Poglavnikom poduzela je posao da pomogne svima onima, koji pate i koji su u nevoljama. Izvršimo svoju dužnost prema bližnjemu i prema svojoj državi. Pomozimo koliko god možemo".

u broju 4 iz iste godine, odmah iza naslovne strane, na kojoj se nalazi slika Pavelića, u članku pod naslovom "Godina dana Nezavisne Države Hrvatske, optuženi Barbarić, među ostalim, piše: "Godinu dana naše nezavisnosti već je prošlo. Dobili smo svoga poglavnika. Naša mladež odgaja se u ustaškim redovima. Neka dragi Bog poživi našeg poglavnika.

2) bio povezan sa ustaško-križarskom odmetničkom bandom tako da je franjevački provincijalat, pored biskupskog Ordinarijata, postao uporište ove bande i u zajednici sa još nekim svećenicima u franjevačkom samostanu često puta sastajao se i dogovarao sa kuririma vođa bande, te prvi ovakav sastanak imao između 1 i 5 novembra 1945 godine, kada je u primaćoj sobi franjevačkog samostana u prisustvu svećenika primio odmetničkog kurira Katu Krešić, poslatu od odmetnika Nike Vladića, kojom je prilikom Kata u samostanu dobila i iz njega odnijela molitvenike i sanitetski materijal za odmetnike.

nakon 15 dana iza ovog prvog sastanka sastao se još dva puta u franjevačkom samostanu sa odmetničkim kurirom Katom Krešić kojom ga je prilikom Kata kao organizator za prebacivanje ustaških elemenata u šumu, informisala o uspjehu toga svoga rada i pri jednom od ovih sastanaka Kati na njezin upit odgovorio da u slučaju njenog hapšenja po moralci kao krivac nije dužna da samu sebe tereti sugeriravši joj tom prilikom da u slučaju hapšenja ne prizna svoju krivicu,

3) neposredno poslije izbora 1945 sastao se u kancelariji gvardijana Krste Pavlića sa odmetnicima Halilović Marijom i Jurilj Maricom, a koncem oktobra 1945 godine u zbornici franjevačkog samostana sa odmetnicima Janjom Petrić

te što se pri svim ovim sastancima sa raznim odmetničkim kuririma, koji su u samostan dolazili radi materijalne pomoći bandi, a koju su tamo i dobivali, vodio razgovore i disciplini odmetnika, povećanju njihovog broja, naoružanju i borbama protiv Jugoslavenske Armije i što su preko pomenutih kurira slate vijesti odmetničkoj bandi i brzoj promjeni poretka u FNRJ, a to sve u cilju njihovog što većeg zločinačkog aktiviziranja u vršenju krivičnih djela protiv naroda i države

čime je počinio i to:

radnjom pod II tač. 1) djelo stupanja u političku saradnju sa neprijateljem za vrijeme rata i neprijateljske okupacije, normirano u čl. 3. tač. 6. ZKND, a

radnjama pod II t 2) i 3) djela jatakovanja izvršenja pomaganjem naoružane bande, normirana u čl. 3. tač. 14 ZKND

III. ŠILIĆ RUFIN

što se tačno neustanovljenog dana i mjeseca 1945 godine u mostarskoj bolnici sastao sa odmetničkim kurirom Katom Krešić, kojom mu je prilikom Kata pričala o svome radu za križare,

čime je počinio djelo iz čl. 8. ZKND

IV. NUJIĆ MATE

što je:

1) od konca 1945 godine do avgusta 1946 godine, sa znanjem i odobrenjem optuženog Čule, bio povezan sa optuženom Slavicom Bošnjak, upoznavši se sa istom preko ugovorenog znaka - dva štambilja na unutrašnjoj strani džepnog poklopca utisnuti od strane zlikovca Bože Mandića, te što je u tom međuvremenu primao od iste pisma vođe ustaško-križarske bande, Mandića, upućeno optuženom Čuli i to kao njegov tajnik i slao preko nje česte odgovore odmetniku Mandiću, te tako prvo ovakvo pismo primio neustanovljenog dana i mjeseca 1945 g. nakon čega mu je Slavica donijela još oko 6 pisama i primila od njega često po više pisama za odmetničku bandu koje je predavala odmetniku Mandiću, a na kojim je bilo označeno "molim predaj lično u ruke" i konačno što je u tom međusobnom saobraćaju između optužene Slavice, kao kurira između bande i biskupije avgusta mjeseca 1946 godine uručio Slavici jedan blagoslovljeni križić koga je ona lično prišila na kapu zločincu i koljaču Boži Mandiću,

2) neustanovljenog dana i mjeseca 1945 godine primio preko odmetničkog kurira, Anđe Marić, pismo odmetnika, Bože Mandića za optuženog Čulu, kojom je prilikom pomenutoj Anđi uručio jedan paket za Mandića, koga je ona istom i predala preko odmetnika, Jure Marića,

3) pred katolički Božić 1945 godine poslao odmetnicima iz podruma optuženog Čule dvije pletare vina po nekom jataku iz sela Goranaca te što se neustanovljenog dana i mjeseca 1945 godine na terenu svoje župe sastao sa jednim odmetnikom,

čime je počinio djela pomaganja organizovanja oružane bande u cilju vršenja djela iz čl. 2 ZKND, čl. 3 tač. 7. ZKND.

V. BOŠNJAK SLAVICA

što je od 1945 godine do 1947 kao odmetnički kurir bila stalno povezana sa vođama oružane ustaško-odmetničke bande Božom i Lovrom Bošnjakom, Markom Lončarom, Nikom Vladićem, Jozom Vidovićem, Mijom Krešom od Prozora, Vinkom Škrobom, Božom Mandićem, Marijofilom Mandićem, Zlatkom i Benkom Penavićem kao i mnogim drugim, snabdjevajući u tom svojstvu odmetničke bande kroz cijelo to vrijeme odjećom, municijom, obućom, hranom, kao i mnogim drugim potrebštinama, te što je od konca 1945 godine do avgusta 1946 godine kao odmetnički kurir, stalno održavala vezu između optuženog Čule i njegovog tajnika, optuženog Nujića, s jedne strane i ustaško-križarskog zlikovca, Bože Mandića s druge strane, noseći poštu od Mandića do optuženog Čule i vraćajući je u obratnom pravcu.,

čime je počinila djelo jatakovanja normirano u čl. 3. tač. 14 ZKND.

VI. KRESCENIJA NOVAK

što je:

1) kao pretstojnica samostana sv. Franje III. reda u Mostaru, stavljajući samostan

u službu naoružane križarsko-odmetničke bande, 12 jula 1945 godine primila u kuhinju samostana odmetnice Mariju Halilović i Maricu Jurilj, nagovorivši tom prilikom, uz pomoć pomenutih odmetnika, prisutnu Janju Petrić, da kao kršćanka treba da ide u šumu, što je ova pod tim nagovorom sutri dan i učinila i povezala se sa križarsko-odmetničkim bandama, kojim je kasnije poslužila kao njihov najbolji kurir,

2) oktobra mjeseca 1945 godine primila u gostinjskoj sobi samostana odmetnicu, Janju Petrić, koja joj je predala pismo, upućeno joj od poznatog ustaško-križarskog koljača Stipe Sičaje zv. "Grgana" a kojoj je ona istoga dana uručila i odgovor za Sičaju sa jednim paketićem u kome je bilo muških češljeva, sapuna za brijanje i izvjesna količina čokolade i bombona,

3) neposredno iza izvršenog djela pod 2), predala odmetnici, Janji Petrić, preko optužene Melite Galić, paket za odmetnika Stipu Sičaju, u kome je bilo 20 injekcija sa sanitetskim materijalom, a kratko vrijeme poslije toga i po treći put uručila Janji jedno pismo za Sičaju,

čime je počinila djela jatakovanja pomaganjem naoružane bande č. 3. tač. 14 ZKND.

VII. MELITA GALIĆ

što je:

održavajući vezu sa odmetnicima, Marijom Halilović, Maricom Jurilj i Janjom Petrić, od posljednje, preko odmetničkog kurira, Kate Krešić primila u bolnici pismo, u kome joj odmetnica Janja traži materijalnu pomoć za odmetnike, a oktobra mjeseca 1945 godine po naređenju optužene Kresencije Novak predala jedan paketić odmetnici Janji Petrić za ustaško-križarskog zlikovca Stipu Sičaju, u kome je bilo, oko 20 injekcija i nešto sanitetskog materijala,

čime je počinila djelo jatakovanja iz čl. 3. tač. 14 ZKND.

VIII. BARTULIĆ DANICA

što je, kao služavka optuženog Čule, bila povezana sa križarsko-odmetničkom bandom i kao takva neustanovljenog dana oktobra mjeseca 1945 godine primila od odmetničkog kurira, Anđe Mandić pismo od odmetnika Jure Faletara, i ovome istoga dana preko Anđe poslala terluke, nešto koverata i papira i izvjesnu količinu municije i sanitetskog materijala,

čime je počinila djelo jatakovanja iz čl. 3. tač. 14 ZKND.

IX. KRAVCAR FELIKSA

što je:

s jeseni 1946. g. po naređenju optuženog Čule, spremila u zgradi biskupije prenoćište za odmetnike, Nedu Markotića, i tom prilikom zavila mu ranu, uručila molitvenik poklonjen po optuženom Čuli i dala mu šolju mlijeka, a sutra dan po ovom spremila doručak za Markotića, kojim se isti potkrijepio zajedno sa optuženim Čulom,

čime je počinila djelo jatakovanja iz č. 3. tač. 14 ZKND.

TE SE ZBOG TOGA OSUĐUJU I TO:

I. Optuženi ČULE DR. PETAR na osnovu čl. 4 stav 2 ZKND na kaznu lišenja slobode sa prinudnim radom u trajanju od 11 god. i 6 mjeseci u koju mu se kaznu uračunava izdržani pritvor od 22 aprila 1948 godine, te na kaznu gubitka građanskih prava iz čl. 37 tač. a) do d) Krivičnog zakonika u trajanju od 3(tri) godine.

II. optuženi BARBARIĆ MLADEN na osnovu čl. 4. stav 2 ZKND na kaznu lišenja slobode sa prinudnim radom u trajanju od 3(tri) godine, u koju mu se kaznu uračunava izdržani pritvor od 22 aprila 1948 godine, te na kaznu gubitka građanskih prava iz čl. 37 tač. a) do d) Kr. z. u trajanju od 1(jedne) godine.

III. ŠILIĆ RUFIN na osnovu čl. 8. stav 1 ZKND primjenom čl. 62 Kr. z. na kaznu popravnog rada u trajanju od 9(devet) mjeseci, u koju mu se kaznu uračunava izdržani pritvor od 21 aprila 1948 god. Po čl. 65 stav 2 Kr. z. osuđenom Šiliću jedan dan izdržanog pritvora uračunava se za tri dana popravnog rada, tako da se izrečena kazna ima smatrati izdržanom.

IV. optuženi NUJIĆ MATE na osnovu čl. 4 stav 1 ZKND na kaznu lišenja slobode sa prinudnim radom u trajanju od 8(osam) godina, u koju mu se kaznu uračunava izdržani pritvor od 28 aprila 1948 godine, te na kaznu gubitka građanskih prava iz čl. 37 Kr. z. od a) do d) u trajanju od 3(tri) godine.

V. optužena BOŠNJAK SLAVICA na osnovu čl. 4. stav 4 ZKND primjenom čl. 62 i 68 K. z. na kaznu lišenja slobode u trajanju od 1(jedne) godine i 6(šest) mjeseci, u koju joj se kaznu uračunava izdržani pritvor od 21 februara 1948 godine čije se izvršenje odlaže za vrijeme od 3 godine.

VI. Optužena NOVAK KRESENCIJA na osnovu čl. 4. stv. 4 ZKND na kaznu lišenja slobode sa prinudnim radom u trajanju od 3(tri) godine, u koju joj se kaznu uračunava izdržani pritvor od 24 aprila 1948 godine.

VII. optužena GALIĆ MELITA na osnovu čl. 4. stav 4 ZKND na kaznu lišenja slobode sa prinudnim radom u trajanju od 1(jedne) godine, u k oju joj se kaznu uračunava izdržani pritvor od 23 marta 1948 godine.

VIII. optužena BARTULIĆ DANICA na osnovu čl. 4. stv. 4 ZKND primjenom č. 62 Kr. z. na kaznu lišenja slobode sa prinudnim radom u trajanju od 8(osam) mjeseci, u koju joj se kaznu uračunava izdržani pritvor od 22 aprila 1948 godine.

IX. optužena KRAVCAR FELIKSA na osnovu čl. 4. st. 4. ZKND primjenom čl. 62 K. z. na kaznu lišenja slobode sa prinudnim radodm u trajanju od 6(šest) mjeseci, u koju joj se kaznu uračunava izdržani pritvor od 10 maja 1948 godine.

Svi optuženi dužni su naknaditi troškove krivičnog postupka i izvršenja kazne, koji se za optužene Šilića, Bošnjak Slavicu, Novak Kresenciju, Galić Melitu, Bartulić Danicu i Kravcar Feliksu, proglašuju nenaplativim.

Ustanovljuje se paušalni iznos i to za optužene Čulu Petra, Barbarić Mladena i Nujića Matu od po 1.000 Din., a za ostale optužene od po 500 Din, s tim da se optuženi Šilić Rufin, Bošnjak Slavica, Novak Kresencija, Galić Melita, Bartulić Danica i Krvavac Feliksa oslobođavaju od plaćanja ovog iznosa.

Nasuprot tome

osuđeni ČULE DR. PETAR

OSLOBAĐA SE OD OPTUŽBE

da bi:

U svojoj drugoj propovjedi, održanoj na svetkovinu i spomen sv. Ignacija Lojole, diferencirajući ljudsko društvo na dva tabora - Kristov i "Belijalov" - i svrstavajući u ovaj drugi pristalice NOP-a, optuženi Čule otvoreno poziva protivnike Narodno oslobodilačkog pokreta na barikade sa riječima: "Danas je ljudsko društvo oštro podijeljeno u dva suprotna tabora. U tabor Kristov i tabor Belijalov. I između ta dva tabora vodi se danas na cijeloj kuhli zemaljskoj žestoka borba. I svi u toj borbi moraju sudjelovati. Moraju se odlučiti. I ništa ne bi bilo pogibeljnije, nego kad bi neko mislio, da se može iz te borbe izvući. U zadnje doba prigodom ovog velikog rata mnogo se pisalo o t. zv. "ničijoj zemlji". To je zemlja koja leži između dviju utvrđenih protivničkih linija. Nigdje nije pogibeljnije boraviti za vrijeme bitke nego na toj zemlji, jer si izložen kuglama i s jedne i s druge strane a nemaš zaklona gdje da se skriješ. Eto to ti je otprilike položaj onih mlakonja, koji misle, da se u ovoj duhovnoj borbi mogu držati po strani, da mogu biti ni tamo ni ovamo. Oni su sigurno izgubljeni. Zato ne, među barikade, nego na barikade i to na Kristove barikade, jer samo je tu naše mjesto, pa se junački borimo za dobru u srećnu stvar,

čime bi počinio krivično djelo neprijateljske propagande iz č. 9 ZKND,

a osuđeni ŠILIĆ RUFIN

OSLOBOĐAVA SE OD OPTUŽBE

da bi:

Neustanovljenog dana oktobra mjeseca 1945 godine sastao se u primaćoj sobi franjevačkog samostana u Mostaru sa odmetničkim kurirom Janjom Petric u prisustvu Krste Ravlića vodeći tom prilikom razgovore i šaljući odmetnicima poruke kako je to označeno u tenoru ove optužnice za optuženog Mladena Barbarića pod tačkom 2),

čime bi počinio krivično djelo iz čl. 3. tač. 6. ZKND.

dok se

ODBIJA SE OPTUŽBA

protiv istog osuđenika DA BI:

počinio krivično djelo iz čl. 3. tač. 6 ZKND, počinjeno na taj način saradnjom sa okupatorom za vrijeme rata i neprijateljske okupacije kroz štampu "Kršćanska obitelj", "Filozofija komunizma" i "Komunizam i vjera."

U pogledu oslobađajućeg i odbijajućeg dijela presude troškove krivičnog postupka snosiće državna blagajna.

OBRAZLOŽENJE:

Po već oprobanom planu porobljavanja, u cilju pljačke i kršenja jedinstvenog otpora naših naroda, njemački nacisti, koristeći među ostalim nerješeno nacionalno pitanje i do maksimuma raspirenu vjersku i nacionalnu mržnju, godine 1941 okupirali su našu zemlju, a zatim su je raskomadali, stvorivši pored Nedićeve Sebije i Rupnikove Slovenije i najsramniju marionetsku kvislinšku tvorevinu t.zv. NDH na čelu sa svojim agentom, krvnikom Pavelićem. Ova t. zv. NDH, u stvari samo forma fašističke okupacije, kroz bratoubilački rat, sistem logora i masovnih pokolja, krčila je put njemačkim porobljivačima i njihovim osovinskim saveznicima, talijanskim fašistima, u njihovom imperijalističkom pohodu, uništavajući sve što se njihovim zločinačkim ciljevima stavilo i moglo staviti na put. Na ovom planu porobljavanja, razdrobljavanja i uništavanja naših naroda naročita uloga bila je namijenjena ustašama i njihovom "pokretu". Međutim, nemajući nikoga uza se, ustaše su ovu svoju ulogu mogli odigrati samo uz pomoć izdajnika Mačeka i Stepinca i to Mačeka, jer je on odmah pri stvaranju t. zv. NDH pozvao pristaše HSS-a na rukovodećim mjestima u upravnom aparatu da "iskreno sarađuju sa novom vlasti", a Stepinca, jer je najprije svojom okružnicom od 28 aprila 1941 godine uputio poziv katoličkom kleru u istom smislu t.j. za saradnju sa ustaškim i njemačkim gospodarima, a onda sazvao i biskupsku konferenciju, na kojoj su katolički biskupi zauzeli stav ove saradnje - stavivši tako u službu ustaša i okupatora sav autoritet katoličke crkve na teritoriji tzv. NDH.

Tako odpočinje ustaška strahovlada u tzv. NDH, ubijanje, odvođenje i koncetracione logore Srba i svih antifašista, prisilno prevođenje u katolicizam Srba i svi ostali zločini, u kojim učestvuje i masa katoličkih svećenika, naročito u Hercegovini, koja je obilovala svećenicima ustašama, kao što su na pr. bili: Don Tomas Ilija, Fra Zovko Jozo, Fra Zovko Marko, Dragičević Fra Berto, Fra Ivanković Nikola i drugi.

U ove sudbonosne dane za našu zemlju i narode, optuženi Čule zatekao se na dužnosti glavnog konzulata ostarjelog i oboljelog mostarsko-duvanjsko trebinjskog biskupa, Alojzija Mišića. Prema iskazima, što ih je optuženi Čule dao u pripremnom postupku i na glavnom pretresu, proizlazi, da je on odmah kod stvaranja NDH, još dok se nalazio na položaju konzulatora, pošao putem izdaje i saradnje sa ustašama i porobljivačima naših naroda.

I ako je naime optuženi Čule prema vlastitom priznanju znao da je njemačko-talijanski imperijalizam imao za cilj da porobi i raskomada našu zemlju, da je NDH bila kvislinška država i kreacija njemačkog fašizma, ipak je on na nju gledao sa simpatijama, ipak ju je pozdravio i imao prema njoj pozitivan stav, a time je logično pozdravio i okupaciju. Znati, naime za ciljeve okupatora pri stvaranju jedne kvislinške tvorevine, kakva je po Čulinom priznanju bila tzv. NDH i pozdravljati ovu tvorevinu, a ne pozdravljati stvarno što stoji iza nje t. j. okupaciju logički je nemoguće. Stoga je sasvim razumljivo da optuženi Čule, na primjedbu suda da je pozdravljajući tzv. NDH pozdravio okupaciju, ništa ne odgovara i da se u svojoj odbrani nastoji izvući iz ovog začaranog kruga, pravdajući svoj stav prema izdajničkoj fašističkoj tvorevini NDH nekim sentimentalnim razlozima, da je kod ovoga tobože bio impresioniran

"hrvatstvom" intresima hrvatskog naroda i t. d., ali je sasvim razumljivo i to da hrvatstvo i interesi hrvatskog naroda ne mogu nikako ići pod ruku sa fašističkom, čija je tvorevina i čijim je postojanjem bila uslovljena i sama NDH; a koja je neminovno išla za tim da se zabije glogov kolac i srpstvu i hrvatstvu i slovenstvu i svim našim narodima i njihovim interesima. To je opt. Čule vrlo dobro znao, pa je za to i izjavio pred sudom da hrvatski narod nije mogao pozdraviti onakvu tvorevinu kakva je bila NDH. Međutim, pošto je on ovu i ovakvu tvorevinu ipak pozdravio, znači da je kod toga išao u raskorak sa hrvatskim narodom i da njegovo pravdanje svoga stava prema NDH sa hrvatstvom i interesima hrvatskog naroda, nije ništa drugo, nego pokušaj kamufliranja njegovog izdajničkog stava i opredjeljenja u najsudbonosnijim časovima naših naroda.

Ovaj izdajnički lik opt. Čule već iz prvih dana okupacije i stvaranja tzv. NDH treba imati u vidu da bi se pravilno shvatili i ocijenili njegovo ponašanje i djelatnost kako za vrijeme okupacije tako i nakon oslobođenja naše zemlje, jer ovaj njegov lik osvjetljuje sve njegove postupke kroz pomenuto vrijeme i daje im naročiti značaj, kao što opet ovi postupci osvjetljavaju lik opt. Čule dat na osnovu njegovih vlastitih iskaza i priznanja i daju ovom optuženom još izrazitiji lik izdajnika.

Ustaše su, pored ostalog, i na području Ordinarijata Mostar izvršili mnogobrojne zločine. Optuženi Čule znao je za ove zločine i kako i sam priznaje, gledao je na njih s grozom. Međutim, te zločine on nije nigdje javno osudio i ako su mnogi od njih izvršeni uz akativno učešće podređenih mu sveštenika, jer tobože "nije imao prilike da protiv toga javno istupi". Ovakvo ponašanje opt. Čule prirodna je posljedica njegovog izdajničkog stava koji je on zauzeo odmah kod okupacije zemlje i koji je dosljedno zadržao kroz svo vrijeme njegove zločinačke djelatnosti.

Isto ovo vrijedi i za sva djela što ih javni tužioc stavlja u grijeh opt. Čuli, za koga je ovaj sud, na osnovu njegovog djelomičnog priznanja, iskaza preslušanih svjedoka i suoptuženih te originalnih dokumenata, stekao uvjerenje da ih je on zaista počinio i da je za njih i krivično odgovoran.

Što se pak tiče pojedinačno ovih djela valja istaći slijedeće:

Za djela, koja se odnose na period okupacije, opt. Čule subjektivno se ne osjeća krivim, nego priznaje da ih je objektivno izvršio, jer smatra da ova djela ne prestavljaju političku saradnju sa ustašama i sa okupatorom. Međutim, sud prima u cijelosti dokazanom krivnju opt. Čule za ova djela na osnovu njegovog djelomičnog priznanja, originalnih dokumenata koji se nalaze u spisu, u koje je uzet uvid u toku pretresa, te iskaze suoptuženih, Barbarića Mladena, Šilića Rufina, Sivrića Zlatka i iskaza svjedoka Bakule fra Petra.

Tako je opt. Čule priznao izvršenje djela pod 1a) dispozitiva, koje je inače utvrđeno originalnim dokumentom o zaključcima Ordinarijata, koje je ovaj donio na svome sastanku od 9 aprila 1942 godine, a u kojima među ostalim stoji, da će Ordinarijat, zajedno sa cjelokupnim podtučnim svećenstvom, raditi na očuvanju autoriteta ustaških zakona i njihovog poštivanja od strane vjernika biskupije i da će svim silama pobijati komunizam za koga se veli da je "najveći neprijatelj svakog društvenog poretka".

Sud nalazi da je optuženi Čule djelom pod tač. 1h) naime svojim vezama sa

Pavelićem i upućivanjem okružnice područnim svećenicima radi pripremanja proslave godišnjice obnove tzv. NDH, davao moralnu podršku i potstrek zločinačkom djelovanju ustaša, i da to djelo nesumnjivo prestavlja političku saradnju sa neprijateljem. Ovo djelo dokazano je priznanjem optuženog Čule i okružnicom od 2 aprila 1942 godine.

Djelo pod tač. 1c) sud prima dokazanim na osnovu priznanja optuženog Čule i članka, koji je nakon njegove konsekracije izišao u "Katoličkom tjedniku", a u kome su nabrojeni "visoki gosti: koji su također dotičnoj svečanosti prisustvovali, te iznešeno šta se sve tom prilikom radilo i napokon oštampan govor, koji je na toj svečanosti optuženi Čule održao, a u kome je, među ostalim, rekao: "Sarađujem na djelu NDH, koju je stvorio poglavnik". Isto tako priznanjem optuženog Čule dokazano je da je on ustupio svoje prostorije ustaškom ministru unutrašnjim poslova, Artukovića, radi održavanja banketa sa talijanskim generalima, na kome je i sam učestvovao.

Na pretresu je utvrđeno da je optuženi ČULE u mjesecu aprilu 1942 godine stavio ustaškom ministarstvu pravosuđa i bogoštovlja prijedlog za odlikovanje nekih svećenika, zbog njihovog ustaškog rada. Na osnovu toga prijedloga ti svećenici su bili i odlikovani istovremeno kada i optuženi ČULE, koji je dobio ustaški "velered za zaslugu". Ovo djelo je dokazano originalnim dokumentom, naime prijedlogom za ova odlikovanja. Sud nalazi da je ovim odlikovanjem odato priznanje optuženom ČULI za njegov ustaški rad, i da se je on, primanjem ovog odlikovanja, saglasio sa ustaškom politikom te ujedno da je time, kao visoki crkveni funkcioner, dao potstrek i primjer ne samo područnom svećenstvu nego i svojoj pastvi, za rad u ustaškom duhu.

Dopisom od 4-XII-1942 godine koji je optuženi Čule uputio oružničkom zapovjedništvu, a koji se u originalu nalazi u spisu, utvrđeno je djelo pod tačkom 1e).

Optuženi Čule nije porekao da je u 1944 godini uputio dopis zapovjedništvu VI domobranske divizije u Mostaru, u kome predlaže postavljanje vojnih svećenika u toj oružanoj formaciji, a to je utvrđeno i predmetnim dopisom koji se nalazi u spisu, čime je utvrđeno i postojanje djela od 1f).

Djelo saradnje sa talijanskim okupatorom pod 1g) optuženi Čule priznao je u objektivnom pravcu, a isto je utvrđeno i pismom koje je on na 28-IX-1942 godine uputio talijanskom generalu, Santovitu. Njegovu odbranu, da je sarađivao sa talijanskim okupatorima radi spašavanja izbjeglica iz istočne Hercegovine sud nije mogao primiti kao osnovanu, obzirom na način i karakter te saradnje, kao i na utvrđenu činjenicu, da je optuženi Čule za čitavo vrijeme rata sarađivao sa okupatorima, te da je i nakon oslobođenja, kada je otpao razlog kojim se brani, nastavio sa protunarodnim djelovanjem.

Pisanom propovijedi, koja je prezentirana na pretresu utvdreno je postojanje djela pod tač. 1h).

Djelo političke saradnje, izvršeno kroz crkvenu štampu pod 1j) sud smatra dokazanim, djelomičnim priznanjem optuženog Čule iskazima suoptuženih Šilića Rufina, Barbarić Mladena i Sivrića Zlatka, iskazom svjedoka Bakula Petra, te inkriminisanim člancima iz ove štampe, koji su na pretresu pročitani. Optuženi ČULE

priznaje da je do svoga postavljanja za kapitularnog vikara, odnosno biskupa, bio cenzor biskupa Mišića, ali se brani da nije vršio cenzurisanje predmetne štampe. Priznaje da je nakon smrti biskupa Mišića, već po samom svom položaju koji je zauzimao, imao pravo cenzure i da je list "Kršćanska obitelj" bila cenzurisana od strane biskupskog ordinarijata. Ovo djelo, u koliko ga optuženi Čule u pojedinim detaljima ne priznaje, sud smatra dokazanim i u subjektivnom pravcu iskazima navedenih suoptuženika, prema kojim je optuženi Čule ne samo vršio cenzurisanje cjelokupne katoličke štampe, nego se ni jedan primjerak mjesečnika "Kršćanske obitelji" nije mogao oštampati, a ni rasturiti bez njegovog odobrenja. Da je ova štampa djelovala mobilizatorski u ustaškom pravcu među katoličkim masama i da je slabila otpornu snagu naših naroda u borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika, proizlazi iz sadržine inkriminisanih članaka, a to su uostalom potvrdili i naprijed navedeni suoptuženici, naročito Sivrić Zlatko, koji je decidirano izjavio, da je ova štampa djelovala u ustaškom duhu, da se negativno odražavala na katoličke mase i da je bila razlog da su mnogi vjernici pod njenim uticajem radili kako protiv svojih interesa, tako i protiv interesa svoga naroda.

Sud nalazi da se u svim naprijed navedenim radnjama, tj. od 1 a) do h) i u radnji pod 1 j) stječu svi elementi krivičnog djela političke saradnje, normiranog u čl. 3. tač. 6. ZKND.

Priznanjem optuženog Čule i dopisom, koji je on uputio u mjesecu julu 1944 godine nadbiskupu Stepincu, utvrđeno je postojanje djela pod tač. 1 i). Sud nalazi da je optuženi Čule ovom radnjom išao za spašavanje tzv. NDH i ustaških zločinaca, pa makar i uz cijenu novog porobljavanja i nove okupacije naše zemlje, a time je istovremeno direktno ugrozio osnovne demokratske, političke, nacionalne i ekonomske tekovine oslobodilačkog rata, federativno uređenje države, ravnopravnost i bratstvo jugoslovenskih naoda i narodnu vlast, tim više što je u vrijeme stavljanja ovoga prijedloga znao i bio svjestan toga da je pitanje hrvatske države i hrvatskog naroda rješeno istorijskim odlukama AVNOJ-a. U ovakvom djelovanju optuženog Čule sadržana su potrebna obilježja krivičnog djela iz čl. 2. ZKND.

I nakon oslobođenja zemlje, u izmjenjenim uslovima, opt. Čule po liniji svog pečatnog izdajničkog stava i opredjeljenja, nastavlja sa svojim neprijateljskim djelovanjem.

Notorna je činjenica da je katolički episkopat, na čelu sa osuđenim Stepincem, u mjesecu septembru 1945 godine izdao pastirsko pismo, koje je preko svećenstva u crkvama sa propovjedaonica čitano vjernicima. To pismo, u čijem je sastavljanju učestvovao i optuženi Čule a koje je puno laži i kleveta, prestavlja direktan napad na državni poredak i našu narodnu vlast. Optuženi ČULE priznaje da je prisustvovao biskupskoj konferenciji, na kojoj je donešeno ovo pismo, ali se brani da na konferenciji nije održao referat koji mu se inkriminiše. Međutim, priznao je, da je sastavio "promemoriu", koji se dokumenat, među ostalim, nalazi u spisu. Na osnovu ove činjenice kao i iz fakta da se u pastirskom pismu nalaze pojedini stavovi, koji gotovo doslovce odgovaraju sadržini "promemorije", sud prima dokazanim da je optuženi ČULE ovaj referat na konferenciji i održao, što uostalom proizlazi i iz okolnosti, da su u sastavljanju i donošenju pastirskog pisma učestvovali svi biskupi, koj su prisustvovali predmetnoj konferenciji. Kako se u ovoj radnji optuženog ČULE

stječu svi elementi krivičnog djela iz čl. 2. ZKND, to ga je sud za isto i proglasio krivim.

Djelo pod tačkom 3) dispozitiva ove presude sud poprima dokazanim na temelju djelomičnog prizivanja optuženog ČULE i koncepta propovijedi koju je on održao na staru 1945 godinu, koji se nalazi u spisu.

Sud je optuženog Čulu oslobodio za propovjed održanu na svetkovinu sv. Ignacija Lojole, jer u toku postupka nije bilo moguće utvrditi datum kada je ta propovjed održana, a optuženi ČULE tvrdi da ju je održao 1940 godine.

Djelo pod tačkom 4 od a - f optuženi Čule djelimično priznaje. Tako je priznao da mu je odmetnički kurir Kata Krešić u drugoj polovici mjeseca septembra 1945 godine donijela pismo od odmetnika Vladića Nike, a ali se brani time da je držao da pomenuti Vladić nije bio pravi odmetnik, nego da se samo krio od narodne vlasti. Isto tako priznaje da je u zgradi biskupije primio ranjenog odmetnika Nedu Markotića, da mu je dozvolio da u biskupiji prenoći, da je naredio optuženoj Kravcar Feliksi, da mu previje ranu i da je s njim u jutru doručkovao. Znao je, da je Markotić odmetnik, ali je smatrao da se legalizovao. Ostala djela saradnje sa bandom optuženi ČULE poriče. Međutim, njegova odbrana u ovom pogledu oborena je slijedećim dokazima.

Svjedokinja Krešić Kata iskazala je, da je u kritično vrijeme došla optuženom Čuli i predala mu pismo odmetnika Vladića te da ga je tom prilikom jasno i nedvojbeno obavijestila o tome da je Vladić odmetnik, koji se krije u šumu, upitavši ga čak tom prilikom, da li je primio i jedno drugo pismo od Vladića, koje mu je ovaj ranije bio poslao.

Iskazom svjedokinje, Petrić Janje utvrđeno je da je optuženi ČULE preko nje održavao veze sa banditskim vođom, Mandićem Božom. Ta svjedokinja je iskazala, da je ona jednoga dana u mjesecu oktobru 1945 godine donijela optuženom ČULI jedno pismo u žutoj koverti, koje mu je poslao odmetnik Mandić, te da joj je tom prilikom ČULE uručio jedno pismo u svijetlo-plavoj koverti s tim da ga preda odmetniku, Mandiću. Pri rastanku optuženi ČULE joj je rekao, da poruči banditima da se dobro bore protiv komunista, a on da se za njih moli bogu i da drži mise.

Suoptužena BOŠNJAK SLAVICA, iskazala je da je ona u toku 1945 i 1946 godine kao odmetnički kurir stalno održavala između biskupskog Ordinarijata i bande. Ona je redovno, neko 6 puta, donosila u biskupiju pisma od odmetnika iz šume, koja su bila naslovljena na optuženog ČULU i predavali ih optuženom Nujiću, sa kojim je bila povezana preko ugovorenih znakova (2 štambilja na unutrašnjoj strani džepnih poklopaca udarenih od strane zločinca Bože Mandića), od koga je primala pisma za bandu. Ova svjedokinja posljednji put primila je od optuženog Nujića i jedan križić, koji je onda lično prišila Mandiću na kapu. Osim toga, prema iskazu ove svjedokinje, ona je jednom prilikom u džepu Bože Mandića našla jedno pismo u vidu letka upućeno od optuženog ČULe u kome je pored ostalog stajalo da omladini ne treba dozvoliti učestvivanje na dobrovoljnim radovima, da im treba spriječiti druženje s komunstiima, da će do oktobra mjeseca 1945 god. stići u našu zemlju Englezi i Amerikanci, da će nas "osloboditi" itd.

Iskazom svjedokinje Marić Anđe utvrđeno je, da je ona u jesen 1945 godine donijela za optuženog ČULU jedno pismo od vođe bande Mandića, koje je predala

optuženom Nujiću, nakon čega joj je ovaj za Božu Mandića predao jedno pismo i mali paketić. U vezi s ovim suoptužena, Bartulić Danica, iskazala je da je Anđu povezala s optuženim Nujićem i da je vidila kad joj je ovaj predao pismo i paketić za odmetnike.

Prema iskazu svjedokinje, Brkan Jelkice, njoj je optuženi ČULE dao 200 Din. radi prebacivanja njenog brata, koji se je, kao dezerter iz J. A. i odmetnik, krio u šumi oko Dervente.

Iskazima optužene Kravcar Felikse i svjedokinje Anić Janje dokazano je, da je optuženi ČULE primio u biskupiji ranjenog odmetnika Nedu Markotića, da je naredio da mu se spremi postelja, i previje rana te da je s njim slijedećeg jutra zajedno doručkovao.

Pored navedenih dokaza krivica optuženog ČULE za djela pod gornjom tačkom dokazano je i iskazom suoptuženog Barbarića Mladena prema kome je odmetnički kurir Kata Krešić prilikom jednog sastanka njemu rekla da odlazi i kod biskupa ČULE i da će mu i taj put otići.

Obzirom na ovako činjenično stanje sud nije mogao pokloniti vjeru odbrani optuženog ČULE, tim više što su svjedoci i suoptuženici lica odgojena pod njegovim uticajem te što stoga nema ni najmanje razloga da im se ne pokloni puna vjera. To naročito važi za optužene Bartulić Danicu, koja je dugogodišnja služavka biskupije, Kravcar Feliksu, časnu sestru i Anić Janju kuharicu Ordinarijata.

Prema tome sud smatra, da su djela pod tač. 4 dispozitiva ove presude naprijed navedenim dokazima u potpunosti utvrđena.

U istaknutim radnjama sud nalazi sve elemente krivičnog djela iz čl. 3. tač. z. ZKNF, jer iz čitavog kompleksa fakata kao i iz činjenice da je optuženi Čule izvršio ova djela u svojstvu visokog crkvenog funkcionera proizlazi da je on djelovao kao pomagač pri organizovanju oružane bande.

Krivica optuženog BARBARIĆA MLADENA u pogledu svih fakata optužbe dokazana je njegovim priznanjem, te iskazima preslušanih svjedoka Krešić Kate i Petrić Janje. Optuženi Barbarić priznaje da je u "Kršćanskoj obitelji" pisao inkriminisane članke i da ti članci prestavljaju pružanje pomoći ustašama i okupatoru. Isto tako priznaje svoju saradnju sa bandom, samo se ne sjeća svih momenata, ali dozvoljava postojanje inkriminacija u koliko bi ih svjedoci potvrdili.

Pošto su iskazi preslušanih svjedoka Krešić Kate i Petrić Janje nedvojbeno takvi da upućuju na saradnju optuženog Barbarića sa bandom u inkrimisanom obimu to ga je sud za ovu sradnju i proglasio krivim.

Optuženi ŠILIĆ RUFIN u potpunosti priznaje da je izvršio djelo, za koje je proglašen krivim. Pošto je javni tužilac odustao od optužbe u pogledu inkriminacije pod tačkom I-1-j) sud je protiv njega za to djelo odbio optužbu. Pored toga sud je ovog optuženog oslobodio za djelo pod II tač. 1 optužnice zbog pomanjkanja dokaza. Jedini dokaz za ovo djelo bio bi iskaz svjedokinje Petrić Janje. Međutim, pošto je Janja po raznim banditskim zadatcima dolazila u Mostar pet puta i pri tome se povezivala i sastajala sa raznim ljudima, među njima i svećenicima, sud u pogledu obog fakta dozvoljava mogućnost da se je svjedokinja zabunila u ličnosti i da prema tome postoji "eror in persona".

Optuženi NUJIĆ MATE, poriče da je izvršio bilo koje djelo za koje je tužen. Međutim sud nije mogao pokloniti vjeru njegovoj odbrani obzirom na iskaz čitavog niza svjedoka, koji su ubjedljivo i nedvojbeno potvrdili veze i saradnju ovog optuženog sa bandom. Tako je suoptužena Bošnjak Slavica izjavila, da je kao odmetnički kurir šest puta dolazila u biskupiju, svaki puta optuženom NUJIĆU predavala pisma koja su bila adresirana na optuženog ČULU i da je svakom prilikom od optuženog NUJIĆA primala pismene odgovore za banditske vođe. Pored toga, prilikom posljednjeg sastanka sa optuženim Nujićem, ovaj joj je, pored pisma, predao i jedan posvećeni križić, koji je ona lično prišila na kapu odmetniku Mandiću.

Svjedokinja Marić Anđa iskazala je da je ona donijela pismo od odmetnika Mandića, koje je bilo upućeno optuženom ČULI i predala ga optuženom NUJIĆU, nakon čega joj je ovaj, dao jedno pismo i paketić, s tim da ih preda onome ko joj je dao pismo za biskupa. Ovu činjenicu potvrdila je i suoptužena, Bartulić Danica, iskazavši da je bila prisutna kada je Marić Anđa došla i predala pismo optuženom Nujiću i da je vidjela kada joj je ovaj predao pismo i paketić za odmetnike.

Iskazima svjedokinja Gagro Mire i Janjić Ane dokazano je da je optuženi Nujić, oko Božića 1945 godine natočio u biskupskom podrumu dvije pletare vina i poslao ih bandi.

Djelo sastanka sa jednim odmetnikom, koji je uslijedio 1945 godine dokazano je iskazima optuženih Kravcar Felikse i Bartulić Danice.

U radnjama optuženog NUJIĆA MATE, sud nalazi elemente krivičnog djela iz čl. 3. tač. 7. ZKND, zbog toga što je njegovo djelovanje u najtješnjoj povezanosti sa djelovanjem optuženog ČULE, od koga se ne može odvojiti, ni posmatrati izolovano.

Krivica kao i krivična odgovornost ostalih optuženika utvrđena je i dokazana dijelom njegovim priznanjem, a dijelom iskazima preslušanih svjedoka.

Što se tiče izreke suda o kazni valja istaći, da je sud pri odmjeravanju kazne optuženom ČULI imao u vidu to, da je on crkveni dostojanstvenik, te da je kao takav imao snažan upliv na katoličke mase i da je on taj upliv u punoj mjeri koristio, skrečući neprosvjećene i religiozne pojedince kako za vrijeme okupacije, tako i nakon oslobođenja, na put izdaje svoga naroda. Ova okolnost ukazuje na povećani stepen njegove društvene opasnosti, pa sud smatra da odmjerena kazna odgovara stepenu njegove krivične odgovornosti i težini počinjenih krivičnih djela.

Pri odmjerenju kazne optuženom Barbariću sud nije uzeo ništa kao otežavajuće. Kao olakšavajuće primio je lojalno držanje ovog optuženog pred sudom, djelimično priznanje i kajanje, pa mu je odmjerio kaznu kao u dispozitivu ove presude, smatrajući istu primjerenom stepenu njegove krivične odgovornosti i društvenoj opasnosti.

Optuženom Šiliću, sud je odmjerio kaznu ispod zakonskog minimuma, predviđenog u čl. 8. ZKND, primjenivši na njega propis čl. 62 Krivičnog zakonika, jer je našao da okolnosti pod kojima je djelo izvršio, njegovo držanje nakon izvršenog djela, izlazak na oslobođeni teritorij, držanje pred sudom, priznanje i kajanje, opravdavaju primjenu ovog zakonskog propisa.

Kod odmjerenja kazne optuženom NUJIĆU, sud je imao u vidu njegovo držanje i nastup pred sudom, kao i način izvršenja djela, za koja je proglašen krivim, što

upućuje na povećani stepen društvene opasnosti, pa mu je odmjerio kaznu ovom stepenu, težini i posljedicama počinjenih djela odgovarajuću.

Obzirom na fakta, da je osuđena Bošnjak Slavica, mlada, zanemarenog odgoja, zavedena i podložna uticaju klera, da je sva djela u potpunosti priznala, da se je pokajala, te da se s razloga može očekivati da će se u buduće popraviti i uzdržati od vršenja krivičnih djela, sud joj je, u smislu propisa čl. 62 i 68 Kr. z. ne samo promjenio vrstu kazne, nego i izvršenje dosuđene kazne odložio za vrijeme od tri godine.

Što se tiče ostalih osuđenika, sud im je izrekao kazne za koje smatra da odgovaraju stepenu njihove krivične odgovornosti, društvene opasnosti i težini počinjenih djela. Pri tome je imao u vidu, da su osuđene Novak Krescencija, Galić Melita i Kravcar Feliksa kao časne sestre, a Bartulić Danica kao služavka biskupije, bile direktno podložene uticaju optuženog ČULE, što je nesumnjivo utjecalo na njihovo povezivanje i saradnju sa bandom.

Pri odmjeravanju kazne sud je optuženom Petru Čuli za djelo pod 1a), 1b), 1c), 1d), i 1e) i 1f), 1g), 1h) odmjerio po 6 god. lišenja slobode sa prinudnim radom i pod dvije godine gubitka građanskih prava iz čl. 37 tač. a-d K. z., za djelo pod tač. 1i) kaznu lišenja slobode sa prinudnim radom u trajanju od 8 godina i gubitak građanskih prava iz čl. 37 tač. a-d K. z. u trajanju od 2 god. i 6 mjeseci, za djelo pod tačkom 1j) kaznu lišenja slobode sa prinudnim radom u trajanju od 6 god. i gubitak građanskih prava iz čl. 37 tač. a-d K.z. u trajanju od dvije godine, za djelo pod 2) kaznu lišenja slobode sa prinudnim radom u trajanju od 7 godina i gubitak građanskih prava iz čl. 337 tač. a-d K. z. u trajanju od 2 god. i 6 mjeseci, za djelo pod tač. 3. kaznu lišenja slobode s prinudnim radom u trajanju od 5 godina i gubitak građanskih prava iz čl. 37. tač. a-d K. z. u trajanju od 1 godine i 6 mjeseci, za tačke 4a), 4b), 4c), 4d) i 4f) kaznu lišenja slobode sa prinudnim radom u trajanju od po 9 godina i gubitak građanskih prava iz čl. 37 tač. a-d K. z. u trajanju od 2 godine i 6 mjeseci.

Optuženom Barbarić Mladenu sud je odmjerio za djelo pod II tač. 1 kaznu lišenja slobode sa prinudnim radom u trajanju od 2 godine i 6 mjeseci i na gubitak građanskih prava u trajanju od jedne godine, nabrojane u čl. 37 tač. a-d K. z., za djelo pod II tač. i tač. 3 kaznu lišenja slobode sa prinudnim radom u trajanju od po, jednu godinu dana.

Pri odmjerenju kazne optuženom Barbariću Mladenu za djelo pod II tač. 1 sud je primjenio čl. 62 K. z. iz razloga navedenih u ovoj presudi.

Optuženom Nujić Mati sud je odmjerio za djelo pod 1) i 3) kaznu lišenja slobode sa prinudnim radom u trajanju od po 6 godina i gubitak građanskih prava iz čl. 37 K. z. od a-d u trajanju od 2 godine.

Optuženoj Novak Krescenciji sud je odmjerio kaznu za djelo pod VI, 1, 2 i 3 kazne lišenja slobode sa prinudnim radom u trajanju od po 2 godine dana.

Ostala odluka suda temelji se na psotojećim zakonskim propisima.

Smrt fašizmu-Sloboda narodu!

Zapisničar: Pretsjednik vijeća:

Popov Aleksandar s. r. Hadžović Tahir, s. r.

III.

GOSPODINE PREDSJEDNIČE REPUBLIKE!

Potpisani Biskup iz Mostara, koji sam proveo sedam i po godina strogoga zatvora u Zenici, i koji sam nedavno uslovno otpušten i konfiniran u samostanu Tolisi kod Orašja, obraćam se ovim Vama kao šefu Države i tražim od Vas pravdu.

Meni je učinjena krivica. U mom procesu povrijedena su načela pravde. U zatvoru je sa mnom postupano nehumano. Uvjeren sam, g. Predsjedniče, da je radeno bez Vašega znanja i protivno Vašim intencijama. Stoga se osjećam dvostruko obvezanim, da Vam stvar sine ira et studio izložim.

Moj proces u Mostaru 1948. bio je više manje jedna inscenacija. I to nespretna i štetna inscenacija. Nespretna, jer se dala lako prozreti. Štetna, jer kompromitira ugled sudstva, a po tome i same Države.

Potpukovnik UDB-e i Pomoćnik tadanjeg Ministra unutrašnjih poslova NR BiH, koji me je po Ministrovu nalogu hapsio, izričito mi je prigodom hapšenja rekao, da me se ne hapsi, niti bi me uopće hapsio za moje držanje za vrijeme rata. Što me hapsi, to je jedino radi toga, što sam se iza rata toliko sa šumom povezao, da svi putevi iz šume vode ravno u biskupiju.

Medutim, sve je to podvala i inscenacija. Tko je bio auktor i inicijator te inscenacije, ja i znam i ne znam. Nakon moga hapšenja rekao mi je istražni oficir UDB-e, da je zbog moga hapšenja kod nekih zavladalo toliko veselje, da su banket priredili. Ti eto ljudi, koji su banketom slavili hapšenje mirnoga sugradanina, koji niti je komu zlo želio niti činio, najvjerojatnije su bili i inscenatori procesa. Evo, kako je izvedeno:

Početkom1946. bila je uhapšena podvornik biskupije Janja Anić. Ostala je u zatvoru točno tri mjeseca. Za vrijeme njezina boravka u zatvoru poginuo je kao šumski odmetnik, njezin dobri poznanik i radnik na ekonomiji biskupije za vrijeme moga predšasnika Biskupa Mišića, neki Nedo Markotić, a da ja uopće ni pojma nisam imao, niti da je on otišao u šumu, niti da je tamo poginuo. Nekome je na um palo, da Markotićevu pogibiju iskoristi kao zamku protiv mene i da se za to posluži Janjom Anić. Ona je puštena iz zatvora. Lukavo ispipavajući saznala je, da ja ništa ne znam o Markotićevoj sudbini. Prolazili su mjeseci od njezina izlaska iz zatvora. Tokom tih mjeseci stvoren je i razraden plan, kako da se meni mjesto mrtvoga Markotića podvali jedan obični agent - provokator.

I doista jedne večeri dolazi meni Janja Anić, koju sam i nadalje zadržao kao podvornika u biskupiji, i sklopljenih ruku moli, da dozvolim prenoćište u biskupiji tobožnjem Nedi Markotiću. On da je toga popodneva došao k

liječniku, a kako ga nije zatekao kod kuće, želio bi sutradan da ga potraži, pa moli za konak u biskupiji, jer da mu je nezgodno vraćati se kući i ponovno dolaziti u grad. Ispričala je još cijeli niz okolnosti, koje su sve bile lažne i imale za cilj, da mene lakše prevari. Ništa ne sluteći ja sam podvali nasjeo. Udovoljio sam njezinoj molbi, jer se radilo o njezinu poznaniku, za koga je tako usrdno molila, i jer je bio po srijedi negdašnji radnik biskupije, a bio je običaj, da i drugi radnici noćuju pogdjekad u nuzprostorijama biskupije. Da ja ne bih slučajno uočio podvalu, ona se pobrinula, da tobožnjega Markotića, a u stvari agenta-provokatera zadrži u bašči biskupije, sve dok ja ne odem spavati, da ga onda dovede u biskupiju, gdje je on neko vrijeme proboravio i onda otišao neopažen iz zgrade ostavivši za sobom otvorena vrata kuće.

Tako je eto izvršena valjda jedinstvena podvala u historiji kriminalistike. Bilo je svakovrsnih podvala i inscenacija po drugim zemljama, o kojima su i naše novine posljednjih godina puno pisale, ali nikomu, koliko znam, još nije palo na pamet, da mrtve uskrisuje i njih podvaljuje. To se dogodilo samo u Mostaru. Čovjek toga prosto ne bi mogao vjerovati, da ne postoji fatalna i tvrdokorna činjenica - a od činjenica ništa tvrdokornije - da je naime Markotić bio poginuo, dok je još Janja Anić čamila u zatvoru, i da je tek nakon više mjeseci po izlasku iz zatvora ona tražila za njega konak!

Inscenatorima procesa nije bila dovoljna podvala sa mrtvim Markotićem. Trebalo je Biskupa prikazati ne kao slučajnog delikventa, nego kao vodu i organizatora ilegalne akcije u Hercegovini. I zato su slati Biskupu razni individuumi sa svim mogućim planovima, ne bi li mu podvalili. Ali sve uzalud. Pokušalo se barem onda naći svjedoke, koji će teretiti Biskupa. Tražilo se najprije medu muškarcima, i to medu onima, koji su ili se predali ili su bili uhvaćeni u šumi, ili pak medu njihovim jatacima.

Obaviješten sam, da im se nudilo puštanje na slobodu, osiguranje udobnoga života u Vojvodini, ako bi im bilo nezgodno dalje ostati u Hercegovini - a rečeno mi je i to, da je kod nekih upotrebljena i fizička sila. Ali sve uzalud. Nijedan muškarac nije htio prodati svoje duše i lažno svjedočiti na Biskupa.

Ali što nisu htjeli muškarci, učinile su dvije lakoumne i propale djevojke: Janja Petric i Slavica Bošnjak.

Premda ja za njih prije procesa ni čuo nisam, one su nastupile sa bezočnom tvrdnjom, da su bile kurirke medu šumom i biskupijom. Njihovi iskazi sadržavali su i takvih elemenata, koji su i jednom lajiku odavali jasno, da one izmišljaju i to dosta nevješto. A i njihovo cjelokupno držanje, kako u istrazi tako i na sudu, samo je pojačalo taj dojam.

I nisu one badava lagale. Premda su po vlastitom priznanju bile glavne kurirke, koje su raznosile šumska pisma na razne adrese, a u šumu prenosile

razni materijal pa i municiju, mjesto da budu analogno drugima osuđene na 15 do 20 godina, jedna je oslobođenja optužbe, a druga je samo uslovno suđena, i obe su našle sebi azil u Vojvodini. - Za njihove krivice imao je da ispašta Biskup, protiv koga su one lažno svjedočile!

Čitavo vrijeme svoga tamnovanja stalno sam organima unutrašnjih poslova ponavljao tvrdnju, da sam u vezi sa šumom nevin suđen. Izgleda, da sam ih uspio uvjeriti u to. Komunike o mojem uslovnom puštanju govori samo o "neprijateljskom djelovanju za vrijeme rata", dok nijednom riječju ne spominje vezu sa šumom iza rata.

Uostalom, kakvo je bilo i to moje navodno neprijateljsko djelovanje za vrijeme rata, najbolje se može vidjeti iz pismenih dokumenata u arhivu biskupije, koji je zaplijenjen prigodom moga hapšenja i još nije vraćen, kao i iz inače dosta hostilne i nekritične knjige Viktora Novaka "Magnum Crimen", koja ništa ne zna o nekom neprijateljskom djelovanju mostarskoga Biskupa u vrijeme rata.

Ali ja samo bio ne sam nevin osuđen, nego se sa mnom i u zatvoru nezakonito postupalo.

Pustimo na stranu, što sam odmah po osudi u Mostaru mimo mnoge druge kažnjenike morao ribati hodnike i klozete (a ti su klozeti bili užasni, prava Augijasova štala), ja sam bio prisiljavan, da zajedno s njemačkim kapetanom, Hans-om Kuhlmann-om iz Hanovera golom rukom probijam začepljenu zahodsku rupu, kao i da bolestan vršim ta čišćenja, jer po sudu stražara temperatura od 38 stepeni ne predstavlja još bolest. Pri tom sam još bio od strane stražara ismjehivan i na razne načine vrijeđan, te su mi bez ikakva povoda i Boga psovali.

U Zenicu sam iz Mostara prebačen u marvinskom vagonu. I ako nas je u vagonu bilo 20 i putovali smo u kompoziciji teretnog vlaka puna 24 sata, nismo imali nikakve posude za vršenje fizioloških potreba.

U Zenici sam bio smješten sa sedmoricom drugih u ćeliju dugu nešto preko 4 m, a široku malo više od dva metra. Među tom sedmoricom susobara dvojica su bili ubojice, a jedan homoseksualac i sifilističar. Pod konac 1949. ubačen mi je u sobu jedan kažnjenik, koji je malo prije bio poludio i ostao tri mjeseca ne dajući nam mira ni po danu ni po noći.

Bio sam dodijeljen na rad u bačvariju, gdje sam si toliko ozlijedio palac desne ruke, da je bila potrebna kirurška intervencija. Dok mi prst nije bio ni zacijelio, silio me poslovođa, da na ramenima prenosim za moje sile preteške burad i tovarim u vagone. Pokušao sam, ali sam pod tim teretom stao posrtati, i bio bih pao, da drugi nisu priskočili.

Nakon 40 dana u bačvariji oslobođen sam posla i prebačen u najstrožu izolaciju, gdje su i onako mali zatvorski prozori bili do polovice još i daskama zakovani, da bude što manje svjetla.

No najteži period bila je god. 1951. Svezan u lance gonjen sam u Sremsku Mitrovicu. Prigodom nesreće u Slavkovcima izbačen sam iz vagona sa slomljenom lijevom nogom, a desnom u kuku iščašenom, sa velikim modricama po nogama i rebrima. Kako je prigodom sudara bio oštećen katanac na lancu kojim sam bio vezan, ostao sam ležeći na zemlji barem 3 sata, dok nisu došli iz stanice radnici i raskovali lanac na rukama.

Neizliječen povraćen sam nakon dva mjeseca iz Mitrovice u Zenicu zajedno sa još osmoricom katol. svećenika, jednim pravoslavnim popom i jednim hodžom. Sad počinje pravi martirij. Kolika razlika u postupku u Mitrovici i Zenici! Izgledalo nam je, kao da smo iz Evrope došli ravno -sit venia verbo - u džunglu. Odmah po dolasku u Zenicu, kao da smo krivi što nismo poginuli u željezničkoj nesreći, stražar nas je u holu tzv. Staklare poredao uza zid i naredio, da onako sa slomljenim nogama stojimo i u zid gledamo.

Onda su nas odveli u jednu prostoriju, iz koje nikud uopće nismo izlazili puna dva i po mjeseca. Tu su nas stavili, da možemo dobro pratiti preko zvučnika harangu, koja se vodila protiv nas u kino-dvorani. Tu su na javnim konferencijama bivši Gestapovci i njima slični osuđenici, koji su mahom bili suđeni na smrt i kasnije pomilovani na 20 godina, bjesomučno napadali Biskupa i ostali kler u zatvoru tražeći od Uprave Doma, da nam oduzme pravo na pakete, da nam potpuno uskrati šetnju i tako nas zatvori, da ne vidimo ni sunca ni mjeseca, da nas smiju i fizički tući, da se nitko od nas ne pusti iz zatvora bez njihove suglasnosti. Ako im se ne udovolji, jedan se javno zaprijetio, da će oni napisati u tom smislu pismo na Aleksandra Rankovića i poslati ga ilegalnim putem. Pomoćnik Upravnika zaključio je te neslavne konferencije prijetnjom, da će se protiv nas poduzeti i zakonita i nezakonita sredstva.

Još domalo pa sam osjetio, što znači ta prijetnja. Na 25. oktobra 1951. bio sam prebačen sa jednim katoličkim svećenikom, jednim pravoslavnim popom i jednim hodžom u najgoru ćeliju Staklare br. 47., koja je ljeti i zimi puna vlage, a tada je na njoj i prozor bio razbijen. Mjesec dana prije toga morao sam vratiti svoju posteljinu kući, a sad mi nisu date nikakve deke nego samo 2 plahte. Zimski kaput također nisam imao i to pune 4 godine. Šetnje nismo imali punih 6 mjeseci, a nisu nas vodili ni na kupanje. Zima je bila prilično oštra, a ložilo se malo ili nimalo. Predosjetio sam, da ću u tim prilikama oboliti, pa sam tražio deke. Nisam dobio. I dogodilo se ono, što je bilo neminovno. Ja sam teško obolio. Kroz više dana imao sam temperaturu između 39 i 40 stepeni. Bio sam bez ikakve liječničke njege. Kroz sedmicu dana ništa nisam mogao okusiti. Da su mi dali barem malo vrele vode iz

kuhinje, da si od svoga materijala napravim čaj! U tim prilikama pa još ležati u hladnoj vlažnoj sobi sa razbijenim prozorom u novembru!

Posljedice nisu mogle izostati. Počeo sam vidno opadati i kroz nekoliko mjeseci izgubio sam na težini oko 15 kg. Na plućima se pojavio proces tuberkuloze, koji je sistiran pod kraj 1953, kad sam bio smješten u domsku bolnicu, pa sam izbjegao opasnost smrti, ali su ostali tragovi na mom zdravlju, koje i danas teško osjećam.

Za karakteristiku postupka prema meni navodim, da sam kroz 5 godina bio lišen svoga brevijara i krunice, da mi je čak bila oduzeta i medalja Majke Božje, koju sam nosio na vratu ispod košulje. Brevijar s krunicom mi je istom vraćen na 18. VII. 1953., pa su mi dozvoljene i druge knjige kao gramatike raznih jezika.

I postupak od toga vremena postaje sve bolji, tako da sam pod konac 1954. dobio sve, što me po Pravilniku pripada: - svaki dan dvije šetnje, redovito sedmično kupanje, zimski kaput, urednu i dovoljnu posteljinu, redovito puštanje u klozet, postupak stražara besprijekoran - postupak u Zenici konačno se izjednačio sa postupkom u Mitrovici, kakav smo upoznali u njoj 1951. godine.

Kao kuriozum Zenice navodim ovdje riječi, koje mi je uputio jedan potpukovnik UDB-e na 25. marta 1950. Došao je u moju ćeliju sa nekoliko drugih oficira i bez ikakva uvoda rekao: "Pogriješili smo, što te nismo likvidirali 1945., ali još uvijek imamo vremena, da to učinimo".

Mojim osobnim stradanjem treba pribrojiti stradanje moje biskupije. I ako je ona jedna od najmanjih hrvatskih biskupija, imala je najveći broj svećeničkih žrtava. Pogibija 60-orice svećenika znači za moju biskupiju gubitak trećine svećeničkog kadra.

Pa i moja obitelj teško je stradala. Imao sam dvojicu braće u rodnom mi selu, koji su cijelo vrijeme rata kod kuće mirno obradivali zemlju. Jedan od njih 1945. bez ikakva razloga je ubijen, a drugome je na kućnom pragu kuglom razmrskana noga, pa je morala biti amputirana. Poginuli brat ostavio je mladu udovicu i petero nejake siročadi.

Mojoj biskupiji nanesena je i ogromna materijalna šteta. Poslije moje osude ekspropriirano je zemljište odredeno za gradnju katedrale u Mostaru (jedini mostarski Biskup od svih hrvatskih nema katedralne crkve), zajedno sa velikom količinom tesanoga kamena i kreča složenoga tu za gradnju crkve. Ja sam bio nakanio otpočeti sa gradnjom odmah iza rata prema planu, što mi ga je obećao napraviti poznati hrvatski umjetnik Ivan Meštrović.

Ujedno je ekspropriirana biskupska bašča i vinograd, koji leži neposredno uz biskupsku palaču, od čega se Biskup izdržavao. Tako je moja biskupija ostala bez imetka, a Biskup bez sredstava za život. Čime da se ja liječim od bolesti, koje sam navukao u zatvoru, i od čega da u konfinaciji živim? Ne preostaje mi drugo, nego da prosjačim. Zar da na te grane spane jedan Biskup, da ostane i bez kućne bašče, u jednoj zemlji, koja nastoji, da sve gradane socijalno osigura i koja se hvali već postignutim uspjesima?

Uzevši sve naprijed navedeno u obzir, ja pitam, je li ikad, igdje, ikoja vlast ovako postupala kao što su to postupile vlasti u NR Bosni i Hercegovini, specijalno lokalne vlasti u Mostaru sa mnom, jednim velikodostojanstvenikom Katol. Crkve?! Zar da se dogadaju ovakve anomalije kod nas u vrijeme, dok se predstavnici FNRJ tako uporno zalažu u Ujedinjenim Nacijama za ljudska prava svih potlačenih i obespravljenih?!

Gospodine Predsjedniče!

Vama kao šefu Države pripada velika i plemenita zadaća, da osigurate punu zakonitost i pravdu svim gradanima ove zemlje bez razlike. Ja stoga apeliram na Vas, da naredite, da se isprave meni i mojoj biskupiji nanesene nepravde.

Mrtvi se dakako ne mogu uskrisiti, pretrpljene patnje ne mogu se nadoknaditi, uništeno zdravlje ne može se potpuno restituirati, godine u zatvoru nepravedno provedene ne mogu se povratiti. Pa ja to i ne tražim. Ne tražim ni da se kazne oni, koji su mi krivicu nanijeli. Ja im svima opraštam. Tražim samo ono, što se može lako ostvariti, naime:

1) da se vrati zemljište i materijal za gradnju katedrale u Mostaru i da se izda dozvola za gradnju te crkve,

2) da se biskupiji vrati bašča i vinograd, jer sav imetak biskupije nije iznosio ni 10 hektara,

3) da se vrati biskupiji zapljenjeni arhiv,

4) da mi se vrati Bula, kojom sam imenovan Biskupom u Mostaru,

5) da mi se vrate moje zapljenjene propovijedi, što sam iz izradivao kroz 25 godina svećeničkog života,

6) da mi se kao nevino osudenom omogući skori povratak u moju biskupiju, kao i da se iz biskupske palače u Mostaru uklone svi tamo smješteni uredi, da ona služi samo onoj svrsi, za koju je i pravljena: potrebama biskupije i njezinih ustanova.

Nadam se, g. Predsjedniče, da će ovaj moj vapaj za elementarnom pravdom naići kod Vas na puno razumijevanje i susretljivost.

Izvolite, g. Predsjedniče, primiti izraze moga najdubljeg poštovanja!

Tolisa, dne 15. novembra 1955.

Dr. Petar Čule, biskup
mostarsko-duvanjski i trebinjski.

DODATAK 2

NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA
MINISTARSTVO PRAVOSUĐA I BOGOŠTOVLJA
ODJEL ZA BOGOŠTOVLJE

Broj: 5974-B-1942. Zagreb, 3 lipnja 1942.
Predmet: Mostar - imenovanje biskupa.

SVIM ŽUPNICIMA MOSTARSKE BISKUPIJE

Ovih dana imenovan je mostarskim biskupom g. Dr. Petar Čule, bez pitanja i saslušanja, čak i bez znanja hrvatske državne vlade. Hrvatska državna vlada ne može primiti do znanja takovo imenovanje na području Nezavisne Države Hrvatske, te će prema tome zauzeti svoje stanovište na obranu državnog vrhovništva u svim odnošajima pro foro civili.

Ovo Vam se stavlja do blagohotnog znanja i ravnanja radi.

ZA DOM SPREMNI!

MINISTAR PRAVOSUĐA I BOGOŠTOVLJA:
(potpis nečitljiv v. r.)

***

IZJAVA S. FELIKSE KRAVCAR

Ovim izjavljujem, da sam krivo svjedočila protiv biskupa dr. Petra Čule na procesu u 1948. godini.

Krivo sam rekla 1) da sam tobožnjega odmetnika Neđu Markotića otpratila biskupu u sobu, kad je on istom došao u biskupsku palaču, 2) da sam po nalogu biskupovu njemu svezala ranjenu ruku otrgnuvši zavoj od jedne košulje, 3) da sam drugi dan ujutro njemu zajedno sa biskupom servirala kafu. - Izjavljujem, da je to sve prosta laž i da ništa od toga nije istina. Lagala sam od straha, jer su mi prijetili ne samo fizičkim mukama, nego i takvim stvarima, koje bi za mene kao za jednu redovnicu bile teže i gore od same smrti. Te je prijetnje pojačavala Slavica Bošnjak, koja je bila sa mnom u sobi kao zatvorenica, i koja mi je pričala, šta su sve od nje radili, pa da i ja moram priznati kao što je i ona priznala, i istinite i neistinite stvari, jer inače mi će se dogoditi sve, što se je i njoj dogodilo, i ne ću biti puštena prije iz zatvora, dok sve ne priznam, što se od mene traži, pa makar to bila sve laž.

Te prijetnje su na mene toliko (djelovale) utjecale i bila sam u tolikom strahu, da sam u onim duševnim tjeskobama, koje mi nisu dale ni spavati, konačno popustila i rekla sve one laži gore navedene. Zbog toga sam na biskupa lagala, pa bih volila, da sam ne znam što pretrpjela, nego da sam to učinila. Radi toga od svega srca molim, da mi se oprosti moja slabost i u slabosti učinjeno lažno svjedočenje.

Isto tako priznajem, da sam lažno svjedočila i protiv Don Mate Nuića, kao da mi je on pričao, kako je ispovijedio jednoga šumskoga odmetnika i da mu je taj kao dar poklonio tri sirca. To je laž. Pa ja žalim radi toga, te molim i Don Matu, da mi oprosti.

Mostar, dne 22. veljače 1957.

(potpis v. r.)
Kravcar s. Feliksa

***

Anić Janja pok. Jure iz Mostara Mostar, 16. X. 1955.
ul. Šulentića br. 20 (Bakamluk)

Predmet: Izjava o neistinitom svjedočanstvu
u procesu protiv biskupa dra Petra Čule iz god. 1948.

Izjava:

Ovim priznajem slobodno i iskreno, da su moje izjave, odnosno svjedočanstva, protiv biskupa dra Petra Čule bile neistinite. Morala sam govoriti protiv istine i svjedočiti krivo, jer su me na to prisiljavali i moralno i fizički, tako me je udarao Ljubo Zurovac. Bila sam zatvorena u mračari tri mjeseca. Zatvarali su i u zahod. Dotjerivali su me, da nisam mogla govoriti, a poslije su me liječili, da mognem govoriti, ono, što od mene traže. Ja sam kazivala što su oni htjeli. Sve sam lagala. Ništa istinito nisam govorila. Morala sam. Bila sam prisiljena. Mesud mi je stavio nogu na prsi i rekao: "Bogorodice ti, što ne kazivaš?!" Što se tiče slučaja Neđe Markotića mogu otvoreno reći i kažem, da je on došao k meni i zatražio prenoćište u biskupiji. To u stvari nije bio Markotić što sam ja kasnije saznala - sjetila sam se, da je isti ranije poginuo. To je bila podvala i meni i biskupu preko mene. Ja nisam rekla biskupu, da je Markotić Šumljak, niti sam o tome vodila računa, nego sam za njega tražila konak, kojeg je on i dozvolio, ne znajući o čemu se radi.

Ovo slobodno izjavljujem i pred svjedocima priznajem i potpisujem.

Svjedoci: Izjavitelj:
1. Tomo Šarac (v. r.) Janja Anić (v. r.)
2. Šćepo Martinović (v. r.)

BISKUP ČULE I DRUGI VATIKANSKI SABOR

Dr. Tomo Vukšić, Rim

Drugi vatikanski sabor, koji je započeo u jesen 1962. godine, papa Ivan XXIII. najavio je već 25. siječnja 1959. za vrijeme svete mise koju je predvodio u bazilici svetoga Pavla u Rimu. Samo nekoliko mjeseci nakon toga, 17. svibnja, vatikanski dnevnik *L'Osservatore Romano* donosi vijest da je Papa osnovao *Pretpripremni saborski odbor* na čelu s kardinalom D. Tardinijem. Već 18. lipnja 1959. kardinal Tardini upućuje upitnik svim budućim saborskim ocima s molbom da pošalju svoje prijedloge za saborske rasprave. Poslano je ukupno 2.812 upitnika, a od toga 2.594 upućeno je biskupima među kojima je bio i ondašnji mostarski biskup dr. Petar Čule, koji je malo prije toga, nakon izlaska iz zatvora, bio ponovno preuzeo upravu Crkve u Hercegovini.

O Drugom vatikanskom saboru napisana su brojna i stručna djela. Uglavnom su to, međutim, komentari pojedinih saborskih dokumenata ili teološka tumačenja nekih njihovih dijelova. Ovaj tekst, koji se također odnosi na Sabor, drukčiji je od većine do sada objavljenih na hrvatskom jeziku. U prvom redu zato što se nastojalo na jednome mjestu prikazati sav saborski rad jednoga hrvatskoga biskupa, iako nije bilo moguće doći do svih dokumenata. I drugo, što ovaj tekst prati vremenski slijed saborskih događanja i raspravljanja vezanih jedino uz lik ondašnjeg biskupa iz Mostara, čija je saborska aktivnost započela već polovicom 1959. godine.

A. PRETPRIPREMNI SABORSKI ODBOR

Na dopis iz Rima od 18. lipnja 1959. godine, kojim su od pojedinih biskupa traženi prijedlozi za Sabor, biskup Čule odgovara već 21. srpnja iste godine,

prije nego li ijedan drugi hrvatski biskup[1]. K tomu, biskup Čule će se još jednom javiti Pretpripremnom saborskom odboru dopisom datiranim 19. ožujka 1960., na blagdan sv. Josipa.

Prvi dopis. U pismu od 21. srpnja 1959., pisanom na latinskom jeziku, ondašnji je mostarski biskup u sedam točaka iznio svoje prijedloge.

1. Jer je Blažena Djevica Marija u posljednje vrijeme obdarila Crkvu jasnim znakovima svoje blagonaklonosti - o čemu, između ostaloga, govore Lourdes i Fatima - bilo bi dobro, veli biskup Čule, da Sabor iz zahvalnosti prema Bogorodici definira katolički nauk o suradnji Blažene Djevice Marije s Kristom Gospodinom u djelu ljudskoga otkupljenja, jasno kazujući koliki je udio imala i ima Blažena Djevica kao drugarica utjelovljene Riječi u našem kako objektivnom tako i subjektivnom pomirenju.[2]

"Treba, nastavlja on, ovom prilikom, u čast Blažene Djevice Marije, ustanoviti novi liturgijski blagdan za cijelu Crkvu koji će prikladno izražavati i potvrđivati dogmatski nauk o suradnji Blažene Djevice na našem spasenju."

2. Traktatu o Majci Kristovoj valja dodati onaj o zaručnici Kristovoj, tj. o Crkvi, čije božansko podrijetlo treba bolje razraditi radi zahtjeva našega vremena. Najprije bi trebalo raspravljati o božanskoj ustanovi biskupstva u Crkvi. Ovom prilikom trebalo bi i svečano reći, tako dalje Čule, da imenovanje novih biskupa i njihovo uvođenje u službu pripada, kao što je to bilo u prva vremena, jedino i isključivo nasljedniku sv. Petra.

Sabor bi zatim morao jasnije priznati relativnu samostalnost biskupa, iako pod vlašću rimskoga prvosvećenika, kao direktnih i redovnih pastira svojih biskupija, tako da svima bude jasan crkveni nauk da je Duh Sveti, koji upravlja

---

1 Usp. *Acta Documenta Concilio Oecumenico Vaticano II Apparando,* Series I (antepraeparatoria), vol. II, pars II: Europa, Typis Polyglottis Vaticanis 1960, str. 540-544. Svoje su prijedloge poslali još slijedeći: beogradski biskup J. Ujčić, hvarski M. Pušić, krčki J. Srebrnić, skopski S. Čekada, apostolski upravitelj Zadra M. Garković, Garkovićev pomoćnik M. Oblak, apostolski upravitelj splitski i makarski F. Franić, apostolski upravitelj šibenski Ć. Banić, pomoćni biskup zagrebački J. Lach i nasljedni nadbiskup zagrebački F. Šeper. - kako među objavljenim prijedlozima nema dopisa drugih naših biskupa, može se s pravom zaključiti da ih nisu ni poslali.

2 Ne u šest točaka kako je pogrešno objavljeno u prvom nastavku moga teksta *Biskup Čule i Drugi vatikanski sabor,* u *Crkva na Kamenu* 4/1986/12; 5/1986/12; 6-7/1986/12; 8-9/1986/12; 10/1986/12.

Crkvom, postavio biskupa.

Neka se redovnička izuzetost ispod biskupske vlasti posvema preuredi prema zahtjevima vremena. Izuzeti redovnici, nastavlja biskup iz Mostara, trebaju se podvrgavati biskupskim odlukama u onome što se odnosi na *forum externum,* kao što su npr. svećenička ređenja. Klerici se ne bi smjeli pojavljivati u javnosti bez crkvenoga odijela niti ustanovljavati društva koja je biskup zabranio.

Sve redovničke privilegije, osim onih koji se odnose na biskupsku jurisdikciju, trebalo bi, veli biskup Čule, skupiti na jedno mjesto tako da se jasno zna koje su povlastice još uvijek na snazi. A zbog promijenjenih okolnosti trebalo bi ih sve podvrći izmjeni. Tako bi trebalo promijeniti redovničku povlasticu, koja im dopušta odrješivanje od izopćenja iz Crkve pridržanih inače redovnom upravitelju crkveno-upravne jedinice. Neprikladno je i šteti očuvanju reda u kršćanskom narodu vidjeti kako u biskupijama u kojima redovnici vode velik dio župa i svaki redovnički duhovni pomoćnik, prema spomenutoj povlastici, odrješuje one koji su počinili pobačaj, one koji su na nekatolički način sklopili brak te nekatolički krstili i odgajaju svoju djecu, kao i one koji su počinili nasilje nad klericima i redovnicima. Ako se od ovakvih grijeha tako lako može dobiti odrješenje, u pobožnom puku to stvara uvjerenje kako ovi užasni zločini zapravo i nisu tako strašni. Povlasticu da mogu odrješivati od izopćenja trebalo bi dopustiti redovnicima samo onda kad održavaju pučke misije, a nikako kad su u redovnom pastoralu.

3. Prava i dužnosti vjernika, pisao je dalje Čule, Sabor bi morao definirati. Također i dogmatski temelj Katoličke akcije. Jednako tako treba braniti dostojanstvo ljudske osobe i neotuđivo pravo obitelji na odgoj djece te osuditi zastranjenja rasizma i kulta države.

4. Bilo bi prikladno, razmišlja on dalje, da Sabor priredi zdravo pravilo za provođenje agrarne reforme, radi dobra Crkve, u onim narodima gdje Crkva posjeduje velike nekretnine.

5. Sve više prevladava uvjerenje, veli Čule u sljedećoj točki, da bi napredniji narodi morali pomagati one u zaostatku, a ova obveza utoliko je jača u Crkvi ukoliko svi vjernici u njoj tvore jedno mistično tijelo Kristovo. Ova pomoć ne treba biti upućivana samo u misijske zemlje i Južnu Ameriku, nego i u sve druge ugrožene krajeve. Ima biskupija koje imaju brojno svećenstvo. Ima, međutim, i to previše, i onih koje oskudijevaju u svećenstvu. Zašto biskupije s brojnim klerom, pita on, ne bi mogle pomoći onima koje su

u krizi, barem u Došašću i u Korizmi. Mnoge biskupije u svojim skladištima čuvaju dragocjenu misnu odjeću, koja služi samo zadovoljavanju radoznalosti posjetilaca, dok u mnogim drugim crkvama katoličkoga svijeta euharistijski Krist trpi zaista betlehemsko siromaštvo. Sabor bi stoga mogao dati prikladne smjernice jer moramo biti katolici ne samo imenom nego i djelom.

6. Ne mali broj dušobrižnika u svojim krajevima nailazi na velike poteškoće pri nabavljanju teoloških knjiga, koje su im u župničkoj službi stvarno neophodne. Sabor bi napravio izvrsno djelo, tako on dalje, ako bi se pobrinuo za kakvu zakladu koja bi tiskala najpotrebnije teološke knjige i po niskoj cijeni ih prodavala siromašnim župnicima.

7. Prigodom smrti svjetovnih svećenika vrlo lako se mogu dogoditi neželjene stvari. Njihovi rođaci naime često pred civilnim sucem započinju parnice za nasljedstvo što nerijetko vrijeđa kršćanski narod. Predlažem, veli stoga Čule, da Sabor donese zakon da svećenici, dok su živi, imaju pravo raspolagati svojim vlasništvom, a da poslije smrti sva njihova dobra pripadaju Crkvi.

Na kraju svoga pisma dodaje biskup Čule: to je ono što mi se u prvi mah učinilo prikladnim da bude raspravljano na skorašnjem Saboru. A ako se čega važnoga još sjeti, veli on, pisat će opet.

Drugi dopis. I zaista javlja se on još jednom iz Mostara. Piše, opet naravno na latinskom, 19. ožujka 1960. Ovdje valja nadodati da je biskup Čule, uz pomoćnoga zagrebačkoga biskupa J. Lacha, bio jedini hrvatski biskup koji je dva puta pisao *Pretpripremnom saborskom odboru.* Na početku svoga drugoga dopisa ukratko prikazuje sve ono što je pisao 21. srpnja protekle godine. Svoje prošlogodišnje prijedloge sam dijeli na mariološke, ekleziološke i sociološke. Društveni odnosi u samoj crkvenoj zajednici, objašnjava on potom, morali bi, biti promicani ne samo među pojedinim članovima mističnoga tijela, ne. Zatim nadodaje da je "zaboravio jednu stvar koja mu mnogo leži na srcu"[3], *a* koja se odnosi na mariološko poglavlje njegovih prijedloga. Čini mi se prikladnim, objašnjava on, da se na Saboru, kad se bude govorilo o Bogorodici, spomene i njezin djevičanski zaručnik, sveti patrijarh Josip. Zanimljivo je također napomenuti da se biskup Čule sjetio sv. Josipa baš na blagdan ovoga sveca, 19. ožujka.

3 *Acta et Documenta... Apparando*, vol. cit., str. 543.

Crkva je, prema mišljenju biskupa iz Mostara, višestruka dužnica ovoga svetoga patrijarha. U prvom redu stoga što je on othranio božanskoga Otkupitelja i što štiti Crkvu kao njezin nebeski zaštitnik. Osim toga, predlaže da Sabor ustanovi posebno štovanje sv. Josipa *(cultus protoduliae)*, a k tomu, veli on dalje, "neka u budućoj liturgijskoj obnovi ime sv. Josipa bude uvršteno u misni kanon i to odmah poslije imena Blažene Djevice Marije".[4] Dolikuje, razmišlja on, da u svetoj žrtvi tijela i krvi Kristove bude spomenuto ime onoga "koji je na poseban način na zemlji zastupao vječnoga Oca i koji je othranio i ljubavlju obasipao sveto tijelo koje se u misi predaje".[5]

Neka se ne rekne, tako biskup Čule, da u misni kanon mogu ući samo imena mučenika, a da sv. Josip nije bio mučenik. Iako sv. Josip nije podnio mučeništvo, ipak je on, kao i Blažena Djevica, bio pravi mučenik u duhu. Poslije Blažene Djevice ne može se naći sveca koji je, kao sv. Josip, toliko muka podnio za Krista Gospodina: najprije u Betlehemu, zatim u Egiptu i, naposljetku, u Nazaretu. Uostalom, ni sv. Ivan apostol i evanđelist nije podnio mučeništva pa se njegovo ime nalazi u kanonu. Žarko želim, ako se to svidi Svetom Ocu Papi, da na općem saboru, zajedno s Blaženom Djevicom Marijom, bude govora i o njezinu prečistom zaručniku, Josipu patrijarhu - zaključio je svoje drugo pismo mostarski biskup dr. Petar Čule.

B. PRIPREMNO RAZDOBLJE SABORA (1960-1962)

U takozvanom pripremnom razdoblju Drugoga vatikanskoga sabora, koje je trajalo od lipnja 1960. pa praktički sve do samoga otvaranja Sabora 11. listopada 1962., biskup P. Čule sudjelovao je kao savjetnik *Odbora za biskupe i upravljanje biskupijama.*[6]

Na ovu službu imenovao ga je papa Ivan XXIII. 28. kolovoza 1961. dopisom Državnoga tajništva, koji je potpisao sam tajnik kardinal A. Cicognani.[7] Nije, međutim, poznato kolik je bio stvaran doprinos biskupa

4 *Ondje.*
5 *Ondje.*
6 Usp. *Acta Synodalia Sacrosancti Concilii Oecumenici Vaticani II*, vol. I, pars I, Typis Polyglottis Vaticanis 1970, str. 32.
7 Usp. Arhiv Biskupskoga ordinarijata Mostar (dalje AB), br. 550/1961.

Čule u radu spomenutoga odbora nakon ovoga imenovanja, iako je odmah potom bio pozvan na sjednicu u Rim. Kako sam piše, pasoš je dobio odmah i prisustvovao sjednici Odbora koja je završila prije 20. listopada 1961. To se zna po tome što je Čule toga dana hodočastio u Asiz a onda avionom odletio u Bruxelles te u Belgiji posjetio više mjesta, biskupa i drugih prijatelja. Na misijsku je nedjelju propovijedao na njemačkom jeziku u Brugge-u, a onda otišao u Louvain da posjeti neke profesore, svoje bivše školske kolege.

Iz Belgije je biskup Čule prešao u Zapadnu Njemačku te u Koelnu posjetio ispostavu *Ostpriesterhilfe*, kardinala Fringsa u Frankfurtu te još neke prijatelje. Iz Njemačke je otišao u Austriju te posjetio Innsbruck u kojemu je doktorirao 1923. god. Tu je za vrijeme mise održao studentima propovijed na njemačkom jeziku te se susreo s nekim prijateljima i svojim bivšim đacima iz mostarske gimnazije.

Na putu prema Mostaru biskup se Čule zadržao u Zagrebu gdje je studentima Teološkog fakulteta održao duhovni nagovor i predavanje.[8]

Krajem siječnja 1962. biskup je Čule još jednom putovao u Rim na sjednicu spomenutoga predsaborskog odbora, koja je održana početkom veljače. Ostao je u Rimu sve do 19. veljače kad se preko Trsta i Zagreba uputio prema Mostaru.[9]

Iako se, kako rekoh, ne zna kolik je bio stvaran Čulin doprinos u radu saborskoga pripremnog *Odbora za biskupe i upravu biskupijama*, ipak se zna da je njegov rad bio cijenjen. Naime, po završetku rada ovoga odbora, njegov predsjednik kardinal Paolo Marella 29. lipnja 1962. pisao je Čuli zahvalivši mu od svega srca *(toto corde)* na marljivu i djelatnu radu *(diligentem actuosamque operam)* u pripremanju Saboru. Veli kardinal Marella da im je Čule bio uzor i kad je s osmišljenom brigom raspravljao i kad je izricao mišljenja i savjete, a sve to unatoč teških pastoralnih obveza.[10]

8 Usp. *Autobiografija Petra Čule, svećenika mostarske biskupije, kasnije mostarsko-duvanjskoga biskupa, a poslije naslovnog nadbiskupa*, str. 31. Rukopis. (Čuva se u arhivu Biskupskog ordinarijata u Mostaru).

9 Usp. *Autobiografija...*, str. 32.

10 Usp. AB, br. 841/1962.

Bilo je ovo dakle razdoblje kad su radili uglavnom samo predsaborski rimski odbori sastavljeni od članova *(sodales)* i savjetnika *(consultores)*. Ti odbori - središnji, deset drugih i tri tajništva pripremali su pristigle prijedloge biskupa za saborske rasprave. Valja ovdje spomenuti da su, kao članovi drugih dvaju predsaborskih odbora, sudjelovali u pripremanju Sabora beogradski biskup J. Ujčić i nasljedni zagrebački F. Šeper.[11]

Ujedno, bilo je to vrijeme velika i nestrpljiva iščekivanja što se posebno osjećalo nakon 6. veljače 1962. kad je papa Ivan XXIII. najavio otvaranje Sabora za 11. listopada iste godine. U ovom su vremenu budući saborski oci dobili (13. lipnja) prve nacrte za saborske rasprave i, naravno, počeli pripremati svoje govore.

Nakon što je papa Ivan XXIII., svojim pismom od 11. travnja 1961., pozvao čitav katolički svijet, da na čast Duhu Svetomu moli posebnu devetnicu za uspjeh Sabora, biskup je Čule dopisom od 21. travnja pozvao sve svećenike i vjernike u Hercegovini da kod svake pučke mise mole na ovu nakanu Oče naš, Zdravo Marijo i Slava Ocu, da od 12. do 20. svibnja na istu nakanu mole posebnu devetnicu Duhu Svetomu, da kroz sve svibanjske pobožnosti mole za uspjeh Sabora na čast Gospi i sv. Josipu te da svećenici preporuče vjernicima moljenje krunice na istu nakanu.[12]

Prije odlaska na saborska zasjedanja, biskup se Čule još jednom obratio vjernicima svojim biskupija 20. rujna 1962. pozivajući ih da još jednom obave devetnicu Duhu Svetomu od 2. do 11. listopada te da za uspjeh Sabora neprestano vrše djela pokore i prikazuju na istu nakanu sve križeve svoga dnevnoga života.[13]

Biskup je Čule na Sabor otputovao iz Mostara 4. listopada 1962., na samu 20-godišnjicu svoga biskupstva. S njim je putovao sarajevski nadbiskup dr. M. Alaupović, koji je dan ranije bio doputovao u Mostar te s biskupom Čulom proslavio njegovu obljetnicu. U govoru kod ručka mons. Alaupović se prisjetio Čulina biskupskoga posvećenja na kojemu je sudjelovao kao ceremonijar nadbiskupa I. Šarića, glavnoga Čulina posvetitelja. Ispraćeni

11 Usp. *Acta et Documenta Concilio Oecumenico Vaticano II Apparando*, Series II, (praeparatoria), voll. I, II, III, Typis Polyglottis Vaticanis 1964-1969, na više mjesta.

12 Usp. AB, br. 360/1961.

13 Usp. AB, br. 616/1962.

zvonjavom s tornja katoličke crkve u Mostaru, biskupi su autom otišli preko Stoca i Trebinja u Dubrovnik gdje im se pridružio pomoćni dubrovački biskup I. Gugić. Odatle su zajedno brodom preplovili u Bari. A kako nisu stigli na vlak za Rim, prenoćili su u hotelu, i sutradan misili u crkvi salezijanaca, koji su ih potom počastili i platili im voznu kartu do Rima.[14]

C. ZASJEDANJE SABORA (1962-1965)

Da bismo lakše pratili vremensko odvijanje Sabora, valja napomenuti da je sav njegov tijek bio podijeljen u četiri razdoblja, svako u drugoj kalendarskoj godini: *prvo* od 11. listopada do 8. prosinca 1962; *drugo* od 29. rujna do 2. prosinca 1963; *treće* od 14. rujna do 21. studenoga 1964. i *četvrto* od 14. rujna do 8. prosinca 1965. godine. Kroz ove četiri godine održano je ukupno 168 općih zasjedanja, a Sabor je svečano zaključen 8. prosinca 1965.

Prvo saborsko razdoblje 1962. god.

Hrvatski su biskupi, prije početka Sabora, u jesen 1962. pojedinačno stizali u Rim i odsjedali na različitim mjestima. Biskup P. Čule, zajedno s nadbiskupom iz Sarajeva dr. M. Alaupovićem, stigao je u Rim 6. listopada i odsjeo u Hrvatskom zavodu sv. Jeronima.[15]

Na sam dan otvaranja Sabora, 11. listopada 1962., saborskim su ocima podijeljene liste kandidata da bi izabrali članove *(sodales)* pojedinih saborskih odbora. Bila su to ustvari imena onih biskupa koji su sudjelovali u radu pripremnih saborskih odbora. Među njima, zajedno s npr. poznatim biskupom H. Camarom, bio je predložen i biskup Čule za savjetnika saborskog *Odbora za biskupe i upravu biskupijama.*

14 Usp. AB, br. 765/1962; *Autobiografija..*, str. 34.
15 Usp. *Kronika Hrvatskoga Zavoda Sv. Jeronima u Rimu* (8. IX. 1962 - 10. VII. 1965), str, 9. Ovu je kroniku pisao Antun Kresina, svećenik porečko-pulske biskupije. U ono vrijeme je, kao stipendist rečenoga zavoda, bio u Rimu na postdiplomskom studiju i stanovao u Zavodu.

Na prijedlog kardinala Fringsa bilo je odlučeno da i pojedine biskupske konferencije same predlože kandidate za pojedine saborske odbore. K tome, kardinal je Frings predložio da članovi pripremnih saborskih odbora ne uđu u saborske odbore nego da ih zamijene drugi biskupi kako bi se omogućio veći protok misli i ideja. Naši su se biskupi sastali 13. listopada u Zavodu sv. Jeronima[16] i predložili još tri kandidata: Šepera, Pichlera i Bukatka. Tako su se na listi kandidata za pojedine odbore, koje su podijeljene saborskim ocima 16. listopada, našli i biskupi F. Šeper kao kandidat za *Odbor za vjerski i moralni nauk,* A. Pichler kao kandidat za *Odbor za liturgiju* i G. Bukatko za *Odbor za istočne Crkve.*[17]

Izbor pojedinih članova proglašen je 20. listopada, na trećem općem zasjedanju. Zanimljivo je da su prolazili uglavnom kandidati biskupskih konferencija što se može tumačiti boljim poznavanjem kandidata ali i otporom biskupa protiv dominacije rimske kurije pokazanim odmah na početku Sabora. Nadbiskup je Šeper za predloženi odbor dobio 788 glasova, Pichler 1.023, Bukatko 1.101 glas, a biskup Čule nije prošao.[18]

Osim toga, na devetom općem zasjedanju 29. listopada, priopćio je nadbiskup P. Felici, generalni tajnik Sabora, da je papa Ivan XXIII. dodao pojedinim odborima još neke članove, a među njima se nalazio i F. Franić.[19]

Ovdje moram kazati, da činjenica da nije bio izabran u spomenuti saborski odbor nije nimalo oneraspoložila biskupa Čulu, jer baš toga dana, 20. listopada, bilježi I. Golub, između ostaloga, kako je u zavodsku blagovaonicu "ušao vječno vedri biskup Čule"[20]

Na četvrtoj općoj saborskoj sjednici, 22. listopada, započinju prve saborske rasprave, a prvi nacrt o kome se raspravljalo bio je *De sacra liturgia.* Biskup je Čule zatražio da govori o njezinu petom poglavlju: *De anno*

16 *Isto,* str. 12.
17 Usp. *Acta Synodalia...*, vol. I, pars I, str. 41-44.
18 Usp. *Isto,* str. 226 i 229.
19 Usp. *Isto,* str. 559
20 I. Golub, *Mjesec nad Tiberom.* Moji spomeni na Papu Koncila, Zagreb 1986, str. 53.

liturgico. Došao je na red na šesnaestoj općoj sjednici u subotu 10. studenoga 1962., i govorio pred 2.172 saborska oca.[21]

Sjednici je predsjedao kardinal E. Ruffini. To je bio jedini saborski nastup biskupa Čule u jesen 1962.

U svom prvom saborskom nastupu, koji je bio podijeljen u dva dijela,[22] biskup je Čule tražio da u obnovljenoj liturgiji ne prevladavaju više svetačka nego slavlja spasenjskih tajna. Naime, Krist je Gospodin ono božansko sunce oko kojega treba kružiti čitava liturgijska godina a svetačka slavlja mogu imati samo drugotno mjesto. Neka u opći kalendar, veli Čule, budu uneseni oni sveci koji imaju zasluga za opću Crkvu, a slavlja drugih svetaca neka budu ostavljena pokrajinskim Crkvama. Stoga nije dobro da ovi drugi sveci budu pretpostavljeni onim prvima. Tko naime, pitao je Čule, može nijekati svetomu Grguru Velikomu zasluge za čitavu Crkvu? To isto vrijedi i za "evanđeoskoga naučitelja" sv. Tomu Akvinskoga, čiji se glas i danas čuje na teološkim učilištima, a kojega su često citirali i opći sabori. Također je tako zaslužan i sv. Benedikt, partijarh zapadnoga monaštva, koji je kroz više stoljeća vršio toliki utjecaj na Crkvu i na cijelu evropsku kulturu kao nitko drugi. A prema sadašnjim propisima, nastavio je on dalje, slavlje ove trojice svetaca svodi se na običan spomendan jer padaju u korizmeno vrijeme. Usudim se stoga predložiti da se ova tri slavlja ili za stalno premjeste iz Korizme ili da se za njih napravi iznimka tako da mogu biti dostojno slavljeni. Isto vrijedi i za blagdan arkanđela Gabrijela, prvoga vjesnika ljudskoga spasenja.

Na ovom mjestu, nastavlja Čule gdje se govori o liturgijskim slavljima svetaca, ne može se ne spomenuti sv. Josipa. Njegovo je slavlje intimno povezano s blagdanima našega otkupljenja. Među dogmatičarima dosta je onih koji drže da je on, poslije Blažene Djevice Marije, veći od svih svetaca. Stoga postoje ozbiljni autori koji za sv. Josipa traže posebno liturgijsko štovanje koje se naziva *cultus protoduliae*. Iako se ne može očekivati od Sabora da govori nekom novom terminologijom, ipak bi on morao dati prednost štovanja sv. Josipu pred svim drugim svecima. To, prema Čulinu mišljenju, ne spada

21 Usp. *Acta Synodalia...*, vol. I, pars I, str. 126. U *Crkvi na Kamenu* 5/1986/12 krivo je napisano da je peto poglavlje nacrta *De sacra liturgia* bilo naslovljeno O štovanju svetaca.

22 Usp. *Acta Synodalia...*, vol. I, pars II, 1970, str. 478-481.

na jednostavni nadnaravni red, nego na onaj još viši - hipostatski. Sv. Josip, naime, nije bio samo zaručnik Blažene Bogorodice nego pravi muž, ali djevičanski muž. I što je još važnije, bio je on otac Gospodina našega Isusa Krista u onom smislu kako ga je Djevica nazvala u jeruzalemskom hramu, govoreći dječaku Isusu: "Otac tvoj i ja žalosni smo te tražili." Bio je dakle sv. Josip otac Isusa Krista na neki način u pravome smislu, a ne u metaforičnom i prenesenom. A kako je Gospodin Isus bio začet po Duhu Svetomu i rođen od Djevice, sv. Josip nije bio njegov tjelesni i fizički otac, kako su krivo mislili Židovi. Ali, kako je Isus rođen u obitelji sv. Josipa i od njegove zakonite ali djevičanske supruge, sv. Josip mu je ipak otac, djevičanski otac. Osim toga, Isus je sv. Josipu u razdoblju svoga "skrovita" života svojevoljno bio podložan.

Dostojanstvo sv. Josipa u mnogome nadvisuje dostojanstvo svakoga drugoga sveca. Ovo ustvari već priznaje i liturgijski kalendar koji mu daje dva slavlja prvoga reda. Preostaje sada, nastavio je Čule, da Sabor stavi krunu na osobnu i liturgijsku prednost sv. Josipa, tj. da ime sv. Josipa unese u *Ordinarium Missae* i osobito u kanon. *Dico imprimis in Canonem Missae*, kao što je već bilo predloženo, jer se u kanonu susreću nebeska i zemaljska Crkva klanjajući se Kristu pod euharistijskim prilikama prisutnim na oltaru. Sveti Josip ima više razloga nego li ijedan drugi svetac da se, odmah nakon Blažene Djevice, prvi može pokloniti euharistijskom Isusu, jer je upravo njemu bila data posebna povlastica da se kao prvi čovjek s Blaženom Djevicom pokloni Kristu rođenom u štali. K tomu, valja imati na pameti da je ono isto Tijelo, koje se časti na oltaru, sv. Josip u rukama nosio, hranio i oblačio. Kršćanski narod, na kraju, očekuje od Sabora da dadne tu čast sv. Josipu, kojega je Sveti Otac već proglasio zaštitnikom Sabora.

Kaže se, veli Čule na početku drugoga dijela svoga govora, da su primjeri svetaca istaknuti da ih vjernici mogu imati kao uzore za nasljedovanje *(exempla imitanda)*. Sumnjam, nastavio je, da se to posvema može reći o današnjim svecima. Svoju sumnju ondašnji mostarski biskup opravdava činjenicom da su većina ondašnjih svetaca bili članovi neke redovničke zajednice a njih se, naime, može postavljati za uzor redovnicima. Za kršćane, koji žive u svijetu, zbog različitosti života u svijetu od onoga u samostanu, ti su sveci više primjeri kojima se obični vjernici dive nego li primjeri koje mogu slijediti *(potius admirandi quam imitandi)*. Primarni je cilj ovoga sabora, veli Čule, utvrditi kršćanski i kreposni život Crkve. Ovo se ne može postići ako se taj cilj ne ostvari među običnim vjernicima koji brojem stotinama puta nadmašuju crkvene osobe. Stoga će biti teško obnoviti duhovni život

kršćanskih laika, ako im ne ponudimo primjere slugu Božjih koji su živjeli u istim uvjetima kao i oni. Zemljoradnicima dakle, prije svega, treba staviti pred oči primjere svetih zemljoradnika, radnicima primjere radnika, oženjenima primjere onih koji su se u braku i za brak žrtvovali, javnim radnicima primjere javnih radnika...

U ovom trenutku je predsjedatelj zasjedanja, kardinal Ruffini, jer je bilo isteklo deset minuta predviđenih za svakoga saborskoga govornika, zamolio mostarskoga biskupa da završi, a ovaj je to učinio istoga časa i kratak ostatak govora predao napismeno.

Hvala Bogu, nastavio je Čule u tome dijelu, u Crkvi je uvijek bilo a i danas ima ljudi i žena svakoga staleža koji provode herojski život u svijetu. Baš neke između njih valja postaviti na čast oltara kako bi vjernici imali uzora koje mogu slijediti. A da bi se to što sigurnije postiglo, predložio je da se u *Kongregaciji obreda* osnuju dvije nove sekcije. Jedna koja će se brinuti o kauzama slugu Božjih koji su, živeći u svijetu, postigli glas svetosti. I drugu, koja bi vodila brigu o slugama Božjim podrijetlom iz novonastalih Crkava. Tako će kršćani svih krajeva svijeta imati uzora koje će moći slijediti. Ako se to zbude, zaključio je Čule, s više ćemo se povjerenja moći nadati da će poslije ovoga Sabora, uz pomoć Božje milosti, procvasti kršćanski život u cijeloj Crkvi te da ćemo imati mnogo veći broj svetaca nego li u doba Tridentinskoga sabora.

***

Kroničar Hrvatskoga zavoda sv. Jeronima u Rimu na dan 18. studenoga 1962. kaže sljedeće: "Važno je zapaziti da je Preuz. Čule govorio u prilog uvrštenja sv. Josipa kao uzora obiteljskoga života u kanon sv. mise i da je to učinjeno."[23]

A. I. Golub, u svojoj već spominjanoj knjizi, veli: "Rim, 15. studenoga 1962. Prekjučer su oci, vrativši se sa sjednice, počeli za stolom uzvikivati uz osmijeh: 'Živio Kule.' - pogledavajući na mostarskog biskupa Čulu.

'Gdje je šampanjac', upitao je rektor.

'Nas dvije tisuće biskupa govorimo i ne ide samo tako, a Čule samo otvori

23 *Kronika...*, str. 24.

usta i Papa odmah prihvatio' - doda vedro moj nadbiskup.

'Zasluga martirija' - primijeti primas Srbije, nadbiskup Tokić. 'I prije Koncila, evo, sveti Josip ulazi u misni kanon.'

'Pa to je već prije bilo uređeno' - ograđuje se skromni biskup Čule koji je, kako smo počeli razabirati u koncilskoj auli predložio da se za neki dan uvede spomen na sv. Josipa u misni kanon, a Papa to proveo."[24]

Nekoliko dana kasnije piše Golub: "Biskup Čule drži u ruci neke američke novine: 'Dao mi ih je jedan biskup. Pišu da je Papa za volju jednog prijatelja izmijenio misu.' Radi se naime o uvođenju sv. Josipa u misni kanon na riječ biskupa Čule. Skromni se biskup bez uspjeha ograđuje da bi to bilo i bez njegove riječi učinjeno."[25]

Ustvari, nakon Čulina govora od 10. studenoga, državni tajnik kardinal A. Cicognani je 13. studenoga, na 18. općoj sjednici, priopćio ocima u saborskoj dvorani da je Sveti Otac odredio da se u misni kanon unese ime sv. Josipa, odmah nakon imena Blažene Djevice Marije te da odredba stupa na snagu 8. prosinca iste godine.[26] Tako otada taj dio rimskoga kanona, koji je tada ustvari bio i jedini, glasi: "U zajedništvu s cijelom Crkvom častimo uspomenu ponajprije slavne Marije vazda Djevice, Majke Boga i Gospodina

24 I. Golub, *Mjesec nad Tiberom..., str. 55-56.* - Samo pet dana nakon Čulina govora, I. Golub očito još nije bio dovoljno obaviješten o sadržaju biskupova govora jer Čule nije tražio uvrštenje sv. Josipa u kanon samo "za neki dan", kako veli Golub, nego općenito kao što je vidljivo iz gornjega prikaza Čulina govora.

25 *Isto*, str. 57.

26 *Concilio Ecumenico Vaticano II. La diciottesima Congregazione Generale*, u *L'Osservatore Romano* 261/1962/1 od 14. studenoga 1962; "Il Segretario di Stato, Cardinale Amleto Cicognani, ha annunciato che il Santo padre, venendo incontro al desiderio espresso da molti padri, ha stabilito di inserire il nome di San Giuseppe nel Canone della Santa Messa, subito dopo quello della Santissima Vergine, perche' questo atto resti come un ricordo del Concilio Ecumenico Vaticano Secondo in onore del suo Patrono. Questa decisione del SantoPadre entrerá in vigore l'otto dicembre prossimo; nel frattempo la Sacra Congregazione dei Riti preparera' gli atti necessari."

našega Isusa Krista. *Častimo i uspomenu blaženoga Josipa, zaručnika Djevičina, kao i...*" Papa Ivan XXIII. bio je odmah upoznat sa sadržajem Čulina govora jer je, kako piše sam Čule, "iz svoje sobe slušao moj intervent".[27] Naime, Papin je studio radijom i televizijskim putem bio povezan sa saborskom dvoanom.

Kroz ovih nekoliko mjeseci boravka u Rimu 1962. god. naši su biskupi sklapali mnoga poznanstva, ugošćavali strane biskupe i bili pozivani u goste. Posjećivali su ih biskupi i kardinali iz Francuske, Belgije, Engleske, SAD, Poljske i Italije. Posjetio ih je i mons. J. Hurley, regent nuncijature u Beogradu do 1951.[28] Hurley je Čulu upoznao i s biskupom F. Sheenom, glasovitim propovjednikom i piscem, a Čule je posjećivao i još neke engleske i francuske biskupe.

U jesen 1962. biskup je Čule tri puta nastupio i u hrvatskom programu Radio Vatikana. Prvi put 19. studenoga i govorio o svojim dojmovima u Saboru.[29] Kazao je da katolik na Saboru "kao rukama pipa veličinu svoje Crkve, njezinu snagu i vječnu mladost" te se posebno radovao mladim katoličkim narodima Afrike, Azije, Oceanije i njihovim biskupima. Potom je govorio o ciljevima Sabora koji "ne mogu biti nikakvi svjetski ili političi, nego samo vjerski i duhovni. Koncil ima za svrhu duhovni preporod svijeta."

Drugi put Čule je govorio na Radio Vatikanu 2. prosinca iste godine, a tema je bila uvrštenje sv. Josipa u misni kanon.[30] U ovom razgovoru, uglavnom istim razlozima, kao i u saborskoj dvorani, objašnjavao je razlog uvrštenja sv. Josipa, ali je zanimljivo i rječito da ni jednom riječju ne spominje svoj saborski nastup niti Papinu reakciju na baš njegov govor, i to u vrijeme dok je primao čestitke sa svih strana kako smo vidjeli. Čulinu ulogu u svemu ovome ne spominje ni "*Glas koncila*" u svome izvještaju o uvrštenju sv. Josipa u misni kanon.[31] Kazao je Čule, međutim, da je ponosan kao biskup, jer da će se odsada moći svaki dan u misi moliti sv. Josipu koji je zaštitnik njegove

27 *Autobiografija...*, str. 35.
28 Usp. *Kronika...*, str. 15-45, *Autobiografija...*, str. 34ss.
29 Usp. *Archivio della radio Vaticana (dalje ARV). Radio Vaticana. Rapporti mensili dei programmi radiofonici 1962. Rapporto annuale anno 1962 della sezione croata. Novembre;* AB, br. 766/1962.
30 Usp. ARV... *Dicembre;* AB, privatni spis biskupa Čule.
31 Usp. GK 10/1962/17.

biskupije, ali da je ponosan i kao Hrvat jer je hrvatski sabor u 17. stoljeću proglasio sv. Josipa zaštitnikom hrvatskoga naroda.

Treći put nastupio je na Radio Vatikanu 11. prosinca i uputio božićnu i novogodišnju čestitku slušateljima radija i našem narodu.[32]

Po povratku sa Sabora, biskup je Čule u mostarskoj crkvi sv. Petra i Pavla 16. prosinca služio misu zahvalnicu za sretan završetak prvoga saborskoga razdoblja.[33]

Drugo saborsko razdoblje 1963. god.

Dana 8. prosinca 1962. završilo je prvo saborsko razdoblje nakon 36 općih zasjedanja, a prije nego li je započelo drugo umro je 3. lipnja 1963. papa Ivan XXIII. Već 21. lipnja iste godine izabran je novi papa Pavao VI. koji, samo nekoliko dana nakon toga, najavljuje da će drugo zasjedanje Sabora započeti 29. rujna. Tako je i bilo, pa su saborski oci ponovno u Rimu na raspravama. Među njima je, naravno, i mostarski biskup dr. Petar Čule koji je, preko Beča gdje je posjetio nadbiskupa F. Koeniga, stigao u Rim već 20. rujna i odsjeo opet u Zavodu sv. Jeronima.[34]

U jesen 1963. bilježimo tri saborska nastupa biskupa Čule. Prijavio se da govori o drugom poglavlju nacrta *De Ecclesia* koje je bilo naslovljeno: *O hijerarhijskom ustrojstvu Crkve i posebno o biskupima.*[35]

Bio je na redu da govori na 47. općoj sjednici 14. listopada, kojom je predsjedao kardinal J. Doepfner, ali nije govorio jer je bio obolio.[36] "Njegov je govor u saborskoj dvorani pročitao splitski biskup F. Franić. Tema ovoga govora bila je ponovna uspostava đakonata u Rimokatoličkoj Crkvi, posebno đakonata oženjenih ljudi.[37]

32 Usp. ARV... *Dicembre; Autobiografija...*, str. 35.
33 Usp. AB, br. 756/1962.
34 Usp. *Kronika...*, str. 65-66.
35 Usp. *Acta Synodalia...*, vol. II, pars II, 1972, str. 440.
36 *Kronika...*, str. 67. - na dan 12. listopada 1963. kroničar Zavoda piše: "U Zavodu su neki oboljeli, vjerojatno od gripe, među njima Preuzv. gosp. dr. Petar Čule, koji ima 40°C."
37 Usp. *Acta Synodalia...*, vol. II, pars II, str. 517-519.

Već prije toga, zajedno s još 16 hrvatskih biskupa, biskup je Čule potpisao izjavu koja je predana saborskim odborima, a u kojoj su se naši biskupi izrazili protiv uvođenja stalnoga đakonata oženjenih ljudi u njihovim biskupijama dok traju postojeće prilike.[38] Ovu izjavu nije htio potpisati jedino zagrebački nadbiskup F. Šeper.[39] Banjalučki biskup A. Pichler nije htio potpisati *(noluit subscribere)* onaj dio izjave koji je tvrdio da je ustanova stalnih oženjenih đakona opasna za zakon celibata i za svećenička zvanja.[40] Dio ove izjave je, u ime svih potpisnika, u saborskoj dvorani pročitao biskup F. Franić, a drugi dio, radi duljine teksta, predan je napismeno. Biskupi su u svojoj izjavi tvrdili da je stalni đakonat oženjenih ljudi: 1) opasan za svećenička zvanja, 2) opasan za celibat, 3) opasan posebno u onim krajevima gdje Crkva živi u poteškoćama s civilnim vlastima radi mogućih ucjena đakona preko njihovih obitelji. Osim toga, 4) stalni đakonat oženjenih ljudi je nekoristan, jer sve što đakoni rade mogu činiti i obični katehisti kao npr. u misijama. K tome, 5) lakše je podvrgnuti hijerarhiji i župnicima obične laike nego li đakone i 6) gospodarstvene poteškoće uzdržavanja đakona i njihovih obitelji nisu zanemarive.

Naši biskupi potom sami iznose mogući prigovor svojoj izjavi da je Krist ustanovio red đakonata te, prema tome, đakonat ne može biti ni nekoristan ni opasan te, opet sami, odgovaraju na postavljenu poteškoću: Krist nije neposredno, nego posredno, ustanovio đakonat. A đakonat je ipak nekoristan jer su sve đakonske službe uključene u redu svećeništva i biskupstva.

Prvi govor. U svom govoru od 14. listopada, kao i u već spomenutoj izjavi, biskup Čule se izjasnio protiv uspostavljanja đakonata oženjenih ljudi i obrazlagao svoje stavove uglavnom pastoralnim razlozima donoseći primjere iz vlastitoga iskustva. On se, najprije veli, slaže s onim mnogim saborskim ocima koji u đakonatu bez celibata vide veliku opasnost *(res maxime periculosa)*.[41] A kad je bio u zatvoru, nastavlja on, često je o ovoj problematici razgovarao s jednim pravoslavnim biskupom[42] koji mu se tužio na problem svećeničkih udovica koje, tražeći pomoć, jednostavno opsjedaju pravoslavne

38 Usp. *Isto*, str. 378-384.
39 Usp. *Isto*, str. 378.
40 Usp. *Isto*, str. 378 i 380.
41 *Isto*, str. 517.
42 Bio je to vikarni sarajevski vladika Varnava Nastić (1914-1964) kojega se Čule sa simpatijama sjeća u svojim spisima. Usp. *Autobiografija...*, str. 36.

biskupe dok obilaze župe te traže pomoć za bivše svećeničke obitelji. Biskupima često ne preostaje ništa drugo nego se sakriti ili pobjeći iz župe. Bojim se, dodao je Čule, da ćemo i mi morati s njima ratovati, ako uvedemo đakonat za oženjene.

Budući da je ovakav đakonat predviđen uglavnom za crkvene zajednice u dijasporama i misijskim krajevima, moramo si postaviti pitanje uzdržavanja njihovih obitelji, koje su najčešće vrlo brojne, a ovi krajevi su obično vrlo siromašni. Osim toga, poznati su primjeri svećeničkih sinova, i nekatoličkih i katoličkih, koji su postali ateistički militantni što je velika sablazan, te pita: a zar bi drukčije bilo sa đakonskim sinovima? Zatim navodi primjer pravoslavnoga đakona profesora, kojega je žena napustila i otišla s drugim pa se pita: kakav ugled takav đakon može imati u narodu? A sve bi se to moglo dogoditi i katoličkome đakonu. Prošle godine, nadodaje, grčki teolozi u Ateni i Solunu nisu se htjeli rediti zahtijevajući da i laici mogu predavati vjeronauk u školama te ih je tisuću radije ostalo bez posla nego li da se dadnu zarediti. Ako nam nedostaje svećenika, smatrao je Čule, onda je to zato što mi biskupi ne činimo sve što bismo morali i što odgojitelji u sjemeništima nisu dorasli svojoj ulozi.

Čule se slaže s onim saborskim ocima koji smatraju da će dopuštenje braka đakonima nanijeti veliku ranu svećeničkome celibatu. Kad se naime, u nekome ratu, poruše vanjski obrambeni zidovi kakve utvrde, teško je braniti unutarnji dio grada. Đakonski je celibat predziđe svećeničkoga celibata. Da se proživi cio život u celibatu traži se herojstvo. Tu herojsku nakanu svećeničkih kandidata ne smije se umanjivati, a to bi se upravo moglo dogoditi uvođenjem đakonskoga braka. Julije je Cezar, da potakne svoje vojnike na herojstvo, prije bitke s Pompejom kod Farsala dao razoriti sve vlastite logore pokazujući tako da im je pobijediti ili umrijeti. Isto je napravio i Cortes, osvajajući Meksiko, s brodovima na kojima je prešao preko mora. U oba slučaja vojnici su vidjeli da im ne preostaje ništa drugo nego lavovska borba i pobjeda. Slično tome, i svećenički kandidati, koji iz ljubavi prema Bogu i Crkvi odabiru celibat, trebaju se dati na herojsku borbu i opiranje tjelesnim nagonima. Ako se dopusti brak đakonima, onda će svećenički kandidati misliti u sebi: što je danas dopušteno đakonima, zašto ne bi moglo sutra bit dopušteno i nama. Zaista bi, nastavio je Čule, za svećenički celibat bila prava katastrofa, ako bi se laksne svećenike svodilo na oženjeni đakonat, jer bi to ustvari bilo legaliziranje njihova svetogrdna konkubinata.

Iza ovoga nailazimo na primjer srpsko-pravoslavnoga svećenika Teodora s kojim je biskup Čule bio u zatvoru. Jednoga se dana taj Teodor, nakon ženina

posjeta, vratio neraspoložen k Čuli u robijašku ćeliju. Na Čulino pitanje, zašto je neraspoložen, odgovorio je: "Blago vama katoličkim svećenicima koji niste oženjeni." Naime, njegova je žena, da bi Teodor bio oslobođen a i radi njihove obitelji, tražila da izda svoju savjest.

Danas, kad se ljuljaju i Crkva i vjera, zaključio je Čule svoj govor, celibat treba posebno braniti. Stoga, ako se ponovno uspostavi đakonat u Katoličkoj Crkvi, neka to ne bude bez obveze na celibat.

Drugi govor. Iste jeseni, na 63. općoj saborskoj sjednici 8. studenoga, biskup je Čule još jednom intervenirao. Ovom sjednicom predsjedao je armenski kardinal P. Agagianian, a Čule je raspravljao o prvom poglavlju nacrta *De Episcopis ac de dioecesium regimine* naslovljenog: *O pastoralnoj zadaći biskupa.*[43] Zanimljivo je da biskup Čule nije tražio da govori u saborskoj dvorani, nego je saborskim odborima napismeno predao ono što je imao reći, koristeći statutom predviđenu mogućnost ovakva općenja na Saboru. Predlagao je da se u prvom poglavlju spomenutoga teksta uz riječi: "Biskupi se postavljaju na čelo pokrajinskim Crkvama..." doda: "...vlašću rimskoga prvosvećenika", kako bi se jasno obznanilo da su nezakonita sva biskupska posvećenja obavljena bez Papina pristanka. Dodao je da ga je na ovo potaknuo primjer raskola u Kini nakon Maove tzv. "kulturne revolucije".

Sabor, nastavlja on dalje, mora jasno kazati da je imenovanje biskupa pridržano jedino Papi. Veoma su žalosna bila ona vremena kad su rimski prvosvećenici zbog velikih pritisaka, a da bi izbjegli veća zla, biskupsku službu povjeravali i nedostojnim osobama. Onoga časa kad civilna vlast prisvoji pravo imenovanja biskupa u svojoj državi, prestaje sloboda Crkve u bitnome, a herojske će zasluge Grgura VII. i njegovih nasljednika iščeznuti. Hvala Bogu da su takva vremena prošla. Ni u jednome konkordatu, veli Čule, ne smije biti više nikomu dopušteno da se miješa u imenovanje biskupa, jer je to nespojivo sa slobodom Crkve.

Ima onih, tako Čule dalje, koji, vođeni današnjim duhom demokracije, žele u Crkvi obnoviti praksu prvih vjekova, tj. da svećenstvo i narod biraju sebi biskupa. Takvo nešto može samo škoditi Crkvi i "miriše" na opasnu demagogiju. Poželjno bi bilo da biskupske konferencije priopćuju papi imena svećenika prikladnih za biskupsku službu. A moralo bi se imati uha i za želje svećenstva i naroda, tako da u biskupsku službu ne bude uzet nitko koga ne

43 Usp. *Acta Synodalia...*, vol. II, pars IV, 1972, str. 663-664.

želi većina svećenika i naroda.

Valja štititi biskupsku vlast u prvome redu od nastojanja civilnih vlasti da je ograničavaju ili sprečavaju. Pojedini biskupi se moraju zauzimati za to. U težim slučajevima bi morala pomoći i Sveta Stolica. A kad netko jednoga biskupa progoni radi njegova zakonita vršenja službe, cio bi biskupski zbor morao kolektivno reagirati i braniti stvar progonjena biskupa kao svoju.

Biskupska jurisdikcija mora biti bolje zaštićena i unutar Crkve, kako pred vjernicima, svećenicima, katedralnim kaptolima tako i pred redovnicima. Sukobi između biskupa i redovnika izvor su strašnih sablazni za Božji narod i nanose ogromnu štetu Crkvi. Jedan od razloga zašto Peti lateranski sabor nije donio nikakav plod na početku luteranske reformacije bila je nesretna rasprava između biskupa i redovnika koja se razvlačila kroz mnoge sjednice. Ovaj Sabor mora naći načina kako će pomiriti biskupsko pastoralno poslanje s povlasticom redovničke izuzetosti. Zato je Čule predložio da se napravi popis svih redovničkih povlastica koje su još uvijek na snazi, ali tako da ih se prilagodi potrebama današnjega vremena.

Temeljno pravilo, veli Čule, u odnosima redovnika i biskupa neka bude: 1) Biskupi moraju smatrati redovnike dragocjenim suradnicima u vinogradu Gospodnjem odnoseći se očinski prema njima, promičući povećanje broja njihovih članova i poštujući njihovu punu samostalnost redovničkoga života. 2) Redovnici pak moraju u biskupima gledati apostolske nasljednike i kao takve ih od srca poštivati, a izvan samostana, u pastoralnim poslovima, biti im potpuno podložni i radosno se odazivati na njihove pozive na pastoralni rad.

* * *

Radi bržega i djelotvornijega rada saborskih odbora papa Pavao VI. je u jesen 1963. zaželio da se broj njihovih članova poveća na trinaest. Stoga je pozvao predsjednike biskupskih konferencija da predlože kandidate.[44] Naši su biskupi predložili nadbiskupa J. Pogačnika za jedan odbor, a biskupa Čulu za člana *Odbora za biskupe i upravljanje biskupijama.*[45] Lista svih predloženih kandidata bila je dostavljena saborskim ocima 27. studenoga na

44 Usp. *Acta Synodalia...*, vol. II, pars I, 1971, str. 78-79.
45 Usp. *Isto*, str. 81.

76. općoj sjednici, a nakon glasovanja Čule je bio na petom mjestu s 537 glasova.[46]

Od Čulina saborskoga rad u jesen 1963. valja još napomenuti da je, zajedno s drugim ocima, 4. prosinca te godine, potpisao dva saborska dokumenta: *Constitutio de Sacra Liturgia*[47] i *Decretum de Instrumentis Communicationis Socialis.*[48]

Biskup Čule, kojega su u Rimu u jesen 1963., zbog upadljive sličnosti s pokojnim papom Ivanom XXIII., zvali "Giovanni redivivus", bio je vrlo omiljen gost i među svećenicima studentima Hrvatskoga zavoda u Rimu u kojemu je Čule stanovao za vrijeme Sabora. Tako npr. I. Golub, tadašnji svećenik-student u Rimu, u svojoj knjizi uspomena na Ivana XXIII., na više mjesta sa simpatijama piše o raspravama s biskupom Čulom koje su studenti vodili s njim na terasi Zavoda. Rasprave su prolazile "u vedrom tonu i uz mnogo smijeha" ali "s malo smijeha na biskupovoj strani.[49]

A na komentare o sličnosti s pokojnim Papom, Čule bi se branio: "'E, on seljačko dijete, ja seljačko dijete. Eto slučajnosti'!"[50]

U svojim zapisima o saborskome radu u 1963. biskup je Čule zapisao i sljedeće: "Prema pisanju londonskog lista *Timesa* moj referat je utjecao na odluku koncila, da đakoni ređeni ispod 35 godina dužni su obdržavati celibat, a koji se rede od 35 pa naviše mogu se ženiti, ali moraju imati sigurno namještenje, koje će njihovim obiteljima osiguravati uzdržavanje u slučaju njihove prerane smrti."[51]

Treće saborsko razdoblje 1964. god.

Treće razdoblje Drugoga vatikanskoga sabora započelo je 14. rujna 1964. godine koncelebriranom svetom misom koju je predvodio papa Pavao VI. pred preko 2.000 saborskih otaca.

Samo četiri dana nakon toga, 18. rujna, na 83. općoj saborskoj sjednici,

46 Usp. *Isto,* str. 91.
47 Usp. *Acta Synodalia...*, vol. II, pars VI, 1973, str. 456.
48 Usp. *Isto*, str. 521.
49 I. Golub, *Mjesec nad Tiberom...*, str. 92 i 94.
50 *Isto*, str. 110.
51 *Autobiografija...*, str. 37.

biskup se Čule javlja svojim interventom. Ovog se puta raspravo osmom poglavlju nacrta *De Ecclesia* koji je nosio naslov: *O Blaženoj Djevici Mariji Bogorodici u misteriju Krista i Crkve.* Biskup Čule, zbog velika broja prijavljenih govornika, ni ovaj put nije govorio u dvorani nego je u pismenu obliku predao svoje primjedbe s još 56 otaca.[52] I te jeseni je Čule tri puta intervenirao na Saboru.

Prvi govor. U svom predanom tekstu veli Čule da mu se dotično poglavlje uglavnom sviđa, ali ga prosuđuje prilično suhoparnim i previše odmjerenim što se, a to je lako uočljivo, opravdava ekumenskim razlozima. Odmah dodaje da žali što se, kao što su to već primijetili i neki drugi saborski oci, u onom dijelu gdje se govori o odnosu Marije i Crkve, Mariji ne dadne naslov *Majka Crkve* koji joj s pravom pripada. Mi naime, veli on dalje, Djevicu nazivamo našom majkom i majkom svih ljudi, a ovdje se nju ne imenuje Majkom Crkve iako se o Marijinu majčinstvu u odnosu na Crkvu ne može sumnjati. To je katolička istina koja spontano proizlazi iz temeljna dostojanstva Blažene Bogorodice. Crkva je naime mistično tijelo Kristovo kao što se svečano izjavljuje u ovom istom nacrtu. Ako je Marija majka Krista Boga kao što svi kršćani trebaju vjerovati nakon Efeškoga sabora, ona je također i majka mističnoga tijela koje je Crkva. Tvrditi prvo a ne potvrditi drugo vodi u kontradikciju *(contradictio in adiecto).* Majka Glave jest nužno i majka Tijela. Stoga treba Mariju nazvati Majkom Crkve, ako ne u samom naslovu poglavlja ono svakako u tekstu gdje se izričito govori o odnosu Marije i Crkve.

Duhovno i opće Marijino materinstvo, nastavio je biskup Čule, nije izum sadašnjega doba, nego ima korijen još u apostolskome vremenu. Jasni svjedoci ove apostolske tradicije jesu sv. Justin i sv. Irenej koji Mariju nazivaju drugom Evom. Kao što je prva Eva bila pridružena prvom Adamu, tako je i Marija - kao druga Eva - učinjena drugaricom *(socia)* drugoga Adama - Krista. I kao što mi svi vučemo tjelesni žiot od prve Eve, tako isto duhovni život primamo od Krista po Mariji. Tako je prema Božjem određenju Marija surađivala s Kristom *(Maria cooperata est Christo);* ne u subjektivnom, nego u objektivnom otkupljenju ljudskoga roda, kao što je Eva surađivala s Adamom *(Eva Adamo cooperata est)* kako u grijehu tako u prenošenju tjelesnoga života. Marija treba biti štovana kao suradnica Kristova i posrednica duhovnoga

52 Usp. *Acta Synodalia...*, vol. III, pars II, 1974, str. 107-109.

života. To je sigurna istina *(factum certum)*, a stvar je slobodnih teoloških rasprava kako shvatiti način te suradnje i posredništva.

Neki vide mogućnost prigovora da bi se Mariji, koju je također Krist otkupio, u tome slučaju pripisivala suradnja na vlastitu otkupljenju. Ali, djelo utjelovljenja, koje je učinio sam Bog u svojoj božanskoj naravi, veće je od djela otkupljenja, koje je Krist usavršio u ljudskoj naravi. Ako je dakle Marija mogla biti suradnica samoga Boga u djelu utjelovljenja, zašto ne bi mogla ponuditi suradnju Kristu kao čovjeku, ako je to tako Bog predodredio?

Čašćenje koje Crkva iskazuje Mariji, razmišljao je Čule dalje, neizmjerno se razlikuje *(infinite distat)* od štovanja jednoga Boga. Naime, Marija je bila, jest i ostat će obično stvorenje, dakle ništa po sebi i od sebe. Ipak, Mariju se mora častiti prije drugih svetaca na poseban način. Na takvo čašćenje Crkva je upućena po evanđeljima i po samome Presvetome Trojstvu. Prvi koji je odao čast Mariji bio je Bog Otac, koji ju je po svome anđelu pozdravio kao milosti punu. Drugi je bio Bog Sin, koji ju je izabrao sebi za majku i slobodno se podvrgnuo njezinu majčinskom poglavarstvu *(auctoritas)*. Treći je bio Duh Sveti, koji ju je po ustima Elizabete nazvao blaženom među ženama, a po ustima same Blažene Djevice proroštvo da će je častiti svi naraštaji.

Mariji ne može biti, tako Čule dalje, pridana nikakva čast koja ne bi bila kristocentrična i bogocentrična jer je osnovni razlog *(ratio fundamentalis)* zašto častimo Mariju činjenica da je ona Isusova majka. Štujemo je ne radi njezine vlastite nego radi Božje časti. Čašćenje Boga traži da se istakne i Mariju koja je kao djevica začela Krista. Nemoguće je zamisliti da bi Bog Otac svoje očinstvo, koje čini njegovu božansku osobu, mogao povjeriti nekomu čovjeku tako da bi taj bio fizički otac Isusa Krista. Jednako je nezamislivo da bi Bog Sin, koji je neizmjerna svetost, mogao sebi izabrati majku koja u svemu ne bi bila sveta i bezgrešna. Slavljenje Marije tako ne samo ne umanjuje slavu Krista Sina nego je povećava i uzvisuje.

Teolozi u nacrtu, nastavlja Čule, dobro opominju da u hvali presvete Djevice ne bi smjelo ništa stajati što se ne može potkrijepiti riječima Svetoga Pisma, Otaca, crkvenih naučitelja i crkvenoga učiteljstva. Naime, Duh je Sveti u Svetomu Pismu i u autentičnomu crkvenomu predanju tako uzvišeno oslikao Blaženu Djevicu da bi svaki pokušaj dodavanja nečega vlastitoga bio sličan neukom djetetu koje bi htjelo popravljati sliku kojega vrlo poznatoga slikara.

Pri kraju svoga interventa Čule kaže da se slaže s onim ocima koji su predložili da se Crkvu posveti Gospinu bezgrešnom srcu i izvješćuje Sabor da su biskupi u Jugoslaviji to već učinili sa svojim biskupijama posljednje subote

mjeseca studenoga lanjske godine u rimskoj bazilici *Maria Maggiore*. Izrazio je želju da tu posvetu izvrši sam Papa još dok traje Sabor.

Drugi govor. Tek na 108. općoj saborskoj sjednici, 23. listopada iste godine, zatražio je biskup Čule da opet govori i to o općim načelima nacrta *De Ecclesia in mundo huius temporis*[53]. Međutim, nema ga na popisu onih koji su govorili niti na popisu onih koji su svoje primjedbe predali samo u pisanu obliku. Razlog je tome bio što je predsjedavajući ove sjednice, njemački kardinal J. Doepfner, nakon brojnih održanih govora, pozvao saborske oce da se izjasne o prijedlogu da se prekine rasprava o nacrtu *De Ecclesia in mundo huius temporis*. A kako je većina biskupa, smatrajući raspravu već iscrpljenom, prihvatila prijedlog o prekidu, biskup Čule jednostavno nije došao na red da govori.[54] Nažalost, ovaj Čulin govor koji je on - to se može sa sigurnošću pretpostaviti, jer je tek u dvorani donesena odluka o prekidu - bio pripremio, nisam uspio pronaći ni u njegovoj privatnoj pisanoj ostavštini.

Čule je međutim odlučio govoriti samo tri dana kasnije na 109. općoj sjednici 26. listopada, kad se raspravljalo o drugom i trećem poglavlju istoga nacrta. Sam je Čule raspravljao o drugom poglavlju koje je bilo naslovljeno: *Zajednica ljudi*, a sjednicom je predsjedao belgijski kardinal L. J. Suenens.[55]

Cio svijet, započeo je biskup Čule svoj govor, sa zanimanjem i simpatijama prati ovaj Sabor,[56] ali ne zato što bi svijet zanimalo hijerarhijsko ustrojstvo Crkve nego dijalog kojega Crkva kani započeti sa svijetom. Svijet naime od Crkve očekuje pomoć za rješenje poteškoća koje ga taru. A Crkva, jer je od svoga božanskog utemeljitelja primila sredstva, kojih nitko drugi nema, treba pomagati svijetu ne samo duhovno nego i materijalno.

1. Crkva može i hoće pomoći svijetu i u vremenitim stvarima. Iako je ona, naime, u biti nadnaravno društvo, ipak ne odobrava lažni misticizam o potpunu odvajanju od svijeta nego, potaknuta Kristovim primjerom, ulazi u svijet čineći dobro na svakom polju. Na početku srednjega vijeka sinovi sv. Benedikta, nimalo nemarni u monaškome životu, poučavali su ljude zemljoradnji. Misionari Družbe Isusove u kasnijim stoljećima, u svojim

53 Usp. *Acta Synodalia...*, vol. III, pars II, 1974, str. 107-109.
54 Usp. *Acta Synodalia...*, vol. III, pars I, 1973, str. 105.
55 Usp. *Isto*, str. 106.
56 Usp. *Acta Synodalia...*, vol. III, pars V, str. 542-546.

poznatim redukcijama, učili su Indijance Južne Amerike ne samo kršćanskome nauku nego i svakoj vrsti domaćinskoga života. Potaknuta takvim ponašanjima, Crkva našega vremena promiče civilizacijski napredak šaljući u misijske zemlje ne samo navjestitelje evanđelja nego i laike koji kao liječnici, učitelji, tehničari i stručnjaci na neko vrijeme odlaze među strane narode i pružaju im svoju pomoć.

Na karitativnom području Crkva je uvijek držala prvenstvo. Ona je prva podizala sirotišta. Da bi nadvladala bijedu u svijetu, Crkva danas nudi legije svojih sinova i kćeri koji, puni duha sv. Vinka Paulskoga i o. Damjana Deveustera, cio život posvećuju na služenje bližnjima. U istu svrhu Crkva skuplja mnoge milodare među vjernicima i šalje ih među urođenike.

Na promicanju intelektualne kulture Crkva bi mogla učiniti i mnogo više kad bi, uz postojeće škole, bilo više slobode za otvaranje drugih.

2. Iako Crkva tako puno čini u svijetu, ipak nema vremenitih prohtjeva. Neovisnost državne vlasti Crkva ne ugrožava, jer Krist u Novome Zavjetu nije ustanovio Crkvu kao teokratsku. Stoga se Crkva ne bori samo za razlikovanje, nego i za odvajanje duhovne od vremenite vlasti, jednako odbacujući klerikalizam kao i cezaropapizam. Crkva politici daje principe kršćanskoga morala i Božjega zakona, ali ne silazi u političko borilište. Stoga se ne može dopustiti da neka politička organizacija nastupa i djeluje u ime Crkve. Također se ne može dopustiti svećenicima da nastupaju kao poslanici u parlamentima jer je to laička dužnost. Svećenik se mora zauzimati u svome svetomu služenju tako da bude otac sviju a ne samo jednoga dijela vjernika.

Crkva kao nadnaravno društvo ne traži za sebe posebne vremenite povlastice jer bi joj one mogle samo škoditi. Ispravno je govorio Lacordaire da je Crkvi više škodila vlast, koja ju je obasipala uslugama nego li otvoreni protivnici. Crkva od država, nastavlja dalje Čule, zahtijeva da joj potpuno priznaju i poštuju slobodu koja joj pripada po Božjem zakonu. Zaista je žalosno *(Proh dolor!)* vidjeti kako totalitarističke vlasti često i u mnogome nanose štetu Crkvi na ovome području te time, ustvari, više škode sebi i samome narodu nego li Crkvi.

3. Crkva bi, nastavio je Čule, u prvome redu trebala štititi duhovna dobra ljudi. Bez zalaganja Crkve neće naime biti stvarno zaštićena sloboda savjesti i dostojanstvo ljudske osobe. Ako se ne prizna osobnoga Boga kao zadnju čovjekovu svrhu, ruši se svaka moralna obveza i samim time temelj savjesti i ljudskoga dostojanstva. Ljudska osoba ima, ustvari, transcendentalnu vrijednost jer je čovjek po svome temeljnome pozivu dijete Božje i ud Kristov,

a to svoje dostojanstvo ljudi poznaju iz propovijedanja Crkve. Stoga svi oni koji progone Crkvu slijede put despotizma i tiranije.

Svojim naukom o ljudima kao posvojenim sinovima Božjim, Crkva utvrđuje mir među različitim narodima i klasama ljudskoga društva. Naime, ako su ljudi braća Isusa Krista, onda su braća i međusobno te moraju izgrađivati međusobnu ljubav a ne mrziti se.

Osim toga, nastavlja Čule, neka Crkva promiče mir među narodima ne samo svojim naukom nego i stvarno pripremajući različite međunarodne kongrese i podržavajući društva koja promiču prijateljstvo među narodima.

Tu je Čule kazao: "Ovdje nešto ispuštam i prelazim na četvrtu točku." To što nije izgovorio u dvorani, predao je međutim napismeno. U tome je dijelu napisao: što se tiče socijalnoga pitanja, za njegovo rješenje Crkva može mnogo doprinijeti kako svojom naukom tako i primjerom. Neka zahtijeva od svojih predstojnika da u svemu uljudno tretiraju svoje vlastite službenike i radnike. Ne radi se samo o tome da im dadnu pravednu plaću jer, osim plaće, radnik ima pravo da se dužno poštuje njegova osoba. Pogansko je pravilo, koje je izrekao pjesnik Horatius: *Odi profanum vulgus et arceo.* Ovome pravilu Krist je suprotstavio svoje: *Misereor super turbam.* Službenici Kristovi moraju slijediti Kristov primjer koji se najradije družio s malim ljudima i grešnicima. Hodeći stopama Kristovim, Crkva i njezini službenici moraju stajati na strani siromašnih i progonjenih *(Ex parte pauperum et oppressorum Ecclesia eiusque ministri stare debent.)*, jer nam je siromašne evangelizirati (*Mt* 11,5). Ovdje se mora snažno preporučiti da Crkva po cijelome svijetu promiče potrebne i korisne društvene obnove. Ne samo riječima nego i djelima. Ako Crkva negdje ima velikih zemljišnih posjeda, čini mi se neophodnim, razmišljao je Čule, da ih s dopuštenjem nadležnih vlasti podijeli seljacima. Sva ta dobra ustvari potiču na zavist i mržnju prema Crkvi te ih se Crkva treba riješiti.

4. Nastojanje Crkve na vremenitom području dobro je i časno, ali nije to njezina svrha, nego sredstvo do cilja da se ljude preko vidljivoga dovede do nevidljivoga. Prvotna je svrha Crkve, naime, donijeti Krista svijetu a to je ujedno i najveće dobročinstvo koje Crkva može ponuditi svijetu. Krist je jedini liječnik koji bijednome svijetu daje djelotvoran lijek po svome nauku, po svome primjeru i po svojoj milosti bez čega je nemoguć dostojan ljudski život.

Da bi ostvarila svoju svrhu, Crkva ovo mora stvarno svjedočiti. Govoriti o raspetomu Kristu a okruživati se svim ugodnostima znači, zapravo, zavaravati ljude koji bi nam, u tome slučaju, s pravom mogli reći: Nama

govore o propadljivosti zemaljskih stvari tješeći nas rajem na nebu, a sebi traže raj ovdje na zemlji. Jedan laik, direktor gimnazije, rekao mi je, nastavio je Čule, da je svećenički celibat njemu veliki razlog za kršćansku vjeru te da su takvi svećenici znak istinitosti njihove vjere i znak posebne Božje milosti koju Bog ne daje izvan prave Crkve. Ako se celibatu doda još, veli Čule, ponizni, siromašni i pokornički život svećenika, onda će to biti zaista učinkovito svjedočenje za Krista. A koliko znači svjedočenje za Krista dobrim kršćanskim životom, najbolje prikazuje primjer prvih kršćana koji se pokazao puno vrednijim nego li samo propovijedanje. - I suprotno, koliko je loš primjer kršćana škodio nastojanjima misionara: loši kršćani svojim su primjerom rušili ono što su misionari uz velike napore bili ostvarili. Ako kršćanska mladež nije čišća i uslužnija nego li nekršćanska, ako obiteljski život kršćana nije svetiji nego onaj nevjernički, kršćani su lažni Kristovi svjedoci. Ne privlače nego odbijaju svijet od Krista. Stoga nije manje zlo stvarni nemoral na Zapadu od ateizma na Istoku. A očiti znak fizičkoga i psihičkoga nazadovanja jest traženje lakšega i ugodnijega života. Zadaća je kršćana pokazati svijetu svojim životom da je čovjek rođen za više.

Prorok Izaija opisao je Crkvu, tako dalje Čule, kao kuću Gospodnju pripremljenu navrhu planine i uzdignutu na bregove u koju pristižu svi narodi (*Iz* 2,2-3). To što se ova proročka vizija nije u potpunosti ostvarila ni nakon dvije tisuće godina, krivnja je samih kršćana *(culpa est nostra)*. Nitko nema tako uzvišen nauk i tako prikladan ljudskoj naravi kao Crkva...

U ovom je trenutku predsjedavajući sjednice kazao: "*Visne breviter concludere, Pater*", jer je vrijeme bilo isteklo. A Čule je odgovorio: "Ako nas svih šest stotina milijuna budemo složni u svjedočenju riječju i djelom za Krista, onda će se ispuniti veličanstveno Izaijino proroštvo i svi će narodi, dirnuti ovim prizorom, reći: Dođite i uziđimo na goru Gospodnju i u Jakovljevu kuću Gospodnju, tj. u Crkvu Kristovu. Hvala."

Prekinut vremenom, Čule nije izgovorio u saborskoj dvorani nekoliko rečenica koje je imao napisane ali ih je, naravno, priložio svome govoru. Nastavljajući svoju misao, pisao je da nitko nema tako divne primjere mučenika, ispovjedalaca i djevica. Nitko nema takva vrela milosti kao mi u svetim sakramentima. Nikada Bog nije činio tolika čuda kao u Crkvi. Ne brojeći odvojenu braću *(fratres seiunctos)*, nas katolika ima šest stotina milijuna, a tako mali utjecaj vršimo na svijet. Zašto, pitao je Čule? - Jer je naše svjedočenje za Krista plašljivo, odgovorio je sam. Djelima nije dovoljno dokazano. A posebno stoga što nismo jedinstveni nego među sobom podijeljeni. Svaka je biskupija, a i svaka župa "država za sebe" *(respublica*

pro se est). Završavajući svoj govor, Čule je pitao: Kad ćemo biti jedno srce i jedna duša? Kad će nam sudbina katolika u Vijetnamu, Koreji, Sudanu, Kongu, Rumunjskoj, Ukrajini itd. prirasti srcu kao i naša vlastita sudbina?

Prilog o nacionalnim manjinama. Za vrijeme raspravljanja o nacrtu *Ecclesia in mundo huius temporis* 1964. godine, svi biskupi iz Jugoslavije, a s njima i biskup Čule predali su zajednički prijedlog Saboru da se u četvrto poglavlje spomenutoga nacrta unese još i tekst o nacionalnim manjinama. U svom prijedlogu vele naši biskupi da se mora štititi prava nacionalnih manjina koje su se iz ovih ili onih razloga našle unutar naroda drukčijega podrijetla. Svakom nasilju protiv manjine, kažu biskupi, treba se usprotiviti kao teškoj povredi pravde. To vrijedi posebno za ona nastojanja koja idu za uništenjem ovakvih naroda.

Zaista odgovara zapovijedi pravde da upravitelji država promiču ljudskije uvjete malobrojnih naroda, posebno što se tiče jezika, njihove vjere, običaja i gospodarskih nastojanja. A pripadnici nacionalnih manjina neka ne zaboravljaju nego sve bolje upoznaju svoje posebnosti koje bi trebali obogaćivati običajima pripadnika drugih kultura.[57]

* * *

Da bismo zaključili saborsko djelovanje biskupa Čule za vrijeme trećega saborskoga razdoblja u jesen 1964., moramo još nadodati da je on, zajedno s drugim saborskim ocima, 21. studenoga, potpisao tri završna saborska dokumenta: *Constitutio dogmatica de Ecclesia, Decretum de Ecclesiis Orientalibus Catholicis* i *Decretum de Oecumenismo*.[58]

Iste ga je godine papa Pavao VI. na 28. rujna imenovao članom saborskoga *Odbora za biskupe i upravu biskupijama*,[59] a prije toga, na 8. rujna, Pavao VI. ga je primio u privatnu audijenciju u Castel Gandolfu. Pavao VI. ga je dočekao "vrlo prijazno i u ime Crkve, kako piše sam Čule, odao mi priznanje što sam za Crkvu proveo 7 godina u zatvoru. Ostao sam u audijenciji oko pola

57 Usp. *Acta Synodalia...*, vol. III, pars VII, 1975, str. 402-403.
58 Usp. *Acta Synodalia...*, vol. III, pars VIIII, 1976, str. 873.
59 Usp. AB, br. 934/1964.

sata."[60] Potom se je Papa želio slikati s Čulom u svome studiju sjedeći i s biskupskom kapicom na Čulinoj glavi, što inače nije običaj.[61] Nekoliko dana kasnije ta se slika pojavila posebno uokvirena na prvoj stranici *L'Osservatore Romano* s potpisom: "Sveti Otac je primio u privatnu audijenciju preuzvišenoga gospodina Petra Čulu, mostarskoga biskupa, koji je radi vjere pretrpio sedam godina zatvora."[62]

"U Beogradu su, komentira Čule, odmah rekli Gen. Vikaru Luji Česlaru, neka odmah piše u Rim nadbiskupu Bukatku, da radi toga natpisa protestira kod uredništva *L'Osservatore Romano*"[63]

Sutradan je Čule pošao i na generalnu audijenciju u Castel Gandolfo gdje se okupilo oko 10.000 osoba. "Dvorski meštar Sv. Oca, sjeća se Čule, pročitao je redom imena svih prisutnih biskupa. I kod čitanja prisutni su ime svakoga biskupa pozdravili pljeskom. Kod čitanja moga imena to su isto učinili, ali onda ih je Sv. Otac pozvao, da još jednom, naročitim pljeskom pozdrave biskupa, koji je za vjeru 7 godina proveo u zatvoru"[64]

Kao gost mjesnoga biskupa, mons. Čule je na blagdan Svih Svetih bio u Albanu kod Rima gdje je predvodio sv. misu i propovijedao na talijanskom jeziku. Po završetku Sabora otputovao je u Francusku i posjetio Montpellier, Lourdes, Paris i Lisieux gdje je 28. studenoga dobio na dar moći sv. Male Terezije koje je kasnije dao ugraditi u oltar mostarske katedrale. Iz Francuske je otputovao u Belgiju i posjetio prijatelje u Bruxellesu i Bruggeu. A nakon posjeta biskupima u Beču i Gradišću, vratio se u Mostar 9. prosinca 1964.

Dok je boravio u Rimu u jesen 1964., biskup je Čule dva puta razgovarao s novinarima Radio Vatikana. Prvi put, 25. rujna, ondašnji je mostarski biskup odgovarao na pitanja o svojoj audijenciji u koju ga je bio primio Pavao VI., o radu sjednica u trećem razdoblju Sabora za koje je kazao da u poslu jure poput ekspresnoga vlaka, dok se 1962. radilo brzinom teretnoga, a 1963. brzinom putničkoga vlaka.

Na pitanje o saborskim raspravama i podijeljenim mišljenjima otaca o Blaženoj Djevici Mariji, Čule je kazao: "Baš krupnih razlika nije bilo (...)

60 *Autobiografija...*, str. 39.
61 Usp. GK 20/1964/2.
62 *L'Osservatore Romano* 210/1964, od 11. rujna 1964.
63 *Autobiografija...*, str. 39.
64 *Ondje.*

Poznata je činjenica da katolici i pravoslavci vrlo štuju Gospu. Nasuprot tome protestanti malo Gospu poštuju, i prigovaraju nama katolicima, da smo u štovanju Gospe prešli dozvoljenu mjeru, da naše štovanje Gospe ide na štetu štovanja, koje dugujemo Isusu (...) Posve je stoga razumljivo, da biskupi iz onih zemalja, gdje katolici žive pomiješano s protestantima, nastoje katoličku nauku o Mariji izraziti takvim riječima, koje će protestanti moći lakše razumjeti i zbog kojih se neće spoticati. Jer Koncilu je zadaća, da pojedine kršćanske vjeroispovijesti međusobno približi, a ne da među njima jaz još i produbi. (...) Nijedan Koncil dosada nije rekao o Gospi toliko i tako lijepih stvari kao ovaj...[65]

Neutvrđenoga datuma na kraju trećega saborskoga razdoblja biskup je Čule preko Radio Vatikana uputio posebnu poruku slušateljima ove radio postaje. Govoreći isključivo o socijalnoj problematici u svijetu, biskup Čule posebno je naglasio: "Pitanje svagdanjega kruha postalo je danas vrlo goruće, jer uza sav silni napredak znanosti, tehnike i industrije dvije trećine čovječanstva pate od glada. Kriva je tome nepravedna podjela zemaljskih dobara. Koncil je stoga na ovoj Sesiji nastojao uzdrmati uspavane savjesti glasno dovikujući, da Bog nije stvorio zemlju i njezina bogatstva samo za šačicu odabranih, koji se upravo guše u izobilju, nego za sve ljude bez razlike. Stoga treba pristupiti pravednijoj raspodjeli sredstava za život, pa pomoći zaostale zemlje i narode, da i oni brzo pokroče na putu svestranog napretka.

Potrebna sredstva lako je naći, ako se samo prestane sa bezumnom utrkom u naoružanju."[66] Potom je biskup Čule ustao protiv "milijunske stajaće vojske" i protiv modernoga naoružanja koje oduzima narodni dohodak i stvara strah od atomskoga rata.

U želji da novi duh zavlada čovječanstvom: duh ljubavi, slobode, pomaganja, ravnopravnosti, bratstva, djelotvorne ljubavi i socijalne pravde, biskup je Čule nadodao: "Da bi se udovoljilo tim duhovnim potrebama čovjeka, Koncil traži, da se prizna i poštuje dostojanstvo svake ljudske osobe i da se svakom čovjeku prizna pravo na slobodu i ravnopravnost. Nitko ne smije biti zapostavljen. Mora prestati diskriminacija među muškarcom i ženom, među crncom i bjelcom, među bogatašom i siromahom, među učenim

65 AB, 898/1964.
66 AB, 901/1964.

i neukim. Posebno pak treba svima priznati pravo na slobodu savjesti i slobodu religije, jer bez ove nutarnje slobode svaka je druga sloboda bez vrijednosti i iluzorna. U to ime poziva Koncil vlastodršce, da ne zlorabe svoje vlasti, da štite a ne gaze slobodu svojih podanika, da ne traže svoj interes, nego opće dobro svojih naroda, da njihova vladarska uloga stoji prvenstveno u tome, da služe zajednici, kojoj na čelu stoje, a ne da provode neko gospodstvo."[67]

Iako se poziva na Sabor kad govori o slobodi savjesti, vjerskim slobodama i dostojanstvu svake ljudske osobe, u gornjim se recima čita hrabrost biskupa Čule. Iako je "do jučer" i sam bio robijaš jer je dokraja poštivao svoju ljudsku i biskupsku savjest u vremenu kad je vlastodržac gazio tuđe savjesti i slobode, ondašnji se mostarski biskup nije bojao iskoristiti odašiljač Radio Vatikana, s kojega se glas vrlo lijepo čuo u Domovini, i ustati u obranu svih sloboda i svih savjesti te pozvati vlastodršce da ne zlorabe svoje vlasti. - Upućenima zaista ne bi trebalo tumačiti na koga je biskup Čule u prvom redu mislio kad je ovo govorio u jesen 1964. godine.

Četvrto saborsko razdoblje 1965. god.

Prema podacima kojima raspolažem, biskup Čule nije nastupao u jesen 1965. u saborskoj dvorani niti je predavao pismene opaske, ali je bio u Rimu sa stanom opet u Hrvatskome zavodu sv. Jeronima.[68]

Ustvari, saborski rad mnogih biskupa te jeseni svodio se uglavnom na glasovanje o konačnim saborskim dokumentima i, potom, potpisivanje tih tekstova. tako je i Čule, zajedno s drugim biskupima, 28. listopada 1965. potpisao sljedeće saborske dokumente: *Decretum de Pastorali Episcoporum Munere in Ecclesia, Decretum de Accomodata Renovatione Vitae Religiosae,*

67 *Ondje.*
68 Usp. *Zavodska kronika* 1965-1974/30. 9. 1965-lipanj 1974, str. 2. Ovaj dio kronike Hrvatskoga zavoda u Rimu pisao je nepoznati kroničar. Nigdje se, naime, nije potpisao. Osim toga, ponekad je neprecizan. Tako npr. kaže da je biskup Čule bio prisutan 4. listopada 1965. na proslavi imendana nadbiskupa Šepera u Zavodu, ali ne kaže nigdje kad je Čule došao u Zavod.

Decretum de Institutione Sacerdotali, Declaratio de Educatione Christiana, Declaratio de Ecclesiae habitudine ad Religiones Non-christianas.[69]

Dvadesetak dana kasnije, 18. studenoga, potpisao je Čule još dva saborska dokumenta: *Constitutio Dogmatica de Divina Revelatione* i *Decretum de Apostolatu Laicorum.*[70]

Zadnja četiri saborska dokumenta potpisao je Čule 7. prosinca 1965. Bili su to: *Decretum de Libertate Religiosa, Decretum de Activitate Missionali Ecclesiae, Decretum de Presbyterorum Ministerio et Vita* i *Constitutio Pastoralis de Ecclesia in Mundo huius Temporis.*[71]

I te je jeseni Čule bio na meti novinara Radio Vatikana. Dana 22. listopada snimljen je, a dva dana kasnije emitiran razgovor s njime.[72]

Kazao je tom zgodom da će Sabor te jeseni vjerojatno završiti sa sjednicama i da "za sve katolike na svijetu istom poslije Koncila dolazi pravi rad" jer da će nam jedino tako budućnost biti bolja nego prošlost.

Kako je razgovor sniman uoči Misijske nedjelje, biskup je Čule iskoristio priliku da još jednom podvuče kako su "po Božjoj odredbi misije dužnost sve Crkve i svih njezinih članova, pa bili ti članovi svećenici ili obični svjetovnjaci. Tko dakle ne sudjeluje u misijskom radu Crkve, taj krši Božji zakon i teško se ogrješuje o zapovijed ljubavi prema bližnjemu. (...) Mala Irska, katolička manjina u Holandiji daju na stotine misionara, a koliko dadosmo mi katolici Hrvati? Da se ne moradnemo crveniti od stida, moramo u budućnosti nadoknaditi prošlu nemarnost i nehaj."

Potom je Čule iskoristio prigodu i Družbi Služavki Maloga Isusa čestitao 75. godišnjicu postojanja koja je slavljena baš u listopadu te godine. Zatim je čestitao župi Čitluk na sagrađenoj novoj župnoj crkvi koja je trebala biti blagoslovljena dva dana kasnije, na samu Misijsku nedjelju.

Neutvrđenoga dana u listopadu iste godine, vjerojatno prije svoga dolaska u Rim, biskup Čule je održao jedan dugi nagovor kojega je prenio Radio Koeln. Obraćajući se slušateljima ove postaje, kazao je da mu je drago "da

69 Usp. *Acta Synodalia...*, vol. IV, pars V, 1978, str. 635.
70 Usp. *Acta Synodalia...*, vol IV, pars VIII, 1978, str. 819.
71 Usp. *Acta Synodalia...*, vol IV, pars V, 1978, str. 635.
72 ARV, Rapporti mensili dei programmi radiofonici 1965. *Rapporto annuale anno 1965 della sezione croata.* Ottobre; AB, b. b./1965.

vam mogu i ove godine progovoriti preko radija Koeln", što znači da je on na ovoj radio postaji nastupao i prijašnjih godina ali, nažalost, nisam mogao doći do tih tekstova. Govoreći o skorašnjem završetku rada Sabora, kazao je da potom nastupa veliki dijalog Crkve sa svijetom. Ali: "Prije nego što Crkva započne dijalog sa modernim svijetom i vremenom, ako se želi da taj dijalog uspije i donese ploda, trebalo je da Crkva dovrši dijalog sa samom sobom, svojim članstvom i svojim ustanovama." Kazao je potom da rimska kurija treba biti internacionalizirana. Biskupi bi ubuduće trebali imati više udjela u upravi opće Crkve a ni u kojem slučaju ne bi smjeli biti "kao neka visoka feudalna gospoda". Govorio je zatim o obnovi svećenstva i redovništva, o potrebama misija koje su "dužnost svih katolika".

Raspravljao je potom o svjetovnjacima kao o punopravnim članovima Crkve, o njihovim pravima i dužnostima - posebno o dužnosti apostolata po kojemu bi kršćanska shvaćanja trebala biti unešena u suvremeni javni život. Bit će to moguće, podvukao je Čule, ako se očuvaju zdrave obitelji.

"Današnje čovječanstvo boluje od sudara raznih klasa, raznih rasa, raznih naroda i država. Stati na put klasnoj borbi i dat načela za pravedno riješenje socijalnog pitanja ne može nitko tako kao Crkva. (...) A i rasnu diskriminaciju moguće je uspješno riješiti samo sa stanovišta Crkve, koja naučava kao Božju nauku, da su svi ljudi jednaki, da su svi djeca jednoga ter istoga Oca nebeskoga, braća Isusa Krista." Isto je tako i s uspostavljanjem trajnoga mira među ljudima. "Ali Crkvi nije prvotna svrha, da liječi ljudima tjelesne boli i da širi ljudsku kulturu... Ona teži za duhovnim ciljevima..." ali ne zaboravlja ni bolnice, ni škole ni druge prosvjetne ustanove - završio je Čule svoj govor upućen slušateljima Radio Kolna.[73]

Nakon povratka biskupa sa Sabora, *Glas koncila* je telegramski tražio kratak izvještaj o dočeku saborskih otaca u njihovim biskupijama. U odgovoru iz Mostara[74] od 29. prosinca 1965. veli se da je biskup stigao u Mostar 16. prosinca a na autobusnom kolodvoru su ga dočekali msgr. Andrija Majić, generalni provikar biskupije i fra Jerko Karačić, mostarski dekan i gvardijan.

73 AB, b.b/1965.

74 AB, br. 1025/1965. Iz Glasa koncila" od 30. svibnja 1965. doznaje se i za Čulin način "saborskog" zanimanja za rad ondašnjih istaknutijih hrvatskih katolika. Ali, nek to ispriča sam novinski tekst: "U četvrtak 20. svibnja doživjelo je naše uredništvo neočekivan, visok posjet dvojice biskupa, a naša suradnica Berith primila visoko priznanje za svoj rad u našim novinama.

Na 19. prosinca je biskup u mostarskoj župnoj crkvi služio svečanu svetu misu i propovijedao. Zahvalio je narodu na molitvama za uspjeh Sabora i pozvao na provođenje saborskih zaključaka te proglasio jubilarnu godinu s posebnim ovlastima i oprostima.

D. SABOR USVAJA ČULINE PRIJEDLOGE

Saborski rad hrvatskih biskupa kao i njihov doprinos Drugom vatikanskome saboru ostao je, nažalost, uglavnom nepoznat široj javnosti. Ako je normalno da biskupi nisu nakon Sabora pisali o sebi i svome radu, nikako nije prihvatljivo da hrvatski katolički teolozi nisu iscrpno pisali o saborskome radu svojih biskupa. - Iako nije normalno, ipak je to nažalost istinito.

Osim biskupa Čule u već spomenutim člancima u *Crkvi na Kamenu*, te donekle nadbiskupa Šepera, biskupa Franića i priloga nekolicine drugih s područja mariologije - a među njima je obrađen i doprinos biskupa biskupa Čule[75] - nije mi poznata detaljnija obrada saborskoga rada ijednoga drugoga našega biskupa. Ovim, ustvari, u završnom dijelu ovoga prikaza saborskoga rada nekadašnjega mostarskoga biskupa, želio bih potaknuti na veće teološko zanimanje za sadašnjost naše Crkve. Sadašnjost koja je zaista slojevita, ali teološki gotovo netaknuta. - Zar je moguće da nas ne zanima?

Povod za ovu misao dao mi je baš saborski rad biskupa Čule koji je i od Crkve kao takve, a i od pojedinaca, tražio svjedočku teološko-stvarnu

Mostarski biskup dr. Petar Čule odlučio je da svoju koncilsku medalju daruje istaknutoj katoličkoj novinarki Berith, kao izraz svoga priznanja za njezine aktualne i u svim slojevima čitalaca veoma omiljele reportaže iz suvremenog života u rubrici 'Mi, ovdje'. Biskupa dra Čulu pratio je skopski biskup dr. Smiljan Čekada, koji se pridružio tom zasluženom priznanju. (...) Mostarski biskup je htio svoju medalju predati nekome iz katoličkih laičkih krugova tko se ističe u radu na širenju i produbljivanju vjerskog duha i osjećaja u našoj zemlji. Njegov je izbor pao upravo na našu popularnu novinarku." (Odlikovanje suradnici *Glasa koncila,* u *GK* 10(1965)6. Ako se ne varam, ime Berith trebao bi biti pseudonim poznate novinarke Smiljane Rendić.)

75 Usp. R. Brajčić, *Prilog hrvatskih biskupa osmom poglavlju dogmatske konstitucije o Crkvi Lumen Gentium,* u *Obnovljeni Život* 1/1968/58-73.

zauzetost za "probitak" Krista i Crkve sada. - Tko zna, možda je upravo takav njegov stav doprinio da su njegovi stavovi odreda bili relativno brzo usvajani na Saboru. Sumnjam da je toliko prijedloga ijednoga drugoga hrvatskoga biskupa prošlo na Saboru te da su bili usvojeni kao općekatolički, kao što je bio slučaj s prijedlozima biskupa Čule. Usvojeno je gotovo sve što je predlagao osim, djelomično, onoga što je govorio o đakonatu.

Da ovdje, međutim, ne bih ponavljao ono što je već napisano, upućujem na već spomenuti članak dra Brajčića glede Čulina saborskoga doprinosa s područja mariologije i na već spominjanih pet članaka u *Crkvi na Kamenu* glede njegova doprinosa s područja mariologije, ekleziologije, liturgije te društvene, kulturne, socijalne i misijske zauzetosti Crkve.[76]

Postoji, međutim, i jedna posebnost Čulina saborskoga doprinosa. Naime, on nikada nije imao svoga teologa, kao što je to bio slučaj s mnogim drugim biskupima, koji bi mu pisao govore, davao savjete i teološki ga dorađivao prije nastupa u saborskoj dvorani. Potpuno je sigurno da je sve ono što je biskup Čule napisao i rekao na Saboru, zaista njegovo te da je izišlo ispod njegova pera. Tako se, uz Čulin saborski doprinos, mora ovdje istaknuti i njegova izvornost što opet pruža dovoljno materijala da se bivšega mostarskoga biskupa proučava i pod drugim vidicima: duhovnim, karakternim, crkvenim, društvenim itd. bez metodološkoga straha da se iza teksta možda krije netko drugi tko ustvari ne bi bio ni Čule ni biskup.

Želio bih, međutim, da svaki čitatelj ovih redaka uoči dvije posebno velike saborske zasluge biskupa Čule koje zaista imaju općecrkveni karakter:

1. Biskup Čule je svojim saborskim nastupima bio jedan od oslonaca papi Pavlu VI. da Blaženu Djevicu Mariju mogne 21. studenoga 1964. proglasiti *Majkom Crkve*[77]

2. Ime *sv. Josipa* nalazi se u prvome misnome kanonu, koji je bio jedina euharistijska molitva u trenutku kad je Čule raspravljao, gotovo isključivom zaslugom biskupa Čule čiji je prijedlog sam papa Ivan XIII. odmah usvojio, ne čekajući glasovanje saborskih otaca.

---

76 Vidi posebno peti nastavak *Biskup Čule i Drugi vatikanski sabor*, u *Crkva na Kamenu* 10/1986/12.

77 Usp. *Summi Pontificis Pauli VI allocutio tertia Ss. Concilii periodo exacta* u *Enchiridion Vaticanum*, vol. I, Bologna 1976, str. (185); R. Brajčić, *Prilog...*, str. 71.

Onima koji ovo znaju bit će lako objašnjivo zašto je biskup Čule kriptu katedrale, koju je sam sagradio u Mostaru, dao posvetiti sv. Josipu a samu katedralu baš Majci Crkve. - U neku ruku, ta bi se katedrala mogla nazvati Čulinim spomenikom Drugom vatikanskom saboru.

E. ČULE I SABOR NAKON SABORA

Posebno poglavlje ovoga rada moglo bi govoriti o tome kako je biskup Čule provodio zaključke Sabora u svojim biskupijama. Kako bi to, međutim, uvelike nadilazilo meni zadanu temu, upućujem one koje to zanima na članak dra M. Zovkića "Provedenost i provodivost II. vatikanskog sabora u vrhbosanskoj metropoliji" u kojemu je nekoliko stranica posvećeno i Crkvi u Hercegovini.[78]

Povratkom u Mostar krajem 1965. godine, nakon svečanoga zaključenja Sabora, nije međutim završila saborska aktivnost biskupa Čule. Naime, već 4. siječnja 1966. papa Pavao VI. imenovao ga je članom *Poslijesaborskoga odbora za biskupe i upravu biskupijama* o čemu ga je izvijestio državni tajnik kardinal A. Cicognani. Predsjednik toga odbora, kardinal P. Marella, pozvao ga je da dođe u Rim na prvu sjednicu toga odbora zakazanu za 17., 18. i 19. veljače. Zadaća spomenutoga odbora bila je provođenje u djelo saborskih zaključaka o biskupima i upravljanju biskupijama.[79]

Biskup je Čule bio pozvan i na drugo zasjedanje ovoga odbora koje je bilo zakazano od 25. do 30. travnja 1966.[80] Da je biskup Čule bio u Rimu i sudjelovao na oba spomenuta zasjedanja saznajemo i iz vrlo dugoga razgovora s Čulom, koji je 4. svibnja 1966. objavio Radio Vatikan.[81] Rekao je tada da je odbor, čiji je on bio član, već završio svoj posao koji se sastojao u oblikovanju zakonskih formulacija proisteklih iz saborskoga dekreta o

---

78 M. Zovkić, *Provedenost i provedivost II. vatikanskog sabora u vrhbosanskoj metropoliji*, u *Katolička Crkva u Bosni i Hercegovini u XIX i XX stoljeću*, Sarajevo 1986, str. 348-350 i 353-355.

79 Usp. AB, br. 1139/1966.
80 Usp. AB, br. 467/1966.
81 Usp. AB, br. 563/1966.

pastoralnoj biskupskoj službi. Na upit o Saboru Čule je odgovorio: "Ono pravo i glavno djelo Koncila istom sada započinje... Ako svi znakovi ne varaju, na obzorju sviće zora boljega dana..."

UMJESTO ZAKLJUČKA

Na kraju bih želio dodati nekoliko riječi o jednom posebnom vidu Čuline aktivnosti u godinama prije Sabora, koja je u Hercegovini, barem koliko ja znam, do sada bila nepoznata. Taj će njegov rad i nakon ovoga ostati nerasvijetljen jer nema dokumenata na raspolaganju. Međutim, današnji pomoćni zagrebački biskup dr. Đ. Kokša, nekadašnji rektor Hrvatskoga zavoda sv. Jeronima u Rimu, u jednome svome tekstu objavljenom u Italiji[82] govori o prvome Čulinu dolasku u Vatikan 1958., godinu dana nakon njegova puštanja iz zatvora. Ustvari, godine 1957. zagrebački pomoćni biskup J. Lach dolazi u Rim da se spriječi imenovanje nekoga Talijana za rektora hrvatskoga zavoda u Rimu. Za vrijeme audijencije papa Pio XII. je biskupu Lachu kazao da bi sljedeće godine trebali doći *ad limina* svi biskupi iz Jugoslavije. Taj događaj bi, prema Kokšinu mišljenju, bio zapravo početak vatikanske *Ostpolitik*. Dakle, još za vrijeme pape Pia XII.

U svibnju 1958. prvi je bio u Rimu nadbiskup Šeper. U jesen iste godine pošao je u Rim, kao drugi, baš biskup Čule.

Papa Pio XII. je, međutim, umro 9. listopada 1958. a Čule je stigao u Rim 27. listopada, samo jedan dan prije izbora pape Ivana XXIII. Stoga, Čule nikako nije mogao imati nakanu obaviti posjet *ad limina*. Uostalom, uopće nije mogao znati kad će biti izabran novi papa, a ipak je putovao u Rim. O svemu tome biskup Čule je zapisao da mu je Okružni sud u Mostaru pod kraj listopada 1957. priopćio da može preuzeti upravu biskupije. U jesen 1958. Čule je tražio pasoš da ide 'ad limina' i dobio ga te otputovao u Rim. O boravku u Rimu veli ovo: "Bio sam na krunisanju novoga Pape 4. XI. 1958. Bio sam primljen u audijenciju među prvima, zajedno s nadbiskupima Westminstera u

82 Usp. Đ. Kokša, *Linee metodologiche per una lettura della storia religiosa dei croati*, u AA. VV., *Storia religiosa dei popoli balcanici*, Milano 1983, str. 181-201.

Londonu i bečkoga nadbiskupa Koeniga, te belgijskoga princa i bivše carice Zite..."[83]

Zanimljivo je, međutim, da u *L'Osservatore Romano*, koji inače brižljivo bilježi sve biskupske posjete papama, nema imena biskupa Čule u izvještajima s papinskih audijencija onih dana. Jednako je zanimljivo društvo s kojim je Ivan XXIII. primio Čulu. Posebno se to odnosi na kasnijega kardinala Koniga, koji je bio jedan od istaknutih protagonista vatikanske *Ostpolitik*, a vidjeli smo iz prethodnih stranica da je Čule kada je putovao po Evropi često posjećivao Koeniga u Beču.

Zbog svega ovoga, s razlogom se može postaviti pitanje što je Čule 1958. radio u Rimu? S jednakim razlogom se može pretpostaviti da je biskup Čule - kao prvi biskup robijaš koji je došao s Istoka na Zapad s čvrstom nakanom da se opet vrati na Istok - bio rado viđen i slušan u središtu Crkve. - Koliko je, međutim, bio pitan za mišljenje, koliko je stvarno savjetovao te kolik je i kakav je bio njegov doprinos uspostavljanju prvih poslijeratnih veza između komunističkoga Istoka i središta Katoličke Crkve, ostaje i dalje nepoznato. Taj njegov rad - uz pretpostavku da je stvarno postojao - ostat će tajnom vjerojatno još gotovo stotinjak godina, sve dok ne bude moguć pristup dokumentima iz toga razdoblja koje čuva vatikanski tajni arhiv. Dotle ćemo znati samo to da je Čule i u godinama Sabora, za pape Ivana XXIII. i Pavla VI., bio rado viđen na mnogim stranama u Rimu.

Ali, o velikim ljudima sva se istina nikada nije doznala odjednom.

83 *Autobiografija...*, str. 30.

Summary

BISHOP ČULE AT THE II VATICAN COUNCIL

The bishop of Mostar, dr. Petar Čule (1942-1980) actively participated in all four sessions of the II Vatican Council (1962-1965).

Before the commencement of the Council, he twice wrote (1959, 1960) his suggestions for the future Council and sent them to the Council preparatory comittee in Rome. In 1961, Pope John XXIII named him a counsellor of the Council preparatory committee for bishops and the administration of dioceses. Pope Paul VI named him a member of the Council's same comittee in 1964 in the work of these committees in Rome, therefore his work was not limited to interventions in the Council hall.

The topics of Čule's Council discussions can mainly be compiled into ecclesiological, liturgical, mariological and social themes. The bishop of Mostar did not have a so-called private theologian with him, so that all his Council interventions were propely his own. The Council adopted practically everything he suggested. It is important to mention two of his interventions: 1. Bishop Čule was one of the important persons that Paul VI relied on in the decision to proclaim the Blessed Virgin Mary the Mother of the Church. 2. After the suggestion made by bishop Čule that the name of St. Joseph be included in the Roman Canon of the Mass (which was the only Canon at the time) after the name of Mary, the Mother of God, Pope John XXIII made the decision without waiting for the vote of the Council fathers.

DODATAK

Saborski nastupi biskupa Petra Čule

Mostar, die 21 iulii 1959

Eminentissime Princeps, *

Litteris die 18 iunii 1959 N. I C/59-881 datis a me quaesitum erat ut Pontificiae Commissioni Antipraeparatoriae pro Concilio Oecumenico argumenta aliqua, quae in futuro Concilio tractari possent, communicarem. Liceat itaque mihi votis istius Pontificiae Commissionis obsecundando mentem breviter aperire.

I. Cum ultimis praesertim temporibus Beatissima Dei Genitrix Virgo Maria tot ac tanta praeclarissima signa suae benevolentiae ac curae maternae erga Ecclesiam immo et totum genus humanum ostenderit - de quo inter caetera luculenter Lourdes et Fatima testantur - foret optandum ut Concilium ex gratitudine erga augustissimam Dei Matrem doctrinam catholicam de cooperatione B. Virginis cum Christo Domino in opere Redemptionis humanae definiat clare enuntiando quasnam partes eadem Beatissima Virgo ut Socia Verbi Incarnati in nostra reconciliatione tum obiectiva tum subiectiva habuerit habeatque.

Novum festum liturgicum pro universali Ecclesia ista occasione in honorem B. M. V. instituendum apte doctrinam dogmaticam de Cooperatione B. Virginis pro nostra salute exprimeret ac confirmaret.

II. Tractatui de augustissima Christi Matre utilissime adiungi posset alius tractatus de Sponsa Christi h. e. de Sancta Ecclesia, cuius divina constitutio ad exigentias nostri temporis magis enucleanda esset.

1) Imprimis tractandum erit de institutione divina Episcopatus in Ecclesia. Hac occasione sollemniter inculcandum esset, quidquid sit de praxi primorum saeculorum, ad Successorem B. Petri unice et exclusive ius pertinere nominandi ac instituendi novos Episcopos.

2) Dein etiam relativa autonomia Episcoporum, utique sub suprema auctoritate Pontificis Rom., qua immediatorum ac ordinariorum pastorum suarum dioecesium magis et clarius exponenda erit ita ut omnibus clare appareat iuxta doctrinam Ecclesiae Episcopos vere a Spiritu Sancto positos esse, qui Ecclesiam Dei regerent.

3) Exemptio quoque religiosorum a potestate Episcopi omnino quidem sustinenda erit, ast clarius iuxta exigentias temporis circumscribenda. Imprimis decernendum

---

* Prvi dopis biskupa Petra Čule Pretpripremnom saborskom odboru, Acta et *Documenta Concilio Oecumenico Vaticano II Apparando*, ser. I *(antepraeparatoria)*, vol. II, str. 540-542.

erit, num et quomodo etiam religiosi exempti obstringantur decisionibus Episcoporum quae forum externum respiciunt, uti sunt v. gr. ordinationes, ne clerici in publicum sine veste ecclesiastica prodeant, ne nomen dent associationibus ab Episcopo reprobatis, et alia similia.

4) Concilium ordinare poterit ut etiam privilegia religiosorum authentice in unum colligantur, saltem ea privilegia quae iurisdictionem episcopalem respiciunt, ut clare sciatur, quaenam privilegia adhuc plenum vigorem habeant.

Forsitan unum alternumve privilegium ob mutatas circumstantias revisioni subiciendum erit. Ita, si fas est mentem sincere aperire, proponere audeo, ut reformetur privilegium olim regularibus concessum absolvendi ab excommunicationibus Ordinario reservatis. Inconveniens et disciplinae in populo christiano servandae nocivum videtur, si in dioecesibus ubi religiosi magnam immo maiorem partem paroeciarum detineant, iuxta memoratum privilegium quilibet vicarius cooperator regularis absolvere valeat a) procurantes abortum, b) matrimonium ritu acatholico contrahentes et prolem acatholice baptizantes vel educantes, c) manus violentas inicientes in personas clericorum vel religiosorum. Si enim a talibus criminibus tam facile venia obtineri queat, timendum ne fideles persuasione imbuantur crimina ista non esse tam atrocia.

Tale privilegium reservandum esset tantum pro regularibus quando missionem ad populum praedicant, non concedendum vero regularibus qui stabiliter curae animarum addicti sunt.

III. Iura quoque et officia fidelium in Ecclesia pressius a Concilio definienda essent et fundamenta dogmatica Actionis Catholicae expolienda.

Dignitas quoque personae humanae vindicanda esset et iura inviolabilia familiae in educanda prole proclamanda cum condemnatione errorum "rassismi" et statolatriae.

IV. Ad rem esset si Concilium sanas regulas praeberet etiam pro "reforma agraria" instituenda quoad bona ecclesiastica apud illas nationes ubi Ecclesia adhuc magna bona immobilia possidet.

V. In dies persuasio magis invalescit populos ditiores vere obligatos esse subveniendi populis retrogradis et indigentibus. Haec obligatio multo plus urgebit si applicetur ad Ecclesiam ubi omnes fideles totius orbis terrarum unum Corpus Christi mysticum efficiunt.

Bonum itaque esset si Concilium maius auxilium inauguraret non tantum pro terris missionum et pro America Meridionali, ubi necessitates maximae sunt, sed etiam pro aliis regionibus indiscriminatim. Adsunt dioeceses numerosum clerum habentes. Sed adsunt etiam aliae, finitimae, eiusdem nationis et idiomatis, quae penuriam cleri patiuntur. Cur illae dioeceses cum numeroso clero non possent tempore Adventus vel Quadragesimae opem ferre dioecesibus suae nationis clero carentibus.

Multae dioeceses in suis thesauris pretiosissima paramenta et vasa sacra possident quae ad nihil fere aliud inserviunt nisi ut a curiosis inspiciantur, dum in multis aliis ecclesiis orbis catholici Christus Dominus in SS. Eucharistiae Sacramento paupertatem vere betlehemiticam patitur. Hac quoque in re Concilium opportunas

suggestiones dare posset. Debemus esse catholici non tantum nomine sed etiam re et opere!

VI. Clerus in cura animarum haud paucis in regionibus maximam difficultatem in comparandis libris theologicis, ad ministerium paroeciale sibi absolute necessariis, experitur. Concilium optimum opus faceret si fundationem aliquam provideret quae impressionem librorum theologicorum, maxime necessariorum, pro parochis pauperioribus exiguo pretio vendendis procuraret.

VII. Occasione mortis sacerdotum saecularium facile res ingratae occurrere possunt. Cognati illorum saepe etiam apud iudicem civilem litem movent pro hereditate, quod populum christianum haud raro offendit. Optandum ut Concilium legem ferat - sacerdotes si volunt de rebus propriis disponere, faciant id inter vivos - post mortem omnia bona illorum ecclesiae cedunt.

Haec sunt quae mihi primo obtutu apta esse videntur ut in Concilio proxime futuro tractentur. Si aliqua alia adhuc mihi occurrant non moram faciam ista quoque praeclarissimae Commissioni Pontificiae pro Concilio oecumenico submittendi.

PETRUS ČULE
Episcopus Mandetriensis

***

*Eminentissime Princeps,**

Invitatus ab Eminentia Tua litteris die 18 iunii 1959 datis Pontificiae Commissioni Antipraeparatoriae pro Concilio Oecumenico mentem aperui de rebus quae iuxta mentem meam Concilio Oecumenico subiiciendae essent in epistola scripta die 21 iulii anni 1959.

In epistola ista Concilium Oecumenicum notas mariologicam, ecclesiologicam et sociologicam prae se ferre debere dixi.

1. Notam mariologicam, in quantum nempe mariologiam seu doctrinam dogmaticam de beatissima Dei Genitrice Virgine Maria usque ad ultimam perfectionem expolire ac perducere sataget.

2. Notam ecclesiologicam, in quantum doctrinam dogmaticam de Ecclesia in Concilio Vaticano iam adumbratam ulterius omni ex parte evolvet dilucidabitque.

3. Notam sociologicam, in quantum obligationes sociales non tantum inter singulos homines ad normam iustitae et caritatis christianae vigentes inculcabit, sed etiam relationes sociales in ipsa societate ecclesiastica qua tali existentes deteget et definiet, et quidem non tantum inter singula membra Corporis mystici sed etiam inter

* Drugi dopis biskupa Petra Čule Pretpripremnom saborskom odboru, *ondje*, str. 543-544.

communitates in Ecclesia exstantes uti sunt singulae paroeciae, dioeceses, provinciae ecclesiasticae et sic porro.

Unam tamen rem quae multum mihi cordi adiacet in ista expositione memorare omisi quamque nunc addere lubet et quae ad notam Concilii mariologicam refertur. Summopere enim conveniens esse videtur, cum in Concilio sermo de beatissima Dei Genitrice erit ut una simul mentio de eius virgineo Sponso, nempe S. Patriarcha Ioseph fiat.

Ecclesia multiplici ex capite debitrix est istius S. Patriarchae, imprimis et maxime quia S. Ioseph Divinum Redemptorem enutrivit, dein vero quia ipsam Ecclesiam qua caelestis Patronus protexit ac protegit.

Ad gratum animum ostendendum forsitan opportunum esset ut Concilium specialem cultum in honorem patris putativi Domini Nostri Iesu Christi et veri Coniugis B. V. Mariae necnon Protectoris S. Ecclesiae statueret, illum nempe quem aliqui theologi cultum protoduliae vocant.

Insuper, ut in futura liturgiae reformatione nomen S. Ioseph in Canonem Missae et quidem immediate post nomen B. V. Mariae inseratur. Decens enim omnino videtur ut in sacrosancto sacrifico quod aeterno Patri offertur illius quoque viri mentio fiat qui Patrem aeternum in terris speciali modo repraesentabat et qui sacrosanctum Corpus quod in Missa offertur enutrivit ac paterno amore fovit.

Neve dicatur in Canone Missae tantum martyres locum obtinere et S. Ioseph martyrem non fuisse. Sanctus etenim Ioseph spiritu vere martyr exstitit simili modo ac Beatissima Virgo quam Ecclesia iure merito Reginam martyrum praedicat, quia omnibus martyribus plus pro Christo passa est. Post Beatissimam enim Virginem vix ullus sanctus inveniri poterit qui tam multa tamque gravia pro Christo Domino perpessus sit sicuti S. Ioseph, imprimis in Bethleem, dein in Aegypto, postremo in Nazareth. Nec inverosimile est illum ideo praematura morte e vivis sublatum esse quia litteraliter tot doloribus, angustiis ac laboribus circa Divinum Infantem attritus erat.

De cetero, etiam S. Ioannes, Apostolus et Evangelista, etsi morte violenta non sit mortuus, tamen locum in Canone Missae obtinet.

Summopere ergo desidero, si Sancto Patri ita placuerit, ut in Concilio Oecumenico una cum Beatissima Virgine tractatio fiat etiam de eius castissimo Sponso, S. Ioseph Patriarcha.

PETRUS ČULE
Episcopus Mandetriensis

***

*Em.mi, exc.mi, rev.mi Patres,**

Liceat, quaeso, aliquas animadversiones facere ad art. 84, cap. V, in pag. 192, schematis de sacra Liturgia.

Articulus mihi quoad omnia asserta placet.

1. Placet assertum festa Sanctorum non debere praevalere festis ipsa mysteria salutis recolentibus. Quod evidens est. Nam Christus Dominus est ille Sol divinus circa quem totus annus liturgicus circumire et moveri debet. Ideo consequenter festa Sanctorum in anno liturgico non nisi locum secundarium et quodammodo periphericum tenere possunt.

Item placet assertum ut pro futuro illa tantum festa Sanctorum in calendario universali ponantur qui revera pro Ecclesia universa momentum habent, dum festa aliorum Sanctorum ecclesiis particularibus celebranda relinquantur.

Sed contra istud omnino iustificatum principium offendit, quod iuxta novum Rubricarum Codicem festa aliquorum Sanctorum qui pro tota Ecclesia bene meriti sunt, etsi non theoretice, tamen practice, postponuntur festis Sanctorum tale meritum non habentibus. Quis enim negare poterit S. Gregorium Magnum, qui suo tempore verum oraculum fuit pro toto orbe catholico, insignia merita pro universa Ecclesia acquisivisse? Idem valet de doctore Angelico S. Thoma Aquinate, cuius vox etiam hodie in omnibus scholis theologicis potenter resonat, quique in Conciliis Oecumenicis saepe citatur. S. vero Benedictus, patriarcha vitae monasticae in occidente, per plura saecula talem influxum in totam Ecclesiam et universim in culturam Europae exercebat sicut nemo alius. Et tamen iuxta novum codicem Rubricarum festa istorum trium Sanctorum ad nudam commemorationem rediguntur, quia in tempus Quadragesimae cadunt. Audeo proponere ut ista tria festa vel perpetuo extra Quadragesimam transponantur vel saltem omnibus facultas detur sumendi pro lubitu aut Missam de festo aut Missam de feria Quadragesimae. Simile quid dicendum etiam de festo illius magni Archangeli Gabrielis qui primus nobis evangelium, hoc est, bonum nuntium apportaverit, annunciando Incarnationem Verbi Aeterni.

Hoc loco ubi de festis liturgicis Sanctorum agitur, non videtur praetereundus ille Sanctus qui non tantum momentum magnum et speciale pro Ecclesia omnium temporum habet, sed etiam cuius festa intime connectuntur cum festis mysterium nostrae Redemptionis recolentibus, hoc est de S. Ioseph. Inter dogmaticos satis convenit illum fuisse et esse post Sanctissimam Virginem maximum omnium Sanctorum. Ideo, sunt graves auctores qui pro illo specialem cultum liturgicum, quem cultum "protoduliae" appellant, vindicant. Non est cur Concilium Oecumenicum de nova aliqua terminologia loquatur. Tamen aliquis primatus S. Ioseph inter omnes Sanctos revera dari debet. Nam ille pertinet non tantum ad ordinem supernaturalem simpliciter, sicut alii Sancti, sed ad ordinem superiorem, nempe, hypostaticum. Fuit

* Prvi saborski nastup biskupa Petra Čule 10. studenoga 1962, *Acta Synodalia Sacrosancti Concilii Oecumenici Vaticani II*, vol. I, pars II, str. 478-481.

etenim non tantum sponsus sed verus coniux Beatissimae Dei Genitricis, utique coniux virgineus. Et quod longe maius est, fuit ille pater Domini nostri Iesu Christi, sicut ipsum Beatissima Virgo in templo Hierosolymitano appellavit, *dicendum ad puerum Iesum*:[1] "Ecce Pater tuus et ego dolentes quaerebamus te". Fuit ergo S. Ioseph pater Iesu Christi non in sensu metaphorico et translato, sed aliquomodo in sensu vero. Utique cum Dominus de Spiritu Sancto conceptus et de Virgine natus fuerit, non erat S. Ioseph pater eius carnalis et physicus, sicuti iudaei falso putabant; ast quia Dominus in familia S. Ioseph natus erat et ab eius legitima coniuge, fuit pater eius, virgineus quidem, attamen pater. Et eius potestati domesticae Verbum Incarnatum in sua vita abscondita sponte subditum erat, uti S. Evangelista attestatur.

Dignitas ergo S. Ioseph longe superat dignitatem cuiuslibet Sancti. *Hoc*[2] in anno liturgico practice iam agnitum est, cum inter omnes Sanctos solum S. Ioseph duo festa primae classis concessa *fuerint*.[3] Restat adhuc ut Sacrosanctum Concilium huic personali et liturgicae praeeminentiae S. Ioseph coronam imponat, procurando ut nomen quoque S. Ioseph in Ordinarium Missae et praesertim in eius Canonem inseratur, uti aliqui Patres iam proposuerunt. Dico imprimis in Canonem Missae. Nam in Canone Ecclesia caelestis iungitur Ecclesiae terrestri in adorando Christo sub speciebus eucharisticis in altari praesenti. Nonne S. Ioseph potiorem titulum quam omnes alii Sancti habet, ut immediate post Beatissimam Virginem istam adorationem eucharisticam peragat, cum illi speciale privilegium concessum fuerit, ut primus hominum una cum Beatissima Virgine Christum natum in praesepio adoraret? Praesertim si in mente teneatur Corpus istud in altari adorandum idem esse quod S. Ioseph aliquando in manibus portabat, nutriebat, et vestiebat?

Populus christianus a Concilio exspectat ut iste honor S. Ioseph tribuatur. Gratitudo erga S. Ioseph ad idem nos impellit. Nam quomodo S. Ioseph, quem Summus Pontifex in patronum Concilio dedit, aliter nostrum gratum animum ostendemus pro eius potenti patrocinio quo utimur et quo in posterum adhuc fruemur?

2. In articulo expressis verbis dicitur festa Sanctorum esse colenda quia Sancti fidelibus opportuna praebent virtutum exempla imitanda. Dubito utrum hoc in tota amplitudine de hodiernis Sanctis dici *potest*.[4] Nam hodie regulariter Sancti assumuntur e sodalibus variarum religionum. Illi possunt quidem familiis religiosis optime proponi ut exemplar imitandum. Pro christianis in saeculo illi sunt potius admirandi quam imitandi propter omnimodam disparitatem vitae in saeculo et vitae in monasterio.

Parum erit instaurare vitam christianam et virtuosam, quod est finis principalis huius Concilii, inter personas Deo dicatas, nisi hoc obtineatur etiam inter christianos in saeculo viventes qui numerice centies superant personas ecclesiasticas. Sed reformare vitam laicorum christianorum difficile erit nisi illis offeramus ad imitandum exempla servorum Dei qui in saeculo et in eisdem conditionibus viventes, tamen se sanctificaverunt.

Agricultoribus ergo imprimis ante oculos ponenda sunt exempla Sanctorum agricultorum, operariis exempla operariorum, coniugatis exempla illorum qui se in coniugio et per coniugium sancificaverunt, viris negotia publica exercentibus exempla virorum a publicis negotiis...[5]

Praeses card. Ruffini: Rogo te, exc.me Domine, ut concludas sermonem tuum piissimum! Certiorem te facio nos devotissimos esse erga S. Ioseph et omina proferre ut in Iugoslavia multos Sanctos fore qui vitam degunt in mundo.

Orator: Faxit Deus ut hoc votum quantocius plene et perfecte adimpleatur! Dixi.

In textu scripto tradito: 1dicendo. 2Hunc. 3fuere. 4 possit. 5Deo gratias, in Ecclesia semper fuerunt et adhuc hodie sunt viri ac feminae cuiuslibet status ac condicionis qui in ipso saeculo vitam heroicam ducunt. Essent adhuc plures, si saepius illis de sanctitate sectanda - inter ipsa negotia saeculi - praedicaretur, si ad sequenda vestigia Christi crucifixi incitarentur, si illis semper ductores spirituales praesto essent qui illos per viam perfectionis christianae moderarent. Ex istis personis in saeculo virtutem heroicam exercentibus quam primum saltem aliquae ad honores altaris promovendae essent, ut christiani in saeculo vere apta et sibi accommodata exempla virtutum imitanda haberent. Istis causis, puto, prae omnibus aliis prioritatem esse dandam. Quod ut securius obtineatur, secundum meam humillmam opinionem, duae novae sectiones in S. Congregatione Rituum essent creandae. Una quae curaret causas Servorum Dei qui in saeculo viventes in fama sanctitatis obierint, alia cui eadem cura incumberet quoad servos Dei ex Ecclesia recenter erectis oriundos. Tali modo omnes christiani ubique terrarum degentes revera haberent exempla apta ac sibi accommodata ad imitandum. Si hoc fiat, fiducialiter sperare possumus quod cum auxilio gratiae divinae vita christiana post hoc Concilium in tota Ecclesia efflorescet quodque mox novi sancti in multo maiore numero quam aetate concilii Tridentini ex omni statu et ex unaquaque natione surgent qui Ecclesiam virtutibus heroicis illustrabunt et ita toto mundo efficacissimum argumentum praebebunt Ecclesiam Catholicam esse vere institutionem divinam Deumque in illa etiam nostris temporibus mirabilia operari.

***

Venerabiles Patres,[*]

Liceat mihi breve dicere verbum de instauratione diaconatus et de relationibus Romanum inter Pontificem et episcopos intercedentibus.

Servata primum maxima reverentia erga exc.mum arch. Zagrabiensem, qui aliter sentit,1 ex 20 episcopis ritus latini ex regionibus Iugoslaviae hic in Concilio praesentibus, 16 subscripsimus declarationem sequentem:

"Puto instaurationem diaconatus stabilis et uxorati pro mea dioecesi, perdurantibus hodiernis conditionibus non esse opportunum"...[2]

---

* Biskup F. Franić 10. listopada 1963. tumači stavove šesnaest hrvatskih latinskih biskupa glede uvođenja stalnoga dakonata oženjenih, *Acta Synodalia...*, vol. II, pars II, str. 378-384. Među potpisnicima je i biskup Petar Čule.

In regionibus etenim in quibus Ecclesia in certis difficultatibus vivit, disciplinam cleri caelibis servare est sat difficile, ast quomodo disciplina diaconorum cum uxoribus et forsitan cum numerosa prole servari poterit. Multo facilius clerus uxoratus quam qui sine uxore est, non solum in disciplina, verum etiam in fide paulatim *erga Deum*[3] et in fidelitate erga Ecclesiam,[4] Ecclesiae praepositos cedit. *Sed quod est hodie apud nos, cras apud vos esse poterit, fratres carissimi! Deinde hanc visionem angustam non esse putamus, quia nos episcopi congregati sumus hic ut ad invicem experientias nostras ex nostris regionibus communicemus; at nostram experientiam esse magni faciendam putamus etiam aliquo modo pro tota Ecclesia.*[5]

Deinde,[6] ex 20 episcopis ritus latini de quibus supra....[7], etiam hanc alteram declarationem *ex visione universalis Ecclesiae*[8] subscripsimus:

"Puto instaurationem diaconatus stabilis et uxorati periculosum esse pro sacra lege caelibatus et pro vocationibus sacerdotalibus"...[9]

Quia haec ratio gravissima communis est toti Ecclesiae, ut iam ab aliis oratoribus satis inculcata est, statim transeo ad votum proponens, ut ex textu omnino expungantur verba a lin. 33 ad lin. 41 in pag. 26, quae verba ad instaurationem diaconatus uxorati[10] referuntur.

De cetero nullum scandalum futurum esse quoad orthodoxos, humiliter puto; immo puto hoc fore maximo exemplo pro orthodoxis, nam ipsi maxime aestimant presbyteratum caelibem magis quam eorum presbyteratum qui habent mulieres. Et propterea quando videbunt nos non permittere neque diaconis uxorem ducere, tunc ipsi incipient adhuc magis aestimare Ecclesiam catholicam propter eius magnam aestimationem caelibatus.[11]

Ceterum verum est quod dixerat em.mus card. Spellman, scil. istas lineas de diaconatu instaurando conscriptas esse nimia cum facilitate, nam nec tempus suppetebat ut suffragatio fieret de hac re in commissione de doctrina fidei et morum, ita ut lineae, quas expungendas supra proposui *cum multis exc.mis Patribus*,[12] sine approbatione dictae commissionis in textum insertae sunt.

II. *Nunc pauca de relationibus inter Romanum Pontificem et episcopos.*

Sane, *venerabiles Patres et Fratres*,[13] nos omnes affirmare volumus et iura primatialia Romani Pontificis et iura episcopis divinitus data. Tamen, ut sinceri simus, duplex sententia inter nos nostrosque peritos clare perspicitur, quibusdam nempe volentibus fortius affirmare iura primatialia Papae, quibusdam vero volentibus fortius extollere iura episcoporum relate ad Pontificem. Mihi videtur *humillime*[14] schema bona via, nempe media, inter haec duo extrema procedere. Sed quia schema hoc compositum est praecise ut istas duas sententias conciliaret, in ipso inveniuntur, secundum meam humilem opinionem quaedem quae iura primatialia Romani Pontificis aliquatenus obscurant, quae sane corrigenda sunt, et ex altera parte iura episcoporum videntur non esse sat clare descripta.

1. Quoad primum, scil. quoad obscurationem iurium Romani Pontificis.

Quam ad rem ex mea humili opinione haud parum contulerunt illi textus e quibus quidam satagunt fundamentum dogmaticum iuribus episcopalibus ponere et propter hanc nobilissimam rationem exaggerare videntur dicendo Christum instituisse seu

fundasse Ecclesiam super Petrum-rupem et super apostolos, quae doctrina invenitur in *pag*. 23-24.[15]

Quae confusio, salva omnimoda reverentia auctorum, facta est, quia schema noluit distinguere inter fundamentum Ecclesiae ratione fidei seu ratione doctrinae praedicatae, et fundamentum ratione iurisdictionis supremae, ita ut valor textuum *Matthaei, Lucae et Ioannis*[16] aliquatenus obscuratus sit...[17]

Sed quidquid est de hac mea interpretatione *multorumque Patrum*,[18] textus ad Eph. 2,20, *quoad interpretationem*[19] prout schema eum interpretatur, non est unanimis inter exegetas. Ideoque ex mea opinione non licet...[20] uti in constitutione dogmatica prout in textu docetur, *quia est dubius*.[21]

Ideo humiliter propono:

a) ut expungantur illa verba in lin. 10, pag. 23: "...ac super Apostolos fundavit";

b) ut in pag. 24 omnia verba expungantur a lin. 9 ad lin. 14, cum commentario in pag. 32, ubi dicitur (in commentario): "Petrus et duodecim eamdem (notate!), eamdem habent fidem et missionem auctoritativam, qua Ecclesia fundatur". Utique *habent eamdem auctoritatem*[22] ratione praedicationis, non vero ratione iurisdictions supremae, saltem iuxta *Mathaeum*.[23]

Verbo ergo Dei cogimur, venerabiles Fratres, confiteri fidem nostram, scil. Petrum eiusque humiles successores fuisse et esse non tantummodo caput apostolorum et episcoporum, sed etiam supremum magistrum totius Ecclesiae. Romanus Pontifex, uno verbo, est vicarius Iesu Christi in terris non praecise in quantum est caput episcoporum et propterea cum ex cathedra loquitur, tunc remanens caput episcoporum loquitur ut vicarius Iesu Christi et supremus magister totius Ecclesiae. Quod revera in capite dicitur, sed tota haec doctrina deberet clarius et explicitius exprimi, secundum meam humilem sententiam, quia est veritas fundamentalis totius huius capitis et constitutionis totius Ecclesiae.

Et, quia tempus mihi deest, desidero etiam ut doctrina de iuribus episcoporum paulo clarius exprimatur.[24] Dixi. Gratias!

In textu scripto tradito: 1I. De diaconatu. a). 2(Alexander Tokić, arch. Bar; Karmelo Zazinović, aux. Krk; Josip Arnerić, ep. Šibenik; Celestin Bezmalinović, aux. Hvar; Josip Lach, aux. Zagreb; Stjepan Bauerlein, ep. Đakovo; Ivo Gugić, ep. Dubrovnik; Frane Franić, ep. Split et Makarska, Josip Pavlišić, aux. Senj; Mate Garković, arch. Zadar; Alfred Pichler, ep. Banjaluka; Marko Alaupović, arch. Sarajevo; Viktor Burić, ep. Senj; Dragutin Nežić, ep. Poreč et Pula; Peter Čule, ep. Mostar; Matiša Zvekanović, ep. adm. ap. Bačka). 3deest. 4deest. 5deest. 6b). 7mentionem fecimus quindecim. 8deest. 9(Subscriptiones sequuntur eodem ordine, excepto ep. A. Pichler, qui noluit subscribere). 10deest. 11Addo quod mihi scripsit exc. mus ep. Poreč et Pula, scil. nos contrarios non esse ut Summus Pontifex in singulis casibus ordinem diaconatus conferat, sed talis diaconatus deberet in caelibatu exerceri, atque nullo modo opus est ut Concilium de hac re, praesertim in constitutione dogmatica quidquam dicat. 12deest. 13deest. 14deest. 15pag. 23, lin. 10 et in pag. 24, lin. 9 usq. ad lin. 14. 16Mt. 16,18-19; Lc. 22,32; et Io. 21,15-17. 17In textu enim ad Eph. 2,20 apostoli et prophetae sunt fundamentum vel ponunt fundamentum Ecclesiae praecise in quantum sunt praedicatores

Evangelii in quo fundatur fides Ecclesiae, dum in textu Matthaei et Ioannis agitur de suprema auctoritate tanquam causa unitatis et stabilitatis aedificii moralis, agitur ergo de munere specie diverso, cui nemo apostolorum iuxtaponi potest nec particeps talis muneris fieri. Ideoque omnino specificandum est cum in textu loquitur de "fundamento "Ecclesiae et cum loquitur de opere "fundandi" Ecclesiam, ne verbis aequivocis ansam demus falsis interpretationibus et motivum suspicionibus inutilibus. [18]deest. [19]interpretatio eius. [20]eo. [21]E. g. Ricciotti apostolos in textu paulino non intelligit duodecim apostolos; Huby opinatur illos apostolos sensu latiore sumendos scil. missionarios, item quoque intelligitur a Pontificio Instituto Biblico in versione S. Scripturae in linguam italicam in commentario ad locum, dum contra H. Schlier, Der Brief an die Epheser, Patmos 1962, p. 142 apostolos intelligit in sensu duodecim apostolorum. De cetero ex textu ex epistula ad Ephesios, classica obiectio desumitur contra primatum Petri, prout omnia manualia De Ecclesia nos docent. Ideoque ex mea humili opinione licitum non esse illo textui Matthaei simpliciter iuxtaponere absque ulla interpretatione. Idem quoque de textu qui adducitur ad textum ad Ephesios sustentandum, nempe ex Apocalypsi desumpto (Apoc. 21, 14). Verba illa, ut patet, pertinent ad opus propheticum, quod ut scimus non est semper facile ad interpretandum, dum liber Matthaei et Ioannis sunt libri historici et de locis de quibus nobis sermo est, saltem inter catholicos non datur ambiguitati locus. Certo certius apostolus in illo loco Apocalypsis noluit relationem instituere inter apostolos et Petrum in munere fundandae Ecclesiae ratione primatus iurisdictionis, quia Ioannes ibi textum collationis primatus prorsus omisit. Nec quidem loqui voluit de fundamento Ecclesiae ratione praedicationis apostolicae, quia Paulum qui apostolus decimus tertius collegii apostolici erat, inter illos duodecim locum videtur non habere. Quid tunc? Exspectemus caelestem Ierusalem, ut res arcana textus ioannei tandem aliquando nobis patefiat. [22]deest. [23]Mt. 16. [24]In Concilio Vaticano I episcopus noster magnus Strosmajer, propter rationes oecumenismi nobilissimi, contrarius erat protestati supremae iurisdictionis Romani Pontificis, quam potestatem post Concilium plene agnovit. Non possumus vero nos in hoc Concilio, propter easdem nobilissimas rationes, propter scil. fratres nostros orthodoxos quibuscum simul vivimus, istam quocumque modo obscurare, sed in clarissima luce ponere nullo modo diminuendo mysterium hoc magnum in Ecclesia.

2. Quoad alterum punctum doctrinae, scil. de episcopis, schema summam laudis quoque non obtinet. Quod mirum non est, quia de hac difficili re theologi nos parum docuerunt. Nemo tamen catholicorum, submisse puto, dubitare posse de exsistentia collegii, seu corporis seu ordinis episcoporum et proinde de aliquo gubernio collegiali episcoporum cum et Romano Pontifice, cuius gubernii imago privilegiata est hoc Concilium. Concilium tamen remanet forma extraordinaria gubernii collegialis neque possumus concilium imponere Romano Pontifici in quacumque forma uti medium ordinarium gubernandi cum Ecclesia.

Sed fundamentalis quaestio huius gubernii collegialis est quaestio de relatione inter iura primatialia papae et iura singulorum episcoporum: Nam collegium episcoporum constituitur ex singulis episcopis. Proinde ponenda est primo quaestio de positione singulorum episcoporum erga Romanum Pontificem, ut sciamus quid sit episcopus et deinde solvenda est quaestio de relatione collegii episcoporum erga Romanum Pontificem. Sed possumus legere auctores hodiernos, sed responsum ad has quaestiones, quod undequaque satisfaceret invenire non possumus. Propterea et schema de his quaestionibus satisfacere non potest in omnibus. Ex mea tamen humili opinione labor quem fecerat exc. ep. Zazinović investigando relationes singulorum episcoporum erga summum pontificem ex historia Concilii Chalcedonensis et

proponendo in suo interventu hesterna die, ut profundius examinaretur doctrina de episcopis in luce etiam veterum conciliorum et patrum attentionem nostram meretur.

Ad pag. 27, lin. 36 ad lin. 39: Propono ut ista verba expungantur e textu, etsi doctrinam veram continent, quia in quibusdam circumstantiis historicis talis modus agendi, qui ibi suggeritur, magnum damnum Ecclesiae inferre potest in qua episcopi viventes sub aliqua potestate civili inimica Ecclesiae possent sub pressione eiusdem potestatis, quae in casu posset extendi ad omnes terras catholicas, aliquid per epistolas decernere sine invitatione Romani Pontificis et postea illa potestas, quae e. g. Romanum Pontificem in aliquo loco secreto detineret, posset dicere episcopis Romanum Pontificem illa decreta approbasse monstrando illis forsan subscriptionem Pontificis falsam.

In genere non video possibilitatem illius "Concilii per epistolas" quae ibi suggeritur, nisi a Romano Pontifice episcopi explicite per aliquam epistolam invitentur, ut ad aliquam quaestionem ab ipso per epistolam positam respondeant.

Animadversiones additae:

De diaconatu in Ecclesia catholica restaurando.

Liceat mihi pauca verba dicere de diaconatu in Ecclesia catholica restaurando.

Ut ab initio sincere et candide loquar, statim dico me esse contra restaurationem diaconatus stabilis in Ecclesia catholica.

Rationes huius nostrae humilis opinionis sunt sequentes.

1. Periculum pro vocationibus sacerdotalibus. Ego timeo ne nostri iuvenes seminaristae, in tentationibus pro sacra virginitate, ad ordinem diaconatus transeant et ita numerus sacerdotum diminuere incipiat.

Haec est ratio communis pro tota Ecclesia, ut opinor.

2. Periculum pro sacra lege caelibatus. Iam audivi in patria mea hoc concilium aboliturum esse sacrum caelibatum pro sacerdotibus. Non est dubium, quin diaconatus uxoratus, labefactet aestimationem apud nostrum populum catholicum quam ipse habet pro ministris Dei et Ecclesiae qui in castitate vivunt. Omnes nunc enim putabunt diaconatum esse primum gradum, ut e medio tollatur caelibatus sacerdotalis. Ita putabunt quoque plurimi sacerdotes. Ita confusio in Ecclesia creabitur.

3. Pericula quae Ecclesiae provenire poterunt a stabili diaconatu uxorato, praesertim in regionibus in quibus Ecclesia in difficultatibus vivit. Revera in talibus conditionibus difficile est disciplinam cleri sine uxore servare, ast quomodo servabitur disciplina diaconorum cum uxoribus et forsan cum numerosa prole! Auctoritas civilis non amica Ecclesiae multo facilius poterit in diaconos uxoratos influxum exercere, quam in sacerdotes sine uxore.

Hoc nos docet historia.

4. Inutilitas diaconatus stabilis et uxoratus.

Omnia quae pro novis diaconis propununtur, ut possint facere, omnia ista Ecclesia potest concedere, ut faciant laici specialiter consecrati, sicut nunc sunt in missionibus catechistae. Tales laici possent, ex potestate accepta in charactere baptismatis et confirmationis et ex deputatione Ecclesiae accepta in speciali consecratione: baptizare, etiam sollemniter, communionem distribuere, liturgiam quandam celebrare et populum Dei die dominica colligere eique verbum Dei annuntiare.

Talis consecratio esset exercitium plenum sacerdotii regalis universalis populi Dei seu omnium christifidelium.

Nemo est, qui non videat, quomodo sacerdotium universale novam lucem in hac suppositione acciperet.

5. Facilior subiectio laicorum consecratorum sacrae hierarchiae et parochis quam subiectio diaconorum.

Revera isti laici consecrati essent valde distantes ordine sacro a presbyteris et bene scirent se esse subiectos presbyteris et episcopis, quia Ecclesia ipsis posset facilius prohibere, quominus officia ipsis commissa exercerent. Nam in statu laicali remanerent ante et post consecrationem. Dum econtra valde difficile esset prohibere diaconis officia diaconalia, quia stabilitate gauderent.

6. Rationes oeconomicae, quae non sunt spernendae.

Laici nempe consecrati possent exercere, saltem in maiori parte, per sex dies in hebdomada, propriam professionem et ita propriam familiam sustentare. Econtra diaconos eorumque familias Ecclesia deberet sustentare, quod pro multis Ecclesiis esset impossibile. Alioquin maxima penuria sacerdotum pro colligendo populo Dei diebus dominicis persentitur, quod laici consecrati bene explerent. Si vero necesse esset, ut quidam ex istis laicis consecratis etiam per totam hebdomadam totum laborem suum pro Ecclesia impenderent, tunc secundum istas necessitates tales laici consecrati in plenum servitium Ecclesiae adsumi possent.

7. Obiectio. Christus instituit diaconatum. Ergo non est inutilis nec periculosus esse potest. Respondeo.

a) Puto non esse certum Christum instituisse ordinem diaconatus immediate. Potuit Christus instituere diaconatum etiam mediate, in sacro ordine presbyteratus. Qui enim instituit totum, instituit etiam partes istius toti. Proinde potuit Ecclesia partem characteris presbyteratus conferre diaconis, si in determinatis conditionibus censebat diaconatum esse necessarium aut utile. Si vero in aliis conditionibus Ecclesia iudicabat diaconatum non esse necessarium neque utile tunc Ecclesia poterat supprimere ordinem diaconatus stabilis, sicut de facto Ecclesia fecit per multa saecula. Alioquin deberemus dicere Ecclesiam iudicasse per multa saecula diaconatum non esse necessarium nec utile, dum econtra Christus iudicabat diaconatum esse necessarium et utile.

Proinde argumentatio illorum, qui volunt probare necessitatem instaurationis diaconatus stabilis ex eo, quod Christus illum instituerit, non valet.

b) Ordo diaconatus in hodierna disciplina Ecclesiae inutilis non est. Nam iste ordo exercetur a presbyteris et etiam episcopis. Ecclesia posset conferre sacram ordinationem presbyteratus sine collatione ordinis diaconatus, sicut etiam posset conferre ordinem episcopatus, uti videtur, sine collatione ordinis presbyteratus, sed hoc non facit, quia vult per gradus ordines superiores conferre, ut sciant sacerdotes se debere exercere etiam officia diaconalia et eorum virtutes. Sicut e. g. in sacro ordine subdiaconatus obligatio suscipitur sacri caelibatus, quae obligatio ex subdiaconatu remanet quoque in diaconatu, presbyteratu et episcopatu.

8. Hac occasione liceat mihi dicere me humiliter iam diu considerare ordinem s. diaconatus tamquam ordinem in quo speciali modo suscipitur obligatio pauperem vitam clericalem ducendi. Nam diaconi in primaeva Ecclesia distribuebant bona ecclesiastica sicut

hodie presbyteri ex obligatione suscepta in ordine diaconatus deberent distribuere bona ecclesiastica. Ad hoc munus bene faciendum diaconibus, i. e. nunc sacerdotibus pernecessaria est virtus paupertatis. Sed propter fragilitatem humanam semper ariserat mihi sententia, ut in ordinatione s. diaconatus emittatur promissio paupertatis servandae sicut in subdiaconatu emittitur promissio sacri caelibatus servandi vel saltem sicut promittitur oboedientia et reverentia in presbyteratu.

***

Quia ep. Petrus Čule aegrotus est, ex licentia rev.mae secretariae lego eius interventum (exc.mus P. D. Franciscus Franić, ep. Spalatensis et Macarscensis).

Venerabiles Patres,[*]

Multa et praeclara dicta sunt in hac aula pro et contra institutionem stabilem diaconatus in Ecclesia latina. Praecipuum motivum dissensionis est caelibatus. Utrum scilicet diaconatui restituto obligatio caelibatus imponenda est an non? Quaestio haec non unilateraliter consideranda est, sed attente et omni ex parte. Ad rationes hic a multis Patribus iam expositas, cur diaconatus sine caelibatu res maxime periculosa videatur, aliquas rationes ex propria experientia addam.

a) Ante aliquot annos per longius tempus in eodem loco et sub eodem tecto, *scil. in carcere,*[1] cum quodam episcopo seiuncto Ecclesiae orthodoxae Serborum commoratus sum. In familiari conversatione quotidiana iste episcopus mihi difficultates enarrabat quas episcopi suae Ecclesiae cum viduis parochorum experiuntur. Quando episcopi ad visitandam paroeciam adveniunt, viduae sacerdotum ad illos convolant eosque formaliter obsident quaerendo subsidia pro alenda familia sacerdotali, ita ut aliquando episcopis nullum aliud remedium se liberandi ab istis viduis remaneat nisi ut se abscondant vel ut e paroecia aufugiant.

Timeo ne etiam nos in similem prorsus situationem deveniamus și diaconos uxoratos admittamus. Bellum cum illorum viduis sustinere debebimus...[2]

c) Noti sunt mihi casus sacerdotum non tantum dissidentium, sed etiam unitorum, quorum filii athei militantes sunt et quorum filiae in matrimonio civili vivunt. Utique cum maximo scandalo fidelium. Nonne idem casus erit etiam cum filiis diaconorum? Optimi parentes habent quandoque pessimam prolem.

d) Sacerdos catholicus visitavit diaconum Ecclesiae non unitae qui erat professor theologiae. Iste diaconus ostendit sacerdoti catholico domicilium ubi habitabat eius uxor, vivendo cum alio viro in civili connubio. Nonne poterit uxor deserere etiam diaconum catholicum et adhaerere alii viro? Qualem auctoritatem talis diaconus haberet apud populum?

---

* Govor biskupa Petra Čule od 14. listopada 1963, koji je pročitao biskup F. Franić jer je biskup P. Čule bio bolestan, *Acta Synodalia...*, vol. II, pars II, str. 517-519.

e) Anno praeterito, Athenis et Thessalonicae, theologi orthodoxi noluerunt accedere ad ordinationem, etiamsi in Ecclesia graeca caelibatus non existit, postulando ut tamquam laici religionem in scholis tradant. Mille ducenti maluerunt remanere sine ullo officio quam ut ordines sacros susciperent.

f) Si deficiunt sacerdotes, forsitan ratio est quia nos episcopi non omnia facimus quae ex lege divina et ecclesiastica deberemus, et quia in aliquibus seminariis moderatores spirituales non sunt suo muneri idonei.

2. Cum multis patribus, ego quoque timeo si diaconis matrimonium permittatur, ne caelibatui sacerdotum grave vulnus infligatur. Quando in bello externa propugnacula alicuius arcis deseruntur, ipsa interna pars arcis, vulgo cittadella dicta, difficilime defenditur. Caelibatus diaconorum est veluti quoddam propugnaculum, seu antemurale, pro caelibatu sacerdotum. Nam diaconatus est sacer Ordo et verum sacramentum sicut et presbyteratus...[3]

Quantum caelibatus sacerdotem catholicum iuvat uno eventu ex propria experientia illustrabo. Ante decem circiter annos, presbyter quidam Theodorus Ecclesiae dissidentis Serborum in carcere *mecum*[4] detinebatur. Una die, post visitationem propriae uxoris ipsi factam, valde indispositus in cellam reversus est *ad me*.[5] Ad quaestionem cur ita indispositus sit, suspirando respondit: "Quam beati estis vos sacerdotes catholici qui uxorem non habetis! Uxor mea hodie me lacrimando obsecrabat ut compromissionem cum propria conscientia inirem, omnia faciendo et pollicendo quae a me postulabuntur, ut per fas vel per nefas quanto citius libertatem obtinerem et ad propriam familiam redirem, quia ipsa familiae amplius providere nequeat". Et conclusit Theodorus: "Nescitis quanto felices estis uxorem non habentes, quae vos impellat ut contra conscientiam et *fidem*[6] agatis. Ego quando e carcere liberatus ero, caelibatum intra nostram Ecclesiam propagabo".

Sacer itaque caelibatus praesertim nostris temporibus, quando Ecclesia et ipsa fides periclitantur et quando sacerdotes acerrimae pugnae manent, fortiter ac firmiter sustinendus est, *caelibatus*.[7] Ideo si diaconatus stabilis restituatur, id non fiat sine obligatione ad caelibatum.

3. Illis quae a multis Patribus in hac aula sapienter de collegialitate *moderata*[8] episcoporum et de episcopatu ut vere et proprie dicto Sacramento iam dicta sunt, plenissime adhaereo atque subscribo, ita non est necesse idem repetere. Gratias!

In textu scripto tradito: 1deest. 2b) Diaconi instituendi praevidentur imprimis pro Ecclesiis diasporae et missionum. Sed istae Ecclesiae regulariter pauperes sunt. Quomodo poterunt sustentare familias etiam defunctorum diaconorum, si istae familiae prolem numerosam quoque habent. 3Ad vivendum pro tota vita in caelibatu heroismus requiritur. A candidatis sacerdotii omnia removere debemus quae istam heroicam dispositionem minuere possent. Sed permissio matrimonii diaconis istam dispositionem heroicam facile imminuere poterit. Iulius Caesar, quando ante decisivam pugnam cum Pompeio ante Pharsalum, a quo viribus superbatur, militibus heroismum inspirare voluit, ante oculos ipsorum castra propria destruxit significando illis aut vincendum aut moriendum esse. Idem fecit Cortes in expugnando Mexico. Combussit ante oculos militum omnes naves quibus mare traiecerunt. In utroque casu

milites videntes sibi unice in victoria sperandum esse ut leones pugnaverunt et vicerunt. Simili modo etiam adspirantes ad sacerdotium qui ex amore Domini et Ecclesiae sponte caelibatum amplectuntur, persuasi esse debent sibi sperandum esse tantum in heroica ac constanti pugna et resistentia contra carnis illecebras. Talem heroicam persuasionem non omnes concipient vel saltem non illam semper retinebunt cernendo diaconos a caelibatu iam solutos esse. Intra se cogitabunt: quod hodie cum diaconis evenit, cras evenire poterit etiam cum presbyteris. Suspicio etiam tenuis de possibilitate relaxationis caelibatus aliquos saltem sacerdotes inducere poterit cedendi gravissimis tentationibus carnis, qui secus non cederent. Vera autem catastrophe pro caelibatu sacerdotali esset, si sacerdotes lapsi postea indiscriminatim ad statum diaconorum uxoratorum reducantur, et ita illorum concubinatus sacrilegus in facie Ecclesiae legalisetur. In tali suppositione omnino actum esset de caelibatu sacerdotum. 4deest. 5deest 6deest. 7deest. 8deest.

***

*1. a) In schemate dicitur "episcopi peculiaribus praeficiuntur ecclesiis". Sed a quo et cuius auctoritate praeficiuntur? Bonum esset ut saltem id nota a Concilio expresse dicatur in fieri unice suprema potestate Romani Pontificis. Habemus nostris diebus triste exemplum schismatis in Sinis ubi episcopi contra voluntatem Summi Pontificis constituuntur atque sacrantur. Optabile esset ut et Concilium Oecumenicum hunc sacrilegum abusum sua de parte condemnet asserendo sine interventu capitis collegii episcoporum neminem posse legitime episcopis adnumerari.

b) Hac in re vindicanda est a Concilio exclusiva potestas Romani Pontificis etiam respectu potestatis civilis. Tristissima erant tempora quando Romani Pontifices gravissimis minis et pressionibus principum catholicorum adacti ut maiora mala vitarent, lacrimando institutionem episcopalem immo etiam sacram purpuram personis indignis conferebant. Eo momento quando reges ius sibi assumebant nominandi episcopos in proprio regno, libertas Ecclesiae in essentiali puncto cessabat atque heroica certamina Gregorii VII et Pontificum subsequentium vana reddebantur. Deo gratias, quod ista tempora iam transierunt. Pro futuro in nullo Concordatu potestati civili ius concedendum erit se quovis modo directe ingerendi in nominationem episcoporum, nam tale quid est omnino incompatibile cum libertate Ecclesiae. Poeta aliquis praeclare dixit: "Non bene pro toto libertas venditur auro"

c) Sunt qui spiritu democratiae hodiernae ducti vellent in Ecclesia renovare praxim primorum saeculorum, ut scil. clerus ac populus sibi episcopos eligerent. Hoc Ecclesiae summe nocivum foret et viam demagogiae periculosae in Ecclesia aperiret. Optabile tamen esset, ut conferentiae episcoporum Romano Pontifici nomina sacerdotum ad munus episcopale idoneorum communicent, et insuper ut eatenus ratio habeatur cleri populique christiani, ut numquam in episcopum assumatur quem clerus populusque in sua maioritate aversantur.

---

* Pismeni intervent biskupa Petra Čule 8. studenoga 1963. *Acta Synodalia...*, vol. II, pars IV, str. 663-664.

2. In schematis introductione bene dicitur - oportere ut episcoporum iurisdictionis potestas asseratur, roboretur ac vindicetur quo episcopi efficacius munere suo apostolico fungi queant.

Iurisdictio episcoporum tuenda est imprimis contra iniusta tentamina potestatis civilis istam iurisdictionem limitandi vel impediendi. Singuli episcopi ipsi hoc praestare debent. In gravioribus casibus S. quoque Sedes suum auxilium praebebit. Et si aliquando aliquis episcopus ob legitimum exercitium potestatis suae persecutioni subiciatur, totum collegium episcopale reagere debet et causam episcopi persecuti ut propriam defendere.

Potestas iurisdictionalis episcopi etiam intra muros Ecclesiae efficaciter sustinenda est. Non tantum respectu fidelium, sacerdotum et capituli cathedralis sed etiam respectu religiosorum.

Pugna inter episcopos et religiosos gravissima scandala populo Dei praebuit et maxima damna Ecclesiae intulit. Una ex rationibus cur Concilium Oecumenicum Lateranense V nullum fructum initio reformationis lutheranae attulit erat infelix contentio inter episcopos et religiosos quae per multas sessiones protrahebatur. Ut similis contentio pro futuro omnino et radicaliter impediatur, Concilium debet modum invenire quo apte iurisdictio episcoporum pastoralis cum privilegio exemptionis religiosorum concilietur.

Ad hunc finem obtinendum necessarium erit omnia privilegia religiosorum in Codicem aliquem scriptum redigere, ut episcopi certe scire possint, quae et quanta privilegia religiosi habeant, ne propter ignorantiam aliquod privilegium laedant.

Deinde, ista privilegia quae aliquando originem ex saeculis longe actis ducunt et saltem ex parte obsoleta sunt, examini subiiciantur et necessitatibus temporis hodierni adaptentur.

Principium fundamentale hac in re hoc erit: a) Episcopi considerare debent religiosos ut pretiosos collaboratores in vinea Domini ideo illis semper animum vere paternum ostendere debent promovendo illorum incrementum et reliquendo illis plenam autonomiam quoad vitam illorum internam. b) Religiosi in episcopis semper legitimos successores apostolorum cernere habent, eos qua tales ex corde revereri, actiones suas extra saepta monasterii vel conventus iuxta episcopi praescripta ordinare, in re pastorali episcopo plene subici et cum gaudio invitationi episcopi respondere pro viribus contribuendi in opere salutis animarum.

***

*Doctrina cap. VIII de B. Maria Virgine Deipara in genere placet. Est utique aliquatenus ieiuna et nimis sobria quod rationibus oecumenicis tribuendum est, uti facile intelligitur. Optandum ut istae considerationes oecumenicae fructum afferant!

Displicet vero, uti aliqui Patres iam adnotaverint, quod in paragrapho ubi de relatione inter B. Virginem et Ecclesiam agitur, Mariae titulus propriissimus et aptissimus nempe Matris Ecclesiae non adhibetur.

B.ma Virgo utique cum quadam timiditate mater nostra et mater hominum proclamatur sed nullibi Mater Ecclesiae nuncupatur. Sed de Maternitate B. Virginis respectu Ecclesiae ut talis nullatenus dubitandum est. Est veritas catholica in tuto posita quae intime connectitur ac sponte fluit ex fundamentali dignitate Mariae ut Dei Genitricis. Ecclesia enim est Corpus Christi mysticum uti sollemniter in isto schemate edicitur. Sed si Maria est Mater Christi Dei uti omnes christiani post Concilium Ephesinum credere debent, est utique etiam Mater eius mystici Corporis quod est Ecclesia. Affirmare primum et non affirmare secundum esset contradictio in adiecto. Mater Capitis necessario est etiam Mater Corporis. Ideo omnino restituendus est titulus Beatissimae Virgini quo illa Mater Ecclesiae nuncupatur, si non in ipsa superscriptione capitis, saltem in paragrapho ubi expresse relatio inter Mariam et Ecclesiam delineatur.

Maternitas Mariae spiritualis ac universalis non est inventio moderni temporis. Est antiquissima traditio catholica a temporibus apostolicis derivata. Praeclarissimi testes istius traditionis apostolicae sunt SS. Iustinus et Irenaeus qui Mariam alteram Evam dicunt. Sicuti ergo prima Eva primo Adamo associata erat ita Maria ut secunda Eva socia est facta secundi Adami Christi. Et sicut nos omnes vitam corporalem ab illa prima Eva sortimur ita vitam spiritualem a Christo per Mariam accipimus. Ex dispositione itaque divina et non ex natura rei, Maria cooperata est Christo etiam in ipsa obiectiva redemptione generis humani et non tantum in subiectiva, sicuti Eva Adamo cooperata est tum in peccato tum in transplantanda vita corporali. Mariam revera esse cooperatricem Christi et mediatricem vitae spiritualis quoad nos homines est factum certum, sed de modo quomodo ista cooperatio et mediatio concipienda sit et quousque protenditur, ista res liberae disputationi theologorum relinquatur.

Alicui mirum videri possit si Mariae quae et ipsa a Christo redempta fuerit, cooperatio cum Christo in ipso opere redemptionis attribuitur. Sed immerito. Nam opus Incaranationis quod ipse Deus in natura divina operatus est maius est opere redemptionis quod Christus in natura humana perfecit. Si itaque Maria potuit ipso Deo cooperari in opere Incarnationis, cur non posset cooperationem praestare Christo ut homini, si ita Deus in sua Providentia disposuerit?!

Veneratio quam Ecclesia catholica B. Virgini exhibet infinite utique distat a cultu qui Uni Deo debetur. Nam Maria fuit et est et erit pura creatura, ergo nihil per se et ex se in conspectu Summae Deitatis. Tamen ista veneratio Mariae exhibita est prae ceteris Sanctis omnino specialis. Ad istam venerationem Ecclesia inducta est per

* Pismeni intervent biskupa Petra Čule 18. rujna 1964, Acta Synodalia..., vol. III, pars II, str. 107-109.

Evangelium immo per ipsam Sanctissimam Trinitatem. Primus enim qui Mariae honorem detulerat fuit Deus Pater qui illam per Angelum suum ut gratiae plenam salutaverit. Secundus fuit Dei Filius qui illam sibi in Matrem elegerat eiusque auctoritati maternae se libere subiecit. Tertius fuit Spiritus Sanctus qui per os Elisabetae illam benedictam in mulieribus praedicavit necnon per os ipsius Beatissimae Virginis prophetiam de honore sibi deferendo ab omnibus generationibus edidit.

Nec honor B. Virgini praestitutus nisi Christocentricus et Deocentricus fieri potest. Nam ratio fundamentalis cur nos Mariam honoramus est quia illa est Mater Iesu. Specialissimae quoque praerogativae quae Mariam exornant non propter eius honorem proprium sed propter honorem divinum illi sunt debitae. Honor Dei Patris requirebat ut Maria qua Virgo Christum conciperet ac pareret. Nam impossibile est cogitatu, quod Deus Pater suam Paternitatem qua constituitur persona divina alicui homini communicari potuerit ita ut aliquis homo pater Christi physicus esse potuerit. Item impossibile est cogitatu quod Dei Filius qui est sanctitas infinita sibi Matrem eligere potuerit quae non esset ex omni parte sancta et immaculata. Glorificatio itaque Mariae gloriam eius Filii Christi non tantum non minuit sed auget et extollit.

Bene in schemate theologi ac verbi divini praecones admonentur ut in laudem praeclarissimae Virginis nihil aliud proferant nisi quod nititur verbis Sacrae Scripturae, Sanctorum Patrum, Ecclesiae Doctorum atque Magisterii ecclesiastici. Nam Spiritus Sanctus in Sacra Scriptura atque traditione authentica Ecclesiae Beatam Virginem ita egregie depinxit ut si aliquis privatus ex propriis aliqua addere vellet, similis foret puerulo ignaro qui imaginem celeberrimi cuiusdam pictoris emendare vellet.

Ad cultum Mariae promovendum et ad gratum animum pro tot beneficiis ab illa Ecclesiae collatis ostendendum assentior Patribus qui consecrationem eius Immaculato Cordi in hac aula proposuerunt. Nos Episcopi Iugoslaviae ultimo sabbato novembris anno praeterito nostras dioeceses communi consilio in ecclesia Mariae Maioris hic in Urbe consecravimus. Exopto ut in hac sessione Summus Pontifex circumdatus omnibus Patribus hic praesentibus ac ipsis cooperantibus totam Ecclesiam immo universum mundum immaculato ac materno Cordi B.mae Virginis dedicaret.

***

Venerabiles Patres,[*]

Totus mundus cum attentione et quadam sympathia labores Concilii prosequitur. Mundi multum non interest structura herarchia Ecclesiae sed dialogus quem Ecclesia cum mundo inire intendit. Mundus enim ab Ecclesia auxilium ad solvendas

* Govor biskupa Petra Čule od 26. listopada 1964, *Acta Synodalia...*, vol. III, pars V, str. 542-546.

difficultates quibus premitur expectat. Ecclesia cum a suo divino Fundatore media acceperit quae nemo alius possidet, revera mundum iuvare potest non tantum in spiritualibus sed etiam in materialibus. Quomodo igitur aptissime fieri possit, liceat hic pro ulteriore perfectione cap. II aliquas suggestiones afferre.

1. Ecclesia potest et vult mundum adiuvare etiam in temporalibus. Etiamsi per essentiam sit societas supernaturalis, tamen non approbat falsum mysticismum de totali separatione a mundo, sed Christi vestigiis inhaerendo mundum pertransit in omni campo benefaciendo. Initio medii aevi filii S. Benedicti vitam monasticam minime negligentes, homines agriculturam docebant. Missionarii vero a Societate Iesu saeculis posterioribus in famosis illis reductionibus Indianos Americae meridionalis non solum in doctrina christiana sed in omni arte vitae domesticae instruebant. Talibus traditionibus innixa Ecclesia nostro quoque tempore progressum civilisatorium promovet mittendo in terras missionum non tantum praecones evangelii sed etiam viros laicos qui ut medici, magistri, technici, opifices periti per certum tempus gentibus exteris generose opem suam ferunt.

In campo caritativo Ecclesia semper primatum tenebat. Illa prima nosocomia et orphanotrophia erigebat. Ad miseriam in mundo superandam Ecclesia hodie offert integras legiones filiorum filiarumque suarum qui spiritu S. Vincentii a Paulo et P. Damiani Deveuster *imbuti*,[1] totam vitam servitio proximi dedicant. In eundem finem Ecclesia multas ellemosynas a fidelibus colligit et inter indigentes dispensat.

Pro cultura intellectuali promovenda Ecclesia adhuc longe maiora facere posset, si illi tantae scholae vi ereptae redderentur et si ubique plena libertate novas scholas aperiendi gauderet.

2. Licet Ecclesia tam magna in mundo operetur, tamen dominium temporale non appetit. Status civilis pro sua independentia ab Ecclesia nihil timere habet. Nam Christus in Novo Testamento theocratiam instituere noluit. Hinc Ecclesia non tantum distinctionem sed etiam separationem potestatis spiritualis a potestate temporali propugnat aequaliter reiciendo clericalismum proprie dictum ac caesaropapismum. Ecclesia tantum principia moralitatis christianae ac legis divinae in politicis tradit, ast in arenam politicam non descendit. Ideo non permittit ut aliqua factio politica nomine Ecclesiae incedat vel agat. Immo nec permittendum esse videtur sacerdotibus ut munus deputati in parlamento vel senatoris ambiant. Istud negotium est laicorum. Sacerdotibus vix vires suppetunt pro eorum ministerio sacro, et insuper sacerdos pater omnium esse debet et non tantum unius partis fidelium.

Nec Ecclesia utpote societas supernaturalis et hinc mediis imprimis supernaturalibus innixa specialia privilegia temporalia sibi vindicat. Immo talia privilegia Ecclesiae nocere possunt. Recte dicebat Lacordaire, Ecclesiae saepe magis periculosum esse gubernium quod eam favoribus cumulat quam quod illi aperte adversetur. Ecclesia a statu civili potissimum exigit, ut libertatem quae ei ex lege divina pro sacro ministerio competit plene agnoscat et revereatur. Proh dolor! varia gubernia totalitarismum profitentia hoc Ecclesiae saepe et in multis laedunt. Talia gubernia meminisse deberent isto modo agendi se plus nocere sibimetipsis et proprio populo quam Ecclesiae quae oppugnari quidem potest sed nunquam expugnari.

3. Ecclesia imprimis patrocinatur bona spiritualia hominum. Sine interventu Ecclesiae libertas conscientiae et dignitas personae humanae efficaciter tueri nequeunt. Nisi enim Deus personalis ut finis hominis ultimus agnoscatur, ruit omnis obligatio moralis et hinc ipsum fundamentum conscientiae et dignitatis humanae. Persona enim humana transcendentalem suum valorem exinde habet quod homo ex sua vocatione fundamentali est filius Dei et membrum Christi. Hanc suam dignitatem homines tantum ex praedicatione Ecclesiae noscunt. Ideo omnes qui Ecclesiam impugnant, despotismo ac tyrannidi viam sternunt.

Sua doctrina de filiatione adoptiva divina hominum Ecclesia pacem inter varias gentes et classes societatis humanae validissime firmat. Nam si homines fratres sunt Iesu Christi etiam inter se fratres sunt ideo mutuo amore et non odio se prosequi debent.

Sed pacem inter gentes Ecclesia promovet non tantum sua doctrina sed etiam praxi parando varios congressus internationales et fovendo associationes quae amicitiam inter populos promovent.

Hinc aliqua omittam, venio ad quartum punctum.[2]

4. Licet omnis ista activitas Ecclesiae in campo temporali bona an nobilis sit, tamen non est finis in se sed medium ad finem ut homines per visibilia ad invisibilia trahantur. Finis enim principalis Ecclesiae est mundo Christum afferre. Et hoc est maximum beneficium quod Ecclesia mundo praestare potest. Christus est enim medicus qui solus medicinam efficacem miseriis mundi praebet per suam doctrinam, per suum exemplum et per suam gratiam, sine qua vita homine digna impossibilis est.

Sed hoc quoque testimonium Ecclesiae de Christo practicum esse debet ut finem suum obtineat. Loqui de Christo crucifixo et simul indulgere omnibus commoditatibus vitae esset illudere hominibus qui tunc cum iure dicere possent: isti nobis de caducitate et contemptu rerum terrestrium loquuntur nosque cum paradiso in caelis consolantur, sed sibimetipsis paradisum hic in terris quaerunt. Laicus quidam, director gymnasii, mihi dicebat "Caelibatus sacerdotum mihi magnum argumentum est pro religione christiana. Est enim signum sacerdotes qui id religiose observant sincere persuasos esse de veritate suae religionis et insuper est signum specialis gratiae divinae quam Deus extra veram Ecclesiam non dat". Caelibatui adhuc vitam humilem, pauperem, abnegationibus plenam adiungere, en methodus ut testimonium nostrum pro Christo efficax fiat.

Quantopere testimonium Christo exhibitum per vitam bonam christianorum validum sit, exemplum primorum christianorum demonstrat qui magis exemplo virtutum quam praedicatione mundum Christo lucrifecerunt. E contra, quam funesta sit vita dissoluta christianorum, missionarii optime sciunt, cum mali christiani pessimo suo exemplo destruebant quod missionarii cum sudore plantabant. Si itaque iuventus christiana non est magis casta ac morigera ***quam iuventus non christianorum***[3] si vita familialis christianorum non est magis sancta quam infidelium, tum christiani falsi testes Christi inveniuntur. Non alliciunt mundum ad Christum sed repellunt. Ideo maximum dedecus pro nationibus christianis in Occidente est quod in scriptis et ludis scaenicis longe magis obscaenitatibus locum dant quam athei in Oriente. Ac manifestum signum degenerationis physicae simul ac psychicae est si nihil aliud

quaeritur nisi vita semper facilior et commodior. Per vitam suam christiani mundo testari debent hominem ad maiora natum esse.

Concludo.[4] Isaias propheta Ecclesiam describit ut domum Domini in vertice montium praeparatam et super colles elevatam ad quam omnes gentes fluunt...[5] Cur post duo millennia ista visio prophetica nondum est plene adimpleta? Culpa est nostra,[6] Nemo habet doctrinam tam sublimem et humanae naturae consonam sicut Ecclesia...

Moderator:. Visne breviter concludere, Pater.

Orator: Si[7] omnes sexcenti milliones una voce et opere concordi Christo testimonium feremus, tunc adimplebitur grandiosa Isaiae prophetia et omnes populi mirabili hoc spectaculo commoti dicent: Venite et ascendamus ad montem Domini et ad domum Dei Iacob h. e. ad Ecclesiam Christi. Gratias.

In textu scripto tradito: 1deest. 2Quod vero quaestionem socialem attinet, Ecclesia ad eius solutionem non tantum sua doctrina sed etiam exemplo multum confert. Postulat enim a ministris suis ut proprios famulos et operarios in omnibus socialiter tractare debeant. Non agitur tantum ut iusta merces solvatur. Praeter iustam mercedem operarius ius habet ut eius personae reverentia debita exibeatur. Paganum erat principium quod poeta Horatius statuit verbis: Odi profanum vulgus et arceo. Huic principio Christus suum opposuit, nempe: Misereor super turbam. Ministri Christi exemplum Christi sequi debent qui potissimum cum plebe infima et cum peccatoribus conversabat. Non itaque Christi vestigia premit sacerdos qui societatem hominum divitum et potentium quaerit, plebem vero communem declinat. Ex parte pauperum et oppressorum Ecclesia eiusque ministri stare debent. Nam pauperes evangelizantur (Mt. 11,5). Hinc valde commendandum est ut Ecclesia ubique terrarum reformationes sociales necessarias vel utiles suadeat et propugnet. Non tantum verbis sed etiam factis. Si alicubi Ecclesia possessionem agrorum extensam habet, necessarium videtur ut cum licentia auctoritatis competentis id inter colonos distribuat. Ista enim bona ad invidiam incitant et insuper cum primum gubernium Ecclesiae infensum rebus potiretur, Ecclesiam spoliabat. 3deest. 4deest. 5(Is. 2,2-3). 6Nemo tam praeclara exempla martyrum, confessorum ac virginum. Nemo fontes gratiae uberrimos prout nos habemus in s. sacramentis. Nullibi Deus tanta mirabilia et vera miracula operatur sicuti in s. Ecclesia. Non computando fratres seiunctos catholici sumus fere sexcenti miliones. Et tamen valde parvum influxum in mundum exercemus. Cur? Quia nostrum testimonium pro Christo tam tepidum est. Nec operibus sufficienter probatur. Insuper quia non sumus unanimes sed inter nosmetipsos divisi. Omnis dioecesis immo unaquaeque paroecia respublica pro se est. Quando omnes unum cor et una anima efficemur,quando sors catholicorum in Vietnam, Corea, Sudan, Congo, Rumenia, Ucraina, etc. eodem modo cordi nobis erit ac nostra sors propria, quando. 7deest.

***

Exc.mi PATRES CONCILIARES IUGOSLAVIAE*

Infrascripti episcopi petunt, ut in schemate *de Ecclesia in mundo huius temporis* in c. IV, n. 24, post lin. 36, addatur sequens vel similis incisa de minoritatibus nationalibus: "Ex eadem ratione tuenda sunt iura minoritatum nationalium, quae ob varias rationes intra fines nationis alius stirpis continentur. Hac in re aperte profitendum est, quidquid contra has gentes agatur ad coercendum stirpis vigorem atque incrementum, iustitiae officiis graviter adversari; multo magis, si prava huiusmodi molimina ad ipsam gentis internectionem spectent.

Immo vero iustitiae praeceptis apprime respondet, a reipublicae moderatoribus efficacem dari operam provehendis humanis conditionibus civium stirpis numero inferioris, nominatim quod attinet ad eorum linguam, ingenii cultum, avitas consuetudines, opera et incepta in re oeconomica.

Minoritates vero nationales meminerint, ne ea quae suae gentis sunt propria, plus aequo efferant, sed commoda quoque agnoscant, sibi ex peculiaribus istis adiunctis orta: ad ingeniii nempe sui atque animi perfectionem non parum conferre cotidianam cum civibus alio civili cultu imbuto consuetudinem" (Litt. Enc. Ioannis XXIII, *Pacem in terris:* A.A.S., 1963, p. 283).

(Subscripserunt) G. Bukatko, arch. Beograd; M. Alaupović, arch. Vrhbosna, F. Šeper, arch. Zagreb; M. Oblak, ep. tit. Flaviade; D. Nežić, ep. Poreč i Pula; C. Zazinović, ep. Krk; P. Čule, ep. Mostar; A. Tokić, arch. Bar; St. Bauerlein, ep. Đakovo; G. Pogačnik, arch. Ljubljana; J. Jenko, ep. tit. Acufida; M. Držečnik, ep. Maribor; M. Garković, arch. Zadar; V. Burić, ep. Senj; J. Arnerić, ep. Šibenik; M. Zvekanović, adm. ap. Jug. Bačka; G. Lach, ep. tit. Dodona; A. Pichler, ep. Banjaluka; F. Kuharić, ep. tit. Meta; J. Segedi, ep. tit. Gissaria; C. Bezmalinović; J. Pavlišić, ep. tit. Bruzo; F. Franić, ep. Split; S. Čekada, ep. Skoplje.

* Prilog naših biskupa o nacionalnim manjinama, u jesen 1964, *Acta Synodalia...*, vol. III, pars VII, str. 402-403. Među potpisnicima je i biskup Petar Čule.

ODGOJ BISKUPIJSKOG KLERA I OSNIVANJE NOVIH ŽUPA

Mons. Luka Pavlović, Mostar

Katolička se Crkva u svojoj povijesti držala načela da u zemljama s redovitom crkvenom upravom vrijedi ona odredba koju je svečano proglasio II. Vatikanski:Biskupijski kler po svojoj apostolskoj misiji jest onaj kler koji prvotno pastorizira teren i brine se za spsenje duša po župama.[1]

Redovnici imaju drugačije specifično poslanje. Premda su oci franjevci, u vrijeme osnutka mostarsko-duvanjske biskupije, bili jedini kler na tom terenu i premda tada nije bilo nijednog biskupijskog svećenika na ovome području, Sveta je Stolica odmah tražila ravnopravan položaj za ovaj kler i polovicu župa. U Crkvi je takav postupak normalan i naravan. Naime, dužnost je misionara po cijelom svijetu, a tako je trebalo biti i kod nas, da podižu domaći kler i da on preuzima pastvu u redovnoj crkvenoj upravi. Budući da tako nisu postupali redovnici na ovom području, Sveta je Stolica sama određivala razdiobu župa: "Decisio S. Sedis de dispositione paroeciarum in dioecesi Mandetriensi" od 9. IV. 1899. u kojoj određuje da 25 župa pripada oo. franjevcima, a 24 župe biskupijskim svećenicima, uz napomenu da sve župe koje se budu ubuduće osnivale jesu *liberae collationis Ordinarii*. "Naravno, u takvim župama trebaju imati uvijek prednost prikladni svjetovni svećenici, ako ih ima"[2]

1 Dekret *Christus: In animarum autem cura procuranda primas partes habent sacerdotes diocesani.* Dominus, br. 28.

2 P. Buconjić, *Decisio S. Sedis de dispositione paroeciarum in Diocesi Mandetriensi, 10. V. 1908,* u *Franjevački glasnik,* 19/1908:*Natulariter pro talibus parochiis praeferendi semper erunt digni presbyteri saeculares, si adfuerint.*

Čitajući razne dokumente i naredbe upućene od Svete Stolice biskupu Buconjiću i biskupu Mišiću jasno se može iščitati da oni nisu posvetili dovoljno pažnje odgoju biskupijskog klera, niti su ostvarili želje Svete Stolice na ovome području. Očito je da su živjeli pod pritiskom Sv. Stolice s jedne strane i hercegovačke Provincije s druge strane.

Pregled rasta dijecezanskog klera od osnutka 1881. do 1980. uključivo

U vrijeme osnutka mostarsko-duvanjske biskupije nije bilo nijednog dijecezanskog svećenika na ovom području. Prvi biskupijski svećenik je zaređen 1897. Marijan Kelava.

A) Za vrijeme biskupovanja Paškala Buconjića od 1881. do 1910. zaređeno je svega pet biskupijskih svećenika i to:

Kelava Marijan, rođen 1870, mladomisnik 1897, umro 1934. u Mostaru.

Aničić Andrija, r. 1875, m. 1901, umro 1905. u Blagaju.

Jurić Nikola, r. 1876, m. 1901, umro 1939. u Drežnici.

Božić Tadija, r. 1878, m. 1902, umro 1930. u Potocima.

Bakula Antun, r. 1884, m. 1909, ubijen 1942. Gornje Hrasno.

B) Biskup Buconjić postao je apostolski administrator trebinjsko-mrkanske biskupije 1890. Na području ove biskupije zatekao je osam (8) dijecezanskih svećenika, a za vrijeme Buconjićeve uprave još su četvorica postali svećenici. Evo njihovih imena s podacima rođenja i svećeničkog ređenja.

Trebinjsko-mrkanski svećenici u vrijeme smrti biskupa P. Buconjića.

1. Glavinić Anđelko, r. 1858, m. 1883, + 1918.
2. Jerinić Mihael, r. 1839, m. 1873, + 1901.
3. Lazarević Lazar, r. 1839, m. 1865, + 1917.
4. Lazarević Nikola, r. 1830, m. 1859, + 1905.
5. Putica Stjepan, r. 1841, m. 1865, + 1907.
6. Putica Vido, r. 1859, m. 1882, + ubijen 1942. u Prenju.

7. Sentić Ilija, r. 1862, m. 1885, + 1921.
8. Raič Ivan, r. 1866, m. 1890, + 1945.
9. Papac Petar, r. 1868, m. 1897, + 1917.
10. Vujnović Marijan, r. 1872, m. 1896, ubijen u Trebinju 1944.
11. Raguž Ivan, r. 1877, m. 1900, ubijen u Mostaru 1945.
12. Krešić Martin, r. 1880, m. 1903, ubijen u Gabeli 1945.

Neki od ovih svećenika iz trebinjsko-mrkanske biskupije bili su pitomci Propagande.

1912. postaje mostarsko-duvanjski biskup i apostolski administrator trebinjsko-mrkanske biskupije fra Alojzije Mišić.

U slijedećih desetak godina zaređeno je nekoliko novih svećenika tako da u vrijeme franjevačke peticije iz 1922/23. za izmjenu Decizije iz 1899. možemo vidjeti da ih je uz gore navedenu četvoricu (Kelava, Jurić, Božić, Bakula) još pet primiciralo, a jedan je umro.

Evo toga pregleda iz mostarsko-duvanjske biskupije:

A)

1. Majić Andrija, r. 1892, m. 1915, + 1979.
2. Pehar Božo, r. 1893, m. 1916, + 1919.
3. Zovko Marko, r. 1895, m. 1917, + 1975.
4. Čule Petar, r. 1898, m. 1920, + 1985.
5. Čotić Stanko, r. 1894, m. 1919, + 1943.

i Sumić Klemo koji je iz franjevaca prešao u dijecezanske svećenike.

B)

Trebinjsko-mrkanska biskupija u to vrijeme ima četvoricu prije spomenutih (Vide Putica, Marijan Vujnović, Ivan Raguž, Martin Krešić) još slijedeće:

1. Maslać Ivan, r. 1895, m. 1918, + 1924. (utopio se)
2. Papac Dimitrije, r. 1896, m. 1919, poginuo 1951. kod Slakovaca.

Kada je Petar Čule imenovan za biskupa 1942, bilo je ukupno u obje biskupije 28 biskupijskih svećenika.

Kroz razdoblje od 1923. do 1942. postali su svećenici u mostarsko-duvanjskoj biskupiji:

1. Rezo Ilija, r. 1904, m. 1928, + 1988.
2. Zovko Jozo, r. 1904, m. 1928, + 1989.
3. Begić Nikola, r. 1908, m. 1931, + 1931.
4. Iličić Mirko, r. 1906, m. 1933, + 1977.
5. Nuić Mate, r. 1909, m. 1934, + 1987.
6. Radišić Cvitan, r. 1911, m. 1934.
7. Bošnjak Srećko, r. 1911, m. 1937.
8. Tomas Ilija, r. 1909, m. 1925, ubijen u Klepcima 1942.
9. Romić Ante, r. 1903, m. 1928, + 1964.
10. Čule Ante, r. 1903, m. 1929, + 1972.
11. Vrdoljak Jure, r. 1906, m. 1931, + 1969.
12. Leventić Petar, r. 1906, m. 1932, + 1961.
13. Bošnjak Nikola, r. 1909, m. 1934, ubijen 1945.
14. Zrno Ante, r. 1909, m. 1934, ubijen 1945. u Dubrovniku
15. Buconjić Ante, r. 1909, m. 1935, ubijen 1945 u Dubrovniku
16. Majić Andrija ml, r. 1910, m. 1935, ubijen 1945. u Dubrovniku
17. Tomas Ivan, r. 1911, m. 1937.

Iz trebinjsko-mrkanske biskupije kroz to vrijeme postali su svećenici:

1. Batinović Stjepan, r. 1912, m. 1938, + 1981.
2. Babić Anđelko, r. 1918, m. 1942 + 1983.
3. Bulum Petar, r. 1915, m. 1941.
4. Maslać Đuro, r. 1915, m. 1939. + 1964.

Kroz 30 godina upravljanja Crkvom u Hercegovini biskup je Mišić odgojio 28 dijecezanskih svećenika, i to: 22 za mostarsko-duvanjsku i 6 za trebinjsko-mrkansku biskupiju.

Čini se da je moglo biti više dijecezanskog klera da su dvojica biskupa (Buconjić i Mišić) više posvećivali brige njihovu odgoju.

U to nas uvjeravaju i sljedeće činjenice:

A) Tridesetih godina se povećavao broj kandidata u travničkom sjemeništu, koji su se pripremali da postanu biskupijski svećenici. Biskup Mišić piše pismo 9. VI. 1939. ravnateljstvu nadbiskupskog sjemeništa u Travniku: "za potrebe biskupije Mostar-Duvno-Trebinje od sada pa ubuduće ne primajte više preko trideset i tri kandidata gimnazijalca. Kod broja 33 gimnazijalca dječaka za Mostar-Duvno-Trebinje neka ostane. Koliko od abiturijenata pređe u bogoslovno sjemenište, toliko novih primite, tako da ostane kod broja gimnazijalaca 33 (trideset i tri)."[3]

B) Sarajevski nadbiskup Šarić, šaljući izvještaj o stanju Vrhbosanske metropolije apostolskom nunciju u Beograd, mons. Ettoreu Feliciju između ostalog piše: "Na isti način zanemaruje se odgoj svjetovnog klera. Od kako je završio rat i kada je prestala državna vlast potpuno pomagati odgoj klera, sufragani biskupi, iako sam ih pozivao, da daju za odgoj svetovnog klera, ne daju ništa ili skoro ništa premda od Kongregacije primaju potporu - *pro clero saeculari*! Tome franjevci primaju od vlade dvije trećine potpore, više nego za Austrije, i jedva da bi to bilo, kad bi sufragani zajedno sa mnom branili prava dijeceze". Iznoseći stanje u banjalučkoj biskupiji, metropolita Šarić nastavlja da je stanje u mostarskoj biskupiji još žalosnije gdje svega ima tri konzultora, dva franjevca, a jedan od njih je i generalni vikar, što se protivi crkvenom pravu 367. par. 1.

U mostarskoj biskupiji franjevci administriraju župe, koje su izričito određene kao župe svjetovnog klera - *liberae collationis Ordinarii*. Svjetovni svećenici sami svojim troškovima uzdržavaju sjemeništarce, ali im je zabranjeno odgajati previše svjetovnog klera s motivacijom da za njih nema župa.

Crkvene stvari se u Bosni i Hercegovini ne razvijaju nikako po nakanama Svete Stolice koja je htjela, da se postupno uspostavlja crkvena praksa, kao

3 Arhiv biskupije, br. 788/39.

Crkvene stvari se u Bosni i Hercegovini ne razvijaju nikako po nakanama Svete Stolice koja je htjela, da se postupno uspostavlja crkvena praksa, kao što se postupno u buli "Ex hac augusta" ističe. "Neka se sav crkveni život u Bosni i Hercegovini vrati u običajene okvire, te se biskupije i župe upravljaju prema normi općega prava. [4].

Za vrijeme rata postaju svećenici u mostarskoj biskupiji:

1. Tomas Vlado, r. 1920, m. 1944.
2. Nuić Jerko, r. 1918, m. 1944, ubijen 1945.

U trebinjskoj biskupiji postaju svećenici:

1. Konjevod Lovro, r. 1920, m. 1943, ubijen 1945.
2. Kulaš Đuro, r. 1920, m. 1944.

Rat je ostavio pustoš u Hercegovini. Stradalo je 56 franjevaca ili 30% u procentima.

Od biskupijskog klera stradalo je 13 svećenika za vrijeme rata ili 33% od ukupnog broja, i to trojica od četnika 1942: Ante Bakula, Vide Putica, Ilija Tomas, a Stanko Čotić od tifusa 1943. Marijan Vujnović je strijeljan u Trebinju, pred Božić 1944. a 1945. poginuli su: Nikola Bošnjak, Ante Buconjić, Lovro Konjevod, Martin Krešić, Andrija Majić mlađi, Jerko Nuić, Ivan Raguž, Ante Zrno strijeljan u Dubrovniku i Mitar Papac nastradao u namještenoj željezničkoj nesreći u Slakovcima 1951.

1945. nastradala su i dva naša bogoslova Srećko Čotić i Ante Jukić.

Na koncu rata napustili su domovinu:

Marko Zovko, Josip Zovko, Jure Vrdoljak i Petar Bulum. Ivan Tomas prije početka rata našao se na studiju u Rimu i tamo ostao, a Vlado Tomas ostao u zagrebačkoj nadbiskupiji. Poslije rata prvi ređenici bili su tek 1949. godine.

Od tada pa do konca 1980. iznosim imena ređenika, s godinom rođenja, datumom ređenja i mjesta ređenja.

---

4 Arhiv nadbiskupije u Sarajevu, br. 68/1939, od 9. I. 1939: *Tota vita ecclesiastica in Bosna et Hercegovina ad schemata ordinaria rediret, dioecesesque ac paroeciae administrantur ad normam iuris generalis.*

Boras Aleksandar, r. 1. 8. 1922. Vitina, m. 29. 6. 1949. Zagreb
Šimović Mato, r. 31. 3. 1923. Studenci, m. 29. 6. 1949. Zagreb
Kordić Ivan, r. 28. 11. 1923. Grljevići, m. 29. 6. 1949. Zagreb;
Bagarić Jakov, r. 5. 12. 1925. Bukovica, m. 29. 3. 1953. Split
Perić Marko, r. 14. 10. 1926. Bijelo Polje, m. 29. 6. 1952. Zagreb, + 1983.
Čulina Srećko, r. 11. 1. 1928. Drinovci, m. 29. 6. 1955. Zagreb
Iličić Andrija, r. 8. 10. 1930. Ružići, m. 29. 6. 1956. Zagreb
Brkić Vinko, r. 27. 9. 1931. g. Studenci, m. 29. 6. 1957. Zagreb
Pavlović Tadija, r. 1. 1. 1932. Studenci, m. 29. 6. 1959. Zagreb
Radišić Josip, r. 19. 3. 1933. Grljevići, m. 29. 6. 1960. Zagreb
Vuletić Zvonimir, r. 5. 11. 1932. D. Gradac, m. 4. 7. 1961. Stolac, + 1979.
Galić Nedjeljko, r. 2. 8. 1935. Gorica, m. 29. 6. 1962. Gorica
Majić Vinko, r. 11. 7. 1937. Drinovci, m. 29. 6. 1962. Gorica
Vuletić Petar (Šjor, st.), r. 10. 1. 1937. Gradac, m. 29. 6. 1962.
Brajko Anto, r. 18. 5. 1936. Šuica, m. 29. 6. 1964, Grabovica
Majić Tomislav, r. 19. 3. 1937. Drinovci, m. 29. 6. 1964. Grabovica
Lukač Marko, r. 26. 7. 1938. Rašeljke, m. 29. 6. 1965, Vir
Majić Srećko, r. 15. 9. 1939. Drinovci, m. 29. 6. 1965. Vir
Filipović Pavao, r. 14. 8. 1937. Gradina, m. 29. 6. 1966, Kruševo
Vuletić Petar, ml, r. 18. 8. 1940, Rašeljke, m. 29. 6. 1966. Kruševo
Miljko Mile, r. 20. 9. 1942. Mostar, m. 29. 6. 1966. Kruševo
Čarapina Bariša, r. 3. 3. 1940. Drežnica, m. 29. 6. 1967, Đakovo
Ančić Jozo, r. 29. 8. 1941. Kongora, m. 29. 6. 1968, Split
Čulo Filip, r. 3. 1. 1943. Grabovica, m. 29. 6. 1968, Split, + 1982
Leventić Petar, r. 4. 3. 1941. Drinovci, m. 29. 6. 1968. Split
Galić Milivoj, r. 4. 2. 1943. Gorica, m. 29. 6. 1969. Prisoje
Ivančić Jozo, r. 19. 3. 1943, Prisoje, m. 29. 6. 1969. Prisoje
Pandžić Krešimir, r. 8. 2. 1943. Drinovci, m. 29. 6. 1969. Prisoje
Perić Ratko, r. 2. 2. 1944. Rovišće, m. 29. 6. 1969. Prisoje
Bevanda Marijan, r. 9. 3. 1945. Kruševo, m. 28. 12. 1969. Kruševo
Ivančić Ante (Bikić), r. 29. 4. 1942. Grabovica, m. 29. 6. 1970. - Zagreb
Beljan Josip, r. 19. 3. 1944. Grabovica, m. 27. 6. 1971. Zagreb
Maslać Slavko, r. 9. 5. 1943, Vranduk, D. Hrasno, m. 29. 6. 1971. Studenci
Kutleša Marko, r. 1. 8. 1944, Prisoje, m. 29. 6. 1971. Studenci
Zrno Mihovil, r. 2. 5. 1945. Šuica, m. 29. 6. 1971. Studenci
Ivančić Ante, ml. 28. 4. 1948. Grabovica, m. 29. 6. 1972. Rašenjke
Čirko Ivan, r. 29. 9. 1945. Rašeljke, m. 29. 6. 1972. Rašeljke
Đerek Ante, r. 8. 6. 1947. Vir, m. 29. 6. 1972. Rašeljke
Ivanković Josip, r. 15. 8. 1948. Rašeljke, m. 29. 6. 1972. Rašeljke

Pavlović Luka, r. 8. 4. 1947. Rotimlja, m. 29. 6. 1972. Rotimlja
Lučić Jakov, r. 16. 1. 1948. Vinica, m. 29. 6. 1972. Rašeljke
Renić Jakov, r. 6. 8. 1946. Rašeljke, m. 29. 6. 1972. Rašeljke
Bevanda Drago, r. 23. 2. 1948. Kruševo, m. 1. 7. 1973. Prenj-Dubrave
Ivančić Ante, "Rimski", r. 13. 8. 1945. Grabovica, m. 1. 7. 1973. Dubrave
Ivančić Stipe, r. 2. 1. 1948. Grabovica, m. 1. 7. 1973. Prenj-Dubrave
Pavlović Šimun, r. 1. 9. 1949. Rotimlja, m. 1. 7. 1973. Prenj - Dubrave, napustio službu 1978.
Puljić Ivica, r. 17. 6. 1948. Brštanik, m. 1. 7. 1973. Prenj
Raguž Damjan, r. 12. 7. 1943, Prenj, m. 1. 7. 1973. Prenj-Dubrave
Serdarušić Josip, r. 11. 2. 1944, Roško Polje, m. 1. 7. 1973. Dubrave
Vukšić Ivan, r. 24. 3. 1947. Studenci, m. 1. 7. 1973. Prenj- Dubrave
Bender Đuro, r. 16. 1. 1949. Zelenikovac-Hutovo, m. 29. 6. 1974
Komadina Ivica, Cim, Mostar, r. 23. 11. 1950, m. 29. 6. 1974. Polog
Lauc Krešimir, r. 7. 2. 1947. Vašarovići, m. 30. 6. 1974. Eichstaettu, napustio službu 1978.
Majić Ljubo, r. 22. 8. 1948. Drinovci, m. 28. 6. 1974. Polog
Obradović Boško, r. 2. 1. 1949.Crnoglav, D. Hrasno, m. 29. 6. 1974. Polog
Puljić-Vidić Mato, r. 10. 9. 1950, Ljubljenica, m. 29. 6. 1974. Polog
Puljić Stanko, r. 5. 1. 1949. Rotimlja, m. 29. 6. 1974. Polog, + 1984
Puljić Želimir, r. 17. 3. 1947. Kamena, m. 2. 3. 1974, Rim
Vrankić Petar, r. 23. 6. 1947. Glavatičevo, m. 24. 3. 1974. Rim, inkard. u Augsburg 1986.
Zovko Ivan, r. 23. 5. 1948. Polog, m. 29. 6. 1974. Polog k/Mostara
Ćurić Drago, r. 1948. m. Prisoje, 29. 6. 1975. Rim
Lozić Vlado, r. 14. 1. 1950. Vinica, m. 29. 6. 1975. Rim, inkard u Split 1978.
Marić Pero, r. 25. 9. 1949. Vrdi, m. 29. 6. 1975. Rim
Kutleša Ante, r. 14. 12. 1949. Prisoje, m. 29. 6. 1975. Rim
Šola Mate, r. 31. 8. 1950. Prisoje, m. 29. 6. 1975. Rim
Zovko Radoslav, r. 4. 5. 1950. Polog, m. 29. 6. 1975. Rim
Barišić Ivan, r. 10. 8. 1950. Drinovci, m. 29. 6. 1976. Jare k/Pologa
Bešlić Jozo, r. 1952. Zagorje, Vir, m. 29. 6. 1976. Jare k/Mostara, napustio službu 1981.
Petković Zdravko, r. 7. 9. 1943. Studenci, m. 29. 6. 1976. Jare k/Pologa
Komadina Ante, r. 27. 3. 1953. Mostar, m. 29. 6. 1977. Šipovača-Vojnići
Luburić Nikola, r. 21. 11. 1951. Studenci, m. 29. 6. 1977. Šipovača-Vojnići
Ravlić Stjepan, r. 24. 5. 1951. Drežnica, m. 29. 6. 1977. Šipovača-Vojnići
Šarić Mate, r. 23. 9. 1952. Grabovica, m. 29. 6. 1977. Šipovača-Vojnići, inkard. u Zagreb 1986.

Ivanda Blaž, r. 13. 11. 1952. Vinica, m. 29. 6. 1978. Donji Gradac
Marković Rajko, r. 11. 11. 1952. Prenj Dubrave, m. 29. 6. 1978. D. Gradac
Pavlović Ivo, r. 21. 6. 1951. Donji Gradac, m. 29. 6. 1978. D. Gradac
1979. nije bilo ređenja, jer se ređenje odgađa iza šeste godine studija;
Vukšić Tomo, r. 9. 1. 1954. Studenci, m. 29. 6. 1980. Studenci
Vuletić Stjepan, r. 21. 11. 1953. D. Gradac, m. 5. 7. 1980. Eichstaettu
Luburić Ante, r. 3. 7. 1955. Studenci, m. 15. 8. 1980. Dračevo.

Popis bogoslova i sjemeništaraca od 1954. do 1980.

GODINA	BOGOSLOVI	SJEMENIŠTARCI
1954.		42
1955.		35
1956.		25
1957.		24
1958.		19
1959.	12	23
1960.	11	24
1961.	15	16
1962.	10	32
1963.	13	37
1964.	16	50
1965.	15	57
1966.	33	59
1967.	38	64
1968.	51	56
1969.	59	47
1970.	54	42

GODINA	BOGOSLOVI	SJEMENIŠTARCI
1971.	52	25
1972.	41	19
1973.	33	21
1974.	42	24
1975.	28	24
1976.	28	22
1977.	25	20
1978.	29	16
1979.	28	11
1980.	22	12

Biskup je Čule sebi, na početku svoje biskupske službe, stavio tri osnovna zadatka:

- Odgoj dijecezanskog klera.

- Stvaranje pastoralnog prostora za taj kler; povratak župa koje je odredio Leon XIII. 1899. i stvaranje novih župa.

- Podizanje katedrale u Mostaru.

Moglo bi se reći, s velikom sigurnošću, da je sva tri zadatka nastojao ostvariti i da je u tome i uspio.

Odgoj dijecezanskog klera

Čitajući Čuline poslanice i propovijedi, te slušajući njegove upute u susretu sa svećenicima, bogoslovima i sjemeništarcima može se ustvrditi da je htio odgojiti kvalitetan kler.

Uvijek je naglašavao da Crkvi nisu potrebni najamnici nego svećenici po Srcu Isusovu koji su se spremni žrtvovati za duše kao Učitelj Krist Gospodin. Đacima je uvijek naglašavao da budu revni vršitelji svakodnevnih dužnosti u

malim stvarima, odani svojim poglavarima i da ne dangube nego koriste vrijeme za ozbiljan studij.

Kako bi znao sjemeništarcima uzviknuti: Mi živimo od sirotinje, skupljamo novac za vas, a to ne daju bogatuni, nego pobožne duše. To je njihov znoj i suze. Naša sirotinja daje za nas udovički dinar i mi moramo poštivati njihove suze i žuljeve. Kako netko može ljenčariti, ne učiti, ne vršiti disciplinu u zavodu kad zna kako naš narod živi i otkida sebi od usta da nama dadne. Volite, poštujte i molite za naš siromašni i napaćeni narod. (Uz ove ozbiljne upute znao se biskup Čule i duhovito izraziti. Tako 1963. dolazi on u Zagreb na Šalatu posjetiti đake. Dijeli im krunice i pita kako su prošli na prvom tromjesečju. Prvaši zbunjeni odgovaraju da su slabo prošli iz biologije, jer im je profesor skoro svima podijelio jedinice iz extemporala. "Ja, pa kako vas nije sramota dobiti jedinicu iz baja, a ćaća vam ih zna sve napamet nabrojiti" prokomentira biskup Čule.) Želio je da se svi sjemeništarci učlane u "Marijinu kongregaciju", "Ligu Petra Barbarića" te da mole jedni za druge, a da svećenici budu u ligi "Sv. Ivana Vianeja" te tako međusobno duhovno povezani nasljeduju njihov život.

Ne vjerujem da je ikada propustio naglasiti važnost Euharistije i pobožnost Gospi i sv. Josipu zaštitniku naše biskupije. Svom dušom se zauzimao da se ponovno otvori bogoslovija u Sarajevu i sjemenište u Travniku. U pozdravnom govoru novoimenovanom metropoliti Marku Jozinoviću govori: *I nisi sam na putu. Pod vodstvom našega Sv. Oca, uza Te smo i mi, Tvoji sufragani. Makar si dobom i svetim redom mlađi od svih nas, ali kao Metropolita Ti si primus inter pares, smjelo vodi i kroči naprijed, mi smo uza Te, da Ti pomažemo i da dijelimo s Tobom uspjehe i neuspjehe.*

Imaš uza se i brojan kler. Tvoja nadbiskupija spada među rijetke, koje nemaju poteškoća sa podmlatkom. Dragi Marko, o kleru ovisi sudbina svake lokalne Crkve. Voli svoj kler, ali i pazi ga kao zjenicu oka svoga. Čuvaj ga od zastranjenja intelektualnih i od moralnih stramputica. Budi dobar svojim svećenicima, ali i pravedan i strog onima, koji neće da nose jaram Gospodnji i da budu pravi pastiri vjernika svojih.

Ovdje u Sarajevu nalazi se zajedničko bogoslovno sjemenište cijele naše crkvene pokrajine. Kakav duh vlada u bogosloviji, takav će sutrabiti i na terenu u pastvi. Pazi da profesori bogoslovije predaju uvijek samo čistu nauku. Da slijede didrektive Sv. Oca. Da daju primjer pravog svećeničkog života svojim bogoslovima.

Zahvaljujući zatim pokojnom nadbiskupu Čekadi koji je uspio vratiti bogosloviju (kupljena ponovno) apelira na novog Metropolitu da se zauzme za povratak travničke gimnazije.[5]

Svećenički poziv i žrtva

Propovijedi koje je biskup Čule držao na ređenjima i mladim misama kao i nagovori svećenicima odišu velikom radošću svećeničkog poslanja i svećeničke žrtve za Kraljevstvo Božje, te o uzvišenosti službe i veličini milosti Božje od koje ovisi svaki dobar urod. Učinilo mi se da je najjezgrovitija poslanica koju je uputio braći svećenicima 1956. godine. U toj poslanici svraća pozornost svećenstvu na realnost života koju je nametnuo organizirani borbeni ateizam. Oduzeta materijalna dobra i progon Crkve na svim područjima života povratila su realnost veličine svećeničkog poslanja i samoprijegora.

Nekada se smatralo svećenike zanatlijama i boljim položajem klera, a sada je takva realnost sve naučila da u svećenstvo idu samo oni koji su vođeni vječnim idealima. To nas treba radovati jer ćemo sada svoje želje izgrađivati prema smjernicama Evanđelja. Treba se korigirati i ljudske iluzije zamijeniti Božjim planovima. "Prema Božjim planovima, svećenik je sve drugo nego čovjek određen za udoban i bezbrižan život ovdje na zemlji. Kad smo zakoračili u klerički život, mi smo spontano izjavili: "Gospodin je dio baštine moje i kaleža mojega." A taj Gospodin, koga smo mi odabrali, provodio je na zemlji sve prije nego udoban život." Taj Gospodin je pozivajući sv. Pavla u službu svećenstva rekao da će mu pokazati koliko mu treba pretrpjeti za Njegovo ime.

Isto tako u svom Testamentu na posljednjoj večeri govori svojim apostolima o patnjama i križevima koji ih čekaju. Sve to motivira svojim primjerom.

5 Vjesnik mostarsko-duvanjske i trebinjsko- mrkanske biskupije, IV/1977, 131.

"Mjesto da se žalostimo zbog svojih patnja, treba da se veselimo s Apostolima, jer po njima postajemo dionici udesa Kristova." Rado prihvaćamo patnje kao i tolike svete i revne duše koje se žrtvuju iz ljubavi prema Bogu. "Kad nam bude najteže i kad nam križ bude izgledao skoro nepodnošljiv, sjetimo se nauke svete vjere, da i taj križ dolazi iz ruke Oca nebeskoga, da je on dar očinske ljubavi i da nam ga Bog nebi slao, da taj križ nije za naše dobro."

Poziva svećenike da imaju u vidu situaciju tolikih udovica koje su ostale bez supruga i sinova, tolikih djevojaka koje su ostale bez mogućnosti udaje, jer su njihovi mladići izginuli, tolikih siromaha čije su kuće spaljene, imanja i bogatstva oduzeta, pa je ipak svećenicima lakše.

"Rado dakle podnosimo i materijalnu oskudicu i prezir ljudi i pakost klevetnika i nepravde zlobnika, jer su to najbolja sredstva za ostvarenje našega apostolskgo programa kao i za naše vlastito posvećenje". Da se to postigne treba živjeti u prijateljstvu s Bogom, i u intenzivnu duhovnom životu.

Zatim razlaže potrebu ujedinjenja s Kristom u sv. Misi u sv. Pričesti, pohod Svetootajstvu, svakodnevno razmatranje, pobožno moljenje brevijara i pobožnost Gospi. Svraća pozornost na tjednu ili 15-dnevnu ispovijed, jer se u njoj opraštaju grijesi i dobiva milost za ustrajnost u dobru. Ispit savjesti koja se ne sastoji samo u ispitivanju naših pogrešaka nego u ispitivanju bilance našeg svakodnevnog pastoralnog rada, jer svaki od nas treba gledati da svoju župu podigne u duhovnom i materijalnom pogledu. Smanjenje grijeha u župi i povećanje sakramentalnog života da bi u ljudima zasjao sjaj evanđeoske nauke.

Osrednjost ne ostaje na osrednjosti nego vuče natrag u pogibeljan i grješan život. Ne ići naprijed znači nazadak. Ako su siromašna sela mogla podići zadružne domove, radije bi podigli crkvu, ako ih svećenik provede. Ništa silom i prijetnjom, nego zgodom, s mnogo takta i obzira. Upozoravajući na važnost dobre pripreme za propovijedi i katehizaciju, uspoređuje loš način s neishranjenom djecom koja su zbog slabe ishrane podložna svakoj vrsti bolesti. Vjernici žive od Riječi Božje pa kolika je odgovornost svećenika, kad im ne pružaju potrebnu i kvalitetnu riječ Božju.

"Nastojmo od svojih župljana izgrađivati duhovnu elitu," poziva biskup Petar. "Težak je naš poziv, ali častan. Tvrda su vremena u kojima živimo, ali su ovo i herojska vremena, pa stoga vrlo zaslužna. Bez obzira na žrtve i teškoće budimo vjerni Kristu i njegovoj Crkvi i svome narodu... Ne smijemo sustati na putu Gospodnjem, jer koji ustraju do kraja ti će se spasiti. Ako i jesu naše

sile malene i neznatne, Bog je velik, koji nas jača. *Et si Deus nobiscum, quis contra nos!* Jer konačno stvar za koju se borimo nije naša, nego Isusova... Bog ne može dopustiti da njegova stvar propadne... Bilo kako bilo, nakon svih najtragičnijih peripetija ponovno će i u još većem sjaju zablistati istinitost one stare izreke napisane na obelisku pred crkvom Sv. Petra u Rimu: *Christus vincit, Christus regnat, Christus imperat*".[6]

Eto tako je biskup Čule pisao i govorio, poticao i hrabrio, a uvijek molio za kler i pripravnike.

U ratno i poratno vrijeme sami đaci su se brinuli za materijalno uzdržavanje uz malu pomoć biskupije, a kasnije su svećenici davali svoj prilog, ali je glavninu novca podmirivala Propaganda iz Rima.

Sa sigurnošću se može ustvrditi da je biskup Čule jedan od zaslužnijih da imamo ovoliko misnika.

Svjestan toga uspjeha, napisao je poslanicu kleru prigodom svog dijamantnog svećeničkog jubileja, pod naslovom: "Tajna novozavjetnog svećeništva" u kojoj između ostalog kaže: "Moja je velika želja i životna zadaća bila, da podgojim brojan biskupijski kler i na čast Gospi podignem u Mostaru katedralnu crkvu. Sada, kad su mi te želje ispunjene, mogu sa svetim Šimunom starcem uskliknuti ponizna i zahvalna srca: "Sad možeš, Gospodine, otpustiti svoga slugu, da ide u miru" (*Lk* 2,29).[7]

Osnutak novih župa

Prema "Općem šematizmu Katoličke Crkve u Jugoslaviji" iz 1939. g. mostarsko-duvanjska biskupija imala je 51 župu. Od toga broja 12 župa nije imalo župne crkve, dakle gotovo jedna četvrtina bez crkava, dok su se mise služile u privremenim kapelicama, u župnim stanovima ili izvan njih.

U trebinjsko-mrkanskoj biskupiji sve su župe imale župne crkve. Zašto nisu građene crkve?

6 Poslanica biskupa Čule upućena kleru iz zatočeništva u Tolisi, 19. 3. 1956; AB, br. 222/56.

7 Službeni vjesnik biskupije, II/1980, 77.

Pravdalo se siromaštvom, kojim je Hercegovina obilovala; klimom koja je blaga, te kroz veći dio godine lijepo je vrijeme; a bilo je sigurno nmogo i nemira.[8]

Drugi je svjetski rat uništio ili oštetio mnoge crkve i župne stanove. U prvim poslijeratnim godinama bilo je nemoguće podizati nove crkve i crkvene objekte, zbog siromaštva, a glavna muška radna snaga izginula je u ratu. Biskup je Čule nasilno i nepravedno osuđen i udaljen iz biskupije pa je i biskupija, u neku ruku, bila bez domaćina.

U korizmenoj poslanici 2. 2. 1956. iz zatočeništva samostana u Tolisi piše poslanicu kleru i, između ostalog, ističe: "Naša je biskupija, od svih hrvatskih biskupija, najslabije stala u pogledu crkava i njihove opreme. Pokažimo jakost vjere i u tome, da nadoknadimo propuste prošlosti. Pomozimo koliko možemo, prema svojim silama, da se u župama, gdje nema crkve, što prije crkva podigne, gdje je crkva nedovršena, da se što prije dovrši, a gdje ima crkva, da se ona opskrbi sa potrebnim misnim odijelom i posuđem."[9]

Ovaj je biskupov apel prihvaćen i urodio je velikim plodom. Počelo se graditi na sve strane Hercegovine: podizanje crkava, župnih stanova, vjeronaučnih dvorana, kuća za časne sestre i obnova dotrajalih. Svi su ti crkveni objekti podignuti nastojanjem biskupa Čule, brigom naših župnika i svećenika, od žuljeva i znoja naših roditelja i radnika, od pomoći međunarodnog karitasa, pomoći Propagande i pomoću naših iseljenika. U svemu tome najviše su doprinijeli i prepatili naši svećenici koji su bili i pastoralci, sabirači sredstava, tehničari, majstori i fizički radnici.[10]

1. Polog

Šezdesetih godina počeo se povećavati biskupijski kler na veliku radost biskupa Čule i vjernika. Mnogi su seljani počeli tražiti od biskupa da im

8 Neki je stranac posjetio jednu župu u Hercegovini, i ugledavši mnogo kamenja ispred župnog stana, pitao župnika: "Čemu to kamenje?" Ovaj mu je na to odgovorio: "Das sind die Baenke fuer unsere Damen".

9 Arhiv biskupije, br. 222/56, od 2. 2. 1956.

10 Naveo bih kao primjer samo jednoga koji je na podizanju samo župne crkve udario preko 600 nadnica, a mogao je uraditi kao dvojica. Po svjedočenju njegove domaćice, sve je u crkvu utrošio što je imao. Nije imao nego jednu košulju, koju, kad bi skinuo na pranje, obukao bi reverendu dok mu se košulja ne osuši.

pošalje svećenika i osnuje župe, jer im je bilo predaleko ići u župne crkve. Tako dolaze seljani Pologa među prvima. Kako se nisu mogli složiti s Dobričanima, nakon dugih pregovaranja, biskup svojim dekretom br. 640/63 od 5. 9. 1963. osniva samostalnu kapelaniju u Pologu. Ova će se samostalna kapelanija smatrati župom kad za to budu stvoreni potrebni uvjeti. Sa svim ovlastima župnika postavlja se za graditelja don Vinko Brkić, koji se nije štedio na tom apostolskom zadatku. O traženju Položana da imaju svoju župu, nakon tri godine, biskup je bio obavijestio 6. 8. 1963. pod brojem 547/63 župnika fra Lovru Babića u matičnoj župi Mostarski Gradac. Župnik je odgovorio potvrdno 12. 8. 1963. br. 55/63[11] uvažavajući želju Položana i Dobričana da imaju svoju župu jer im je molba opravdana, a udaljenost do Graca 12 km.

Položani su podigli župni stan, dozvolu za crkvu dobili su 8. 1. 1968, a blagoslovili je 15. 11. 1970.

2. Jare

Jaranima je daleko ići u Ljuti Dolac 7 km. Ljudi se dogovaraju, traže da imaju svoju župu. Kako nisu dobili suglasnost provincijalata i župnika u Ljutom Docu, obraćaju se ordinarijatu. Biskup Čule uviđa njihove potrebe. Prvo je izdao odobrenje br. 276/66, od 11. 2. 1966. da se za vjerske obrede: sv. misu i vjeronauk mogu koristiti prostorije Marka i Joze Zelenike. O tome je isti dan obavijestio općinu Lišticu br. 277/66. i župni ured Ljuti Dolac br. 278/66. od 11. 2. 1966. 1. 6. 1966. ordinarijat obavještava provincijalat da kani osnovati župu u selu Jare, a 2. 3. 1966. šalje pismo vjernicima sela Jare u pogledu osnivanja župe. Posebnim se pismom izvještava župni ured Ljuti Dolac o planu osnivanja župe u Jarama, br. 365/66, od 2. 3. 1966.

Nakon dogovaranja i izvida osniva se župa dekretom br. 484/66, od 18. 4. 1966. Zatim je imenovan župnikom don Nedjeljko Galić, koji se prihvatio posla. Već je na Svisvete iste godine biskup Čule blagoslovio gradilište, slavio

11 Arhiv biskupije br. 579/63.

sv. misu, a 14. 5. 1967. blagoslovio novi župni stan pohvalivši Jarane za njihov složni i pregalački rad.

Sljedeće godine župnik upućuje molbu br 107/68. ordinarijatu za dozvolu gradnje župne crkve. Poslije dobivene dozvole 16. 8. 1968. br. 866/68. počinje se graditi crkva da bi bila blagoslovljena 12. 7. 1970. od blagopokojnog biskupa Čule.

3. Buhovo

Selo je Buhovo udaljeno 6 km od matične župne crkve Rasno. Zbog svoje udaljenosti još su pred rat mještani tražili osnutak svoje župe. Sada su se sastali domaćini i njih 136 potpisali molbu ordinarijatu da im se dadne župnik za vlastitu župu.[12]

Ordinarijat je u početku oklijevao opravdavajući svoj postupak siromaštvom sela, a i brojem vjernika koji se u to vrijeme iseljavaju. Ipak je biskup izvijestio provincijalat, br. 857/69, i izrazio namjeru da im želi izići u susret. Provincijalat odgovara dopisom br. 789/69, od 9. 8. 1969.[13] iznoseći teškoće, pa i neslaganje s tom odlukom. Pripominju da će upozoriti seljane Buhova, da, ako se odcijepe od redovničke župe, nikad se više neće moći k njima vratiti. Ordinarijat je odgovorio pismom 16. 8. 1969, br. 953/69, tumačeći svoju odluku u sukladnosti s crkvenim zakonom. Biskup Čule izdaje 21. 8. 1969. dekret o osnutku župe Buhovo i imenuje za župnika don Tomislava Majića kojemu se povjerava, uz upravu župe, i gradnja crkvenih objekata.
pripremama i gradnjom župskog stana dovršivši njegovu gradnju za malo više od godine, a 1971. počinje gradnju crkve koja bi blagoslovljena 27. 8. 1972.

4. Domanovići

Seljani Domanovića i okolnih sela dosta su udaljeni od župnih centara Prenja, Klepaca i Blagaja te su prije rata željeli osnovati svoju župu, ali je izbio rat, koji je ugasio njihove namjere. Kako je crkva u Klepcima bila porušena, a nova župna crkva trebala biti rađena u Dračevu, nekim selima

12 Arhiv biskupije br. 856/69.
13 Arhiv biskupije br. 953/69.

koja su pripadala Klepcima, sada je bilo još dalje ići na misu. Inače su Domanovići udaljeni desetak kilometara prema svakoj susjednoj župi. Župnici Prenja i Dračeva uviđaju vjerske potrebe ovih sela te oni sami mole biskupa Čulu da osnuje novu župu u Domanovićima. Župnik Prenja don Ilija Rezo piše molbu 3. 7. 1969,[14] a isto tako župnik Dračeva don Jakov Bagarić, pod brojem 68/69 od 7. 7. 1969. Nažalost ovako nije postupio župnik Blagaja, te je zbog toga bilo dosta teškoća.[15]

Svoju odluku o osnutku župe Domanovići piše biskup Čule 18. 7. 1969. br. 850/69, i imenuje župnikom don Andriju Iličića. On počinje formirati župu i odmah graditi župnu dvoranu, sa stanom za časne sestre, a poslije i župni stan.

Dozvolu za gradnju crkve dobiva 1972, počinje s radovima, i crkva je blagoslovljena 30. 7. 1978.

5. *Raskrižje*

Sela Cerov Dolac, Pogana Vlaka, dio Borajne s okolnim zaseocima prilično su udaljeni od svojih matičnih župa te se ukazivala pastoralna potreba da se tu formira nova župa. Tu je pastoralnu potrebu svojevremeno uvidio župnik Ružića fra Blago Brkić, te ju je u dva navrata napominjao ordinarijatu. Iz spomenutih sela došla je i delegacija biskupu s molbom da im dadne svećenika i dopusti osnivanje župe. Razmotrivši te zahtjeve i posavjetovavši se sa zborom konzultora, u smislu crkvenog zakonika kan. 1428 par. 1 i kan. 216 i 1427, biskup Čule osniva župu Raskrižje 12. 6. 1971, br. 625/71.

Međutim, prije ovoga dekreta dolazi 4. 6. 1971,[16] od župnika Ružića dopis u kojem piše da je ispitivao svoje župljane koji bi trebali pripasti novoj župi i da nije našao nijednog vjernika koji bi htio pripasti novoj župi i odcijepiti se od stare. U dopisu kaže: "Formiranje nove župe je neizvedivo i kad bi do nje nasilno došlo, stvorio bi se pastoralni problem sa nesagledivim posljedicama."[17]

14 Arhiv biskupije br. 841/69.
15 Arhiv biskupije br. 842/69.
16 Arhiv biskupije br. 623/71.
17 Arhiv biskupije br. 623/71.

u dopisu, br. 44/71, od 9. 6. 1971. donosi popis s potpisima svih 9 kuća koje bi trebale pripasti novoj župi i svi su kao i on protiv odcjepljenja od župe Tihaljina[18]

Zapisnik biskupa koadjutora Žanića od 11. 7. 1971. br. 624/71. govori o susretu biskupa Žanića i župnika Ledinca don Petra Vuletića sa župljanima novoformirane župe na Tijelovo 10. 6. 1971. i govori sasvim drugačije. Zapisnik kaže da su svi bili za formiranje nove župe, osim seljana sa Škegrine njive koji su došli na taj sastanak, a koji nisu ni trebali pripasti novoj župi. Sam župnik Ružića, koji se poslije susreo s biskupom Žanićem, donekle je izmijenio svoj stav.

Novim župnikom Raskrižja imenovan je don Marko Lukač, odredbom ordinarijata br. 626/71, od 12. 6. 1971. O osnutku nove župe obaviješteni su 16. 6. 1971, br. 629/71, župnici Ledinca i Ružića.

Vlč. Marko Lukač prihvatio se teškog zadatka formiranja župe i gradnje crkvenih objekata. Napravio je župni stan i odmah iza toga i župnu crkvu.

Do danas ta župa nije formirana kako bi trebalo, jer župnik iz Ružića stalno pastorizira dijelove nove župe.

6. *Hutovo*

Ordinarijat je zadužio župnika D. Hrasna don Stjepana Batinovića da izvidi mogućnost osnutka nove župe u Hutovu. Župnik je obišao neke Hutovce, raspitao se i napisao ordinarijatu dopis 9. 8. 1971. br. 160/71, sugerirajući da se osnuje župa u Hutovu, pa, premda se neki boje troškova i žrtava za gradnju, nada se da će oni to prihvatiti i uspjeti.[19]

Biskup Čule piše dekret 23. 8. 1971. br. 934/71. don Bariši Čarapini imenujući ga župnikom Hutova i daje upute kako će postupati.

Isti je dan izdan i dekret br. 933/71. o osnivanju župe Hutovo. Župnik je odmah počeo prikupljati priloge župljana i s radom na župnoj dvorani i kući 1972, što je išlo vrlo brzo. Započeo je župnu crkvu 1975. i bila je blagoslovljena 6. 7. 1980.

18 Arhiv biskupije br. 644/71.
19 Arhiv biskupije br. 932/71.

7. *Vinjani*

Tadija Pavlović piše ordinarijatu 14. 11. 1971. o potrebi osnutka nove župe u selu Vinjanima i volji seljana, koja je izražena sa 43 potpisa domaćina da osnuju svoju župu. Potaknut tom molbom i željom biskup Čule piše pismo don Jozi Ivančiću da nađe stan i pripremi osnutak župe u Vinjanima 9. 12. 1971, br. 1165/71.

On je to učinio i dobio dekret o utemeljenju nove župe Vinjani 20. 2. 1972, br. 1165/71. O njegovu radu svjedoči novopodignuti župni stan i nova crkva blagoslovljena 18. 3. 1973.

8. *Neum*

Još 1921. god. biskup je Mišić kanio osnovati župu u Neumu zbog njezine udaljenosti od Graca 12 km. Sve su pripreme bile izvršene, ali su u kratkom vremenu umrla dva svećenika u matičnoj župi Gradac, te nije bilo svećenika za novu župu. U jesen 1973. god. biskup Čule šalje don Luku Pavlovića za kapelana u Gradac sa zadatkom da pripremi osnutak župe u Neumu pismo od 23. 8. 73. br. 819/73. Na traženje župnika Graca don Đure Kulaša 8. 1. 1974. br. 8/74,[20] i na zahtjev nekih vjernika osniva se župa u Neumu dekretom br. 234/74, od 1. 2. 1974. i kanonski ustanovljuje, a za župnika imenuje don Antu Ivančića - Bikića, dekret br. 235/74, istog datuma. Općina Čapljina obaviještena je o osnutku župe Neum 8. 2. 1974. br. 262/74.

9. *Stjepan Krst*

Udaljena sela rotimske župe u više su navrata tražila od ordinarijata da im se dadne župnik i osnuje župa na Stjepan Krstu. Budući da je hrvatski živalj iz ovih sela stalno iseljavao zbog raznih razloga, ordinarijat je oklijevao osnovati župu. Ipak, saslušavši mišljenje župnika Rotimlje don Ivana Kordića i zbora konzultora, utemeljuje se župa na Stjepan Krstu dekretom 8. 2. 1974. i odmah imenuje župnikom don Slavka Maslaća sa zadatkom formiranja župe i podizanja potrebnih objekata, br. 264/74. Župnik je stanovao u privatnoj kući dok nije podigao župni stan u sklopu kojega je i velika dvorana za crkvu.

20 Arhiv biskupije br. 233/74.

10. *Čeljevo*

Briga je Crkve da vjernicima osigura mjesto gdje bi lakše mogli obavljati svoje vjerske dužnosti. Kako je župa Dračevo brojčano rasla, uviđala se potreba osnivanja nove župe u Čeljevu. Na molbu župljana i župnika Dračeva don Jakova Bagarića i njegova kapelana don Joze Ančića od 1. 10. 1974, koji izvješćuje ordinarijat da je nađeno zemljište za nove župne objekte i kuće za stanovanje. Ordinarijat odgovara 5. 10. 1974, br. 914/74 dajući daljnje smjernice oko pripreme, a 16. 10. 1974. br. 944/74. piše dekret kojim osniva župu Čeljevo. Isti dan biskup Čule imenuje župnikom don Jozu Ančića, br. 246/74 i izvještava općinu Čapljina br. 247/74. o osnutku nove župe. Velikim radom župnika i naroda mogao se obaviti blagoslov nove crkve 26. 8. 1979.

11. *Gabela Polje*

Don Mate Šimović šalje pismo ordinarijatu 18. 4. 1977. br. 52/77 i traži da se osnuje župa u Gabela Polju, jer je onamo u zadnjih tridesetak godina doselilo 150 obitelji, kojima bi trebalo pripojiti selo Crnići sa 16 obitelji. Župa će svakako rasti i ima opravdanje da se odmah osnuje župa. Ordinarijat je razmotrio ovu molbu i, postupivši prema odredbama Kodeksa, 23. 4. 1977, br. 310/77 osnovao novu župu Gabela Polje.

25. 4. 1977, br.33/77. obavještava se župnika Gabele da je imenovan novi župnik u osobi don Damjana Raguža. Isti je dan poslana obavijest općini Čapljina da je kanonski utemeljena župa u Gabeli Polju, br. 312/77, od 24. 4. 1977.

Vlč. Damjan Raguž dao se na zadatak: formiranje župe i podizanje župnih objekata; kuće s dvoranom a poslije i podizanje crkve čiji je svečani blagoslov bio 8. 7. 1984. god.

12. *Aladinići-Dubrave*

Župa Prenj-Dubrave pokrivala je veliki prostor, zato je na njezinu terenu stvoreno više župa. Osmogodišnja škola je udaljena gotovo 3 km od župne crkve, te je župnik don Ilija Rezo otkupio jednu kuću, preko puta škole, za vjeronauk, a u blizini i zemljište da bi se moglo u budućnosti podići župni stan i crkvu.

Dugogodišnji kapelan u Prenju don Ante Đerek vodio je radove na novom župnom stanu, izvijestio ordinarijat 15. 9. 1977. o tekućim radovima i uputio

molbu za podizanje crkve i kanonsko utemeljenje župe. Piše da ima 500 djece na vjeronauku te je nezgodno stalno hodati iz Prenja radi vjeronauka i vođenja gradnje. Dana 3. 10. 1977. piše kako bi se trebala zvati župa i njezin zaštitnik - Svi Sveti.

Ordinarijat izdaje dekret 25. 10. 1977. br. 751/77, kojim kanonski osniva župu, koja će se zvati Aladinići-Dubrave. Istoga je dana imenovan don Ante Đerek za župnika nove župe, br. 752/77. O ovoj odluci obaviješten je župnik Prenja, br. 753/77, i općina Stolac, br. 754/77. Crkva bijaše blagoslovljena 12. 8. 1979.

13. Zagorje

Selo Zagorje pripadalo je župi Vir, posuškog dekanata na području mostarsko-duvanjske biskupije. Kako su, zbog udaljenosti od matične crkve u Viru, u više navrata tražili vlastitu župu, ordinarijat je don Zdravku Petkoviću napisao pismo 7. 6. 1979, br. 393/79 u kojem mu je naložio da s nekolicinom vjernika pođe u Posušje i zatraži dozvolu za podizanje župnih objekata u Zagorju.

On je to i učinio i s uspjehom otpočeo radove. Župnik Vira don Petar Leventić piše 5. 7. 1980, br. 150/80, ordinarijatu izvještaj o Zagorju te da selo Zagorje ima sve uvjete za kanonsko osnivanje župe.

Ordinarijat izdaje dekret 21. 7. 1980, br. 387/80. kojim osniva župu, a isti dan imenuje don Zdravka Petkovića njezinim župnikom dekretom br. 388/80.

14. Katedrala u Mostaru

Jedna od najvažnijih dužnosti koje je biskup Čule primio imenovanjem 1942. bila je gradnja katedrale u našem gradu Mostaru. Putujući u Rim "ad limina" god. 1943, susreće hrvatskog umjetnika Ivana Meštrovića, koji mu oduševljeno predlaže da on napravi plan katedralne crkve u Mostaru.

Rat je plamtio svom žestinom, a poratni period doveo je biskupa Čulu u zeničku ledaru, gdje996 dršćući misli kad će podići katedralu.

Iz zatočeništva 15. 11. 1955. iz Tolise, pišući pismo predsjedniku države ističe: "Mojoj biskupiji je nanešena i ogromna materijalna šteta. Poslije moje osude expropriran je zemljište određeno za gradnju katedrale u Mostaru.... zajedno sa velikom količinom tesanog kamena i kreča, složenog tu za gradnju

crkve. Ja sam bio nakanio otpočeti sa gradnjom odmah poslije rata, prema planu, što mi ga je obećao napraviti poznati hrvatski umjetnik Ivan Meštrović..."

Biskup Čule nastavlja: "Tražim samo ono što se lako može ostvariti, naime: prvo da se vrati zemljište i materijal za gradnju katedrale u Mostaru i da se izda dozvola za gradnju te crkve."

Dne 24. 10. 1959. biskup Čule upravlja pismenu molbu ondašnjem narodnom odboru općine Mostar da biskupiji dodijeli, na prikladnu dijelu grada, zemljište i građevinsku dozvolu za izgradnju biskupske katedralne crkve. Iznosi i razloge:

a) svaki biskup u svijetu ima katedralu;

b) grad Mostar već ima 12.000 katolika, a samo jednu župu. Premda je općina Mostar primila uredno molbu pod NB broj 05-34/59, 24. 10. 1959, biskupija nije nikada dobila odgovor na ovu molbu.

Vjerojatno je biskup Čule svoju želju iznosio i koncilskim ocima i papama i svim predsjednicima u Mostaru i u Sarajevu.

"U svim ustanovama Ordinarij je uglavnom razgovarao o lokaciji za katedralnu crkvu u Mostaru". Tako piše službeni Vjesnik biskupija 1967.

30. 6. 1967. br. 593/67. biskup Čule obnavlja pismenu molbu iz 1959. godine.

Kad bi se samo navele pismene predstavke ordinarijata, molbe i zahtjevi za katedralu, bila bi to barem seminarska radnja. Nakon mnogih i mnogih usmenih i pismenih pregovora, Zavod za urbanizam i komunalnu djelatnost grada Mostara izdao je konačno formalno rješenje 17. 12. 1971, "lokaciju katedralne crkve u Mostaru".

Bili su propisani i uvjeti pod kojima će trebati izvoditi idejni i izvedbeni projekt. Jedan od njih je i sljedeći: "bez primjene rješenja sa tornjem kao posebno izvođenom i naglašenom građevinom".

Zatim je raspisan natječaj i otpočela gradnja koja još nije privedena kraju. Kolike su muke, patnje i blamaže podnijeli biskup Čule, biskup Žanić i don Marko Perić saznat ćemo samo u nebu. Htio bih time samo pripomenuti da su to za njih trojicu bile jobovske patnje. O svemu tome bi trebalo napisati barem jednu knjigu, o katedrali kao objektu i katedralnoj župi, njezinu formiranju i razvoju.

Katedrala je bila posvećena 14. 9. 1980, a posvećena je majci Crkve i Kraljici neba i zemlje.

***

Kako se može zamijetiti, u trebinjsko-mrkanskoj biskupiji biskup Čule kao njezin apostolski administrator, osnovao je, za vrijeme svog mandata, šest župa: Domanoviće 1969, Hutovo 1971, Neum, Stjepan Krst i Čeljevo 1974, Aladiniće-Dubrave 1977.

Pri osnutku ovih župa, župnici župa matica, od kojih su dismembrirane nove župe, pisali su molbe skupa s narodom i upućivali na ordinarijat da se osnuju nove župe radi boljeg pastoriziranja vjernika, te da vjernicima bude bliže i lakše vršiti vjerske dužnosti. Nigdje nije primijećeno protivljenje i destrukcija ni svećenika, ni vjernika, osim jednog sela, Bivolje Brdo, koje je odcijepljeno od župe Blagaj, čiji je župnik franjevac.

Broj vjernika u ovim župama, prema statistici iz 1980. g: Aladinići-Dubrave 2.000; Čeljevo 1.291; Domanovići 1.070; Hutovo 795; Neum 555; Stjepan Krst 661. Neke od ovih župa sada imaju tendenciju rasta, kao Neum i Čeljevo, dok su druge stale s iseljavanjem (Domanovići i Aladinići i donekle Hutovo i Stjepan Krst).

***

Novoformirane župe u Mostarsko-duvanjskoj biskupiji imale su manje miran hod nastajanja. Župa Polog, osnovana 1963, trebala je biti skupa sa selom Dobričem. Takva je bila želja vjernika i župnika Mostarskog Graca, ali su se poslije pojavila drugačija mišljenja, pa je Polog ostao sam. Župnik Ljutog Doca i uprava provincije nisu bili zato da se formira župa u Jarama, ali su mještani Jara bili uporni i župa je osnovana 1966. godine.

Osnutak župe Raskrižje 1971. g, poslije izbijanja tzv. hercegovačkog slučaja, imala je žalosne pojave i opstrukciju od župnika iz Ružića i sve do danas ta župa nije formirana u onim granicama kako je dekretom određeno.

Ostale novoformirane župe: Vinjani 1971, Gabela Polje 1977, Zagorje 1980. odcijepljene su od župa kojima upravljaju dijecezanski svećenici, nisu imali nikakvih problema ni skandala. Župa Katedrala, čije su granice formirane dekretom *Romanis Pontificibus* 1975, zbog neprihvaćanja dekreta od franjevaca, do danas nije formirana.

Broj vjernika u ovim župama, prema podacima iz 1980. izgleda ovako: Buhovo 595, Gabela Polje 1.047, Jare 1.240, Polog 875, Raskrižje 517, Vinjani 997, Zagorje 1.050, a za Katedralu nema podataka.

***

Prema zapisniku sjednice konzultora, održane u Stocu 12. 12. 1968. predloženo je da se osnuje nova župa: Cim-Ilići, Jasenica-Rodoč, Radišići, Bijača-Zvirići, Ljubuški, Cerno, Sovići, Buhovo, Uzarići, Vinjani, Brišnik-Kovači, Stipanići, Mostar-sjever, Blatnica, Knešpolje, Crveni Grm i Vašarovići u mostarsko-duvanjskoj biskupiji, a u trebinjskoj: Domanovići, Hutovo i Neum.

Ovaj prijedlog nije posve ostvaren, a na mnogim mjestima su sagrađene ili se grade sada filijalne crkve.

Bilo je pokušaja sa strane vjernika da im se dopusti osnivanje novih župa, no to nije ostvareno. Kao primjer može se navesti selo Donji Sovići čiji su vjernici "u više navrata tražili osnivanje župe". Tako piše u obavijesti br. 821/68. upućene provincijalatu i obavijesti br. 822/68. upućene matičnoj župi Gorica. Provincijalat odgovara pismom 701/68, 12. 8. 1968, negativno i veli "da bi se neki radije poturčili, nego odvojili od župe Gorica".[21]

U ovom periodu osnovano je 14 novih župa u Hercegovini, ali je podignuto dosta novih filijalnih crkava, obnovljeno župnih stanova, uređeno i podignuto novih grobljanskih kapelica.

Spomenuo bih da je samo godine 1970. blagoslovljeno šest novih župnih crkava, što je svojevrstan rekord. Bilo je dosta bespravne gradnje, kršenja crkvenog prava i discipline.

To nije predmet zadane teme, ali mnogo toga što se dogodilo nije ni napisano, jer je još svježe, ljudi su živi, pa bi to povećalo napetosti, a mi smo ipak navjestitelji i svjedoci ljubavi Božje, pa je to za sada izostavljeno.

Svakako bi bilo poželjno da svećenici, koji su osnivali župe i gradili crkve, napišu za arhiv župe i biskupije, sva događanja: zgode i nezgode koje su doživljavali.

---

21 Oni traže filijalnu crkvu. Ordinarijat je izdao zabranu gradnje filijalne crkve u Sovićima, br. 1011/68, ali ona je unatoč zabrani podignuta.

Summary

THE FORMATION OF DIOCESAN CLERGY AND ESTABLISHEMENT OF NEW PARISHES

At the beginning of his episcopal service, bishop Čule made three goals for himself: to form diocesan clergy, establish new parishes and build churches, of which the first would be the cathedral in Mostar.

During his administration as bishop of the dioceses of Hercegovina, 67 priests were ordained and incardinated for the diocese of Mostar-Duvno, and 17 for the diocese of Trebinje-Mrkan. Altogether, a total of 84 diocesan priests.

With the restoration of a regular Church hierarchy in 1881, it was the intention of the Holy See that the Franciscans continue their pastoral activity in parishes. But at the same time, the Holy See demanded from the bishop that diocesan cler gy be formed and introduced to pastoral work, which regularly demands the spiritual care of the faithful in parishes.

Religious priests should be togetherwith the diocesan clergy in an atmosphere of harmony and love, and pastorally work in parishes assigned to their care according to the plan given by Pope Leo XIII, in 1899.

Bishop Čule prayed for, counselled, wrote to, and encouraged seminarians and priests that they be true priests, according to the Sacred Heart of Jesus, united in prayer and sacrifice for the Kingdom of God.

During the war, while in prison and internment, and during his administration as bishop, he constantly had on his mind how he was to build a cathedral and execute the division of parishes required by the Holy See.

He created 14 new parishes: 8 in the diocese of Mostar-Duvno and 6 in the diocese of Trebinje-Mrkan.

He also built a cathedral church in Mostar and on the day of its blessing, he retired as head of the diocese and called upon the clergy and faithful, that they be faithful and devoted supporters of the new bishop Ordinary, msgr. Pavao Žanić. The remainder of his days he spent in prayer and penance for diocesan and religous clergy, as well as for the faithful for whom he was pastor for 38 years.

"I forgive everyone from my heart, and I beg you to forgive me all my weaknesses and deficiencies" (from the Letter "The Secret of the New Testament priesthood", The official newsletter of the diocese of Mostar, 2/80, p. 77).

SPISATELJSKA DJELATNOST NADBISKUPA DR. PETRA ČULE

Dr. Ante Komadina, Mostar

Kada za vedrih noćiju promatramo nebo po kojem je Stvoritelj kao nehajno prosuo zvijezde i ako imadnemo sreću da okom ispratimo koju zvijezdu padalicu na njezin počinak tamo negdje izvan našeg obzorja, onda kao da nam je žao što toj zvijezdi samo nekoliko trenutaka prije nismo posvetili više pažnje, da se divimo njezinoj ljepoti i njezinu sjaju. Tako sam se otprilike osjećao kad sam prelistavao po spisima i zapisima i požutjelim papirima našeg blagopokojnog nadbiskupa mons. dr. Petra Čule. Zašto nisam prije, dok je bila još na vedru nebu naše hercegovačke Crkve, bolje upoznao i zamijetio ljepotu i sjaj ove zvijezde, prije njezina pada, tamo daleko izvan našeg obzorja? Ali kao što smo Bogu zahvalni za svaku zvijezdu i kao što tek za oblačnih noći znamo pravo cijeniti vedrinu noći, tako isto veličinu i bogatstvo duha nekog velikana znamo tek pravo prosuđivati i cijeniti poslije njegova života među nama.

Da je nadbiskup Čule bio čovjek velikih intelektualnih sposobnosti, to se znalo ne samo u Hercegovini, nego i daleko izvan nje. Sjećam se vrlo dobro kako su oci isusovci znali nas hercegovačke sjemeništarce poticati i govoriti nam: "Jedan od najboljih đaka, ako ne i najbolji, poznate travničke gimnazije bio je Petar Čule, vaš biskup." I za vrijeme svoga teološkog studija u Sarajevu Petar Čule bio je među prvim studentima. O svom studiju u Innsbrucku nadbiskup Čule u intervjuu za "Mladi teolog" 1984. koji nije nikada u domovini objavljen, kaže sljedeće: "...a mene je biskup poslao na studij u Innsbruck. U Innsbrucku sam ostao dvije godine, i za to vrijeme položio sva tri 'rigoroza', napisao disertaciju, doktorirao i ponovo se vratio u Mostar."[1]

1 Intervju je kasnije objavljen u inozemnom časopisu Nova Hrvatska, (London), 7/89, 15-16; 10/89, 16; 11/89, 14-15. Citat: *NH*, 7/89, 15.

Doktorska disertacija Petra Čule, pisana u Innsbrucku 1924., neobjavljena, ali sačuvana u originalu sadrži dva dijela:

1. *Integritas naturae humanae in primo homine iuxta doctrinam Seraphici Doctoris.*

2. *Qualis fuerit doctrina Sancti Bonaventurae de collatione donorum praeternaturalium primo homini,* odnosno: *Integritas primi hominis in doctrina Sancti Bonaventurae.*

Cijela radnja broji 126 stranica velikog formata 34 x 20,5 cm ispisana lijepim i urednim rukopisom na latinskom jeziku, a zna se da je blagopokojni nadbiskup bio poznat kao izvrstan poznavalac latinskog jezika. Iz rukopisa nije razvidno tko je bio moderator radnje, ali profesori dogmatike školske godine 1922/23. na "Canisianumu" bili su Josephus Mueller i Joannes Bapt. Stufler, obojica isusovci, pa se može pretpostaviti da je jedan od njih bio moderator.[2]

Moglo se, dakle, očekivati da čovjek ovakvih intelektualnih sposobnosti i široka znanja izraste u vrsna i plodna teologa koji će, pišući stručne članke i knjige, obogatiti teološku misao ovoga vremena. Možda bi se to i dogodilo da je dr. Čule, kada se vraćao sa studija u Innsbrucku, ostao u Zagrebu, jer je blagopokojni nadbiskup zagrebački Antun Bauer, čuvši za ovog sposobna i uzorna hercegovačkog svećenika, svakako ga htio imati u svojoj nadbiskupiji. Ali novi doktor po svaku je cijenu htio natrag u svoju Hercegovinu, odakle je ponikao, da u njoj živi i radi.

Po povratku sa specijalizacije nije otišao u pastvu u župu Blagaj, kako je bio predvidio tadašnji mostarski biskup fra Alojzije Mišić, niti u Kruševo, razumljivo, jer je to bila njegova rodna župa, nego je postao ravnatelj Napretkova konvikta u Mostaru. U spomenutom intervjuu "Mladom teologu" sam kaže: "Mnogo, gotovo sve svoje vrijeme potrošio sam radeći s njima (s djecom), pogotovo na stjecanju znanja. Uspjeh se pokazao već na kraju prve godine. Nekada najlošiji đaci, sada su pokazivali veoma solidno znanje. Godine 1926. bio sam imenovan arhivarom biskupije, koji je tada imao i državnu plaću. Naskoro sam postao i honorarnim katehetom na gimnaziji,

2 Usp. *Catalogus moderatorum, professorum, alumnorum in convictu theologorum seu "Collegio Canisiano"*, Collegio S. J. Oenipontano et in Facultate theologica Universitatis Oenipontanae ineunte anno scholari 1922/23, ed. Innsbruck 1922.

tako da sam te dvije dužnosti obavljao sve do rata."[3]

1.

Prema našem istraživanju svećenik dr. Petar Čule, profesor i odgojitelj, arhivar, konzultor i gimnazijski kateheta, vještinu svoga spisateljskog pera po prvi je put ponudio javnosti 1923. god. U isusovačkom časopisu piše članak: Dogmatska podloga svećeničkom celibatu u NZ,[4] u kojem dolazi do izražaja dogmatska i egzegetska verziranost Petra Čule, koji je tada još bio svećenik-student u Innsbrucku.

Dvije godine kasnije, dakle 1925., kada se dr. Petar Čule vratio sa studija iz Innsbrucka, "Hrvatska tiskara F. P." iz Mostara je u nizu "Savremena pitanja. Vjersko-znanstvene rasprave za naobražene krugove", koji je uređivao dr. fra Dominik Mandić, tiskala knjigu: *Misli velikih umova o Bogu i vjeri. Prema Deimelu i drugim piscima sabrao i na hrvatski preveo dr. Petar Čule.*. Knjiga je od strane uredništva i uprave "Savremenih pitanja" posvećena "Dičnoj uspomeni velikog umnika, biskupa i hrvatskog mecene dr. J. J. Strossmayera prigodom 20-godišnjice smrti." U predgovoru ove knjige, formata 19,5 x 12,5 cm i 136 stranica, dr. Čule obrazlaže svrhu i pastoralnu potrebu ove zbirke "Misli": "Mi evo ovdje donosimo kratku zbirku iz misli najglasovitijih muževa prošlosti o Bogu i religiji. Držimo, da one predstavljaju zgodno i savremeno apologetsko štivo, koje pored raznolikosti i osebujnosti nazora ima još i tu prednost, da potječe, bar velikim dijelom, iz pera najglasovitijih muževa svih vremena. Svakom objektivnom čitaocu ovih 'Misli' bit će u najmanju ruku to jasno, da je ona 'moderna' teza o tobožnjem konfliktu između znanosti i vjere jednostavna krilatica, koja je jednako historički kao i metafizički neistinita i neosnovana."

Dr. Čule, sabirući ove "misli", uglavnom se služio ovim izvorima: Deimel, *Zitatenapologie,* Freiburg [3]1911; Sanders, *Zitatenlexicon,* Leipzig [2]1905; Dvorzsak's *Zitatenlexicon,* Budapest 1898. te *Enchiridion Patristicum,* Freiburg 1922. Osim ovih stranih izvora služio se također mislima naših pjesnika i pisaca te poglavito dvojice velikih biskupa i mislilaca: Strossmayera i Mahnića.

God. 1926. ista "Hrvatska tiskara F. P." u istome nizu "Savremena pitanja"

3 NH; 7/89, 15.

4 *Život,* 2/1923, 100-106

tiska drugu knjigu dr. Petra Čule pod naslovom *Misli velikih umova o Kristu i kat. Crkvi.* Format je knjige isti kao i prethodnih "Misli", a broj stranica je 119. Dok je u prvoj knjizi donio citate od 237 auktora, u drugoj su odabrane misli 313 auktora. Za ovu knjigu služio se istim izvorima kao i u prethodnoj, ali i djelom *Zitatenlexicon* od Josipa Guertlera, Styria Verlag, Graz 1924., koji je nešto obilnije upotrebljavao. *Misli velikih umova o Kristu i kat. Crkvi* posvećene su: marijanskom pjesniku i odličnu poborniku katoličke misli Dr. Ivanu Ev. Šariću nadbiskupu i metropoliti vrhbosanskom.

Godine 1940. u Sarajevu se od 5. do 7. srpnja održavao IV. redovni Katehetski kongres, čiji je pokrovitelj bio nadbiskup i metropolita vrhbosanski dr. Ivan Šarić. Dr. Petar Čule na tom je kongresu održao predavanje pod naslovom: *Kako udesiti obučavanje dogmatike?* Ovo je predavanje kasnije, pod istim naslovom, objavljeno,[5] a original se nalazi u Arhivu mostarske biskupije pod naslovom: *Rukopisi nadbiskupa dr. Petra Čule.*

Iz ovoga članka citirat ćemo samo nekoliko rečenica kao svjedočanstvo auktorova katehetskog profila a i suvremenosti njegovih katehetskih metoda: "Učenici VI. razreda ne podvrgavaju se tako rado tuđem auktoritetu kao kad su bili u nižim razredima. Oni traže vazda dokaz za svaku tvrdnju od svih profesora pa i od katehete. Tom njihovom zahtjevu treba i udovoljiti. Stoga kateheta mora u dogmatici za svaku tezu pružiti đacima i odgovarajuće dokaze. Budući smo in materia fidei, naravno dokazi se moraju prvenstveno uzimati ex fontibus revelationis, tj. iz Sv. Pisma i usmene Predaje. Što se tiče dokaza iz Sv. Pisma ne smije se njima previše obilovati, jer u velikoj šumi citata đaci bi se samo izgubili, pa ne bi nijednog zapamtili. Zato najbolje jedan i to najjasniji citat iz Sv. Pisma - a najviše dva, i to poglavito samo onda, ako je jedan iz Starog, a drugi iz Novoga Zavjeta, da se tako naglasi suglasnost obaju Zavjeta. Od đaka da napamet nauče treba tražiti samo neke najvažnije tekstove (na pr. o primatu, o potrebi krsta, o ustanovi Presv. Euharistije i ispovijedi), a druge samo da po smislu znaju. Jer đaci će to većinom i onako zaboraviti, a ne vole puno memorirati."[6]

U povodu četvrte stogodišnjice Družbe Isusove (1540-1940) svećenik dr. Petar Čule objavio je članak: *Misijski rad Družbe Isusove.*[7] U tome članku izbijaju na površinu simpatije i ljubav svećenika dr. Čule prema Družbi

5 *Vrhbosna,* 9-10/1940, 228-236.
6 *Ondje,* str. 231.
7 *Vrhbosna,* 12/1940, 298-313 (na omotu časopisa stoji br. 11).

Isusovoj. Ta on je bio isusovački đak od početka svog školovanja pa sve do doktorata u Innsbrucku. No, to nije zapreka njegovu pisanju da znalački i kritički obradi ogroman doprinos ove Družbe širenju Radosne vijesti među poganima.

U Mostaru na svetkovinu sv. Ignacija Lojolskog 1938. svećenik dr. Čule potpisuje tekst "Predgovor prevodioca" za djelo: *Povijest isusovačkog reda 1534-1921.* od *Tome J. Campbella,* koje je preveo s engleskog jezika. Ovaj doista pozamašan prevodilački rad, I. dio broji XVI plus 491 stranicu a II. dio 528 stranica s kazalom stvari, mjesta i imena, ugledao je svjetlo dana u Zagrebu i to: I. dio 1941, a II. dio 1942. u nizu "Knjižnica 'Života'", koji su uređivali i izdavali naši hrvatski isusovci.

U predgovoru prevoditelj naglašava objektivne zasluge isusovačkog reda kako za opću Crkvu tako i za Crkvu u Hrvata: "K nama Hrvatima došli su Isusovci dosta rano. Zbog posebnih naših prilika nisu kod nas bili onako rašireni kao kod drugih naroda. Ipak njihov utjecaj na naš vjerski i kulturni razvoj daleko je veći, nego što to mnogi misle. Isusovačke škole u Dubrovniku, Varaždinu, Požegi i Rijeci služile su kao uzor drugim školama i bile su kroz dugi niz godina rasadište duhovne i svjetovne inteligencije kod Hrvata, dok je njihova akademija u Zagrebu prethodila današnjem hrvatskom sveučilištu u Zagrebu."[8]

Svećenik dr. Petar Čule s datumom 15. travnja 1942. god. primio je službeni dekret, kojim ga papa Pio XII. imenuje mostarskim biskupom i apostolskim upraviteljem trebinjske biskupije. U intervjuu "Mladom teologu" biskup Čule kaže: "Odlučio sam da posveta i ustoličenje bude na blagdan mog velikog miljenika među svecima sv. Franje Asiškog 4. listopada iste godine. Tom zgodom u Mostar su došli papin delegat opat Marcone, zagrebački nadbiskup i metropolita dr. Alojzije Stepinac, vrhbosanski nadbiskup i metropolita dr. Ivan Šarić te mnogi predstavnici vjerskih zajednica, udruženja, bratstava, kao i predstavnici talijanskih okupacionih snaga. Velikom županu zabranio je Pavelić da prisustvuje mom ređenju."[9]

U ratnim godinama 1943, 1944, i 1945. biskup Čule piše tri poslanice za puk i svećenike svojih biskupija koje su i objavljene. Prva poslanica potpisana je u Mostaru 2. veljače 1943, broji 8 str, format 23 x 15 cm, bez oznake gdje je tiskana. U smislu svog biskupskog gesla: *Adveniat regnum tuum* i grba: lik

8 *Povijest isusovačkog reda,* I. dio, str. IX.
9 NH, 7/89, 16.

Isusa i njegova božanskog Srca nad Neretvom i starim mostom u Mostaru biskup Čule se po prvi put kao biskup obraća svojim vjernicima i svećenicima, te im u toj korizmenoj poslanici stavlja na srce svoju vruću želju: "Hoću u ovoj korizmenoj poslanici da iznesem pred vas jednu veliku želju. Ne svoju, nego Božanskog Spasitelja. Koju je On ravno pred 270 godina očitovao svojoj vjernoj službenici, sv. Mariji Margareti Alacoque. On je naime njoj otkrio svoje Presveto Srce i rekao, kako je Njegova vruća želja, da bi svi ljudi upoznali, ljubili i štovali Njegovo Srce i na taj način postali dionici svih onih neizmjernih blagodati, koje su pohranjene u ovom Srcu kao u svom božanskom izvoru. Ovu eto želju Isusovu iznosim je pred vas, da biste joj se svi bez iznimke odazvali. Da bi svatko od nas postao ljubitelj i štovatelj Presvetoga Srca Isusova. Da ne bi kod nas bilo, ne samo mjesta ni župe, nego ni kršćanske kuće, pa ni žive osobe u kući, koja se ne bi potpuno predala u službu Presvetoga Srca. Tako da naša cijela biskupija bude prodahnuta duhom Srca Isusova. Da bude malo, ali odabrano kraljevstvo Presvetoga Srca."[10]

Drugu svoju korizmenu poslanicu 1944. godine biskup je Čule naslovio svojim biskupskim geslom: *Dođi kraljevstvo tvoje!* Potpisana je 2. veljače 1944, a tiskana u Mostaru u "Hrvatskoj tiskari F. P.", format 23 x 15,5 cm, 21 stranica. Biskup na početku svoje poslanice piše: "A o čemu da vam ove godine govorim, ako ne o predmetu, koji je Isusu najviše na Srcu ležao, a to je kraljevstvo Božje", te nastavlja: "I kao što je Isus stavio sav svoj život i rad u službu Božjega kraljevstva, tako on traži to isto i od nas. (...) Dosljedno tomu hoće i traži Isus, da kraljevstvo Božje bude glavni predmet svih naših težnja, te da njemu kao konačnom cilju podredimo sve druge brige..." (...) "Ali, jer mi sami svojom snagom i moći ne možemo postići ostvarenje toga kraljevstva Božjega, naređuje nam Isus da puno i često molimo za dolazak toga kraljevstva. Radi toga i umetnuo je On u onu najdičniju i svagdanju našu molitvu Oče naš, riječi: Dođi kraljevstvo Tvoje!"[11]

Treću poslanicu biskup Čule posvećuje pobožnosti prema Onoj, koju je on cijeloga svoga života tako pobožno i vjerno štovao i sinovski ljubio: Blaženoj Djevici Mariji. Poslanica je poticajnog karaktera na pobožnost prema Gospi, kao što je bila i ona prva koja je poticala na pobožnost Srcu Isusovu. Naslovljena je: *Štujmo blaženu Gospu,* potpisana na svetkovinu sv. Obitelji 1945, tiskana također kod "Hrvatske tiskare F. P." u Mostaru, format 23 x

10 P. Čule, *Korizmena poslanica* 1943, str. 1.

11 P. Čule, *Korizmena poslanica* 1944, str. 1-2.

15,5, 15. str. Poslanica je podijeljena u četiri podnaslova:

I. Volja je Božja, da mi Mariju štujemo

II. Gospa zaslužuje naše najveće štovanje

III. Naša potreba i korist traži da štujemo Mariju

IV. Kako da štujemo Gospu?

Ova je poslanica već na samome početku prožeta zebnjom, strahom i brigom duhovnoga oca za svoju duhovnu djecu: "Predragi! Mi proživljujemo danas strašna vremena. Naša je domovina u crno zavijena. Najbolji njezini sinovi krvare i svoje kosti ostavljaju po raznim bojištima. Čitavi su naši krajevi opljačkani, sela popaljena, gradovi porušeni. Pa i nama, koji smo još živi ostali, životi su uvijek u opasnosti, obstanak i imetak jednako su nam ugroženi. S vremenitim dobrima mi gubimo i duhovna. U današnjem ratnom vrtlogu propadaju ne samo tolika tjelesa, nego i tolike bezsmrtne duše. (...) U sličnom bezpomoćnom položaju nalazili su se i naši praroditelji, Adam i Eva poslije svoga grieha (...) Ipak se Bog smilovao. (...) Objavio je na nebu znak spasenja. A taj znak bila je Žena, koja djevičanskom snagom satire glavu paklenom zmaju. Kao što se duga na nebu pojavljuje iza oluje i najavljuje vedrinu, tako se i Gospa pojavila iza grieha i najavila, da će vlast grieha biti slomljena i ljudi od njegova jarma oslobođeni. (...) Na Nju dakle treba da se obratimo, Nju da zazovemo u današnjim velikim nevoljama svojim."[12]

Poslanice su biskupa Čule doista pastirske, prožete od početka do kraja pastoralnim usmjerenjima, uputama, poticajima. Kroz njih se nazrijeva lik biskupa Čule pastira jasnih načela, nepokolebljiva duha, iskrene vjere u Boga i vjernosti Crkvi, ali isto tako pastirske brižljivosti za povjereno mu stado, za svaku dušu, a poglavito onu zalutalu. Poslanice su pisane jezgrovito i laganim stilom. Rečenice su kratke i jasne, bez jezičnih zavrzlama. Sadržaj je snažno potkrijepljen dogmatski, sigurnim crkvenim naukom, obiluje biblijskim citatima kao i živopisnim primjerima iz života svetaca. U svojim je poslanicama biskup Čule neumoljiv i nepopustljiv samo kad se radi o jednoj stvari - o grijehu, koji opisuje najtežim riječima i najcrnjim bojama. No, nije takav prema grešniku: njega potiče na obraćenje, na povratak u krilo Crkve i na dosljedan sakramentalni život. S vremena na vrijeme u Čulinim poslanicama prosijavaju zrake pobožne pjesničke duše. Na trenutak si pusti maha, ali onda nakon dvije - tri rečenice, vraća se opet - rekli bismo - ozbiljnu

12 P. Čule, *Poslanica o B. D. M,* 1945, str. 1-2.

maha, ali onda nakon dvije - tri rečenice, vraća se opet - rekli bismo - ozbiljnu teološkom tonu.

Zanimljiv je tematski poredak Čulinih poslanica. Najprije posveta obiju mu povjerenih biskupija božanskom Srcu Isusovu, potom angažman, odnosno kršćansko svjedočenje, koje je uvjet za ostvarenje Kraljevstva Božjega ovdje na zemlji, te onda poticaj svojim vjernicima da upru svoj pogled u najsvetiju i najčistiju od svih stvorova, Blaženu Djevicu Mariju, koju trebamo ljubiti i slušati i slijediti u svemu, biti joj odani srcem i dušom i njoj preporučiti sve svoje potrebe i duševne i tjelesne.[13]

A onda su došle poratne godine, pa suđenje i zatvor. Teška i višestruka gorka vremena po Crkvu u ovoj krševitoj dolini suza. Biskup više nije pisao poslanice, odnosno nama nije poznato, ali uvjereni smo, da nije bilo ovog duhovnog reza u životu Crkve u Hercegovini i u životu biskupa Čule, slijedeća bi poslanica bila posvećena najvjerojatnije ili sv. Josipu ili sv. Obitelji. Smatramo da su to osnovne značajke pobožnosti našega velikog biskupa, koje je on započeo oslikavati u svojim pastoralnim poslanicama: Tebi, božansko Srce Isusovo, želim posvetiti cijelo svoje biće i sve svoje sposobnosti istrošiti za dolazak tvoga Kraljevstva. Primi i blagoslovi moja nastojanja po zagovoru svoje i naše Majke, drage Gospe, koja je majka Crkve. A ti, sv. Josipe, brižni čuvaru Isusa i Gospe, čuvaj i štiti hercegovačko stado i njegova pastira svojim moćnim zagovorom kroz sve tegobe da bismo se jednoga dana kao jedno stado i jedna obitelj našli u društvu sv. Obitelji u nebu. To je, ukratko i sažeto, pastirski i duhovni lik biskupa dr. Petra Čule, koji se počeo orisavati kroz njegove pastoralne poslanice puku i svećenicima, ali su vanjske okolnosti spriječile da kroz poslanice ne bude do kraja izrađen.

Prvi put poslije zatvorskih godina biskup se Čule javlja svećenicima svojih biskupija iz Tolise, gdje je bio zatočen. To je više pastirsko pismo nego poslanica biskupa koji je opet na slobodi, koji dugo vremena nije vidio svojih svećenika. On ih potiče na krepostan i molitven život, na zauzetost u pastoralnom radu i opominje ih da ne pokleknu pred neprijateljima vjere. Pred kraj pisma kaže: "Mnogo toga imao bih vam još reći... Težak je naš poziv, ali je i častan. Tvrda su vremena, u kojima živimo, ali ovo su i herojska vremena, pa stoga vrlo zaslužna. Bez obzira na žrtve i teškoće budimo vjerni

13 Usp. *ondje*, str. 9-15.

Kristu i Njegovoj Crkvi i svome narodu, pa nam plaća neće izostati nego će biti velika i preobilna."[14] Ovo pastirsko pismo, 6 stranica formata A4, sačuvano je u originalu u Arhivu Biskupskog ordinarijata u Mostaru.

Početkom 1958. biskup Čule ponovo preuzima upravu biskupije kojom je kroz sve vrijeme njegova zatvora i zatočeništva upravljao časni svećenik don Andrija Majić.

Prema raspoloživu materijalu u arhivu Biskupskog ordinarijata u Mostaru "Rukopisi nadbiskupa Čule" slijedi da su već 1958. i 1959. godine đakovački bogoslovi ciklostilom umnožili dva djela koja je biskup preveo. Može se pretpostaviti da je biskup Čule ove knjige preveo za vrijeme svog zatočeništva u franjevačkom samostanu u Tolisi. Prva je knjiga prijevod s francuskog: Dom Columbo Marmion, *Krist - ideal svećenika,* Đakovo 1958. (Naslov originala: *Le Christ - ideal du pretre).* Dopuštenjem opatije sv. Benedikta u Maredsousu od 23. prosinca 1957. god. ciklostilski umnožili i izdali u 500 primjeraka, za isključivu upotrebu svećenika i bogoslova, Bogoslovi u Đakovu. Predgovor ovoj knjizi od 273 str. formata A4, napisao je naš poznati benediktinac o. dr. Martin Kirigin. Knjiga ima također i analitičko kazalo. Podijeljena je u 19 poglavlja a sve su to ustvari razmatranja, upute svećenicima za duhovni život imajući pred očima Krista, koji je u svakom pogledu njihov ideal. Dom Columbo Marmion (1858-1923) bio je najprije biskupijski svećenik pa onda benediktinac, rodom iz Irske, ali kao redovnik živio je i djelovao u Belgiji. Bio je izvrstan propovjednik i voditelj duhovnih vježbi. Umro je na glasu svetosti, a proces njegove beatifikacije službeno je započet na Veliku Gospu 1955.

Činjenica da se biskup Čule prihvatio ovoga prevodilačkog rada otkriva njegovu želju i nakanu da kleričkom staležu svoga vremena dadne u ruke duhovnu ostavštinu jednoga suvremenog svećenika-redovnika sveta života. Prema kazivanju svećenika mostarske biskupije dr. Srećka Bošnjaka biskup je Čule preveo još jedno djelo Dom Columba Marmiona, ali uza sav naš trud mi nismo uspjeli doznati naslov te knjige.

Drugu knjigu koju je s engleskog preveo biskup Čule, a koju su također ciklostilski umnožili đakovački bogoslovi 1959. jest Fulton J. Sheen, *Duga boli,* 81 stranica, format 20 x 14 cm. Sadržaj ove knjige nazire se već u

14 Pismo biskupa Čule, od 19. ožujka 1956. svećenicima hercegovačkih biskupija.

posvetnim riječima samog auktora: "Duga boli, posvećeno Majci boli kojoj sedam riječi s križa bijahu kao sedam duginih boja s neba. Zalog svršetka, potopa trpljenja u slavi uskrsnulog Krista koji je Svjetlo svijeta."

U Arhivu BO Mostar u "Rukopisima nadbiskupa dr. Petra Čule" našli smo još jedno prevedeno djelo: Fulton J. Sheen, *Gore srca,* 117 gusto tipkanih stranica, format 30 x 21 cm. Nije nam poznato je li to djelo igdje objavljeno. Knjiga je podijeljena u 3 dijela: I. Razina "ego" (niže ja); II. Razina "ja" i III. Božanska razina. Ovo djelo ulazi u domenu asketike koja, da bi osvijetlila dubine čovjekove duše, u pomoć poziva dostignuća psiholoških znanosti onoga vremena.

I ovaj prijevod svjedoči opet o stalnu zanimanju biskupa Čule za duhovno, za duhovni rast kao i njegovo čvrsto uvjerenje da te bisere duhovnosti ovoga vremena svakako treba pružiti široj javnosti.

Prema svjedočanstvu velečasnog dr. Bošnjaka biskup Petar Čule još je kao odgojitelj i kateheta napisao malo djelce za kršćanski puk *Kršćanski nauk.* Međutim, mi nismo uspjeli pronaći prva dva izdanja, nego treće izdanje s imprimaturom od 10. lipnja 1960. god. Kršćanski nauk je mala knjižica, oblika molitvenika, format 12 x 7,5 cm, 45 stranica. Podijeljena je u četiri poglavlja: I. Molitve, koje svaki katolik mora naučiti; II. Istine, koje mora svatko znati; III. Što treba još da znamo o vjeri, o Bogu, o katoličkoj Crkvi i o sv. sakramentima i IV. Pjesme, koje pobožni puk u Hercegovini rado pjeva za vrijeme misnog slavlja.

2.

Rukopisi nadbiskupa dr. Petra Čule u Arhivu BO Mostar doista su obilan materijal koji nije lako razvrstati. Tu su propovijedi, nacrti propovijedi, razmišljanja, govori, duhovne vježbe... Sve to, kada bi se uredno pretipkalo, s uobičajenim proredom, formata A4 bilo bi po prilici oko 1000 stranica. Tu su također i neki radovi koje je pisao Čule vjerojatno kao bogoslov, a pisani su rukom: *Teorija ljudske spoznaje,* 27 stranica; *Naš radikalizam,* 32 stranice; *De miraculis Christi Domini,* 36 stranica; *Synopsis Hermeneuticae biblicae,* 16 stranica; *Fundamenta Ethicae,* 4 stranice, pa zatim jedan egzegetski rad sačuvan samo od 33. do 48. stranice. Poteškoća da se srede ovi rukopisi jest u tome što se ne zna kada i gdje su pisani, a neki su i teško čitljivi, jer je tinta već izblijedila.

Druga velika djelomično nesortirana skupina rukopisa jesu propovijedi.

Za većinu njih znamo godinu kada su održane, ali ne uvijek i mjesto gdje su održane. Mi smo ih ovdje pokušali složiti tematski i po godištima. Uglavnom su to tekstovi gusto tipkani, od kraja do kraja stranice, formata A4.

Božićne propovijedi, ukupno 25 propovijedi na 46 stranica: 1945, 1947, 1957, dvije propovijedi 1958, 1960, 1961, 1962, 1963, 1964, 1966, 1967, dvije propovijedi 1968, 1970, 1972, 1974, 1975, 1977. Tu su također tri propovijedi bez naznačene godine, ali jedna od njih počinje riječima: "Davno je što ne čuste moga glasa s ove propovjedaonice. Devet godina je skoro prošlo... A eto Bog je sačuvao..." Pretpostavljamo da je to propovijed održana na Božić, možda u Mostaru, prvi put nakon zatvora i zatočeništva. Tu je također i jedan tekst naslovljen: Božić: Revolucija koja se nastavlja (Chiara Lubich) i još jedan nacrt ili propovijed za Božić.

Propovijedi na Staru godinu, ukupno 16(17) propovijedi, 31 stranica.

1947, dvije propovijedi 1957, 1958, 1960, 1961, 1962, 1963, 1964, 1965, 1966, 1967, 1968, 1969, 1974. i jedan nacrt propovijedi pisan rukom.

Propovijedi na Veliki četvrtak i na Uskrs, ukupno 31 propovijed, a 60 stranica:

Vel. četvrtak: dvije propovijedi na 19. IV. 1973, 1974, 27. III. 1975, 1976.

Uskrs: 28. III. 1948, 6. IV. 1958, 29. III. 1959, 1960, 2. IV. 1961, Mali Uskrs 9. IV. 1961. u Bijelom Polju, 19. IV. 1962, 14. IV. 1963, 29. III. 1964, 1965, dvije propovijedi 10. IV. 1966, dvije propovijedi 1967, na Mali Uskrs 2. IV. 1967. u Stocu, 14. IV. 1968, dvije propovijedi 1969, 2. IV. 1972, 14. IV. 1974. i još četiri uskrsne propovijedi bez navedene godine.

Tu su još također: propovijedi na dva korizmena petka (8. III. 1963. u Mostaru i 12. III. 1965), zatim propovijed *Agonija u Maslinskom vrtu,* te također nacrti propovijedi za dramu Velikoga petka.

Duhovi, ukupno 19 propovijedi, 31 stranica. 20. V. 1945, 25. V. 1958, 17. V. 1959, 1960, 1961, 10. VI. 1962, dvije propovijedi 1963, 17. V. 1964, 1965. - krizma u Mostaru, 29. V. 1966, 2. VI. 1968, 25. V. 1969, 17. V. 1970. u Mostaru, 21. V. 1972, 10. Vi. 1973. u D. Hrasnu, 29. V. 1977. u Mostaru, 25. V. 1980. Tu je također i još jedan tekst propovijedi bez naznačene godine.

Propovijedi o Presvetom Trojstvu, ukupno 3 propovijedi, 4 stranice. Presv. Trojstvo u Kruševu 1959, Presv. Trojstvo u Međugorju (krizma), Presv. Trojstvo u Stocu te još jedan nacrt za propovijed.

Propovijedi o Srcu Isusovu, ukupno 2 propovijedi, 4 stranice. Srce Isusovo 21. VI. 1963. u Bijelom Polju, Srce Isusovo u Bijelom Polju 19. VI. 1966.

Propovijedi na Petrovdan, ukupno 6 propovijedi, 10 stranica. Na Petrovo 1945. - 25. obljetnica misništva, Petrovdan 1958, 2 propovijedi na Petrovdan 1960, Petrovdan 1968. - isusovačka crkva u Beogradu, Petrovdan u Šipovači četvorici mladomisnika (vjerojatno 1977, jer smo te godine četvorica zaređena u Šipovači).

Papin dan, ukupno 12 propovijedi, 21 stranica. Dvije propovijedi 14. III. 1948, 10. III. 1957, 16. III. 1958, dvije propovijedi 8. XI. 1959. - prva godišnjica krunidbe pape Ivana XXIII, 6. XI. 1960, 3. VII. 1966, 2. VII. 1967, 6. VII. 1969, 26. X. 1980. i jedna propovijed bez datuma - proslava Papina dana.

Propovijedi o Blaženoj Djevici Mariji, ukupno 10 propovijedi, 26 stranica. 8. XII. 1940, blagoslov lurdske špilje u Studencima 29. V. 1960. Na završetku koncilskog jubileja 8. XII. 1966. u Mostaru, Sedam Gospinih žalosti, Žalosna Gospa, 2. VIII. u Imotskom - posveta lurdske spilje, 14. VIII. na Marijanskom kongresu u Dubravi u Zagrebu, Bourdaloue - Navještenje Gospino, propovijed o Gospi, propovijedi o Mariji majci i tri nacrta propovijedi o Gospi.

Propovijedi o sv. Josipu, ukupno 8 propovijedi, 17 stranica. Sv. Josip 1960, sv. Josip 1962, sv. Josip 1963, sv. Josip 1964, sv. Josip 1965, sv. Josip 1968. u Mostaru, sv. Josip 1969.

Svetačke i druge propovijedi, oko tridesetak propovijedi i nacrta za propovijed na više od 70 stranica. Na jubilej (1846-1946) biskupije 19. III. 1946, na Humcu - završetak misija 19. II. 1961, 7. VII. 1963. 70 god. sjemenišne crkve u Sarajevu, na Ivandan u Roškom Polju 24. VI. 1964, 16. VIII. 1964. mlada misa o. Vladimira Vasilja D. I. u Mostaru, u Duvnu 1966. o koncelebraciji, sv. Vlaho 1967, u Drinovcima 30. IV. 1967, na Jurjevdan 1967. u Viru, Dobri Pastir 9. IV. 1967. u Studencima, sv. Vlaho 1969, sv. Vlaho 8. II. 1971, 100 godina župe Drinovci 1. VIII. 1971, Misije u Mostaru 18. III. 1972, propovijed na njemačkom u Ruhpoldingu 23. VII. 1972, misije u Jarama 10. I. 1973, 100 godišnji jubilej sv. Terezije - Ledinac 1973, 2 propovijedi o sv. Anti, propovijed o sv. Ignaciju, propovijed na talijanskom u Rimu, zatim o biskupu Paškalu Buconjiću, propovijedi o kršćanskom odgoju, o odgoju djece, o laičkom apostolatu, o sv. liturgiji, o sakramentima, euharistijski kongres, propovijed očevima, na početku školske godine - Isus

kao uzor mladosti, slike iz provizornog sjemeništa u Koenigsteinu, na sv. Jeronima studentima teologije.

Propovijedi, održanih prigodom podjele sakramenta *sv. potvrde,* ima oko 30 na četrdesetak stranica.

Blagoslovi crkava, ukupno 7 propovijedi na 15 stranica. Blagoslov crkve u Veljacima 8. IX. 1958, blagoslov crkve u Međugorju 19. I. 1969, blagoslov crkve u Šipovači - Vojnićima 6. XII. 1970, prigodom polaganja kamena temeljca crkve u Vinjanima 7. V. 1972, blagoslov kamena temeljca katedrale 12. XI. 1975, blagoslov crkve na Stjepan Krstu 9. X. 1977, blagoslov crkve u Čeljevu.

Propovijedi sestrama prigodom privremenih ili vječnih zavjeta, ukupno 10 propovijedi na 11 stranica. Dvije propovijedi sestrama 1958, oblačenje sestara 9. X. 1959, vizitacija sestara 20. III. 1960, oblačenje sestara 22. VIII. 1964, također oblačenje 21. VIII. 1966. te 8. X. iste godine na dan svečanih zavjeta i 11. VIII. 1977. na sv. Klaru. Tu su još dvije propovijedi sestrama bez naznake vremena i mjesta. Inače sve ostale propovijedi održane su u samostanu sestara franjevaka u Bijelom Polju.

Duhovne vježbe. Dr. Petar Čule održavao je više duhovnih vježbi kao svećenik i kao biskup. U Arhivu BO Mostar *Rukopisi nadbiskupa dr. Petra Čule* sačuvano je oko 200 stranica velikog formata (veći od A4) duhovnih vježbi i razmatranja, uglavnom pisano rukom.

Tu su duhovne vježbe za đake održane od 13. do 15. III. 1941, zatim duhovne vježbe iz 1942. za sestarsku stručnu školu i duhovne vježbe za časne sestre.

Tu se nalaze još dva fascikla s oko ukupno 260 stranica pisanih rukom i natipkanih. Izabrali smo samo one naslove iz tog obilnog materijala koje smo smatrali važnijima.

Dijalog iz mariologije, *Principia seu fundamenta ethicae,* Prigodom 50. godišnjice smrti nadbiskupa Stadlera, *Predgovor* (hrvatskom prijevodu *Obreda Velikog tjedna u dalmatinskim biskupijama*) 15. IV. 1961., nepotpuni prijevod s njemačkog knjige: Koch, *Homilet. Beispielsammlung* te meditacije o molitvama: *Oče naš, Ave Maria, Anđeo Gospodnji, Simbolične izreke u Gospinim litanijama, Zdravo Kraljice, Sakramenti, 10 zapovijedi Božjih.*

Zaključak

Ovaj pregled smatramo doista samo skromnim prilogom istraživanju objavljene i neobjavljene *spisateljske djelatnosti nadbiskupa dr. Petra Čule*. Naš ćemo prilog smatrati uspješnim ako on bude poticaj da se barem nešto od neobjavljenih radova nadbiskupa Čule objavi - npr. tematske propovijedi. Svrha je ovoga rada također da se na 5. obljetnicu smrti našega velikog Biskupa i Nadbiskupa osvijetli i bolje upozna njegov dični lik i s ove strane. Dakle, više upoznati njega kao pastira i teologa i prevodioca koji je nastojao svojom riječju, izgovoreom ili napisanom (objavljenom ili neobjavljenom), dati i svoj doprinos da se ostvari naš svakodnevni zaziv i Nadbiskupova misao vodilja njegova života: Dođi Kraljevstvo Tvoje!

Na početku smo spomenuli da je dr. Čule bio vrlo nadaren i sposoban i kao takav mogao je izrasti u vrsna teologa. On je to i bio, samo što ga je zastrla određena "anonimnost" grada Mostara i ponajviše vrijeme i okolnosti u kojima je živio. Njegoš će mi oprostiti ako parafraziram njegove riječi: U velikim gradovima geniju se gnijezdo vije! A kako je tek istinita ona latinska: *Inter arma silent Musae!* ili: *Inter muros silent Musae!*

Možda bi doista dr. Petar Čule, da ga je Božja providnost postavila u drugo mjesto, u druge okolnosti i vremena, bio po svojoj spisateljskoj djelatnosti poznatiji. Dr. Srećko Bošnjak tvrdi da mu bijaše ponuđeno iz Zagreba da napiše priručnik dogmatike za srednje škole, ali to iz nepoznatih razloga nije učinio, pa je taj priručnik napisao splitski svećenik Ercegović.

No, bez obzira na sve i na konjunktive koje smo željeli pridodati životu dr. Petra Čule, objavljeni i neobjavljeni radovi obilno su blago i bogata baština ovog svijetlog lika naših hercegovačkih biskupija.

Nadbiskup je Čule jedan od onih velikih likova Crkve u Hrvata, poput kardinala dr. Alojzija Stepinca, nadbiskupa dr. Smiljana Čekade i drugih, koji su u teškim vremenima na svojim plećima nosili Crkvu u hrvatskome narodu. Bio je to biskup koji je cijeloga svoga života nastojao biti dobri pastir svoga stada, nepokolebljivo vjeran prahu otaca hrvatskog naroda i Stijeni Petrove Crkve, koji se nije dao slomiti i pokleknuti pred crvenim vihorom antiteizma.

U posljednjoj poslanici ili pastirskom pismu svećenicima prigodom svoga dijamantnog svećeničkog jubileja 22. VI. 1980. kaže: "Moja je velika želja i

životna zadaća bila, da podgojim brojan biskupijski kler i na čast Gospi podignem u Mostaru katedralnu crkvu. Sada, kad su mi te želje ispunjene, mogu sa svetim starcom Šimunom uskliknuti ponizno i zahvalna srca: 'Sad možeš, Gospodine, otpustiti svoga slugu, da ... ide u miru' (*Lk* 2,29)"[15]

"Dobar pastir, jer što kaže inom i sam svojim potvrđuje činom!"

Živi dokaz njegova djela jesu brojni hercegovački svećenici i ova katedrala posvećena Majci Crkve.

15 *Službeni vjesnik Mostarsko-duvanjske i Trebinjsko-mrkanske biskupije*, II/1980, 68-78, citat str. 77.

Summary

THE LITERARY WORK OF BISHOP ČULE

This essay had the aim of gathering and chronologically sorting the published and unpublished written works of the departed bishop dr. Petar Čule.

The next step in the study of the literary works of this historically great man of the church in Hercegovina, which we have not done here, would be the theological analysis of his published and unpublished works.

According to the author's research, dr. Čule, priest and bishop, worte studious articles for the periodicals "Vrhbosna" and "Život" and he was also activ in translating books. Using German literature he translated and compiled a list o thoughts for two books: The thoughts of great intellectuals on God and faith, Mostar 1925, and The thoughts of great intellectuals on Christ and the Catholic Church, Mostar 1926. In Zagreb, the Jesuit series "Život" published dr. Petar Čule's translation of Tom J. Campbell's in 1941 and the secend in 1942. As bishop, he wrote tree letters to the faithful and to priest's in 1943, 1944 and 1946, which were published in the same years.

In 1958, the seminarians of Đakovo reproduced through a ditto-copier and published bishop Čule's translation of the French text of Dom Columbo Marmion, Christ: the ideal of priests. Bishop Čule also translated Fulton J. Sheen's book The rainbow of suffering, which was also published by the seminarians of Đakovo.

Bishop Čule also wrote and published a small pocketbook for the faithful titled Kršćanski nauk, which contained all the prayers, truths of faith and obligations that the Christian faithful should know.

The unpublished works of bishop Čule are kept in the archives of the diocesan Chancery office in Mostar under the title of "Handwritten works of Bishop Čule". It is worthwhile to mention the translation from English of Fulton Sheen's Lift up your hearts, as well as the following: Teorija ljudske spoznaje, Naš radikalizam, De miraculis Christi Domini, Synopsis Hermeneuticae biblicae, Fundamenta ethicae. There also exist many materials that were either handwritten or typed, such as spiritual exercises, meditations and most of all, homilies, which when gathered together would comprise roughly a thousand pages. The author gathered and chronologically s sorted

the homilies according to themes.

Conclusion: bishop Petar Čule was well known as a capable theologian, or rather, as a man of great theological knowledge, which Church circles held in high esteem. For this reason he was a member of many commissions in our country and during the II. Vatican Council. While his published works and translations are not numerous, their content and themes reflect his image, as well as his theological and spiritual fields of interest, and most of all, his priestly and pastoral care of souls entrusted to him. This is also evident in his unpublished works.

BISKUP ČULE U USPOMENAMA SVEĆENIKA I VJERNIKA HERCEGOVAČKIH BISKUPIJA

Don Božo Goluža, Mostar

Uvod

Sigurno smo mnogo puta čuli izreku: "Pobjednici pišu povijest". Kao i sve izreke, i ova ima razloga svoga nastanka. Ako je to tako, onda samo možemo zamisliti koliko je brdo knjiga čiji je sadržaj čista neistina, i dosljedno tomu, koliko je u povijesti čovječanstva falzificirano i samih dokumenata! Da bismo u naše doba barem donekle izbjegli ovo krivotvorenje povijesti, bilo bi dobro zabilježiti i sačuvati poglede i mišljenja naših suvremenika o stvarima, pojavama i ljudima ovoga vremena. Nadam se da će i ovi razgovori doprinijeti prihvaćanju i shvaćanju biskupa Čule u kontekstu prilika u kojima je živio, i da će ne samo skinuti s njega mnoge lažne optužbe, nego istaknuti i ono što kod ovoga velikana nije možda bilo primjerno.

Ovdje napominjem da sam pokušao razgovarati s još nekoliko osoba, koje međutim, nisu prihvatile razgovor. Razlog odbijanja ovoga razgovora iznosili su otprilike ovako: O biskupu Čuli nemam pozitivno mišljenje, a o biskupu kao takvom ne želim negativno govoriti.

Eto, mi se moramo zadovoljiti s ovim materijalom koji smo uspjeli dobit, pa onda pođimo našim sugovornicima.

Njegovan Merdžo: Rođen je 1928. godine u Mostaru. Završio je ekonomski fakultet, te je iz te struke i magistrirao. Umirovljen je i živi u Mostaru.

B. G.: *Otkad poznajete Petra Čulu?*

Nj. M.: Doktora Petra Čulu upoznao sam 1939. godine kada sam se upisao na realnu gimnaziju u Mostaru, gdje je on bio kateheta i profesor od školske godine 1931/32. Za moga školovanja na gimnaziji dr. Petar Čule predavao je vjeronauk dvije godine (do 1941), a naslijedio ga je dr. fra Mladen Barbarić, koji tu dužnost obavlja do 1944, kada je, zbog ratnih neprilika, gimnazija prestala s radom.

Kao kateheta na gimnaziji dr. Čule bio je stručan i autoritativan nastavnik vjeronauka, a trudio se da nas pouči o istinama kršćanske vjere i da nas što bolje odgoji u kršćanskom duhu ljubavi i tolerancije prema bližnjemu. Osim predavanja vjeronauka đaci-katolici nedjeljom i blagdanima imali su svoju "đačku misu" u crkvi, a na misu se išlo kolektivno pod vodstvom katehete i katoličkih profesora.

Sav taj veliki posao vjeronauka na gimnaziji, za sva godišta od I. do VIII. razreda, obavljao je dr. Čule punih deset godina. Za to vrijeme, svojim savjesnim i stručnim radom te pedagoški korektnim i ljudskim odnosom prema učenicima, stekao je među nama đacima i u profesorskom zboru gimnazije, a i kod građana i u kulturnim krugovima Mostara, veliko poštovanje i ugled.

B. G.: *Kakvo je raspoloženje vladalo među narodom prilikom imenovanja Petra Čule za biskupa?*

Nj. M.: Kad je početkom 1942. godine umro u Mostaru biskup-ordinarij o. fra Alojzije Mišić, bosanski franjevac, biskupska je katedra ostala upražnjena, jer biskup-koadjutor, nasljednik nije bio imenovan. Sveta Stolica 15. 4. 1942., papinskom bulom o imenovanju, odredila je dr. Petra Čulu za biskupa mostarsko-duvanjske i apostolskim upraviteljem trebinjsko-mrkanske biskupije.

Može se kazati da je imenovanje dr. Čule za biskupa kod naroda primljeno s povjerenjem u Sv. Stolicu. Oni koji su bolje poznavali novoga biskupa i njegove stručno-teološke i intelektualne kvalitete te dotadašnji uspješan rad kao prefekta Napretkova konvikta u Mostaru (od 1923) i katehete mostarske gimnazije (od 1931), smatrali su da je izbor pao na najbolju osobu.

Međutim, izborom mons. Petra Čule, biskupijskog svećenika, za mostarskog biskupa, kontinuitet izbora iz kruga franjevačkog klera bio je prekinut. Ovaj je prekid u franjevačkim krugovima bio komentiran kao nedovoljno uvažavanje zasluga, uloge i doprinosa franjevaca Crkvi u Hercegovini.

B. G.: *Jeste li čuli za Pavelićev proglas da se Čule ne primi za biskupa u Mostaru?*

Nj. M.: Ni prigodom imenovanja, a ni prilikom posvete dr. Petra Čule za biskupa nisam znao ni čuo za negativno mišljenje o tom izboru koje je imala vrhovna vlast Nezavisne države Hrvatske, niti sam tada bio čuo za Pavelićev proglas da se Čule ne primi za biskupa u Mostaru. O tome sam doznao mnogo kasnije, tek poslije rata, kad sam u jednoj publikaciji pročitao sadržaj tog Pavelićeva proglasa. Što je stajalo i tko je stajao u pozadini toga negativna mišljenja, može se samo nagađati, jer nikakvo autentično razjašnjenje sudionika ili svjedoka, koliko znam, nije objavljeno. Sam biskup Čule u našim razgovorima nije spominjao tu epizodu, a ja nisam došao u priliku da ga o tome nešto više upitam.

B. G.: *Jeste li bili na Čulinoj posveti za biskupa?*

Nj. M.: Svečanost posvete dr. Petra Čule za biskupa održana je 4. 10. 1942. godine u dvorištu crkve sv. Petra i Pavla u Mostaru. Prisustvovao sam posveti. U govorima održanim tom prigodom jedan je naglasak bio dominantan: biskup Čule dolazi na čelo Crkve u Hercegovini u veoma teškim i odgovornim vremenima. Stoga je i duhovnim pastirima i vjernom narodu potrebna Božja providnost i pomoć da Crkva prebrodi opasnosti i pogibli koje donosi krvavi ratni sukob i nepomirljiva ideološka sukobljavanja u svijetu.

Uskoro se pokazalo koliko su vremena u kojima je biskup Čule došao na čelo Crkve u Hercegovini ne samo teška nego i preteška. U kasnu jesen i zimu 1942. godine mnoštvo hrvatskoga katoličkog življa iz južne i jugo-istočne Hercegovine moralo je napustiti svoja sela i ognjišta da bi spasilo gole živote pred četničkim nasiljem i pogromima. Mnogo je izbjeglica došlo u Mostar. Biskup im je Čule pomogao i materijalno i duhovnom utjehom.

B. G.: *Je li Vam poznata koja intervencija biskupa Čule za nekog muslimana, pravoslavca ili komunista kod državnih vlasti onoga ratnog vremena?*

Nj. M.: Znam da je biskup Čule za vrijeme rata intervenirao za svakog tko mu se obratio s molbom, bez obzira kojoj je vjeri, ideološkom uvjerenju ili narodu taj čovjek pripadao. Intervenirao je kod državnih vlasti Nezavisne države Hrvatske te kod vojnih vlasti: talijanske komande mjesta i kod komande njemačkog *Wehrmachta.*

Ovdje želim posebno naglasiti Biskupovu intervenciju za spašavanje života hrvatskoga kipara Ive Lozice. Početkom proljeća 1943. godine talijanska okupacijska vojska uhvatila je kod rodne kuće u Lumbardi na otoku Korčuli Ivu Lozicu, darovita mlada umjetnika-kipara (učenika Ivana Meštrovića) i proglasila ga taocem koji će biti strijeljan za odmazdu, ako netko napadne talijanske vojnike.

Kad se u hrvatskim kulturnim krugovima u Mostaru doznalo kakva opasnost prijeti Ivi Lozici, to je protumačeno kao napad Talijana, ne samo na jednog čovjeka-Hrvata nego i na hrvatsku kulturu, oličenu u tom umjetniku. Zamoljen je biskup dr. Petar Čule da kao znalac talijanskog jezika sastavi i uputi pismo istaknutim ličnostima u talijanskoj državnoj administraciji i vojnoj komandi u Rimu, s molbom da interveniraju kako bi se spasio život Ive Lozice.

Molba je napisana i odaslana, ali nažalost intervencija je zakasnila. Talijanska vojska strijeljala je Ivu Lozicu prvih dana proljeća 1943. godine. Tako se tragično ugasio život toga mladog umjetnika.

B. G.: *Zašto biskup Čule nije pobjegao iz biskupije?*

Nj. M.: Biskupu je Čuli nuđeno da se pod kraj rata povuče iz Mostara, ali on to nije prihvatio. Na pitanje zašto je odlučio ne povući se, Biskup je ovako odgovarao:

- Nisam napravio nikakvo zlo, nisam prekršio moralne i etičke norme i nema razloga da se bojim bilo koje vlasti.

- Moj je stav da duhovni pastir i starješina Crkve ne napušta svoj vjerni narod u teškim vremenima i opasnostima.

B. G.: *Kako ste reagirali kad ste čuli da je Biskup uhapšen?*

Nj. M.: Biskup je Čule uhapšen u vrijeme vladavine komunističkog i antiteističkog režima, čiji je cilj bio da se vodstvo Crkve ukloni, a svećenstvo i vjerni puk zaplaše i otrgnu od vjere i privuku marksističkom ideološkom svjetonazoru. Bilo nam je jasno da se ideološkim protivnicima spremaju inscenirani sudski procesi i montirane optužnice i da će biti i "bez krivice krivi" i osuđeni. U to je doba bilo mnogo takvih suđenja.

Nikakvo javno reagiranje vjernika u prilog uhapšena Biskupa ne bi promijenilo optužbu niti mu olakšalo položaj. Činili smo što smo mogli: odlazili smo češće u crkvu na misu i molili se Bogu.

Za sve nas bila je prava satisfakcija kad je čuveni beogradski arhitekt Bogdan Bogdanović objavio u NIN-u da mu je predsjednik Izvršnog vijeća Jugoslavije Džemal Bijedić rekao da je "biskup Čule bio osuđen, iako nije bio kriv".

I prije hapšenja biskupa su Čulu optuživali preko tiska zbog Pastirskog pisma, koje su u rujnu 1945. godine svi naši biskupi uputili svojim vjernicima i svećenicima i naredili da se to pismo pročita u svim crkvama. Komunistička je optužba glasila otprilike ovako: U Pastirskom se pismu iznose neistine i kleveće se narodna vlast, t. j. tvrdi se da narodna vlast neosnovano progoni

vjeru i Crkvu, da ne dopušta vjeronauk, da zatvara vjerske škole i da oduzima imovinu i ostavlja svećenike i crkvene ustanove bez sredstava za život i rad.

Bio sam u crkvi u Mostaru kad je čitano to Pastirsko pismo i mogu reći da je bilo istina sve što su biskupi napisali u tom pismu, a moje mišljenje o tom pismu dijelili su i drugi ljudi s kojima sam u to doba razgovarao.

B. G.: *Jeste li nešto čuli o Biskupovu držanju u zatvoru?*

Nj. M.: Biskupovo držanje u zatvoru u Zenici bilo je, po ocjeni onih koji su s njim izdržavali kaznu, a to su bili većinom "politički" zatvorenici, dostojno pravog poglavara Crkve. Biskupa Čulu nije skršio teški zatvorski režim, maltretiranje od strane zatvorskih čuvara, interne kazne na samicu, izolacija u "staklari" - najgorem odjeljenju zeničke kaznionice s neljudskim uvjetima za život, cinkarenje "preodgojenih" kažnjenika ili provokatora...

O držanju biskupa Čule u zatvoru svjedoči izjava moga oca Josipa Merdže, koji je kao "politički" osuđen od Suda za zaštitu nacionalne časti te je duže vremena proveo u KPD Zenica, zajedno s biskupom Čulom. On mi je znao reći: "Biskupovo držanje u zatvoru bilo je besprijekorno. Hrabrio nas je da ne klonemo duhom, a za vrijeme šetnje u zatvorskom dvorištu ponekad bi nas blagoslovio, učinivši rukom znak križa, naravno, tako da stražari ne opaze."

B. G.: *Biskup Čule i franjevci?*

Nj. M.: Već sam rekao da je franjevački kler negativno reagirao na izbor dijecezanskog svećenika dr. Petra Čule za biskupa, kao da se time, ovog puta, ne priznaju njihove zasluge za Crkvu u Hercegovini.

Prvo suprotstavljanje bosansko-hercegovačkog franjevačkog klera odlukama biskupa vrhbosanske crkvene pokrajine bio je slučaj s udruživanjem u Staleško udruženje katoličkih svećenika "Dobri pastir", čemu su se biskupi protivili.

"Hercegovački slučaj" ili spor oko podjele župa između franjevaca i dijecezanskog svećenstva još je više unio razdora između Hercegovačke franjevačke provincije i biskupa Čule, odnosno između jednog i drugog klera, a povukao je za sobom i podjelu među vjernicima. Po mome mišljenju, i koliko sam upoznat s odlukama Sv. Stolice o "hercegovačkom slučaju", franjevci bi trebali prihvatiti i provesti te odluke!

Biskup Čule, u razgovoru s vjernicima, uzdržavao se svakog komentara "hercegovačkog slučaja", a to je trebalo vrijediti i za svećenike u kontaktima s narodom, jer je tako preporučivala viša crkvena instanca.

B. G.: *Što ste posebno zamjerali biskupu Čuli i što Vam se kod njega posebno svidalo?*

Nj. M.: Kod biskupa Čule posebno me se dojmio njegov čvrsti karakter, zatim realnost, utemeljenost njegovih stavova i mišljenja, inteligencija, duhovnost, pobožnost i skromnost.

Nisam primijetio neke Biskupove osobine zbog kojih bi mu mogao zamjeriti, a zamjerke što sam ih čuo od drugih, jadne su i banalne da ih ne želim ni spominjati.

Marko Vučina: Rođen je 1914. godine u selu Trijebanj (župa Rotimlja). Po zanimanju je trgovac. Sada živi u Mostaru kao umirovljenik.

B. G.: *Otkad poznajete Petra Čulu?*

M. V.: U Mostaru živim od1946. godine, i biskupa Petra Čulu poznajem od te godine.

B. G.: *Kakvo je mišljenje ondašnji narod imao o biskupu Čuli?*

M. V.: Narod je uglavnom o Biskupu imao veoma dobro mišljenje. Svi su ga poštivali i cijenili kao izuzetna crkvenog dostojanstvenika, a njegova učenost bila je i nama vjernicima na ponos.

B. G.: *Jeste li čuli za Pavelićev proglas da se Čule ne primi za biskupa u Mostaru?*

M. V.: Za taj sam Pavelićev proglas čuo poslije, čitajući razne novine. Zašto je do toga proglasa došlo, ne bih znao zasigurno reći, ali u narodu se govorkalo da nije bilo planirano da Čule bude biskup, nego da je netko iz drugih redova trebao doći na biskupsku stolicu.

B. G.: *Je li Vam poznata koja intervencija biskupa Čule kod ondašnjih državnih vlasti?*

M. V.: Jest! Biskup je Čule intervenirao kod njemačkih vlasti da se oslobodi jedan mladić kojega su Nijemci bili zarobili u Posušju i doveli ga u zatvor ovdje u Mostar. Znam da je mladić oslobođen i da je ostao živ.

B. G.: *Zašto biskup Čule nije pobjegao iz biskupije?*

M. V.: Pa, on je toliko svjestan svoje dužnosti da ne smije napustiti svoje stado. Zato je riskirao i svoj život da ostane među narodom. Njegova prisutnost među nama za nas je bila od neprocjenjive vrijednosti. U teškim poratnim vremenima on je pomagao i tješio ovaj naš napaćeni puk.

B. G.: *Kako ste reagirali kad ste čuli da je Biskup uhapšen?*

M. V.: Za hrvatski katolički narod to je bio strašan udarac. Hapšenjem biskupa Čule mi smo izgubili jedinoga vođu. To je za nas bilo ubitačno.

B. G.: *Kako ste doživjeli Biskupov povratak iz zatvora?*

M. V.: Što je čovjek bez glave, to je i narod bez svoga vođe. I ja kao i svi moji poznanici jedva smo čekali da se Biskup ponovno vrati u našu sredinu. A onda, kad smo dočekali taj sretni dan, našoj radosti nije bilo kraja.

B. G.: *Što Vi mislite koliko je biskup Čule kriv za ovaj naš tzv. "hercegovački slučaj"?*

M. V.: Ja mislim: nimalo, jer je biskup Čule, kao pastir ove naše Crkve, radio samo ono što je bio dužan raditi. A neposluh franjevaca doveo je do ovoga teškog razdora u našoj Crkvi.

B. G.: *Imate li neke zamjerke ili pohvale na račun biskupa Čule?*

M. V.: Ništa posebno biskupu Čuli ni kao biskupu ni kao čovjeku nisam zamjerao. A što se tiče njegovih kvaliteta tu posebno mogu istaknuti njegov odnos prema čovjeku i njegovu hrabrost i neustrašivost. Njegove propovijedi uvijek su bile prava riječ u pravo vrijeme.

B. G.: *Kako ste doživjeli gradnju mostarske katedrale?*

M. V.: U svoje sam vrijeme mislio da nikad neću doživjeti da ugledam katedralu i u Mostaru. A kad je katedrala napravljena, mislio sam da je nikad neću vidjeti ispunjenu narodom. Hvala Bogu, eto, u obje sam se ove stvari prevario. Znao sam što znači katedrala za jednu biskupiju, zato sam svim srcem čeznuo da i mi dobijemo tu glavnu crkvu u biskupiji. Osim toga što katedrala sama po sebi znači mnogo, ovdje u Mostaru ona je veoma dobro došla kao nova župa. Naime, tek se sada vidi koliko nam je bila potrebna još jedna crkva, a danas već shvaćamo da bi u Mostaru trebalo izgraditi još nekoliko crkava i osnovati još nekoliko župa.

Vjekoslava Jurčić r. Miličević: Rođena je u Mostaru 1921. godine. Po zanimanju je domaćica. Od 1953. godine sa svojim mužem živi u Zagrebu.

B. G.: *Otkad poznajete biskupa Čulu?*

V. J.: Biskupa Čulu poznajem od svoga djetinjstva. Bio je prefekt u Napretkovu konviktu, a poslije profesor na gimnaziji i konačno biskup. Tako da sam ga poznavala cijelo to vrijeme.

B. G.: *Kakav je dr. Čule bio kao kateheta i profesor?*

V. J.: Znate, ja sam išla neko vrijeme u gimnaziju, a poslije sam prešla u stručnu školu. Mi đaci smo ga smatrali pravim svecem. Mislim da Vam je to dovoljno reći.

B. G.: *Kako je narod prihvatio imenovanje Petra Čule biskupom?*

V. J.: Narod je bio oduševljen. Pa tko ne bi bio oduševljen kad vidi tako mlada, pametna i ugledna čovjeka. Pa onaj doživljaj s posvete biskupa Čule!, to je također nezaboravno. Našoj sreći nije bilo kraja što smo dobili, nakon onoga povučenog biskupa, novoga koji je bio tako ugledan čovjek.

B. G.: *Je li Vam poznata koja intervencija biskupa Čule za nekog muslimana, pravoslavca ili komunista za vrijeme rata?*

V. J.: Za mnoge je Biskup intervenirao, mnogima je pomagao, a poslije mu nije nitko zahvalio. Kad je on potpuno pravedan bio suđen, nitko nije stao u njegovu zaštitu. Evo Vam jednog primjera za ovu moju tvrdnju. Moj rođak (mi smo od dva brata djeca) inženjer Čedo Miličević bio je predratni komunist. Trebao je ići u Španjolsku u rat, ali mu je mama bila jako bolesna pa nije otišao. Poslije je ovdje u Mostaru bio direktor rudnika. Za vrijeme rata netko ga je prokazao kao komunista i Talijani su ga zarobili, zatvorili i trebao je biti osuđen na smrt. Njegova je žena dotrčala biskupu Čuli da intervenira kod Talijana, da joj muža ne ubiju. Biskup je odmah intervenirao i spasio mu život. Niti njegova žena, niti bilo tko drugi nije došao Biskupu da se makar jednom riječju zahvali. Međutim, kad je biskup Čule zatvoren Čedo je došao iz Sarajeva (tamo je tada živio) nama u posjet. Moja sestra Anka mu veli: "Hajde, bolan, Čedo reci nešto u Biskupovu odbranu, vidiš da pravedna čovjeka sude." On joj je tada odgovorio: "Ne smijem! Ne smijem, po partijskoj liniji." Anka ga je tada upitala: "Kako možeš biti takav, pa on ti je život spasio." On joj je ponovno odgovorio: "Ne smijem, i gotovo." I danas taj moj rođak živi u Beogradu. Da je htio, možda je mogao nešto Biskupu pomoći.

B. G.: *Zašto biskup Čule nije pobjegao iz biskupije?*

V. J.: Biskup je Čule bio karakteran i dosljedan čovjek. U pozdravnom govoru prilikom svoje posvete za biskupa on je rekao: "Ja nisam pastir koji, kad ugleda vuka, napušta svoje stado." I eto, zbog toga Biskup nas nije ostavio.

Veljko-Zelo Spužević: Rođen je u Mostaru 1924. godine. Po zanimanju je poljoprivredni inženjer. Sada je u mirovini i živi u Mostaru.

B. G.: *Otkad poznajete Petra Čulu?*

V. S.: Pokojnog biskupa dr. Petra Čulu poznajem od mjeseca rujna 1934. godine, kada sam pošao u I. razred realne gimnazije ovdje u Mostaru. Dr. Čule tada je bio kateheta u gimnaziji. Čuo sam za njega i ranije, jer se o njemu pričalo, a bio je on kateheta i mom starijem bratu Marijanu u istoj gimnaziji.

B. G.: *Petar Čule kao kateheta i profesor?*

V. S.: Dr. Čule bio je veoma stručan i sposoban, pun znanja i vrlo ozbiljan kateheta i profesor. Bio je također prilično strog, ali apsolutno pravedan ne praveći nikakve razlike između nas đaka, bez obzira na naše podrijetlo i materijalno stanje naših roditelja. Moglo bi se reći da smo ga se pomalo i bojali, pogotovo u nižim razredima gimnazije. Imao je silan autoritet među nama đacima. Nastojao je da nas što bolje pouči i objasni nam svete tajne vjere, kako bi nas učinio što boljim ljudima i kršćanima. Nije volio farizeje niti one koji su se znali pretvarati, kao ni kolebljivce i kukavice.

Vjeronauk smo morali shvatiti apsolutno ozbiljno. Bio je neumoljiv za neznalice. Znao je dijeliti opomene za neznanje, ali nikada nitko nije izgubio školsku godinu radi vjeronauka. Svatko je morao naučiti pa makar na kraju godine. Lošijim je đacima davao dodatne sate nastave.

Dr. Petar Čule također je mnogo puta zamjenjivao odsutne ili bolesne profesore iz njemačkog, francuskog i latinskog jezika, kao i one iz matematike, fizike, kemije i predmeta prirodnih znanosti, pri čemu nas je svaki put iznenađivao i fascinirao odličnim znanjem, ne samo stranih jezika nego i svih ostalih predmeta koje smo učili u gimnaziji.

Kod nedjeljnih i blagdanskih svetih misa dr. Čule bio je sasvim ozbiljan i zahtijevao je bezuvjetno prisustvovanje i pravu disciplinu nas đaka. Isto je to važilo za naše ispovijedanje, pričesti, procesije i duhovne vježbe koje su bile svake godine u proljeće - pred Uskrs. Znao nas je ponekad pri neznanju, neradu ili nedisciplini podsjetiti na to ili jačim glasom ili sasvim lagano povući za uho, kosu ili tako što. Obvezatno smo morali nositi molitvenike u crkvu na sv. misu - to je strogo kontrolirao.

Ovakvim postupcima kod nekih se đaka javljao revolt i nezadovoljstvo. Možda pokojni dr. Petar Čule i nije bio baš najbolji psiholog u odnosu prema nama đacima!

B. G.: *Kakvo je mišljenje narod imao o dr. Čuli?*

V. S.: Kao i mi đaci i običan je narod smatrao dr. Petra Čulu vrlo sposobnim, pametnim, silno autoritativnim i hrabrim čovjekom Božjim, u koga se čovjek uvijek mogao potpuno pouzdati. I prije, kao i za vrijeme rata znao nas je, kako đake tako i sve vjernike u svojim propovijedima, upućivati na ispravan kršćanski životni put, osuđujući sva nasilja i diktature u svijetu, kao i bezbožne i nastrane ideje i smjerove koji će neminovno doživjeti svoj poraz. Znao je često reći da sve ideologije i pokreti koji napadaju Katoličku Crkvu moraju krahirti, a Crkva iz tih napada i progona uvijek izlazi ojačana i čvršća. Osuđivao je sve diktature, pa dolazile one s desna ili s lijeva - sve su nehumane i donose samo kaos i propast.

Bio je pravi i istinski demokrat, priznavajući slobodu i sva prava svakom čovjeku. Imao je i neprilika s primitivcima, koji su željeli duhovne vođe nalik na same sebe. U svima je nama stalno nastojao, uz vjeru koja je bila na prvom mjestu, buditi i podržavati našu hrvatsku narodnu svijest. Od nas je Hrvata tražio da govorimo čistim hrvatskim jezikom, bez primjesa stranih riječi i izraza na koje su nas prisiljavali i u školi i uopće u životu. Dr. Petar Čule bio je skrajnje tolerantan prema drugim vjerama i narodima, potpuno uvažavajući njihova uvjerenja.

B. G.: *Kakvo je raspoloženje vladalo u narodu prilikom imenovanja dr. Petra Čule za biskupa?*

V. S.: Imenovanje dr. Čule za biskupa čini mi se da je (zbog izvanrednih ratnih neprilika) prošlo prilično nezapaženo. Naime, narod je bio pod psihozom rata, borbe za opstanak, u teškim materijalnim neprilikama, u stalnoj potrazi za hranom, u mislima i brigama za svoju djecu i muževe koji su pozvani u obranu svoje domovine Hrvatske. Ali ipak s velikim nadama primili smo novoga biskupa.

B. G.: *Jeste li čuli za Pavelićev proglas da se Čulu ne primi za biskupa u Mostaru?*

V. S.: Već tada sam čuo da režim Ante Pavelića nikako ne prihvaća imenovanje dr. Petra Čule mostarskim biskupom. Ovo je bilo i očekivati, jer se dr. Čule nije slagao s nasiljem niti je odobravao postupke nekih nasilnika. Dr. Petar Čule bio je protiv fašističko-rasističke ideologije sila osovine (Njemačke, Italije, Japana i njihovih manjih saveznika), a iskreno je vjerovao u pobjedu dobra nad zlom i konačnu pobjedu Engleske i Amerike. Svakako da nije bio niti je mogao biti na strani bezbožnog komunizma. Već tada, a možda i prije 1942. godine osjećao je sve strahote i zablude koje bi došle s komunističkom pobjedom. Međutim, stjecajem okolnosti sovjetski komunistički režim bio je na strani Anglo-Amerikanaca u borbi protiv fašizma. Iz ove koalicije i zablude proizašle su još u ratu, a posebno poslije rata, teške neprilike za mnoge narode u Europi, kao i u svijetu. Među onima koji su ovo najviše platili bijaše naš hrvatski narod. Ipak tadašnji režim u Zagrebu morao je prihvatiti i poštovati odluku Sv. Stolice da se dr. Petar Čule imenuje našim biskupom.

B. G.: *Zašto biskup Čule nije pobjegao iz biskupije?*

V. S.: Naš Biskup nije osjećao nikakvu potrebu bježati. Bio je posve siguran da ni jednim svojim postupkom nije nikome nanio nikakvo zlo. Ali jao, njegova dobra djela drugi su naplatili teškim izmišljotinama i lažnim optužbama. Ali Bog je ipak bio uz našega Biskupa.

B. G.: *Kako ste reagirali kad ste čuli da je Biskup uhapšen?*

V. S.: Bio sam više nego ogorčen na komuniste koji su tako lažno optužili i montiranim procesom sasvim nepotrebno i nezakonito osudili našeg biskupa dr. Petra Čulu i njegova tajnika don Matu Nuića. Nemam riječi kojima bih mogao iskazati koliko mi je tada i stalno bilo žao ovih tako pravednih i plemenitih naših odličnika.

B. G.: *Kako ste doživjeli Biskupov povratak iz zatvora?*

V. S.: Svakako da sam bio više nego sretan doznavši za Biskupovo puštanje iz zatvora. Poslije toga svake sam godine pohodio našeg Biskupa koji mi je pričao o teškim zatvorskim danima, ali uvijek naglašavajući da oprašta onima koji su mu toliko zla i nevolja nepravedno nanijeli. Biskup mi je pričao mnoge detalje, tako i to da je sam američki predsjednik Eisenhower intervenirao za njega da ga puste iz zatvora.

B. G.: *Biskup Čule i franjevci?*

V. S.: Mislim da su odnosi između našeg Biskupa i fratara u prošlosti bili sasvim dobri pa mi je bilo neshvatljivo, čudno i žao kad sam doznao da nije sve u redu. Odmah sam pomislio koliku će to silnu štetu nanijeti svima nama. Umjesto da se svi skupa zajednički borimo protiv komunističke, boljševičke ideologije i diktature, mi se svađamo, što svakako ide u prilog našega neprijatelja.

Čudan mi je i neobjašnjiv neposluh franjevaca, a i potpora koju im daju oni neposlušni u puku, nikako nije u redu. Fratri bi bezuvjetno morali slušati i poštivati svoga Biskupa, kao što i sam biskup mora biti poslušan prema Svetoj Stolici i Sv. Ocu Papi.

B. G.: *Što ste Biskupu zamjerali i što Vam se kod njega posebno sviđalo?*

V. S.: Ne sjećam se da sam nešto posebno Biskupu zamjerao. Ponešto sam u početku rekao o tome. Možda je ponekad bio strog i rigorozan pa su mnogi smatrali da je stalno takav. A od njegovih kvaliteta posebno mi se dopadala njegova odlučnost i hrabrost u najtežim neprilikama.

Jure Čule: Rođen je u Kruševu 1936. godine. Po zanimanju je građevinski radnik. Živi sa svojom obitelji u Mostaru.

B. G.: *Otkad poznajete Petra Čulu?*

J. Č.: Kako mi je pokojni Biskup izvanji stric, u našoj kući se uvijek o njemu pričalo, a ja ga se sjećam od 1942. godine kada je on postao biskupom.

B. G.: *Kakvo su mišljenje imali Vaši rođaci i susjedi o biskupu Čuli?*

J. Č.: O njemu kao uglednu svećeniku kod nas se uvijek pričalo sve najbolje. Poslije kad sam i ja odrastao, dolazio sam u kontakt s našim Biskupom, pa nakon svega toga mogu reći samo sve najbolje o njemu.

B. G.: *Zašto biskup Čule nije pobjegao iz biskupije?*

J. Č.: Što bi bježao kad nikome ništa nije kriv. A lažnih kleveta se nije bojao, jer je bio čovjek čvrsta karaktera. Kao pravi pastir volio je svoj narod i nije ga htio ostaviti sama među vukovima.

B. G.: *Kako je u Vašem kraju odjeknulo Biskupovo hapšenje i njegov povratak iz zatvora?*

J. Č.: Kad je Biskup uhapšen, ja sam još bio mlad, ali se sjećam da su naši stariji ljudi doživjeli pravi slom. To je bilo strašno. A njegov povratak iz zatvora za sve nas značio je pravi preporod. To je za nas bilo kao novo rođenje.

B. G.: *Gradnja mostarske katedrale?*

J. Č.: Kad sam čuo da će se konačno graditi katedrala u Mostaru, čini mi se da nije nitko bio sretniji od mene. Ponos svakog grada jest njegova katedrala. Ali kod nas u Mostaru, osim što nam je ona ponos, katedrala nam je kao nova župa bila nužno potrebna. Čini mi se da bi u Mostaru, osim ove dvije postojeće, trebalo osnovati još nekoliko novih župa. A što se tiče nastojanja biskupa Čule da se baš u njegovo vrijeme ovdje izgradi katedrala, ja mislim da je ono neprocjenjivo. On je čitav svoj život posvetio odgoju novih svećenika s jedne strane i s druge strane ideji da ovdje u Mostaru napravi katedralu.

Nikola Mandić: Rođen je u Kruševu 1923. godine, a od 1950. godine živi u Mostaru. Diplomirao je ekonomiju, a punih 20 godina radio je u bankama kao financijski službenik. U mirovinu je otišao prije 10 godina, ali je, u novim prilikama, ponovno pozvan u bankarstvo.

B. G.: *Otkad poznajete Petra Čulu?*

N. M.: Eto, i ja sam rođen u Kruševu, rodnom mjestu biskupa Čule. Pokojni Biskup i moj pokojni otac rođeni su iste godine. Pričao mi je otac kad su zajedno išli u školu u Ljuti Dolac da je Petar uvijek bio pazitelj djece - da ne bi kakvu štetu putem napravili. Otac mi je znao reći: "Iako je bio vrsnik s nama, svi smo ga poštivali kao da je stariji od nas." To je također poznato da je bio izuzetno dobar đak.

Osobno sam se s biskupom Čulom prvi put susreo kad se on vratio iz zatvora. Poslije smo imali mnogo kontakata, posebno u vremenu dok sam bio

direktor Zagrebačke banke u Mostaru, a to je bilo i vrijeme prikupljanja sredstava za gradnju mostarske katedrale.

B. G.: *Kakvo je mišljenje imao običan puk o biskupu Čuli?*

N. M.: U našoj zajedničkoj rodnoj župi nikada nisam čuo ni jednu riječ koja bi bila upućena protiv dr. Čule. Naprotiv, naše se selo ponosilo sa svojim Biskupom.

B. G.: *Zašto biskup Čule, kad mu je već prijetila opasnost od komunista, nije se uklonio iz biskupije?*

N. M.: Samo zato jer se nije osjećao krivim i jer je želio dijeliti sudbinu svoga naroda, koja, kao što će se poslije vidjrti, nije bila nimalo laka.

B. G.: *Kako ste reagirali kad ste čuli da je Biskup uhapšen?*

N. M.: Između mnogih nevolja koje su nas u to vrijeme snalazile, Biskupovo hapšenje došlo nam je kao posljednji, smrtni udarac. Svi smo bili dotučeni i žalosni. Međutim, mnogi, a i ja među njima, mislili smo da Biskup uopće ne može biti suđen, jer nema razloga za to. Ovo naše mišljenje potkrepljivali smo činjenicom da je Biskup tek tri godine poslije rata bio optužen. Da je imao neku krivicu, tužba i osuda snašle bi ga odmah nakon rata. Ja osobno nisam prisustvovao suđenju, jer su unutra puštani uglavnom oni koji su urlali i vikali protiv Biskupa. Čekajući pred vratima sudnice, čuli smo tu viku i urlanje, ali smo mislili da je to neodgovorna grupica i da će pravedan sud dokazati Biskupovu nevinost. Međutim, nažalost, eto znamo što se dogodilo.

B. G.: *Kako ste Vi osjetili ovaj sukob oko župa?*

N. M.: Znate, o tome ja imam jedan stav, koji čak ne bih želio ni mijenjati. Po mom mišljenju rak-rana na katoličkom narodu i hrvatskom pučanstvu u Hercegovini jest taj nesporazum. Trebalo je sve učiniti da do toga ne dođe. Osobno mislim da je na licu velikoga biskupa Čule ostala sjena što nije stigao da se za njegova života izgladi taj strašan spor. To mu se uzima kao promašaj.

Čini mi se da nije trebao inzistirati da se onih nekoliko župa vrati, nego je trebao osnivati nove župe. Ponekad mi izgleda da je bezrazložno inzistirati na nekim svojim stavovima, jer bi trebalo više voditi računa o interesima Crkve i vjernika nego parcijalnim interesima nekih svećenika.

B. G.: *A što mislite ako ovaj naš slučaj ne bude moglo riješiti ni pet sljedećih hercegovačkih biskupa?*

N. M.: Bolje bi nam bilo da svi poskačemo u Neretvu nego da se to ne riješi. Ali ja mislim da se to može riješiti, samo treba razgovarati i dogovarati se.

B. G.: *Jeste li nešto posebno zamjerali biskupu Čuli?*

N. M.: Prema biskupu Čuli uvijek sam imao osobito poštovanje, bez obzira na to što smatram da je mogao više učiniti da se ovaj nesporazum ukloni i da tako potpuno čist u miru počiva te svojim nasljednicima ne ostavi ovo teško stanje.

B. G.: *Što je za Vas značila gradnja mostarske katedrale?*

N. M.: Kao direktor Zagrebačke banke ovdje u Mostaru što sam god mogao, učinio sam. Iako mi se ne sviđa njezin stil i projekt, bilo mi je neobično drago da se i u našoj biskupiji gradi katedrala. Također većina ljudi, s kojima sam dolazio u kontakt, bila je neobično radosna zbog ovoga pothvata, a bio je manji broj i onih koji su, vjerojatno pod utjecajem pojedinih franjevaca, govorili da katedrala u Mostaru ne treba. Ovaj svoj stav, naravno, nisu mogli ničim obrazložiti.

S druge strane, meni je i danas neshvatljivo da među 7-8 tisuća katoličkih obitelji u Mostaru djeluju samo dvije župe. Uzmimo primjer Slavonskog Broda, koji je otprilike velik kao i Mostar (istina ondje je postotak katolika nešto veći), a u Brodu djeluje devet župa. Svima nam je jasno da ni jedna župa koja prelazi preko 500 domova ne može normalno funkcionirati. Zato bi u Mostaru bilo potrebno osnovati još barem 3-4 župe.

Fra Blago Karačić: Rođen je u Gornjem Crnču 1914. godine. Kao svećenik radio je u mnogim župama širom Hercegovine. Sada živi u samostanu na Širokom Brijegu.

B. G.: *Otkad poznajete biskupa Čulu?*

B. K: Pa poznajem ga otkako je postao biskup. A poznavao sam ga i prije, samo se nisam s njim susretao, jer sam ja do tada bio bogoslov. Bio sam mu na posveti, i od tada smo se često susretali.

B. G.: *Što je narod mislio o dr. Čuli?*

B. K.: Nije on puno komunicirao s narodom, osim kad je dijelio krizme. Propovijedi su mu hvalili i cijenili ga kao učena čovjeka.

B. G.: *Kakvo je raspoloženje vladalo u narodu kad je dr. Čule imenovan mostarskim biskupom?*

B. K.: Ma, šta ja znam, onda je hrvatska vlada nešto protestirala i neki su dopisi slati, i tako. A među narodom ja nisam čuo da je itko bio protiv.

B. G.: *Pa, zašto je hrvatska vlada protestirala protiv Čule?*

B. K.: Ja mislim zbog toga što nije bio suglasan s nekim ustaškim potezima. Ne vidim drugoga razloga.

B. G.: *Što mislite zašto biskup Čule nije pobjegao 1945. godine iz biskupije?*

B. K.: Mislim samo zato što se on držao morala i što je mislio da treba ostati pa što bilo da bilo.

B. G.: *Što znadete o Biskupovom suđenju?*

B. K.: Kad je biskup Čule uhapšen, svi smo bili zaprepašteni. Tada sam rekao: najbolje bi se bilo ispovjediti, jer ovo je sve krenulo naopako. Na tom montiranom procesu bio sam samo jedan dan. Biskup se Čule cijelo vrijeme držao dostojanstveno. Svi znamo da je osuđen nepravedno na dugogodišnju robiju. A kad se vratio iz zatvora, i nama svećenicima i narodu bilo je neobično drago.

B. G.: *Kakav je biskup Čule bio prema franjevcima?*

B. K.: Meni se čini da ga je većina franjevaca u početku bolje prihvatila nego Mišića. A poslije, kad je nastao ovaj naš slučaj, došle su i neke zamjerke. Govorilo se da je najprije on tamo na Kongregaciji radio "iza leđa". Većina je fratara mislila da je trebao s fratrima početi javno rješavati taj problem, a ne tako "iza leđa". Tako se to onda govorilo. Osobno mislim da biskup Čule nije dobro postupio što se nije s fratrima prije ovdje dogovorio pa onda išao na Kongregaciju. Usprkos svemu smatram da on nije bio nikakav neprijatelj franjevaca.

B. G.: *Je li Vam se nešto posebno sviđalo kod biskupa Čule, i što ste mu zamjerali?*

B. K.: Pa već sam rekao da mi se nije sviđalo to što je ponekad bio nagao u rješavanju problema, a od njegovih dobrih karakteristika mogu posebno istaknuti njegovu pobožnost. Samo za ilustraciju mogu reći da je svaki dan molio, osim uobičajenih svećeničkih molitava, i put križa.

Don Mate Šimović: Rođen je u Zvirovićima (župa Studenci) 1923. godine. Kao svećenik radio je u mnogim našim župama, a sada živi u Domu umirovljenih svećenika u Potocima.

B. G.: *Otkad poznajete Petra Čulu?*

M. Š.: Dr. Petra Čulu poznajem od 1935. godine. Naime, te godine sam pošao u sjemenište u Travnik, a on je bio u našoj biskupiji zadužen za dijecezanske pripravnike za svećenike.

B. G.: *Kakvo je mišljenje imao običan puk o dr. Čuli?*

M. Š.: Koliko mi je poznato i koliko sam u to doba mogao prosuditi, narod je o njemu imao dobro i pozitivno mišljenje i kao svećeniku i kao profesoru, smatrajući ga vrlo inteligentnim i sposobnim.

B. G.: *Kakvo je raspoloženje vladalo među narodom prilikom imenovanja Čule za biskupa?*

M. Š.: Kad je dr. Čule imenovan biskupom u Mostaru, bilo je teško ratno stanje pa se narod zabavio o sebi i svojim teškim problemima, tako da to imenovanje, koliko mi je poznato, nije među narodom pobudilo neko posebno zanimanje. Međutim, među svećenstvom, posebno dijecezanskim, a i redovničkim, premda ne svima, bilo je silno oduševljenje. Bilo je, naime, i onih koji su se protivili tom imenovanju iz raznih razloga.

B. G.: *Jeste li čuli za Pavelićev proglas da se Čulu ne primi za biskupa u Mostaru?*

M. Š.: Čuo sam za Pavelićev proglas odmah nakon imenovanja dr. Petra Čule za biskupa. U tom su proglasu navedeni neki politički razlozi, ali se ubrzo doznalo da ti razlozi nisu glavni, nego su neke osobe u tadašnjoj vladi, kao što je bio fra Radoslav Glavaš, na to utjecale.

B. G.: *Je li Vam poznata koja intervencija biskupa Čuele u ratu da se nekome spasi život?*

M. Š.: Nisu mi poznate osobe, ali sam čuo više puta od običnih ljudi i svećenika, koji su živjeli i radili u njegovoj blizini, da se bez razlike za svakoga zdušno zauzimao.

B. G.: *Zašto biskup Čule nije pobjegao iz biskupije?*

M. Š.: Prilikom dolaska partizana u neko mjesto, većina ljudi nekud je bježala da ih prvi val ne bi odnio ni krive ni dužne. Biskup Čule nije napustio svoju biskupiju, jer se osjećao pravednim i neokaljanim bilo kakvom ljagom za vrijeme rata. Nikome nije nanio nikakvo zlo niti nepravdu. Jednom riječju nije se osjećao krivim!

B. G.: *Kako ste reagirali kad ste čuli da je Biskup uhapšen?*

M. Š.: Ja sam tada bio bogoslov. Kad se proširila vijest o hapšenju biskupa Čule, bili smo vrlo iznenađeni i žalosni. Svećenici i puk znali su da protiv toga ne mogu ništa učiniti. A u to doba javno reagirati protiv toga čina, značilo je naći se na istom mjestu gdje i Biskup, t. j. u zatvoru, sa svim ostalim posljedicama. Takav je tada bio režim. Sve što smo tada mogli učiniti bila je molitva. I molili smo se Bogu za Biskupa.

B. G.: *Jeste li bili na Biskupovu suđenju?*

M. Š.: Jesam! S vrlo velikom mukom došao sam do ulaznice u sudnicu. Kad sam tražio ulaznicu, pitao me je onaj tamo činovnik, jesam li Čuli neka rodbina. Kad sam mu rekao da nisam, odgovorio mi je da ne mogu dobiti ulaznicu. Uzaludno je bilo moje daljnje dokazivanje i nastojanje pa sam morao otići, i to pod prijetnjom. Ipak sam preko pokojnog don Marka Perića, koji je također tada bio bogoslov, došao do ulaznice.

Biskup se na procesu držao smireno i dostojanstveno, a to isto vrijedi i za don Matu Nuića, tajnika biskupije, kao i za još neke svećenike i časne sestre. Neki su se, nažalost, pokazali i ponijeli, ponajprije fra Zlatko Sivrić, vrlo kukavički, nedostojno svoga poziva, imena i dostojanstva.

B. G.: *Kako ste doživjeli Biskupov povratak iz zatvora?*

M. Š.: Tad sam već bio svećenik i župnik na Trebinji. Kao što se dijete raduje povratku svoga oca ili majke, tako smo se i mi tadašnji svećenici i bogoslovi radovali povratku svoga Biskupa u našu sredinu. Treba iskreno reći da je tadašnji Biskupov delegat za upravu naše biskupije don Andrija Majić dobro, zdušno i revno vodio biskupiju, ali dolazak Biskupa iz zatvora ipak je bilo nešto posebno i izvanredno. Makar je i nakon puštanja iz zatvora bio zatočen u samostanu Tolisi u Bosni, ipak se već tada moglo s njim nešto slobodnije komunicirati. A svima nam je bilo veliko zadovoljstvo kad je 1957. godine ponovno preuzeo upravu biskupije.

B. G.: *Biskup Čule i franjevci?*

M. Š.: Koliko mi je poznato, biskup Čule od svoga dolaska na čelo biskupije u Mostaru, pa i prije toga, imao je dobar i sasvim korektan odnos prema našim franjevcima. Već sam prije spomenuo da je bilo nekih koji su bili protiv njegova imenovanja za biskupa u Mostaru, ali čini mi se da on nikada nije pokazivao nikakve odbojnosti prema njima. Taj dobar odnos potrajao je sve do 1967. godine - do poznate afere oko župa u Hercegovini. Od tada su ti odnosi poprilično poremećeni.

B. G.: *Kako ste Vi osjetili neposluh franjevaca?*

M. Š.: Ni u snu nisam mogao sanjati da bi se fratri mogli oduprijeti odluci Svete Stolice. To me je upravo šokiralo. Ali tijekom vremena, promatrajući događaje, još me je više šokirala nemoć Sv. Stolice pa i samog Pape, da taj problem riješi i stavi na svoje mjesto.

B. G.: *Kakvo je Vaše mišljenje o "hercegovačkom slučaju"?*

M. Š.: To je pitanje trebalo jednom pokrenuti! Je li bilo prikladno vrijeme kad je pokrenuto, ili nije, to je nebitno. Osnovno je, što i sada smatram, da se odnosi i ljudski i bratski trebaju urediti u svakom pogledu. Bez takvih odnosa, nikada neće biti pravoga reda i mira.

B. G.: *Jeste li nešto posebno zamjerali biskupu Čuli?*

M. Š.: Bilo je stvari i postupaka koje su svećenici Biskupu zamjerali. Mnoge je stvari rješavao bez širih konzultacija sa svojim svećenicima. Uzmimo ovo pitanje župa. Vjerujem da se moglo bolje i efikasnije riješiti da se više konzultirao. Odluke je često donosio vrlo strogo, kao onaj koji vlada, a mislim da bi bilo mnogo bolje da su donesene pastirski. Kod njega je ponetko mogao osjetiti i "acceptio personarum", što je pojedine svećenike dovodilo do osjećaja manje vrijednosti. Također je ponekad bila primjetna i njegova negostoljubivost, pa smatram da je to donosilo štete njegovu ugledu.

B. G.: *Je li Vam se kod Biskupa nešto posebno svidalo?*

M. Š.: Svi znamo da je biskup Čule bio čovjek visoke inteligencije, vrlo naobražen i veoma učen, što je često očitovao svojim nastupima, govorima i na druge načine. Posebno mi se kod njega sviđala njegova crkvenost. Bio je, po mom sudu, biskup odan i Bogu i Crkvi do zadnjega časa života. Papa je za njega bio vrhunac poštovanja na zemlji. Tu svoju crkvenost i vjernost Bogu, Crkvi i Papi pokazivao je u svojim propovijedima, rekolekcijama i na razne druge načine.

Također još posebno ističem njegovu brigu za svećenička zvanja i gradnju novih crkava, gdje je postigao izvanredne i divljenja vrijedne rezultate.

B.G.: *Gradnja mostarske katedrale...*

M. Š.: Najprije ističem veliku zaslugu biskupa Čule što je, nakon dugotrajne borbe s vlastima, ipak dobio mjesto i dozvolu za gradnju katedrale. Pričao nam je da je ta borba trajala punih 17 godina.

Što se tiče same izgradnje katedrale, smatram da je biskup Čule bio na krivom ptu što nije dopustio da se gradnja povjeri stručnom građevinskom odboru, koj bi stručno vodio sve poslove oko gradnje. Vjerujem da bi ta nova katedrala, pod takvim vodstvom, bila mnogo solidnije napravljena.

Uza sve to zaključimo: biskup je Čule graditelj katedrale, ovakve kakva jest, i mi mu na tome zahvaljujemo!

Zaključak

U ovim razgovorima svima svojim sugovornicima postavljao sam uglavnom ista pitanja. Neki od njih nisu ništa mogli ili znali odgovoriti na pojedino pitanje, zato se u nekim razgovorima pojedina pitanja i ne javljaju.

Sugovornici su nam pokušali, što su bolje mogli, prenijeti svoja iskustva s biskupom Čulom, uvažavajući povijesne prilike i vrijeme u kojem je on živio. Sasvim je razumljivo da su i njega ljudi različito doživljavali, pa otuda dolaze i neka različita mišljenja o samom životu i djelu biskupa Čule. Ovakva će mišljenja dobro doći da se stvari, vezane za život biskupa Čule iskristaliziraju, kako bismo mogli dobiti što potpuniju sliku o ovom našem velikanu.

Summary

BISHOP ČULE REMEMBERED BY PRIEST'S AND THE FAITHFUL OF THE DIOCESES OF HERCEGOVINA

In order to highligt the life, work and episcopal service of bishop Petar Čule from various aspects, the author thought it would be good to hear what people who contacted with him had to say about the bishop of Mostar:

Njegovan Merdžo: Those who knew dr. Petar Čule and his studious theological and intellectual qualities, as well as his successful work up till that time, were convinced that his election to be the bishop of Mostar fell upon the best person (...). Acording to what I kmow about the decisions of the Holy See on the "Case of Hercegovina", and to what I think, the Franciscans should accept and heed these decisions!

Marko Vučina: For the Croatian Catholics in this area, the arrest of bishop Čule was a terrible and fatal blow.

Vjekoslava Jurčić nee Milićević: My cousin Čedo Milićević was an engineer and pre-war communist. The Italians imprisoned him and he was to be sentenced to death. Through the intervention of bishop Čule he was set free. Meanwhile, when bishop Čule was arrested, my sister Anka told our cousin: "Čedo, go and defend the bishop. Don't you see that they are judging an innocent man!" Čedo responded then: "I can't! I can't according to Party directives".

Veljko-Zelo Spužević: The bishop condemned all dictatorships, be they from the right or left, all are inhuman and they bring with them chaos and ruin (...). I find the attitude of the Franciscans strange and unexplainable. They should unequivocally obey and respect their bishop, just as the bishop himself must obey the Pope.

Jure Čule: Bishop Petar Čule did not flee the diocese in 1945 simply because he was not guilty of anything.

Nikola Mandić: I always had particular respect for bishop Čule, even though I feel that he could have done more to solve the "Case of Hercegovina" and thereby truly rest in peace.

Fra Blago Karačić: I personally think that bishop Čule should have come to an accord with the Franciscans here before going to the Congregation of Rome.

Don Mate Šimović: Not even in my dreams could I have thought that the Franciscans would resist a decision of the Holy See.

BISKUP ČULE I HERCEGOVAČKI FRANJEVCI

Don Ratko Perić, Rim

Uvod

Govoriti o biskupu Petru Čuli i hercegovačkim franjevcima znači proučavati biskupovu ulogu u tzv. hercegovačkom sporu o župama. Valja razlikovati dva pojma: "hercegovačko pitanje" i "hercegovački slučaj". Pitanje se odnosi na raspodjelu župa između redovničkog i svjetovnog klera u mostarsko-duvanjskoj biskupiji nakon što je Sv. Stolica apostolskim pismom *Ex hac augusta*[1] ponovno uspostavila redovnu crkvenu hijerarhiju u Bosni i Hercegovini, 1881. godine. 17 godina trajao je dogovor između franjevačkoga poglavara i franjevačkoga biskupa fra Paškala Buconjića u Mostaru s jedne strane i Sv. Stolice s druge. Konačno je potpisan sporazum i izdana svečana Decizija 1899. godine. Ta odluka, koja je trebala ostati čvrsta i stalna, izmijenjena je sporazumom između franjevačkoga provincijalata i franjevačkoga biskupa fra Alojzija Mišića. Sporazum zasnovan na prešućivanju istine potvrđen je Indultom Sv. Stolice 1923. godine. Ponovno je ispravljen Reskriptom Sv. Stolice 1965. zatim svečanim papinskim Dekretom *Romanis Pontificibus* 1975. ali ta odluka još nije provedena u djelo. To sprečavanje provedbe papinskih odluka oko župa nazivamo "hercegovačim

1 *Ex hac augusta,* u Leonis XIII, Pontificis maximi *Acta,* vol. II, Romae 1882, 288-312; vidi također u *Spomenica vrhbosanska,* 1882-1932, Akademija Regina Apostolorum, Sarajevo 1932., 13-23; hrvatski prijevod: Dijecezanski konzultori, *Hercegovačka afera,* II. dio, Važniji dokumenti (strojopis), Mostar 1977, 1-19; *Mladi teolog,* Časopis studenata Vrhbosanske katoličke bogoslovije, Sarajevo 5/1981, 79-90

slučajem". Ovdje ćemo imati u vidu djelovanje biskupa Čule (1942-1980) i s obzirom na "hercegovačko pitanje" i na "hercegovački slučaj", osvrćući se i na razdoblje prije njega radi boljega razumijevanja biskupovih čina i postupaka. U Dodatku nekoliko dokumenata.

U ovome radu služimo se ponajviše neobjavljenom građom arhiva: Vatikanskog tajnoga, Biskupskog ordinarijata i Franjevačkog provincijalata u Mostaru,[2] te objavljenim spisima koji se odnose na našu temu. Pri ruci nam je također rukopis "Hercegovačka afera" s oba svoja dijela, koji je bio napisan kao odgovor na knjižicu fra Jerke Mihaljevića,[3] ali nikad nije bio objavljen.[4] Sva citirana pisma Franjevačkoga provincijalata nalaze se također, prepisana ili fotokopirana, u Biskupskom ordinarijatu.

I. "Hercegovačko pitanje" pod biskupima franjevcima

1. Biskup fra Paškal Buconjić (1881-1910)

Godina 1882: 26. I. 82. general franjevačkog reda o. Bernardino da Portogruaro moli Sv. Stolicu da može "poći u Bosnu da osobno ispita ondašnje stvarno stanje s obzirom na svoje franjevce - da zacrta, uz prethodan sporazum

2 U Biskupskom ordinarijatu u Mostaru nalazi se, fotokopirana ili prepisana, građa do 1980. godine koju je priredio tajnik biskupije dr. Marko Perić pod naslovom *Afera oko župa u Hercegovini: kronološki pregled i važniji dokumenti,* Mostar 1972-1980: I. svezak (1882.-1968.), Dokumenti 1 - 39, str. 1 - 209; II. svezak (1968-70), Dokumenti 40 - 76, str. 210 - 566; III, svezak (1970-71), Dokumenti 80 - 90, str. 567 - 707, Dodatak, 1 - 210; IV. svezak, Prvi dio (1972-74), Dokumenti 91 - 139, str. 1 - 262; Drugi dio (1974-75), Dokumenti 140 - 170, str. 1 - 581; V. svezak (1975-76), Dokumenti 171 - 232, str. 1 - 404; VI. svezak Dodatak dokumentima (1957-1979), Dokumenti 1 - 6, str. 1 - 480. Pod izrazom dokumenat nalazi se više puta čitav blok dokumenata, koji se odnose na određenu prepisku.

3 J. Mihaljević, *Hercegovački slučaj...*, izd. Franjevački samostan Humac 1976.

4 Dijecezanski konzultori, *Hercegovačka afera,* I. dio, Povijesno-kronološki pregled događaja (strojopis); II. dio Važniji dokumenti (strojopis), Mostar 1977. Biskupski ordinarijat Mostar.

s mons. Nadbiskupom, način ponašanja koji će njegovi redovnici morati slijediti nakon odredaba koje je dao Sv. Otac ponovnom uspostavom crkvene hijerarhije u Bosni i Hercegovini".[5] 31. I. 82. generalna kurija Reda manje braće iz Rima traži od poglavara hercegovačke franjevačke kustodije podatke o župama. 19. II. iste godine kustos fra Marijan Zovko odgovara da su "postojeće župe u mostarsko-duvanjskoj biskupiji pod pravom pokroviteljstva *(jus patronatus)* naše hercegovačke kustodije opsluženja, petnaest ih je pripojeno samostanu na Širokom Brijegu... Deset ih je pripojeno samostanu na Humcu... Dvije su priključene rezidenciji u Mostaru".[6] To znači da su u mostarskoj biskupiji sve župe franjevačke. 5. VIII. 82. biskup Buconjić piše generalu koji se tada nalazio u Fojnici predlažući da franjevcima ostanu "sva prava na tadašnje župe, a biskupi će se pobrinuti da što prije osnuju nove koje će njima biti na raspolaganju".[7] 14. XII. 82. vrhovna uprava OFM daje upute kustosu Zovki da pregovara s biskupom Buconjićem koji je bio obećao da će prepustiti franjevcima sve postojeće župe, a da će on osnivati nove.[8]

Godina 1883: 15. I. 83. general Reda prilaže državnom tajniku spomenuto Buconjićevo pismo i veli da "bi bilo poželjno da njegov primjer slijedi monsignor nadbiskup u Sarajevu".[9] Dva dana kasnije, 17. I. 83. u svojim Primjedbama državnom tajniku general se čudi zašto se nadbiskup Josip Stadler nije držao istoga rječnika s bosanskim franjevcima kao što ga je imao mostarski biskup s hercegovačkim.[10]

Godina 1884: 7. VIII. 84. kustos Zovko sastavlja za Rim prijedlog o župama i podnosi ga Buconjiću na prethodno odobrenje. U tom se prijedlogu

5 Pismo generala OFM državnom tajniku kard. Marianu Rampolli, S. Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari (AES), Anno 1882, Pos. 4, Fasc. 239, ff. 9r-v.

6 Archivio Segreto Vaticano (ASV), Austria-Ungheria, Bosnia 1881-1883, Pos. 523, Fasc. 240, f. 17r-v. također: Austria-Ungheria, 1883, Pos. 523, Fasc. 243, ff. 58-60. Vidi također Arhiv franjevačke provincije u Mostaru (AFP), 1882, br. 9, 18.

7 AES, Austria-Ungheria, An. 1881-1883, Pos. 523, Fasc. 242, ff. 16-17; Fasc. 243, Somm. VIII. pp. 44-45: Tekst objavljen u I. Gavran; *Lucerna lucens? Odnos vrhbosanskog ordinarijata prema bosanskim franjevcima,* Visoko 1978, str. 188-189, prema Arhivu franjevačke provincije Sarajevo - *Acta Ćavarović,* str. 303 s.

8 AFP Mostar, 1882, br. 188.

9 AES, Austria-Ungheria, An. 1881-1883, Pos. 523, Fasc. 243, pp. 41-43.

10 AES, Austria-Ungheria, An. 1881-1883, Pos. 523, Fasc. 243, s. 48.

ide korak dalje u traženju župa u odnosu na Buconjićevu sugestiju. Hoće se da sve postojeće i sve buduće župe "s ove strane Neretve" *(cis Narentam)* ostanu pod *jus patronatus* franjevaca, dok župe "s one strane Neretve" *(trans Narentam)* neka budu na slobodno raspolaganje biskupa.[11] To znači: praktično nijedna župa u mostarskoj biskupiji, jer je Blagaj osnovan 1891., Potoci i Nevesinje 1899. Biskup Buconjić pristaje na taj prijedlog pišući: "I ja mislim da je tim redom najbolje kušnuti kod S. Stolice nebili se izposlovalo rješenje glede župa. Neumjestna ništa ne nahodim u tom sastavku. Možete naznačit - ono *cis Narentam* nadodav: *id est - ad dexteram ripam Narentae*".[12] Dogovorivši se međusobno, franjevci izlaze pred Sv. Stolicu.

Godina 1885: 29. V. 85. franjevci u dogovoru s biskupom Buconjićem podnose molbu Sv. Stolici za uređenje župa.[13] U toj molbi, koju nuncij Serafino Vannutelli iz Beča prenosi Buconjiću, kažu: "da se župe koje su u mostarsko-duvanjskoj biskupiji nalaze s desne obale rijeke Neretve u trima građanskim kotarevima - Mostaru, Ljubuškom i Županjcu - s onima koje bi se u spomenutom okrugu tijekom vremena mogle odcijepiti, priznaju kao pritjelovljene samostanima manje braće od opsluženja sv. Franje. A što god ostane mjesta izvan navedenih triju kotareva i s lijeve obale Neretve da bude na slobodno raspolaganje ordinariju".[14] 18. XII. 85. državni tajnik Lodovico Jacobini traži od nuncija da "treba upoznati sa svom sigurnošću" o kojim se župama radi u franjevačkoj molbi.[15] 28. XII. 85. nuncij ište od Buconjića izvještaj je li on spomenuti sporazum odobrio i moli da se navedu imena župa "koje se prema ovom sporazumu od obje strane moraju usporediti".[16]

Godina 1886: 27. I. 86. Buconjić odgovara na nuncijev upit, nižući 8 razloga u korist franjevaca i navodeći imena 25 župa koje bi ostale franjevcima i 3 župe koje bi pripale dijecezanskim svećenicima. Ovo su mu razlozi:

11 Arhiv biskupskog ordinarijata u Mostaru (ABO), 1884.

12 Arhiv Biskupskog Ordinarijata u Mostaru, 1884. bez datuma.

13 ASV, Nunziatura di Vienna, vol. 395, ff. 381r-v (copia); usp. J. Mihaljević, *Hercegovački slučaj*, str. 34. gdje se tiskarskom pogreškom spominje datum 25. V. 1885.

14 ABO Mostar, 1885, br. 142.

15 ASV, Nunziatura di Vienna, vol. 395, ff. 380r-v.

16 ASV, Nunziatura di Vienna, vol 395, ff. 384r-385r (copia); usp . J. Mihaljević, *nav. dj.*, 34-35.

1. Franjevcima ostaje tek četvrtina Hercegovine!

2. Pravda hoće da redovnici ostanu u posjedu koji je njihov odvajkada.

3. Franjevci su neizmjernim naporima i pokušajima u svim tim župama osigurali posjede, župne kuće i sve ostalo.

4. Smještaj i uređaj župa međusobno i u odnosu na samostane tako je dobar i koristan duhovnoj pastvi da bi ga jedva što bolje moglo zamijeniti.

5. Čini se da ta redovnička inkorporacija i u buduće obećaje izvrsnu pastvu i upravu, osobito što je odnedavno uvedena dobra disciplina, te će snažna djelatnost i nepobjediva ustrajnost, pod vodstvom pastira, biti posve spasonosna.

6. Naši su franjevci redovnici zaslužni ne samo za duhovni rast naroda nego i za stjecanje imovine u korist naroda, odatle im cijena i poštovanje u puku. Stoga se narod neće lako otrgnuti od njih.

7. Redovnici će se mnogo spremnije dati i na druge poslove, ako budu zadovoljni.

8. Ako tako ostane, ni ekonomsko se stanje samostana neće remetiti. Župe u korist franjevaca nabrojene su sve ondašnje, osim: Šuice, Konjica i Glavatičeva.

Franjevački poglavari, poduprti biskupom franjevcem, htjeli su osigurati za svoju redovničku zajednicu gotovo sve župe s desne strane Neretve. A što bi ostalo svjetovnom kleru? Franjevci su ga ograničili na 3 spomenute, te na 2-3 buduće župe: Blagaj, Nevesinje i Potoci.[17] Međutim, predlagačima iz 1885. g. nije pošlo za rukom osvojiti sve župe. 2. III. 86. nuncij obavještava i predlaže državnom tajniku da se rješenje hercegovačkog problema odgodi za bolja vremena. "Potreba će se ukazati kad na mostarsku stolicu dođe Biskup koji ne pripada franjevačkom Redu. Tada i samo tada štitit će se i braniti Ordinarijeva prava kako valja".[18]

17 ASV, Nunziatura di Vienna, vol 395, ff. 386-387v.

18 ASV, Nunziatura di Vienna, vol 395, ff. 390r-392v. Jedan od razloga koji su biskupa Buconjića naveli na pristanak uz taj prijedlog jest i ovaj: "I samim inovjercima, kod kojih redovnici zbog svog urednog života uživaju dobar glas, bilo bi veoma čudno, zašto na župe mjesto njih dolaze drugi svećenici": J. Mihaljević, *nav. dj.* s. 35. U izvorniku nema toga razloga.

Godine 1898. franjevci ponovno podastiru prijedlog, za koji Mihaljević tvrdi da se nekome nije svidio, a ni on mu sam ne zna sadržaja.[19] Kome se nije svidio? U Vatikanskom tajnom arhivu nalaze se naznake dopisa i otpisa: nadbiskup Stadler piše 27. V. 98. godine s obzirom na raspolaganje župama. Informativna i konzultativna pisma kružila su u veljači, ožujku, travnju i svibnju. Odluka je donesena 27. V. da se piše generalnom prokuratoru OFM 7. VI. A pod datumom 28. VI. 98. stoji: *non expedire.* 25. VI. sve je predano Državnom tajništvu.[20] 1898. Buconjić je u Rimu.

Godina 1899: 8. IV. 99. definitorij hercegovačkih franjevaca piše generalu da on, zajedno s biskupom Buconjićem, poradi na tome "da Sveta Stolica konačno uredi, rasporedi i odluči koje će naime župe od sada u mostarsko-duvanjskoj biskupiji biti redovničke, a koje na slobodno raspolaganje biskupu". Na kraju franjevci mole generala da na svaki mogući način uznastoji "da župe u priloženu primjerku, što se nas tiče, uzmognu biti na slobodno raspolaganje biskupu, a ostalih 25 neka nam se potvrde apostolskom svečanom odredbom tako da nikad ne mogu biti na slobodno raspolaganje, nego neka sigurno ostanu redovničke".[21] "Da se ukloni bilo koji loš osjećaj između klera te njeguje pravi mir, ljubav i jedinstvo snaga na zajedničko dobro duša", Buconjić preporučuje molbu 9. IV. 99. kardinalu prefektu Kongregacije za biskupe i redovnike. U njoj potcrtava da "biskup može kad god hoće, bez ikakva daljnjega savjetovanja, osnivati" nove župe. Dodaje da ima svega samo 13 svjetovnih svećenika, "i to 9 u trebinjskoj biskupiji; tri bogoslova u Sarajevu; nekoliko mladića u gimnaziji u Travniku, ali mnogi napuštaju zvanje, želeći više živjeti u svijetu".[22] Već 21. IV. 99. generalni prokurator Pietro da Rocca di Papa, prilažući Buconjićevu preporuku, piše Kongregaciji biskupa i redovnika: "Naši redovnici, kako se

19 J. Mihaljević, *nav. dj.*, 36.

20 ASV, Protocollo Generale, S. Congregatio Episcoporum et Regularium, Prot. vol. 77, nr. 15.448, i Prot. vol 78, nr. 20.035. Potražio sam u svescima S. C. Ep. et Reg., Sezione Regolari, gennaio-febbraio, marzo-aprile, maggio-luglio 1898, i aprile-luglio 1899, ali, nažalost, u tim svescima nema nijednoga spomenutog dokumenta.

21 AFP Mostar, 8. IV. 1899, fol. 13, br. 23.

22 Pismo biskupa Buconjića objavljeno je na latinskom, uvodno u Deciziju, u *Franjevačkom glasniku* 19/1899, 300, zatim službeno svemu svećenstvu, br. 18/1907. 10. V. 1908. Hrvatski prijevod: Dijecezanski konzultori, *nav. dj.*, II, 20-23.

vidi iz priložena prijedloga, samo traže da zadrže onih 25 župa stalnoga prava redovničo-franjevačkoga, koje su ondje izričito spomenute". U zaključku ponavlja molbu da "prijedlog mons. Buconjića o razdiobi i uređenju spomenutih župa bude u svim svojim dijelovima od svete Stolice svečano odobren i potvrđen".[23] Kongregacija za biskupe i redovnike 8. V. 99. šalje upit Kongregaciji za izvanredne crkvene poslove u vezi s Buconjićevom molbom: "Premda su prijedlog spomenutoga biskupa posve odobrili poglavari Franjevačkog reda, ipak ova S. Kongregacija ocjenjuje razboritim pridržati svoj konačan sud smatrajući da je ta S. K. za izvanredne crkvene poslove već morala intervenirati kad se uređivala slična raspodjela župa u sarajevskoj nadbiskupiji. Stoga se potpisani tajnik osjeća dužnim poslati Vašoj prečasnosti sve dokumente mons. Buconjića i čekat će s tim u vezi odnosne naredbe."[24] Odgovor je poslan 20. istoga mjeseca. U njemu se kaže: "Odgovarajući na Vaš dopis od 8. tekućega svibnja potpisanome je čast dati Vam do znanja razne odredbe koje je susljedno izdala ova S. Kongregacija dekretom 14. ožujka 1883. objavljenim u svesku XV. *Acta Sanctae Sedis* i otpisom 5. rujna 1893. koji se ovdje prilaže u kopiji da Vi, presvijetli, možete steći neposredan uvid u odgovor na upit koji je uputio mons. apostolski administrator banjalučki. Iz spomenutih dokumenata Vi ćete, presvijetli, moći vidjeti je li uvjet koji je predložio mons. biskup mostarski sukladan ili nije normama koje su u njima određene. Potpisani, vraćajući dokumente koje je to tajništvo poslalo, rado iskorištava priliku itd."[25] 17. VII. 99. papa Leon XIII. "uzevši u obzir pristanak upravitelja Reda Manje braće, gore spomenutu raspodjelu župa 'valjanom proglašava i potvrđuje' ".[26] Franjevcima je pripalo dvadeset i pet (25) tada postojećih župa u mostarsko-duvanjskoj biskupiji: *1. Mostar, osim sjevernog dijela koji je određen za buduću katedralu; 2. Bukovica; 3. Čerin; 4. Drinovci; 6. Goranci; 7. Gradac Posuški; 8. Gradnići (Brotnjo); 9. Humac; 10. Kočerin; 11. Konjic; 12. Ljuti Dolac (Blato); 13. Međugorje (Bijakovići); 14. Posušje; 15. Rakitno; 16. Rasno; 17. Roško Polje; 18. Ružići; 19. Seonica;*

23 Pismo generalnog prokuratora Kongregaciji biskupa i redovnika, 21. IV. 1899.

24 Pismo L. Trombette, tajnika Kongregacije za biskupe i redovnike F. Cavagnisu, tajniku Kongregacije za izvanredne crkvene poslove, br. 20035/14, od 8. V. 1899: AES, Austria-Ungheria, anno 1898-1899, Pos. 808-818, Fasc. 365, 93v-r

25 Ondje, 95.

26 Decizija S. Kongregacije biskupa i redovnika, br. 20035/14, od 17. VII. 1899. Objavljena na latinskom u *Franjevačkom glasniku*, 19/1899., 300; Pismo svećenstvu br. 118, od 10. V. 1908.; na hrvatskom Dijecezanski konzultori, *nav. dj.*, II, 20-23.

20. Široki Brijeg; 21. Šujica; 22. Tihaljina; 23. Veljaci; 24. Vitina; 25. Županjac (Duvno).

A svjetovnom kleru pripalo je dvanaest (12) tada postojećih: *1. Blagaj; 2. Drežnica; 3. Gabela; 4. Glavatičevo; 5. Grabovica; 6. Gradac Mostarski; 7. Grude; 8. Klobuk; 9. Nevesinje; 10. Potoci - Bijelo Polje; 11. Vinica; 12. Vir,* i dvanaest (12) imenično navedenih i područno određenih župa, a tada kanonski još nepostojećih, ali koje biskup može osnovati kad god hoće. A to su:

1. Mostar-sjever;
2. Biletići sa selima Blizanci, Krućevići, Tepčići;
3. Crnač sa selima Britvica, Izbično, Liskovac, Prosine i Vranjkovići;
4. Čapljina s Trebižatom i Dreteljem;
5. Dobrič sa selima Knešpolje, Polog i Vlasnići;
6. Dobro Selo sa selima Krivodo, Slipčići, Sretnice;
7. Kongora sa selima Mandino selo, Borčani i Lipa;
8. Podprolog sa selima Vašarovići i sjeverni dio Crvenoga Grma;
9. Prisoje s Privalom i Vrilom;
10. Radešine sa selima Ribić Polje, Idbar, Javorik, Glogošnica i Jablanica
11. Studenci sa Zvirovićima i Crnopodom;
12. Zvirići s Bijačom, Stubicom i zapadnim dijelom Hardomilja.

Prema toj raspodjeli, franjevcima su tada pripadale 2/3 i prostora i vjernika u mostarsko-duvanjskoj dijecezi. Prigodom objave Decizije hercegovačkom svećenstvu 9 godina kasnije, biskup Buconjić naglašava: "Smatrali smo zgodnim staviti pred oči svećenicima naših dijeceza, osobito mladima, umnožene primjerke svečane Decizije s obzirom na župe koje su ustanovljene ili koje bi trebalo ustanoviti. A ova Decizija mora ostati čvrsta i stalna da bi se izbjegla bilo kakva razilaženja i promjenljivost želja".[27]

Ovdje se može spomenuti da je biskup Buconjić dugo vremena odbijao primiti četvrtoga svećenika za mostarsko-duvanjsku biskupiju, don Tadiju Božića. Taj je stav pravdao time da ima - dostatan broj svećenika. Čudno je da od 8 postojećih župa koje su Decizijom pripale svjetovnom kleru (4 su bile zauzete) i od 12 koje su se mogle osnovati, Buconjić nije mogao nijednu dati novom misniku.[28]

---

27 Uvod biskupa Buconjića u Deciziju, br. 118, od 10. V. 1908.

28 Usp. Dijezezanski konzultori, *nav. dj.*, I, 73-74.

2. Biskup fra Alojzije Mišić (1912-1942)

Franjevački i dijecezanski kler zauzeli su suprotne stavove prema spomenutoj Deciziji Sv. Stolice koju su predložili sami franjevci. Svjetovni kler smatrao ju je uvijek Poveljom na kojoj je zasnivao svoju budućnost, planirao pastoralni rad i brinuo se za svoj podmladak i želio raditi rame uz rame s fratrima. Poglavarstvo hercegovačkih franjevaca, opredijelilo se za to da se vrati točak povijesti, da se ostvari ono što su poglavari predlagali 1885. godine, tj. da sve župe s desne strane Neretve pripadnu Redu. U tome će im izaći na ruku mostarski biskup Alojzije Mišić, bosanski franjevac.

Godina 1922: 25. IV. 22. provincijal A. Bubalo upućuje molbu Sv. Ocu "da, prema svojoj apostolskoj slobodnoj volji, dekretom trajne vrijednosti, od nas nekoć ustupljene župe sa svima drugima koje su ustanovljene ili će se u budućnosti morati osnovati u mostarsko-duvanjskoj biskupiji zastalno i punopravno potvrdi redovnicima reda sv. Franje u Hercegovini", i to "čvrstim i neosporivim dekretom trajnog prava". Ako bi se, uz pomoć Božju, umnožio broj svjetovnoga klera, onda biskup ima na raspolaganju sve župe u trebinjskoj biskupiji, to više što su "sve postojeće župe vrlo velikoga opsega, te prema tome može ih se vrlo mnogo osnovati". Provincijal navodi 42 župe, i franjevačke i svjetovne, postojeće i buduće u mostarskoj biskupiji, ne navodeći Drežnicu, Bijelo Polje i Vir, a dodajući Neum Klek iz trebinjske. Te bi trebale pripasti franjevačkom stolu.[29] Biskup Mišić nosi tu molbu u Rim 22. V. 22. da je preda Papi. Nešto je preinačuje: Ne spominje buduće župe, nego ih naziva selima postojećih župa. Tako i mostarsko Guvno ili Rondo, mjesto za buduću katedralu, također uvrštava u kategoriju "sela". Ljubuški spaja s Vašarovićima.[30] Nemamo nikakva odgovora od Sv. Stolice.

Godina 1923: 14. V. 23. provincijal fra Alojzije Bubalo piše na latinskom molbu biskupu Mišiću tražeći njegovo posredništvo kod Sv. Stolice za ponovno dobivanje župa kojih se provincija odrekla 1899. godine, a koje su oni "nevoljko" morali služiti, jer se "katolički narod gotovo udvostručio", a "svjetovni se kler nije uopće povećao".[31] 20 V. 23. provincijal Bubalo piše molbu u kojoj traži od Pape za franjevce, osim onih 25 župa koje su im pripale

---

29 AFP Mostar, br. 325/22., 25. IV. 1922.

30 Pismo biskupa Mišića na latinskom, 22. V. 1922. Hrvatski prijevod u *Hercegovačka afera*, II. dio, 24-26.

31 Pismo provincijala Bubala biskupu Mišiću, br. 234/1923, od 14. V. 1923.

po Deciziji iz 1899., još 27 župa, od kojih je tada postojalo četrnaest (14): *1. Blagaj; 2. Blizanci; 3. Čapljina; 4. Čitluk, 5. Gradac Mostarski; 6. Grljevići; 7. Grude; 8. Izbično; 9. Jablanica; 10. Klobuk; 11. Kongora; 12. Nevesinje; 13. Ploče; 14. Prisoje.* A nije postojalo trinaest (13) župa: *1. Crnač; 2 Crveni Grm; 3 Cerno; 4. Ljubuški; 5. Radišići; 6. Zvirići; 7. Mostar (grad); 8. Rodoč Jasenica; 9. Cim - Ilići; 10. Uzarići; 12. Špiljani; 13. Polja.* A od tih 13 do sada su osnovane samo dvije (2): Crnač i Mostar - sjeverni dio. Sve se te župe tretiraju kao da već postoje. Takva pogreška u kanonskom pravu naziva se *subreptio* odnosno zataja ili prešućivanje istine (kan. 63,1). Za svjetovni kler ostala je 21 župa u mostarsko-duvanjskoj biskupiji, od kojih je tada postojalo samo osam (8): *1. Drežnica; 2. Gabela; 3. Glavatičevo; 4. Grabovica; 5. Bijelo Polje - Potoci; 6. Vinica; 7. Vir; 8. Studenci,* a nije ih postojalo trinaest (13): *1. Ledinac; 2. Kruševo; 3. Rašeljke; 4. Vojnići (Šipovača); 5. Korita - Sutina, 6. Crne Lokve; 7. Raška Gora; 8. Vrdi; 9. Gornja Drežnica; 10. Podbijela (Podzavelim); 11. Konjuhovac; 12. Kruševljani; 13. Foča.* Od tih 13 do sad ih je osnovano samo prvih 5 navedenih. Provincijal dodaje i trebinjsku biskupiju, koja uopće ne ulazi u "hercegovačko pitanje" ni "slučaj", napominjući da je biskupu na raspolaganju osamnaest (18) župa, od kojih je tada postojalo devet (9): *1. Trebinje; 2. Ravno; 3. Trebinja; 4. Donje Hrasno; 5. Donji Gradac; 6. Klepci; 7. Prenj Dubrave, 8. Stolac; 9. Rotimlja,* a nije postojalo drugih devet (9): *1. Dračevo - Doljani; 2. Hutovo; 3. Domanovići; 4. Neum; 5. Kruševo kod Stoca; 6. Velja Međa; 7. Kotezi; 8. Ljubinje; 9. Gornje Hrasno.* Od tih 9 dosad su osnovane samo prve 4 navedene. Ovakvo prikazivanje istine pravnici nazivaju *obreptio* ili prijevara ili iznošenje neistine (kan 63,2). U molbi je dakle navedeno 35 imena župa kao da postoje, a nisu postojale, niti su sve dosad mogle biti osnovane čak 24 župe.[32] Takvu molbu biskup Mišić potpisuje 3. VI. 23, zajedno sa svojim konzultorima, don Marijanom Kelavom i fra Jerkom Borasom, te kao "utemeljenu i sa svake strane dostojnu preporuke" prenosi u Rim.[33] 22. VI. 23. prefekt Kongregacije koncila, kard. Donato Sbaretti i podtajnik Giuseppe Bruno potpisuju reskript kojim se biskupu molitelju podjeljuje ovlast ili Indult da može traženih 27 župa povjeriti franjevcima, ali pod uvjetom i zakonom *ad nutum S. Sedis* (dok Sv. Stolica drukčije ne odredi).[34] Ta je razborita klauzula omogućila da se tijekom vremena pravno ispravlja kriva desna i lijeva strana Neretve.

32 Pismo provincijala Bubala Svetom Ocu *(Beatissime Pater!)* papi Piji XI., br. 262/1923, 20. V. 1923.

33 ABO Mostar, 3. VI. 1923.

34 Otpis (Indult) S. Kongregacije koncila, br. 2299/22., od 22. VI. 1922.; Hrvatski prijevod u *Hercegovačka afera*, II, 32.

Godina 1924: 26. IV. 24. provincijal piše generalnom definitoriju, a 27. V. 24. odgovoreno mu je pozitivno da se mogu primiti župe.[35]

Godina 1925: Stoga on, 10. I. 25. piše biskupu Mišiću da su neke župe franjevci ustupili svjetovnom kleru 1899., a druge zadržali i drže, "i to voljom i auktoritetom Sv. Stolice". Moli od biskupa dekret "kojim se tražene župe pridaju samostanima stola redovnika OFM hercegovačke provincije *ad nutum S. Sedis*".[36] Pismom od 15. IV. 25. biskup je Mišić izvršio dekret, ali tako da je na svoju ruku, "iz vrlo važnih razloga", napravio izmjenu: Gabelu i Glavatičevo dao je franjevcima, a Prisoje i Dobrič povjerio je svjetovnom kleru.[37] Taj dekret nije, nažalost, tada objavljen svećenstvu. Ali provincijal izražava Sv. Stolici i biskupu "najdublju zahvalnost" što su "hercegovačkoj franjevačkoj provinciji juridično inkorporirali 28 (novih) župa". Traži da se prema odluci Sv. Stolice dodijele provinciji i župe Prisoje i Dobrič, a oni ne mogu prihvatiti Gabelu i Glavatičevo bez odobrenja generalnog definitorija i Sv. Stolice.[38]

Godine 1937. svjetovni svećenici - njih 20 - uputili su biskupu Mišiću predstavku, u kojoj izražavaju bojazan zbog glasina o oduzimanju svjetovnih župa te da svjetovni kler neće imati mjesta u Hercegovini, pogotovo što im je došla u ruke konstitucija iz 1923. g. o inkorporaciji 27 župa trima franjevačkim samostanima. "Tadanji Vaš Tajnik, a sadašnji konzultor mng. poštovani O. fra Boris Ilovača, rekao nam je, da se radi toga ništa ne uznemirujemo, jer da Biskup te stvari nije potvrdio, a bez njegove potvrde to ne vrijedi ništa. Mi smo se time bili pomirili".[39] Dodajmo da je to pismo ostalo bez odgovora.

35 Podaci preuzeti iz pisma provincijala Bubala biskupu Mišiću, br. 25/25, 10. I. 1925.

36 AFP Mostar, 25/25, 10. I. 1925.

37 ABO Mostar, br. 534/1925., 15. IV. 1925.

38 ABO Mostar, Provincijalovo pismo, br. 256/1925, 22. IV. 1925.

39 ABO Mostar, Pismo svjetovnoga klera biskupu Mišiću, 30. VIII. 1937. (br. 1068).

II. "Hercegovačko pitanje" pod upravom biskupa Petra Čule (1942-1980)

Dr. Petar Čule, svećenik mostarske biskupije, imenovan je mostarsko-duvanjskim biskupom i trebinjsko-mrkanskim apostolskim administratorom 15. IV. 42. god.[40]

Godina 1943: U svome prvom petogodišnjem izvještaju Sv. Stolici, 12. IV. 43. godine biskup se Čule dotiče raspodjele župa. Primjećuje da je otpis S. Kongregacije koncila nevaljan, i to zbog mane iznošenja neistine u franjevačkoj molbi 1923. Tu se izlaže da su onih spornih 27 župa franjevci administrirali, što je općenito uzevši krivo. Jer iz tih 27 župa samo ih je 13 stvarno postojalo - 10 godina kasnije podignuta je župa Crnač - dok 13 ostalih postoje samo "u naumu i želji". "Stoga se čini da je otpis, barem što se tiče župa koje još ne postoje, nevaljan. A to se može reći i o cjelini, jer je sadržaj otpisa *in indivisibili*."[41] Na to mu prefekt Kongregacije za širenje vjere, kardinal Pietro Fumasoni-Biondi odgovara 25. VI. 43. da se "veoma čudi tome postupku" te mu veli, ako smatra prikladnim, da se "može uteći ovoj Kongregaciji da se drukčije providi".[42]

Godine 1944. biskup Čule, iznoseći prefektu Propagande: "da se porast svjetovnoga klera u biskupiji ne spriječi niti Biskupove ruke u dodjeljivanju župa isto tako previše ne svežu, moli da se s obzirom na onih 27 župa "drukčije providi, tj. da se vrate u prijašnje stanje i da ponovno budu na slobodno raspolaganje Biskupu."[43] Kardinal odgovara 14. IV. 44.: imajući u vidu izloženo, osobito činjenicu da su župe dane franjevcima *ad nutum S. Sedis,* i da one župe franjevcima još nisu povjerene, biskup njima "može slobodno raspolagati, prema sv. kanonima".[44]

Godina 1963: Ratno i poratno doba nije dopuštalo da se pristupi provedbi Propagandine odluke. Tek u svom redovnom izvještaju 1963. biskup se

40 Objavljeno u *Acta Apostolicae Sedis*, 9/1942, 205.

41 ABO Mostar, Prvo petogodišnje izvješće novoga mostarsko-duvanjskog biskupa Sv. Stolici, 12. IV. 1943.

42 ABO, Odgovor S. Kongregacije za širenje vjere, br. 792/43, od 25. VI. 1943.

43 ABO Mostar, Pismo biskupa Čule prefektu Propagande, br. 380/44., od 2.III. 1944.

44 ABO Mostar, Otpis S. Kongregacije za širenje vjere, Prot. br. 464/44, 14. IV. 1944.

ponovno navraća na stari problem, sada opširnije, studioznije i odlučnije. Čule se pita kako je u franjevačkoj molbi mogla biti uključena i trebinjska biskupija, koja nema veze s ovim pitanjem; od 39 župa u objema biskupijama koje su namijenjene svjetovnim svećenicima tada ih je postojalo 17, a 22 još nisu bile osnovane. A mnoge između te 22 neće se nikada moći ni podignuti, jer nema katoličkog življa; kako to da se sjeverni dio Mostara daje franjevcima, i to baš ondje gdje je bila naumljena katedrala; kako to da su svjetovnom kleru i 1899. i 1923. dodijeljena nepristupačna i rubna mjesta, bez ijednoga općinskoga. Vjernika je u franjevačkim župama pet puta više nego u svjetovnim. Iako je Propaganda preinačila Indult Kongregacije koncila još 1944. godine, ipak to malo pomaže. Biskup se međutim nada da će s franjevcima, nakon dobrohotne intervencije Propagande, doći do "prijateljskog sporazuma kojim će se postići pravičnija i pravednija podjela župa između oba klera, tako da se ostvari određena ravnoteža među svjetovnim i redovničkim župnicima u mostarsko-duvanjskoj biskupiji. Na taj će se način promicati ne samo ljubav i sloga u kleru nego će se također obojemu kleru pružiti prilika za zdravo i sveto natjecanje u Gospodnjem vinogradu".[45] Proučivši Čulin izvještaj, Kongregaciji se učinilo uputnim obavijestiti o tome i franjevačkog generala, napominjući da se "mnogi dijecezanski svećenici u mostarsko-duvanjskoj biskupiji nalaze prisiljeni napuštati svoju biskupiju, osjećajući se loše zbog toga što su uglednije župe povjerene manjoj braći".[46]

Godina 1964: Na to franjevački general A. Sepinski spremno odgovara kardinalu Gregoriju Agagianianu, 29. II. 64. "da u Jugoslaviji ima stotine župa koje čekaju na župnika", a "ako je u prošlosti u Hercegovini ova ili ona župa bila povjerena manjoj braći, to se nije moglo dogoditi bez pozitivna čina mostarskog biskupa, kojemu jedinomu - s tim Dikasterijem - pripada da povjerava župe redovnicima".[47] Propaganda je o tome 7. III. 64. izvijestila biskupa Čulu,[48] koji 8. VI. 64. odgovara na generalovo pismo s ovim točkama.

1. Podjela na koju je pristao biskup Buconjić i Sveta Stolica 1899. posve je izvrnuta novom podjelom od Kongregacije koncila 1923. godine.

45 ABO Mostar, Petogodišnje izvješće biskupa Čule Propagandi 1963. godine.

46 Pismo S. Kongregacije za širenje vjere o. generalu OFM, br. 3625/63, 17. II. 1964. (kopija dostavljena biskupu Čuli).

47 Odgovor franjevačkog generala Propagandi, 29. II. 1964, br. 642.43/64. (kopija dostavljena biskupu Čuli).

48 ABO Mostar, Pismo Propagande, Prot. br. 3625/63, 7. III. 1964.

2. Do te podjele nije došlo vlastitom odlukom biskupa Mišića, nego na insistiranje provincijala i definitorija u Mostaru:

3. Stanje dijecezanskog klera 1923. bilo je više nego očajno: nakon 40 godina redovne uprave postoje samo 3 svjetovna svećenika u pastvi u mostarskoj biskupiji, iako je Hercegovina rudnik zvanja.

4. Podjela župa 1923. godine nanosi veliku štetu svjetovnom kleru to više što su franjevcima dodijeljene ne samo postojeće nego i mnoge buduće župe.

5. Provincijal je '23. naveo kao gotove župe takva mjesta da nitko zdrave pameti ondje ne može ustanoviti župu.

6. Svjetovni je kler osobito neraspoložen što se franjevcima daje sjeverni dio Mostara gdje bi trebala biti katedrala.

7. Začudno je kakvom se munjevitom brzinom sve odvijalo, a da se nije konzultirao i vrhbosanski metropolita; biskup Mišić potpisuje preporuku 3., a 22. VI. 23. Kongregacija izdaje Indult.

8. Tražeći župe koje pripadaju svjetovnom kleru, biskup želi pomoći i redovnicima da ne budu po 20 i više godina izvan samostanskog života.

9. Biskup predlaže da se opozove Indult iz 1923. godine te da se pozovu on i provincijal da Sv. Stolici podastru na odobrenje prikladniju podjelu župa.

10. Moli Kongregaciju da otpis iz 1944. jasnije izloži i autentično protumači te da izjavi da budućih 12 župa koje će osnovati budu na raspolaganje biskupu.

11. Cijelu je stvar pokrenuo po dužnosti, da umiri svjetovni kler, da izađe u susret mnogim sjemeništarcima. "Uostalom, ja oce franjevce veoma cijenim i njihove povijesne zasluge posve priznajem", kaže biskup. "Mnogi i danas s velikom revnošću djeluju u dušobrižništvu. Nikako se ne bih htio lišiti njihove suradnje. Želim samo to da svjetovni kler na jednakom stupnju s ocima franjevcima može dati svoj udio u biskupiji te ću stoga, uz pomoć Božju, svim silama nastojati da imam što prije dostatan broj svjetovnih svećenika. Inače ne bi bilo uopće vrijedno uvoditi svjetovni kler u ovu pokrajinu poslije toliko stoljeća".[49]

---

49 Pismo biskupa Čule prefektu Propagande, 8. VI. 1964.; Hrvatski prijevod u *Hercegovačka afera,* II, 37-40.

Pismom od 28. X. 64. Propaganda je povjerila beogradskom nadbiskupu mons. Gabrijelu Bukatku prouku problema "ad referendum",[50] a dva dana kasnije obavijestila o tome i biskupa Čulu.[51] Bukatko je obavio svoj posao u siječnju 1965. A 25. istoga mjeseca franjevačka mu je delegacija podnijela opširnu promemoriju u kojoj mu je izrazila čvrstu odluku da će ostati pri Indultu iz 1923. god.[52] Usporedo su sastavili i promemoriju za Propagandu.[53]

Godina 1965: Plenarna sjednica Propagande o tom predmetu održana je u Rimu u ožujku '65. U službenom zapisniku stoji: "U svrhu poželjnog, postupnog i potpunog vraćanja mostarskom ordinariju na slobodno raspolaganje svih župa njegova područja, isključujući 25 župa koje je franjevcima povjerio vrhovni svećenik Leon XIII. 1899. god., uzoriti kardinal izvjestitelj predložio je uzoritim sudionicima prikladnost da se redovnici nagovore da ordinariju vrate sve župe, osim 25 spomenutih, malo pomalo kako biskup bude u stanju imenovati župnike iz svoga svjetovnoga klera".[54] Prisutni su kardinali prijedlog odobrili, a Pavao VI. u audijenciji koju je 22. III. 65. dao kardinalu prefektu Propagande potvrdio je sve odluke koje je donijela plenarna sjednica, kako Propaganda priopćuje biskupu Čuli sugerirajući mu: "Budući da je prikladno da se nova podjela (*distribuzione*) župa treba izvršavati postupno i bez ikakve štete po dušobrižništvo, ova Sv. kongregacija poziva Vašu preuzvišenost da prouči najbolje rješenje problema, ovdje u Rimu, zajedno s prečasnim o. franjevačkim provincijalom Hercegovine, prigodom sljedećeg zasjedanja Ekumenskog sabora".[55] Tim je otpisom definitivno poništen Indult iz '23. Odgovarajući na Reskript Čule je 22. X. 65. želio jasno protumačiti koja je nakana Propagande, te stavlja ove točke:

---

50 Pismo Propagande nadbiskupu Bukatku, Prot. br. 4303/64, 28. X. 1964. (kopija dostavljena biskupu Čuli).

51 Pismo prefekta Propagande biskupu Čuli, Prot. br. 4303/64, 30. X. 1964.

52 Promemorija hercegovačkih franjevaca beogradskom nadbiskupu Bukatku, br. 35/65, 25. I. 1965.

53 Vertenza fra S. E. Mons. Čule, Vescovo di Mostar - Duvno e Mrkanj - Trebinje, e la provincia francescana di Hercegovina in Mostar in merito alla divisione delle parrocchie, AFP Mostar, nr. 122/65, 17. III. 1965.

54 Zapisnik (*Verbale*) plenarne sjednice Propagande, 18. III. 1965. u odnosu na pitanje župa u Hercegovini, hrv. prijevod u *Hercegovačka afera* I. dio, 110.

55 Otpis Propagande biskupu Čuli, Prot. br. 1262/65, 26. III. 1965.

1. Neka franjevci vrate sve župe osim onih 25 koje su im dodijeljene *pleno jure*.

2. Ne mogu oni podići nikakva glasa protiv osnivanja novih župa predviđenih Decizijom iz '99.

3. Biskupu ostaje pravo, prema Kodeksu, osnivati nove župe koje nisu spomenute u Deciziji. Biskup predlaže da se u roku od deset godina preda svih 14 postojećih svjetovnih župa na raspolaganje biskupu, i to:

- 1966: Crnač i Grljevići, nijedna nema župnu crkvu.

- 1967: Grude, s nedovršenom crkvom, i Mostarski Gradac, sa starom i malom crkvom.

- 1968: Gradac-Blizanci, bez crkve, i Čapljina, s novom i velikom crkvom.

Biskup je namjerno predložio župe koje uopće nemaju ili imaju nedovršenih crkava, izuzev Čapljinu, koju Čule želi iz dva razloga: "Prvo, jer sve okolne župe, okrenute prema Čapljini kao svome središtu, pripadaju svjetovnom kleru (Klepci, Gabela, Studenci); za sastanke tih župnika Čapljina je jedino prikladno i prirodno mjesto. Drugo, svjetovni kler mora imati župu barem u jednom važnijem mjestu, kao što je Čapljina, a ne samo po selima i brdima".

- U drugom i trećem trogodištu došle bi na red ostale župe.[56] U zahvali Papi biskup ističe da "nitko danas ne želi biti građanin drugoga reda. Pravo bratstvo među redovničkim i dijecezanskim klerom može se postići samo po njihovoj ravnopravnosti".[57] 2. XII. 65. i provincijal fra Aurelije Ćorić dao je svoj prijedlog koji se može sažeti u ove 2 točke:

I. Propaganda je abrogirala Indult iz 1923. kojim su bile pripojene *pleno jure* sve župe Provinciji. Ta je abrogacija uvjetovala novu raspodjelu župa. Prigovara Čuli da nije dobro protumačio Propagandinu odluku s obzirom na novu raspodjelu. Čule hoće sve, i postojeće i buduće, a provincijal misli da se treba dogovarati. U prvom susretu, 13. XI. 65. na Propagandi Čule je, prema provincijalovu izvještaju, tražio sve postojeće i buduće župe svjetovne, a u drugom susretu, 16. XI. 65. nešto je malo popustio: zatražio je od 14 postojećih 7 po svom izboru, a pod uvjetom da mu franjevci pomognu da

56 Pismo biskupa Čule prefektu Propagande, pisano u Rimu 22. X. 1965. (ubilježeno u ABO Mostar, 1050/65, 31. XII. 1965).

57 Pismo biskupa Čule papi Pavlu VI. iz Rima 25. X. 1965.

osnuje drugih sedam. To je za franjevce apsolutno neprihvatljivo, i to iz tri razloga:

- Time se ne poštuju potreba, mogućnost i prirodna i stečena prava Provincije.

- Bilo bi na štetu vrhovnog pravila pastve - spas duša - i izbio bi škandal među vjernicima.

- Bilo bi na štetu prestiža Crkve pred nekatolicima.

II. Provincijal iznosi stav Provincije. Navodeći statistike, promatra cijelu Crkvu u Hercegovini, ne dijeleći trebinjsku od mostarske biskupije. Predlaže da Čule osnuje 11 novih župa od onih iz 1923. Ističe da se franjevci u Hercegovini smatraju "urođeničkim klerom", a ne misionarima. Alternativno, provincija se izjašnjava spremnom ustupiti nekoje od vlastitih postojećih župa, uz pridržaj i obvezu da osnuje isto toliko novih župa u naknadu za ustupljene župe biskupu, i to sve - razumije se - uz prethodan poseban dogovor među strankama, i u svjetlu načela dobra dušobrižništva."[58]

Pismo je uručio tajnik Propagande Sigismondi biskupu Čuli da na nj odgovori.[59] Biskup odgovara 9. XII. 65. iz Rima, neposredno nakon svršetka Sabora, i to pobijajući provincijalovu točku po točku:

1. Nije točno da je fratrima dano 27 župa *pleno jure, nego ad nutum S. Sedis*.

2. Indult iz '23. nevaljan je zbog mane prešućivanja istine i iznošenja neistine.

3. Poslije opoziva Indulta, franjevci nemaju nikakva prava na spomenute župe.

4. Provincijal pokušava dokazati pravo na 14 postojećih župa, ali uzalud, jer ne postoji povijesno pravo na župe, niti su fratri isključivo sudjelovali u osnivanju župa.

5. Neće biti nikakva škandala ni među katolicima ni među inovjercima ako franjevci prepuste župe drugim katoličkim svećenicima.

58 Pismo provincijala Ćorića tajniku Propagande Sigismondiju, Prot. br. 902/65, od 2. XII. 1965.

59 Pismo tajnika Propagande Sigismondija biskupu Čuli, Prot. br. 5487/65, 6. XII. 1965.

6. Ne mogu se župe promatrati statistički, jer su župe veoma različite i po broju i po smještaju i po važnosti.

7. Ako provincijal želi nove župe koje bi bile zamjenjive za ustupljene biskupu, on rado vraća one koje su franjevci predložili svjetovnom kleru 1923: Foču, Kruševljane, Gornju Drežnicu, Vrdi, Rašku Goru, Crne Lokve, Konjuhovac i Zavelim.

8. Ako provincijal hoće novu podjelu župa, biskup pristaje uz uvjet da sve župe u mostarskoj biskupiji dođu u obzir, osim 4 samostanske.

9. Ako to provincijal neće, neka se sve vrati na Deciziju iz '99. Praktični zaključak: neka Kongregacija svoj dekret iz '65. provede naređujući franjevcima da 14 župa koje posjeduju protiv Decizije Leona XIII. kroz 10 godina vrate dijecezanskom kleru.[60]

Godine 1966: biskup se obraća također Državnom tajništvu da se problem što prije i pravednije riješi: Nepravedno bi bilo da franjevci zadrže sve župe koje su prijevarom stekli. Na taj bi način dijecezanski kler bio samo neki dodatak *(appendix)* franjevcima. "Ostaviti franjevcima zauvijek veći broj i glavnije župe, izravno se protivi načelu II. vatikanskog sabora, po kojem pastva prvotno pripada dijecezanskom kleru. Ujedno, položaj biskupa u dijecezi, gdje će redovnici uvijek daleko prevladavati, bio bi veoma težak. Niti bi koristilo pravom redovničkom duhu i opsluživanju zavjeta kad bi redovnici gotovo svi neprestano bili u dušobrižništvu i tako zapostavili zajednički život. Dijecezanski kler ne traži nadmoćan, nego samo jednakopravan položaj s redovnicima u pastvi".[61] Državni je tajnik kardinal Amleto G. Cicognani odgovorio Čuli da je proslijedio pismo na mjerodavni ured koji neće propustiti da ga obavijesti o odlukama koje bude smatrao prikladnim poduzeti.[62] U međuvremenu pismom od 11. V. 66. Propaganda ponovno moli nadbiskupa Bukata da nastavi provedbu dekreta kojim se dokida Indult iz '23. god.[63] Provincijal izjavljuje Propagandi 8. VI. 66. da je provincija spremna na žrtve, i to: Ne može ni pod kojim uvjetima žrtvovati

60 Pismo biskupa Čule tajniku Propagande Sigismondiju, 9. XIII. 1965. (ABO Mostar, br. 1051/65, 31. XII. 1965.).

61 Pismo biskupa Čule Državnom tajništvu, Rim 2. V. 1966; (ABO 558/66, od 12 - 18. V. 66.).

62 Pismo kardinala Cicognanija biskupu Čuli, br. 3719/66, 13. V. 1966. (ABO, br. 559/66).

63 Pismo prefekta Propagande nadbiskupu Bukatku, Prot. br. 2130/66, 11. V. 1966.

Čitluk i Čapljinu, a ostalih 12 postojećih župa, koje su spomenute u "Dekretu" 1923., dijelit će po pola s biskupom, naizmjenično, i to tako da župe koje pripadaju provinciji budu *pleno iure* redovničke, da župe odcijepljene od Humca i Širokog Brijega budu *pleno iure* redovničke, da se Mostar odmah razdijeli, polovica novih župa neka budu *pleno iure* redovničke.[64] Dopis je dostavljen biskupu Čuli koji na nj odgovara izravno provincijalu Ćoriću, 5. IX. 66. Zanijekavši bilo kakvu vrijednost Indultu iz '23 biskup veli: "Ako bi se u cijelosti usvojio Vaš prijedlog, onda bi se trajno i za vječna vremena uzakonila inferiornost dijecezanskog klera u biskupiji. Jer prema Prijedlogu na dijecezanski kler dolazilo bi okruglo 29% vjernika, a na redovnički 71%. Dakle, dijecezanski kler ne bi imao ni trećinu puka, i to bi imalo ostati za navijek, jer se traži, da se u Hercegovini sve redovničke župe proglase *pleno iure unitae.*" Na temelju koncilskog načela (*Christus Dominus*, 28) "prirodno bi bilo, da dijecezanski kler ima i većinu župa i većinu vjernika, ali on toga ne traži. On hoće samo ravnopravnost i jednakost. Dakle: *fifty-fifty*". Biskup ne gubi nadu u moguće rješenje, nakon što sasluša i dijecezanski kler.[65]

Godina 1967: Propaganda moli biskupa Čulu da dođe u Rim da na Propagandi razgovara s novim provincijalom fra Rufinom Šilićem o župama.[66] Biskup odgovara, iznoseći svoje mišljenje u 7 točaka, od kojih su bitne ove:

- Prije 2 godine otpočeli su na Propagandi pregovori između biskupa i provincijala. Biskup sam, provincijal s dvojicom pratitelja, koji su izmučili biskupa tretirajući ga gotovo kao "nepravedna napadača".

- Prije nego dođe do pregovora, gdje će biti samo biskup i provincijal, Čule traži pojašnjenje od Sv. Stolice s obzirom na pravni vid problema: Biskup smatra, nakon što je proglašen ništetnim Indult iz '23, da je jedini izvor prava za župe u mostarskoj biskupiji Decizija iz '99. Zato su sve župe, osim onih 25, na slobodno raspolaganje biskupu. "Stoga između biskupa i provincijala jedino će trebati raspravljati o trenutku kad fratri imaju vratiti sve župe koje sada posjeduju, osim onih 25". Fratrima se naprotiv čini da imaju neko pravo i na župe koje posjeduju protiv Decizije iz '99. i zato žele suziti pravo koje je

64 Pismo provincijala Ćorića tajniku Propagande Sigismondiju, Prot. br. 368/66, 8. VI. 1966.

65 Pismo biskupa Čule provincijalu Ćoriću, br. 810/66, 5. IX. 1966.

66 Pismo prefekta Agagianiana biskupu Čuli, Prot. br. 2841/67, 16. VI. 1967.

dopustio Leon XIII. "Stoga to pitanje mora juridički i autentično riješiti Sv. Stolica."

- U mostarsko-duvanjskoj biskupiji ovakva je situacija: otprilike 5/6 vjernika vode franjevci, a svjetovni kler samo 1/6. Osim toga franjevci drže sva glavnija mjesta. Takvo stanje izgleda posve abnormalno, ako se ima u vidu da je prošlo gotovo 100 godina otkako je uvedena crkvena hijerarhija u ovu pokrajinu.[67] Biskup je Čule boravio u Rimu u rujnu '67, očekujući o. Šilića, koji je imao punomoć i od definitorija i od sve braće da pregovara s biskupom o župama.[68] Nije ga dočekao, pa se krajem mjeseca vratio u dijecezu.[69] Odluka o predaji 5 župa već je bila sazrela. Propaganda je ovlastila apostolskog delegata Marija Cagnu u Beogradu da izda provedbeni dekret. On je to učinio 13. XI. 67. obavješćujući provincijala Šilića "da Hercegovačka provincija Reda manje braće, po zakonitim poglavarima i pravnom propisu, preda mostarsko-duvanjskom Ordinariju na slobodno raspolaganje što prije, ali ne iznad šest mjeseci od datuma ovog dekreta, slijedeće župe: Crnač, Grljevići, Grude, Mostarski-Gradac i Blizanci-Gradac".[70] Istog je dana apostolski delegat obavijestio i biskupa Čulu o odluci Propagande da "za sada" 5 župa, između onih koje su navedene u opozvanom Reskriptu, mora "uredno" što prije prijeći na slobodno raspolaganje ordinariju.[71]

III. "Hercegovački slučaj" (1968 - ...)

Godina 1968: U želji da franjevcima što više olakša izvršenje spomenutog dekreta, biskup Čule, ne posavjetovavši se čak ni s konzultorima ni sa svjetovnim klerom, pristaje 24. II. 68. na pregovore o župama. Provincijal Šilić pismom 2. III. 68. traži 6 župa postojećih i budućih, s tim da se Čapljina podijeli tako da sadašnja pripada franjevcima a nova svjetovnima.[72] Biskup

67 Pismo biskupa Čule kardinalu Agagianianu, 22. VI. 1967. (ABO, 8/4/67, primljeno 15.IX.1967).

68 Usp. *Mir i Dobro,* glasilo Franjevačke provincije u Mostaru, 8/1968, 7-8.

69 Usp. *Hercegovačka afera,* I., 117-118.

70 Dekret Apostolske delegature, br. 604/67, 13. XI. 1967.

71 Pismo apostolskoga delegata Cagne biskupu Čuli, br. 605/67, 13. XI. 1967.

72 Promemorija provincijala Šilića biskupu Čuli, 2. III. 1968.

odgovara 7. III. 68. da se 5 spomenutih u Delegatovu dekretu mirno predaju; da ne može pristati da dadne Čapljinu, a mogao bi dati Čitluk; preostalih 7 neka se ravnomjerno podijele među oba klera; osnovala bi se i nova župa Uzarići, koju bi služili franjevci dok se ne počme graditi crkva. Što se tiče novih župa, odcijepljnih od redovničkih, one bi pripale franjevcima tek nakon što se ostvari načelo pola-pola vjernika. "Prednost ovoga prijedloga je u tome, što on ide direktno za tim, da trajno osigura ravnotežu i puni paritet među oba klera."[73] Provincijal odgovara da na sve pristaje, samo traži da sadašnja čapljinska župa ostane franjevcima, a neka nova ide biskupu.[74] Biskup Čule odvraća: "Konkretno - ja predlažem, da Čapljina *hic et nunc* ostane *in suspenso*. U međuvremenu tijekom narednih godina poduzet ćemo zajedničke i koordinirane korake, da se u Čapljini osnuje druga župa. Kad se to ostvari, onda će se stara župa definitivno ostaviti OO. Franjevcima, a novoosnovana pripast će dijecezanskom kleru".[75] Provincijal Šilić smatrao je da su pregovori o župama između njega i dijecezanskog ordinarija uspješno i stvarno završeni. To je svečano izjavio na Veliki četvrtak '68 pred velikim skupom svećenika, redovničkih i dijecezanskih, u blagovaonici mostarskog samostana za vrijeme objeda. Svima je priopćio vijest da su se biskup i on posljednjih tjedana češće sastajali i vodili pregovore o pitanju župa u biskupiji. Ti su pregovori uglavnom završeni, tek još neke "sitnice". Pozvao je prisutne neka se ugledaju u njih dvojicu i čuvaju mir, međusobnu ljubav i slogu. Naglasio je kako je on i u Rimu i pred apostolskim delegatom rekao da će se lako naći sporazum s našim biskupom, jer je to čovjek "koji najviše moli i čita u biskupiji..."[76] Pristupilo se izradbi teksta sporazuma. Biskup sastavlja "nacrt sporazuma" na latinskom, 12. IV. 68. Provincijal daje svoje primjedbe 13. IV. a biskup dovršava konačan ugovor, koji ga potpisuje i šalje Šiliću na potpis. Provincijal potpisuje 19. IV. pred tajnikom Markom Perićem i vraća ga biskupu Čuli. Sutradan provincijal Šilić šalje pismo kojim povlači potpis i podvlači molbu biskupu: *razderite akt kao da ga nikada nije bilo*. Na kraju dodaje: "oprostite mi ovu nesmotrenost. Ako hoćete i ludost".[77] Tri mjeseca kasnije Šilić izjavljuje apostolskom delegatu: "... ja sam poduzeo sve i bio

73 Odgovor biskupa Čule na provincijalovu promemoriju, 7. III. 1968.

74 Osvrt provincijala Šilića na biskupov odgovor, 9. III. 1968.

75 Ponovni odgovor biskupa Čule na provincijalov osvrt, 27. III. 1968.

76 *Hercegovačka afera,* I, 124.

77 Pismo provincijala Šilića biskupu Čuli, 20. IV. 1968.

spreman na sve da se nekakav sporazum sklopi; naprotiv, Biskup nije htio ni prstom maknuti da se taj sporazum napravi; Biskup je učinio sve da se on ne napravi".[78] U prvoj polovici 1968. biskupu Čuli stižu razne delegacije sa župa, članovi "Misije dobre volje" itd. Evo nas u svibnju 1968. kad je isteklo vrijeme da se preda 5 župa biskupu na raspolaganje. 2 su župe dosta mirno primile promjenu, u trima je nastao nered, nisu primljeni novi župnici. Biskup Čule izdaje dekret kojim određuje imenovanim župnicima da se nastane na području svojih novih župa dajući im "punu i isključivu vlast na teritoriju tih župa. Svi vjernici njihovih župa u svojim duhovnim potrebama imaju se na njih obraćati. Ne smije dakle nitko krštavati djecu s njihova teritorija, niti na njihovu teritoriju opremati bolesnike ili vršiti bilo kakvu drugu svećeničku funkciju bez odobrenja dotičnih župnika ili Biskupskog Ordinarijata u Mostaru".[79] Uslijedili su pismeni napadi na biskupa Čulu: pismo franjevačkih dekana (20. V. 68.), provincijala Šilića (22. V. 68.) i osobito o. Mihaljevića u spominjanoj brošuri.[80] U lipnju biskup Čule podnosi opsežan izvještaj o događajima u Hercegovini na BK i traži njezin intervent.[81] Biskupi upućuju poruku franjevcima pozivajući ih na posluh Sv. Stolici izjavljujući "da bi bilo potrebno, da povodom incidenata, do kojih je došlo i u kojima je preuzv. mostarski Ordinarij na nedostojan način tangiran, čak i fizički napadnut, očitujete svoje neslaganje s onima, koji su bili uzročnici nemira a preuzvišenom Ordinariju mostarske biskupije da pružite lojalnu i spremnu podršku u svim administrativno-pastoralnim mjerama, koje on bude našao za shodno".[82] Biskupi su i na jesenskom zasjedanju zadržali isti stav solidarnosti s biskupom Čulom.[83]

Godina 1969: Budući da se nisu izvršavale odredbe ordinarijata, Čule je upozorio provincijalat "da pozove članove svoje provincije, da sve izbjegavaju, što bi moglo olabaviti disciplinu i dati povoda primjeni sankcija..."[84] Biskup je u travnju bio prisiljen "iako teška srca, primijeniti kanonske sankcije" na dvojicu franjevaca oduzimajući im jurisdikciju i

78 Pismo provincijala Šilića Apostolskom delegatu Cagni, br. 623/68, 22. VII. 1968.
79 Pisma biskupa Čule, 642/68. i 643/68, 15. V. 1968.
80 J. Mihaljević, *nav. dj.*, 59-65.
81 Usp. Izvještaj biskupa Čule na plenumu BK u Zagrebu 14. VI. 1968.
82 Pismo Predsjedništva BK, 117/68, 20. VI. 1968.
83 Pismo Predsjedništva BK, 283/68, 23. X. 1968.
84 Pismo biskupa Čule franjevačkom provincijalatu, 26/69., 30. I. 69.

kanonsku misiju.[85] Jednako je postupio i prema trećem franjevcu, obavijestivši o svemu provincijalat.[86] S BK u lipnju 1969. upućena je "Zajednička izjava", koju je potpisalo 6 biskupa, među kojima i biskup Čule, i provincijal Šilić.[87] Izjava nije imala nikakva učinka. U rujnu Biskup piše provincijalu: "postupak ove trojice svećenika protivi se najosnovnijim crkvenim propisima o djelovanju svećenika u duhovnoj pastvi i predstavlja tešku sablazan za sve prave kršćane".[88] Na plenarnom zasjedanju BK u jesen '69. odlučeno je "zamoliti Svetog Oca da svojom vrhovnom vlašću učini sve kako bi se u nekim župama Hercegovine uspostavio kršćanski mir i redovito pastoriziranje".[89] Na molbu od 17. XII. 69., kojom provincijalat traži jurisdikciju za dvojicu mladih franjevaca, biskup odgovara da "smatra bespredmetnim tražiti od njega jurisdikciju i kanonsku misiju sve dok neki članovi provincije, lišeni jurisdikcije i kanonske misije, i još k tomu protiv izričite zabrane Ordinarijata zalaze na teritorij tuđih župa i tamo vrše razne pastoralne funkcije, a ne pozivaju se na odgovornost".[90]

Godina 1970: Provincijal označuje takav postupak "nekanonski, i nerazborit pa i nehuman".[91] Biskup mirno i odlučno moli provincijalat da "već jednom učini kraj nezakonitim postupcima članova svoje provincije i da spomenutu trojicu ne drži u susjedstvu onih nepokornih župa. Ordinarijat ne bi želio, da protiv njih moradne upotrijebiti i krajnje disciplinsko sredstvo, što ga ima na temelju Apostol. Pisma Pape Pavla VI. *Pastorale munus"* s obzirom na otpuštanje redovnika iz dijeceze, *urgente gravissima causa"*.[92] Dvojica nepokornih franjevaca otkazuju posluh tvrdeći "da je nemoralan pritisak, koji biskup Čule vrši na Starješinstvo Provincije, te zato ne smatramo se obaveznim pod tim pritiskom izdate dekrete opsluživati..."[93] U jesen '70. izbila je bučna polemika između ordinarijata i provincijalata po novinama, koja se prenijela na 1971. god.[94] 9. XII. 70. imenovan je biskupom

85 Dekreti biskupa Čule, br. 635/69. i br. 636/69, 28. IV. 1969.
86 Dekret biskupa Čule, br. 642/69, 29. IV. 1969.
87 "Zajednička izjava", šestorice biskupa i provincijala Šilića, 19. VI. 1969: *Hercegovačka afera*, II, 82.
88 Pismo biskupa Čule franjevačkom provincijalatu, br. 1105/69, 11. IX. 1969.
89 *Glas Koncila*, 23/69, 23. XI. 1969, 2.
90 Pismo biskupa Čule provincijalatu, br. 1345/69, 11. IX. 1969.
91 Pismo provincijala Šilića biskupu Čuli, br. 5/70, 7. I. 1970.
92 Pismo biskupa Čule provincijalatu, br. 60/70, 8. I. 1970.

koadjutorom u Mostaru mons. Pavao Žanić, svećenik splitsko-makarske nadbiskupije.

Godina 1971: Biskup zahvaljuje Papi na koadjutoru, osvrćući se na bolnu crkvenu situaciju u Hercegovini.[95] Jednako čini i prefektu Propagande kard. Agnellu Rossiju, ističući da je prisiljen na dvojicu nepokornih franjevaca primijeniti sankcije predviđene u *Pastorale munus*, br. 39. Ujedno javlja da ih on, kao mjesni ordinarij, otpušta iz dijeceze.[96] Nakon ređenja mons. Žanića, 2. V. 71. Propaganda piše Čuli da "preuzvišenom koadjutoru povjerava zadatak da poduzme svaki mogući napor kako bi se postigao sporazum s manjom braćom...; u međuvremenu neka mu se dadne potpuna sloboda, kako bi došlo do sporazuma, samo neka ne bude zaobiđena poznata odluka ove Svete Kongregacije".[97] U lipnju provincijalat predlaže neke izmjene u pastoralnom osoblju na području biskupije.[98] Ordinarij, u duhu kanonskih propisa, traži da se sa župa povuku neki župnici za koje biskup drži da nisu prikladni za župsku pastvu. Zahtijeva također da se provede dekret o otpuštanju dvojice nepokornih članova provincije.[99] Kako nije stigao odgovor u mjesec dana, biskup ponavlja svoje uvjete i izdaje formalni dekret o otpuštanju iz dijeceze dvojice fratara.[100] 30 XI. 71. provincijal Šilić podnosi opširan izvještaj Propagandi, osvrćući se i na pitanje jurisdikcije, a kopiju dostavlja ordinariju Čuli.[101] Biskup jednako opširno odgovara, ocjenjujući činjenice i postupke provincijala i nekih članova provincije.[102] Čeka se mjerodavan odgovor iz Rima.

Godina 1972: Pismom od 31. VII. 72. pronuncij Cagna javlja biskupu Čuli

93 Izjava dvojice franjevaca, 15. IX. 1970. upućena na više crkvenih adresa.

94 Glas Koncila, 22/70, 8; GK 23/70, 15; GK 1/71, 13; AKSA, 17. I. 1971, Prilog I, 1-6

95 Pismo biskupa Čule papi Pavlu VI., 13. I. 1971. o situaciji u dijecezi.

96 Pismo biskupa Čule prefektu Propagande kardinalu Rossiju, 225/71, 25. I. 1971.

97 Pismo Propagande biskupu Čuli, 5280/71., 7. V. 1971.

98 Pismo provincijala Šilića biskupu Čuli, br. 460/71, 8. V. 1971.

99 Pismo biskupa Čule franjevačkom provincijalatu, br. 645/71, 19. VI. 1971.

100 Pismo biskupa Čule provincijalatu, 735/71, 21. VII. 1971.

101 Izjveštaj provincijala Šilića, br. 1155/71, 30. XI. 1971.

102 Osvrt ordinarija Čule na provincijalovo pismo, upućen prefektu Propagande, br. 1350/71, 13. XII. 1971.

da Sv. Stolica kani imenovati apostolskog vizitatora za Hercegovinu mons. Stefana Laszla, gradišćanskog biskupa.[103]

Godina 1973. U ožujku 73. Kongregacija je u pismu franjevačkom generalu riješila upit o jurisdikciji i kanonskoj misiji. Spominjući dekret biskupa Čule kojim je oduzeo jurisdikciju dvojici franjevaca, Propaganda piše da "nema sumnje da je Provincijal dužan izvršiti taj dekret, niti se može tražiti da Biskup podijeli jurisdikciju drugim redovnicima koji su neprikladni, ako taj dekret ostane mrtvo slovo.[104] U listopadu i studenom biskup Čule s koadjutorom Žanićem boravi u Rimu radi pohoda "ad limina". Biskupi izvješćuju Propagandu da se ništa nije ostvarilo ni od mjera ni od obećanja. Odlučeno je da se zakaže sastanak "na vrhu", prije nego se konačan prijedlog podnese Papi na odobrenje.

Godina 1974: Pod predsjedanjem kardinala prefekta Propagande susret se održao 20. II. 74. Uz predstavnike mjerodavnih vatikanskih ureda i hercegovačke provincije, dijecezu su predstavljali biskup Čule i koadjutor Žanić. Apostolski je vizitator na kraju višesatnog sastanka pismeno utvrdio u čemu su se stranke složile, a u čemu nisu. Taj su zapisnik vlastoručno potpisali biskup Čule i provincijal Šilić. Točke u kojima se nisu složili ostavljaju se Sv. Ocu da sam presudi. O sastanku je dao svoj prikaz o. Šilić.[105] To je navelo Biskupski ordinarijat u Mostaru da odgovori svojim tumačenjem.[106] Spomenimo također da zbog neposluha nekih franjevaca biskup Čule nije obavljao krizme u pobunjenim župama sve od 1968. Tako je 28. VII. 74. u Grudama jedan franjevac-profesor iz Rima podijelio krizmu, o čemu je biskup izvijestio Propagandu o svetogrdnu i nevaljanu činu.[107] U listopadu upućuje službeni upit Sv. Stolici o tom problemu. Propaganda mu piše 7. XI. 74. da pričeka odgovor.[108]

Godina 1975: Izvještaji, prijedlozi i interventi raznih strana slili su se u papinski Dekret, poznat pod imenom *Romanis Pontificibus*, objavljen

103 Apostolska nuncijatura, 7026/72, 31. VII. 1972.

104 Pismo prefekta Propagande kard. Rossija generalu Reda C. Koseru, N. 5679/72, 12. III. 1973.

105 *Mir i Dobro*, 2/1974, 53; AKSA, 12/1974, 2-3.

106 *AKSA*, 13/1974, Prilog, str. 1-4.

107 Pismo biskupa Čule prefektu Propagande, br. 780/74, 10. VIII. 1974; Pronunciju Cagni: AD-780/74, 11. VIII. i br. 784/74, 13. VIII. 1974.

108 Otpis S. Kongregacije za širenje vjere, br. 547/74.

službeno i na hrvatskom.[109] Dekret ima dva dijela: doktrinalni i praktični. Potvrđuje se Decizija iz '99, ukoliko se drukčije ne odredi, kao i Dekret Propagande iz '65. kojim se "posve dokida, ukida i proglašuje bez ikakve vrijednosti Reskript o podjeli župa *ad nutum S. Sedis* izdan od sv. Kongregacije Koncila 1923". Dekret potvrđuje odredbu o vraćanju onih 5 župa (*Gradina, Grljevići, Crnač, Grude i Mostarski Gradac*) koje je Propaganda zaključila predati biskupu na slobodno raspolaganje '67. godine. Kao načelo, "Sveta Stolica pristaje da se prihvati kao opći kriterij da polovica vjernika biskupije mostarsko-duvanjske ostane povjerena pastoralnoj brizi istih redovnika, dok druga polovica neka bude povjerena biskupijskom kleru". Nakon što se postigne omjer "pola - pola" vjernika u župama jednoga i drugoga klera, mjesni ordinarij dužan je pitati "za mišljenje Svetu Kongregaciju za Evangelizaciju Naroda" ako dobro duša bude tražilo osnivanje novih župa na području onih koje su povjerene franjevcima. Odstupajući od Dekreta 1965. i dalje se povjeravaju franjevcima župe *Izbično, Klobuk, Kongora i Čitluk*, a franjevci imaju u određenu roku predati biskupu *Blagaj, Jablanicu, Ploče, Nevesinje i Čapljinu* bez ikakva oduzimanj teritorija, s tim da biskup nadoknadi troškove za župnu kuću u Čapljini. Određuje se da se podijeli Mostar i Humac. Nove župe pripadaju svjetovnom kleru. Za one tri pobunjene župe - Crnač, Grude i Mostarski Gradac - pronađeni su neki modaliteti s obzirom na predaju. Izvršitelji Dekreta jesu biskup Čule i koadjutor Žanić s dijecezanske, a general Koser s franjevačke strane. Papa je Dekret potvrdio 5. VI. 75. Svečano je proglašen na posebnoj sjednici 25. lipnja 75. u Rimu.[110] Istog se dana Pavao VI. obratio mostarskom biskupu Čuli navodeći da je Dekret izrađen prema načelu *suprema lex - salus animarum*, te da se u njemu nastojalo izaći u susret i opravdanim zahtjevima svjetovnoga klera i ujedno su se imale u vidu zasluge članova Reda manje braće. Papa veli da su biskupi ordinarij i koadjutor uvijek radili prema gore iznesenu načelu, te posebno ističe njihovu vjernost Apostolskoj Stolici i spremnost kojom su prihvatili njezine poticaje "što sve sada javno želimo ovdje pohvaliti, moleći Gospodina, da se udostoji svojom vrhovnom milošću upotpuniti Vaše zasluge".[111] Potom

109 Dekret S. Kongregacije za širenje vjere, br. 2021/75, 6. VI. 1975; *Službeni vjesnik biskupija Mostar-Duvno, Trebinje-Mrkan*, III/75, 67-85; *Glas Koncila*, 14/75, tekst: str. 4; komentar: 2.

110 Dekret je nedavno objavljen u službenom glasilu Franjevačkog reda u Rimu, *Acta Ordinis Fratrum Minorum*, II/1989, 85-89.

111 *Službeni vjesnik biskupija* (Mostar), III/1975, 82.

se biskup Čule i koadjutor Žanić obraćaju dijecezanskom kleru 1. VII. 75. očekujući da "u bratskoj ljubavi i slozi oba klera, i dijecezanski i redovnički, rade na slavu Božju, dobro Svete Crkve i duhovnu korist hrvatskog katoličkog puka u Hercegovini".[112] Kongregacija za sakramente proglasila je 21. VI. 75. nevaljanom franjevačku krizmu u Grudama, 1974.[113]

Godina 1976: Kongregacija za redovnike i svjetovne institute imenuje u travnju 1976. o. Vladimira Vlašića DI. apostolskim vizitatorom Franjevačke provincije u Hercegovini, nakon što su mu dekretima od 17. VI. 75. i 29. I. 76. bila dana posebna zaduženja.[114] 10. V. 76. franjevački su poglavari iz Mostara odgovorili Papi da njegov Dekret "protuslovi istini", "vrijeđa naravnu pravičnost", "izravno se protivi dobru duša", i "veoma šteti autoritetu Crkve", stoga ga oni ne mogu prihvatiti.[115] 5. VI. 76., godinu dana nakon objave Dekreta, franjevački general izdaje 4 odredbe: u prvoj lišava dužnosti i uprave provincijala, provincijalnog vikara i ostalih pet definitora; u slučaju neposluha, slijedi otpuštanje iz Reda; u drugoj naređuje provincijalu da napusti Hercegovinu; u trećoj odredbi imenuje se fra Andrea Boni izvanrednim generalnim izaslanikom da upravlja provincijom; u četvrtoj sve franjevce u Hercegovini zaklinje "ljubavlju prema Bogu, ljubavlju prema Crkvi, ljubavlju prema Redu, ljubavlju prema svim vjernicima povjerenim vašoj brizi i ljubavlju prema vama samima", moleći ih da se podlože "volji Svete Stolice da se izbjegne žalosno i sudbonosno kidanje s crkvenim jedinstvom i zajedništvom".[116]

Godine 1977-1980: Poslije godine 1976. nije se ništa bitno promijenilo s obzirom na župe ni do biskupova umirovljenja 1980. godine, ni do sada. Napetosti su i dalje ostale. Dekret *Romanis Pontificibus*, koji je izišao kao konačna odluka i presuda Svete Stolice u pitanju župa, do dana današnjega nije proveden (jedino se dogodila podjela Mostara 1980, ali ni to ne ide s

112 *Službeni vjesnik*, III/1975, 83.

113 Otpis S. Kongregacije za disciplinu sakramenata, br. 547/74, 21. VI. 1975. Cio latinski tekst u *Službenom vjesniku*, III/1976, 98-99.

114 Dekret S. Kongregacije za redovnike i svjetovne ustanove, br. 17728/65, od 5. IV. 1976.

115 Pismo provincijala, vikara i 5 definitora Provincije papi Pavlu VI., br. 160/76, 10. V. 1976.

116 Dekreti Franjevačkog generala C. Kosera, br. 044939, 044940, 044941, 044942, 6. VI. 1976.

mirom), unatoč svim molbama, porukama, preporukama, sporazumima, potpisima, kaznama, svrgnućima, neodržavanjima kapitula; generalima, generalnim prokuratorima, izaslanicima, delegatima, subdelegatima, trostrukim apostolskim vizitatorima, provincijalima i provincijalnim vikarima *ad instar*...

Zaključak

Dr. Petar Čule imenovan je mostarsko-duvanjskim biskupom u najtežim vremenima ovoga stoljeća. Čim je preuzeo upravu biskupije 1942. g., proučio je arhivsku građu oko župa. I već 1943. godine iznosi problem pred Kongregaciju za širenje vjere, koja mu odobrava da može službeno pokrenuti pitanje žuupa. Rat je prekinuo biskupove namjere, a poratne godine donijele mu nepravedan zatvor. Tek 1963. godine biskup je iznio problem župa pred Propagandu, koja je 1965. dokinula Indult iz 1923., a Dekretom iz 1975. proglasila ga bez ikakve vrijednosti.

U franjevačkim spisima biskupa Čulu bije glas nepomirljiva čovjeka i nepopustljiva pregovaratelja. Činjenice govore upravo suprotno. Biskup Čule nikada nije osjećao takozvanoga "antifranjevačkoga kompleksa". Dapače, bio je veoma otvoren franjevcima. Želio je svoje biskupsko ređenje na blagdan sv. Franje Asiškoga, 4. listopada 1942. u franjevačkoj crkvi u Mostaru. Energično se zauzeo da u *Pastirsko pismo* hrvatskih biskupa 1945. uđe činjenica da franjevci na Širokom Brijegu nisu pucali na partizane prije svoje pogibije. To ga je kasnije koštalo zatvora.

- U podjeli župa biskup Čule polazi od načela pravde i crkveng prava pa onda u pregovorima s franjevcima godine 1965. pristaje na podjelu 14 župa svoga slobodnog raspolaganja: polovica jednom, polovica drugom kleru! Tadašnji provincijal Ćorić ne prihvaća ponudu.

- Godine 1968. potpisuje ugovor s provincijalom Šilićem, gdje opet popušta predajući franjevcima dvije najuglednije župe: Čitluk i Čapljinu, tražeći od ove druge samo buduću! Provincijal povlači potpis.

- Godine 1973. u pregovorima pred apostolskim vizitatorom biskupom Laszlom u Zagrebu oba mostarska biskupa dopuštaju da se u opću raspodjelu župa uklopi i tebinjsko-mrkanska biskupija, koja nema blage veze ni s hercegovačkim pitanjem ni slučajem!

Iako ove riječi kritički zvuče na račun biskupovih postupaka sa strane dijecezanskoga klera, ipak može se reći da je svjetovno svećenstvo mostarsko-duvanjske biskupije uvijek imalo u biskupu Čuli vrijedna crkvenoga zastupnika svojih svećeničkih i župskih prava.

Na kraju valja spomenuti da je biskup Čule za vrijeme izbijanja i trajanja "hercegovačkog slučaja" po svojoj biskupskoj dužnosti i savjesti morao izdavati razne naredbe, zabrane pa i ozbiljne kanonske sankcije. To je činio u duhu evanđelja, crkvenoga zakona i osobnoga poštovanja Sv. Oca Pape, želeći najbolje svojim suradnicima i svemu puku koji mu je bio povjeren. Ipak - naglašavamo to ne bez zdrava ponosa na ovakva crkvenog uglednika - Vatikan ga nije nikada ni u čemu opovrgao ili ispravio, iako su mu stizali razni prosvjedi na biskupov račun. To što je Sv. Stolica od 1971. pregovore oko župa povjerila novom koadjutoru biskupu Žaniću bio je još jedan njezin pokušaj da se izađe u susret franjevcima u želji da se dođe do konačna sporazuma, a ne zato što Sv. Stolica ne bi imala povjerenja u biskupa Čulu. Pa i sama činjenica da je biskup Čule ostao na upravi dijeceze punih 7 godina nakon svoje kanonski navršene 75. te da je odlazeći u zasluženu mirovinu bio promaknut na čast naslovnoga nadbiskupa rječito nam govori o nekoj vrsti moralne nagrade i o posebnu poštovanju Svetog Oca i Svete Stolice prema nad/biskupu Čuli.

Summary

BISHOP ČULE AND THE FRANCISCANS OF HERCEGOVINA

The topic of bishop Čule and the Franciscans of Hercegovina mainly concerns the bishop's role in the so-called controversy of Hercegovina (the question or case) of parish assignment. After having taken over as the head of the diocese of Mostar-Duvno and studying the archive documents on the Indult of 1923, bishop Čule brought forth the problem of the division of parishes to the Congregation de Propaganda Fide in 1943. Due to the difficulties encountered during and after the war, the problem was never solved. In 1963 the bishop brought the same problem before the same Congregation which in 1965 abolished the above mentioned Indult, and in 1967 and 1975 issued Decres on the consigment of parishes to the free disposal of the bishop.

In *the negotiations with the Franciscan provincials of Hercegovina, the bishop showed a sense for justice and a feeling of love and respect towards the Franciscans.*

- In 1965 he accepted the even division of 14 parishes, which were at the Ordinary's disposal, between the diocesan and religious clergy.

- In 1968 he signed a negotiation with the Franciscan provincial which gave the Franciscans control over two of the most prestigious parishes of the Ordinary's disposal, Čitluk and Čapljina, asking only for a new parish that was to be created from the latter.

- In 1973 the bishop Ordinary Čule, and the Coadjutor bishop Žanić, both agreed to include the parishes of the diocese of Trebinje-Mrkan into the general division of parishes, even though this diocese was not involved in the case, due to the fact that diocesan clergy had always been present in this particular diocese.

Whenever he had to issue serious sanctions as part of his episcopal *ministry, the bishop always did this in the spirit of the Gospel, taking into consideration all the rules and norms of Canon law. In his long pastoral service he was never reproached or discreddited by the Holy See. On the contrary, the fact that bishop Čule remained at the head of the diocese 7 years*

after his 75th birthaday and that at the time of his retirement he was given the honorary title of Archbishop, clearly shows the special recognition and respect that the Holy See had towards arch/bishop Čule.

DODATAK

1. Pismo državnog tajnika, kardinala Lodovica Jacobinija, apostolskom nunciju u Beč, nadbiskupu Serafinu Vannutelliju, 25. X. 1881., o izboru fra Paškala Buconjića za mostarskog biskupa:

Archivio Segreto Vaticano, Nunziatura di Vienna, vol. 395, f. 373 r.:

Illustrissimo e Reverendissimo Signore,

l'Incaricato d'Affari di cotesto Governo presso la S. Sede mi ha fatto tenere la lettera Imperiale, con cui si presenta per la Sede Vescovile di Mostar, nuovamente eretta, Mgr Buconjic, Vicario Ap. lico dell'Erzegovina.

Questa nomina e' seguita dietro espresso desiderio di Sua Santita' e percio' non aveva bisogno di altre pratiche.

Affidandole quindi la cura di compilare il relativo processo canonico, torno a confermarle i sensi della mia piu distinta stima

Di Vostra Signoria Illustrissima e Reverendissima

Roma 25. Ottobre 1881.
Mgr. Nunzio Apostolico — *Servitore*
Vienna — *L. Card. Jacobini*

2. Molba kustosa fra Luke Begića, 29. V. 1885, kardinalu Jacobiniju (?), da se sve župe mostarske biskupije pritjelove franjevačkim samostanima.

Archivio Segreto Vaticano, Nunziatura di Vienna, vol. 395, ff. 381r-v (copia):

Eminentissime Domine

(381) Cum isto novissimo tempore mota atque excitata fuerit quaestio circa collationes paroeciarum in Bosna et Hercegovina quae ab immemorabili Conventibus Fratrum Minorum S. Francisci de Observantia incorporatae sunt et per religiosos eiusd. Ordinis sine ulla contentione usque adpraesens administratae fuerunt. Idcirco Discretorium custodiale Fratrum Observantium in Hercegovina serio considerans gravitatem quaestionis ac desiderans quasvis differentias declinare quae circa paroeciarum collationes successu temporis oriri possent inter Ordinarios et Hercegovinensis custodiae franciscanos unanimi consensu deleberavit, audito etiam voto Ill. ac R.mi Dni Paschalis Buconjic, Ep. i Mandetriensis et Dumnensis, per humilem subscriptum qua delegatum suplices litteras S. Sedi substernere et enixe exorare, quatenus Sua auctoritate inter Ordinarios et Franciscanos sequentem compositionem et (381v) paroeciarum divisionem perpetuo statuere dignaretur, scilicet:

"Ut paroeciae in Dioecesi Mandetriensi et Dumnensi quae ad ripam dextram sunt fluminis Narentae in tribus politicis districtibus - de Mostar, de Lyubunri (-!) et de Zupanjac, cum iis quae in dicto circuitu aliquando a matribus avelli contigerit,

agnoscantur tamquam incorporatae conventibus Fratrum Minorum S. Francisci de Observantia. Quidquid autem remanet paroeciarum et locorum citra dictos tres districtus et ad ripam sinistram Narentae, ut sit liberae collationis Ordinarii."

Quibus S. Sedi pro benigna humilitate submissis flexo genu reverenter sacram osculor purpuram ac maneo

Emminentiae etc.
(Signatus) h. lmus
P. Lucas Begić, Custos G. lis Franciscanorum
in Hercegovina

Datum in Conventu
S. Bartholomei in Insula
Romae die 29 Maii 1885.

3. Pismo državnog tajnika L. Jacobinija nunciju S. Vannutelliju u Beč u vezi sa sporazumom o župama između kustosa L. Begića i generala B. da Portogruaro te biskupa P. Buconjića, (bez broja), 18. XII. 1885:

Archivio Segreto Vaticano, Nunziatura di Vienna, vol. 395, ff. 380r-v:

Ill.mo e R.mo Signore

(380r) Il P. Custode Provinciale dell'Erzegovina a mezzo del P. Ministro Generale ha fatto sottoporre alla S. Sede un accordo conculuso con Monsig.e Vescovo di Mostar - Duvno relativamente alla collazione delle Parrocchie implorandone la necessaria conferma. Il tenore della mentovata convenzione, come la S. V. Ill.ma e R.ma rilevera' dal foglio che qui Le compiego, consiste in cio' che le parrocchie esistenti nella riva destra del fiume Narente nei tre distretti di Monstar, Lyubunzi e Zupanjac (-!), siano riservate ai Religiosi Francescani, le altre esistenti nella riva sinistra e non comprese negli accennati ristretti, siano di libera (380v) collazione dell'Ordinaio.

Prima di dare qualsiasi evasione alla domanda in parola, occorre conoscere con tutta certezza quali siano le parrochie che in base alla proposta transazione, competerebbero alle rispettive parti. Interesso quindi la S. V. R. ma di interpellare in proposito Monsig.e Buconjiz (-!), onde voglia somministrare le dette indicazioni, non che altri schiarimenti necessarii per meglio conoscere gli estremi dell'enunciato accordo. Ella poi avra' cura di esternare in proposito il savio suo parere, facendomi altresi' conoscere se tale convenzione possa dar luogo a qualche osservazione per parte di cotesto Governo.

Con sensi della piu distinta stima mi e' grato confermarmi
di V. S. Ill. ma e R. ma

Servitore
L. Card. Jacobini

Roma 18. Decembre 1885.
Monsig.r Nunzio Apostolico Vienna

4. Pismo nuncija S. Vannutellija biskupu P. Buconjiću, 28. XII. 1885. br. 7627, u vezi sa županama.

Archivio Segreto Vaticano, Nunziatura di Vienna, vol. 395, ff. 384r-385r (copia):

Ill. mo et R. mo Domino
D. P. Paschali Buconjić, O. s. Fr.
Epo Mandetriensi et Dumnensi - Mostar

Vindobonae die 28 Decembris 1885.

Ill.me et R.me D.ne,

(384r) R.mus Pater generalis Custos Franciscanorum in Hercegovina humiliter exposuit S. Sedi RR. PP. Franciscanos Custodiae Hercegovinensis, audito prius voto Amplitudinis Vestrae Rev. mae ad quamlibet differentiam, quae in collatione parochiarum in Dioecesi Mandetriensi et Dumnensi exoriri in futuro posset, evitandam unanimi consensu in sequentem compositionem et parochiarum divisionem convenisse. Nimirum:

"Ut paroeciae in Dioecesi Mandetriensi et Dumnensi, quae ad ripam dextram sunt fluminis Narentae in tribus politicis districtibus - de Mostar, de Lyubuski et de Zupanjac, cum iis quae in dicto circuitu aliquando a matribus avelli contigerit, agnoscantur tamquam incorporatae conventibus Fratrum Minorum S. Francisci de Observantia. Quidquid autem remanet (384v) paroeciarum et locorum extra dictos tres districtus et ad ripam sinistram Narentae, ut sit liberae collationis Ordinarii".

Postulat autem Rev.mus orator, ut conventio haec S. Sedis auctoritate approbetur atque confirmetur. Iam vero antequam quidquid in gravi hoc negotio decernatur, mens et sapiens votum Am.is ae R.mae super eodem exquirenda et consideranda sunt.

Rogo itaque A.m V.m, ut mihi significare velit:

1. utrum commemorata conventio ita revera in omnibus se habeat prout mox velatum est;

2. cum in instrumento adprobationis nomina adamussim exprimenda sint uniuscujusque paroeciae, Eam rogo ut mihi innuere et distincte exhibere velit omnium et singularium parochiarum quae juxta hanc conventionem ab utraque parte conferendae sunt.

3. Tandem ut mihi suppeditare dignetur quaslibet notitias necessarias vel approbationes ad hujus compositionis (385r) naturam et extensionem penitius dignoscendam.

Spem fovens ut Amplitudo Vestra suo tempore mihi responsum sit exhibitura hac occasione utor ut fausta omnia ac felicia Eidem adprecor et impensissimis...

5. Pismo biskupa P. Buconjića nunciju S. Vannutelliju u Beč, 27. I. 1886. o županama:

Archivio Segreto Vaticano, Nunziatura di Vienna, vol 395, ff. 386r-387v.

Eccellentissime Domine

(386r) Satisfacturus veneratissimis E. V. R. litteris, sub die 28. Decembris anni elapsi, nr. 7627 respondeo:

Ad. 1. um - Me quidem adhaesisse illi compositioni de paroeciarum collatione, si ita visum fuerit S. Apostolicae Sedi. Pro tali emittendo voto prae oculis habui sequentes validas rationes:

1. quia tractus ille, qui pro Religiosorum administratione agnosceretur, vix quartam Hercegovinae partem comprehendit.

2. quia aequitas postulat ut Religiosi in re posessa (-!) ab antiquo remaneant, cum suis plene satisfaciunt obligationi (-!).

3. quia Franciscani immensis laboribus et conatibus in omnibus illis parochiis, tum fundos acquisiverunt, tum domos parochiales, omniaque illis necessaria nempe alia aedificia, hortos, prata, vineas, demum suppellectilia, abunde providerunt.

4. quia dispositio et systematio sive paroeciarum invicem sive respectim ad conventus, adeo videtur bona et utilis spirituali administrationi, ut vix eidem melius quid substitui posse credam, spectatis naturaliter actualibus variis miseriis et corruptelis in qualibet societatis conditione.

5. quia eadem Religiosa corporatio etiam in futurum optimam curam et administrationem animarum promittere videtur, ex eo praesertim quod ultimis temporibus bona disciplina introducta fuerit, unde compactta (-!) illa activitas et invicta ferme in adversis resistendi constantia, sub accurata superiorum Ordinis et Episcoporum vigilantia, non poterit non esse undequaque salutifera.

6. quia Religiosi Franciscani nostri non solum in spirituali administratione benemeriti sunt penes nostrum populum, sed in temporalium etiam bonorum acquisitione (386v) intervenisse enim sese pro suo populo coram Gubernio exponebant contra praepotentes, juvamina populo praestabant consilio, protectione, denique, etiam sibi subtrahendo, materialium mediorum suppeditatione. Hinc maximam apud populationem nacti sunt et afectionem (-!), propterea nec populus libenter ab eis divelli pateretur. Saepius ab eis auditur - sinant nos vivere cum nostris Religiosis in pace, cum quibus viximus in angustiis.

7. quia multo alacrius se praestabunt Religiosi in aliis aggrediendis laboribus, erigendisque novis paroeciis etiam ad orientalem partem, si contenti fuerint, semper in omnibus plus minus refrigescet eorum zelus.

8. quia eo sensu paroeciarum ratione composita etiam res oeconomica conventuum imperturbata remaneret. Nam ex antiquo usu unaquaeque paroecia respectivo ex tribus conventibus annuam quantitatem, puta in animalibus, frumento et aliis generibus, confert. Quod ab initio Vicariatus et Custodiae stabiliter dispositum fuit, neque immutatur paroeciarum dismembratione, sed quantitas illa

conventui debita, partita paroecia proportionate etiam partitur, adeo ut contributiones ex parte paroeciarum neque augeantur neque decrescant, auctis etiam quomodocumque paroeciarum bonis et proventibus. Unde fit ut conventus habeat quaedam - licet partiales - certos proventus pro sustentatione familiarum et juventutis aeducatione, quia paroeciae aggraventur.

Hinc unicum fortasse inconveniens animadvertetur, quia ex actualibus paroeciis paucae relinquntur (-!) liberae Episcoporum collationi, pro futuro saeculari clero. Verum neque id sufficiens puto discendendi (387r) a memorata dispositione. Quandoquidem licet hactenus in orientali parte Hercegovinae pauci invenirentur catholici ob mahumetanorum et schismaticorum fanatismum et latrocinium, quibus territi catholici eo migrare stabilemque habitationem figere impediebantur; ast modo tamen sub catholico Gubernio, repressa eorum incolarum audacia et feritate, iam non paucos catholicos in principalibus locis habere incipimus, uti in oppidis et civitatibus - Nevesinje, Ulog, Gacko, Kalinovnik, Foča, Čajnica, Goražda, Plevlje, Priepolje etc. In quibus et aliis locis auctis pedetentim catholicis paroeciae instituentur. Insuper a tribus annis jam ego fiducialiter cum Imperiali Gubernio agere coepi, ut ex parte nostra occidentali, ubi nimius numerus catholicorum angustia territorii premitur, ad orientalem partem, specialiter in Districtum de Nevesinje, transferantur, cum illic plures incultae terrae maneant: qua in re, factis descriptionibus catastralibus, Gubernium fovens erit.

Ad 2um - paroeciae ad dexteram Narentae quae de mensa Regulari agnosci deberent, sunt:
1. Mostar, pars paroeciae ad dexteram Narentae,
2. Gradnići, 3. Čerin, 4. Ljuti Dolac, 5. Rasno, 6. Kočerin, 7. Široki brig, 8. Gradac, 9. Goranci, 10. Dresnica, 11. Gabela, 12. Humac, 13. Veljaci, 14. Klobuk, 15. Ružići, 16. Drinovci, 17. Gorica, 18. Posušje, 19. Vir, 20. Vinica, 21. Roškopolje, 22. Grabovica, 23. Bukovica, 24. Županjac, 25. Seonica, 26. Rakitno.

Liberae remanerent actuales tres: in civitate Konjic, in Šujica et in Glavatičevo, et tres aliae a me jam decretae, sed ob deficientiam sacerdotum non dum institutae, nempe in civitate Mostar ad sinistram fluminis Narentae, in oppido Blagaj et in Potoci de Bielopolje. Posteriores duas spero me infra annum instituturum.

De cetero si taliter decretare Sancta Sedes (387v) non judicaverit, significetur, precor, nobis et aliam pacificam viam suadebo et proponam.

Maxima in veneratione persistens

Mostar 27. Januarii 1886.

Hu. lmus servus
Fr. Paschalis Buconjić
Ep. us Mandetriensis et Dumnensis

6. Odgovor nuncija S. Vannutellija, 2. III. 1886. državnom tajniku L. Jacobiniju na njegov list bez broja, tj. od 18. XII. 1885:

Archivio Segreto Vaticano, Nunziatura di Vienna, vol. 395, ff. 390r-392v (copia):

Em.mo Jacobini
No 7970
Vienna 2 Marzo 1886
Oggetto: Riscontro al Dispaccio senza numero sulle parrocchie nella Erzegovina

E. R.

(390r) La questione cui si riferiva il venerato dispaccio dell' E. V. R. in data 18 decembre 1885, circa la collazione delle parrocchie nella Diocesi di Mostar nella Erzegovina, e' del tutto analoga a quella che relativamente alle parrocchie della Bosnia, ossia delle due Diocesi di Sarajevo e di Banjaluka, fu trattata costi sullo scorcio del 1882, e definita poscia con Decreto della S. Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari in data 14 marzo 1883, a me trasmesso in copia col Dispaccio N.o 51906.

Eguale essendo di diritto e di fatto la situazione dei Padri Francescani tanto nella Bosnia come nella Erzegovina, ed eguali pure essendo i titoli di diritto e di convenienza che, dopo la costituzione della sacra gerarchia in quelle due provincie, possono far prevalere rispetto ai Francescani sia l'Arcivescovo di Sarajevo e il Vescovo di Banjaluka nella Bosnia, sia gli Ordinari di Mostar e di Trebinje nella Erzegovina, ne conseguita che i principii di equita' canonica applicati gia' col mentovato decreto, rispetto alle due Diocesi della Bosnia sono eziandio applicabili nel caso presente rispetto (390v) alla Diocesi erzegovinese di Mostar. Ora, col decreto del 14 Marzo 1883, ben piu' della terza parte delle parrocchie della Bosnia furono dichiarate di libera collazione dell'Ordinario, e meno di due terze parti furono rilasciate ai Francescani. Le parrocchie infatti della Bosnia erano allora 91 in tutto, dieci delle quali erano annesse alle Chiese, medesime conventuali. Di queste 91 parrocchie trentacinque, a tenore del prefato Decreto, furono cedute agli Ordinari di Sarajevo e di Banjaluka, e le rimanenti 56 restarono in potere dei Francescani.

Giusto quindi sarebbe che eziandio rispetto alla Diocesi di Mostar si osservasse ora la medesima regola, riservando alla libera collazione dell'Ordinario un poco piu del terzo del numero totale delle parrocchie.

Queste sono attualmente nella Diocesi di Mostar ventinove in tutto, e si appellano: Mostar, Gradnici, Cerin, Ljuti-Dolac, Rasno, Kocerin, Siroki-Brig, Gradac, Goranci, Dreznica, Gabela, Humac, Veljaci, Klobuk, Ruzici, Drinovci, (391r) Gorica, Posusje, Vir, Vinica, Roskopolje, Grabovica, Bukovica, Zupanjac, Seonica, Rakitno, Konjtca (-!), Sujica, Glavaticevo.

Converebbe pertanto che almeno dieci di queste parrocchie fossero dichiarate di libera collazione dell'Ordinario pro tempore di Mostar.

Ma se venisse approvato il disegno proposto alla Santa Sede dal P. Custode Provincile dell'Erzegovina e dall' E. V. a me trasmesso in copia col summentovato dispaccio, ne seguirebbe che i Franscani avrebbero in perpetuo ventisei parrocchie situate tutte nella regione piu' ricca della Erzegovina e la piu' popolata da cattolici, mentre l'Ordinario non ne avrebbe che tre (Konjtca, Sujica e Glavaticevo), poste in regioni montagnose, povere e poco abitate da cattolici. Che anzi neppure ne avrebbe tre atteso che la parrocchia di Glavaticevo di recente fondazione e considerata di patronato del governo, per la ragione che questo paga la dotazione del parroco dai fondi del pubblico erario.

Sembrami pertanto evidente che l'accordo, tal quale e proposto, non (391v) meriti di essere dalla Santa Sede approvato.

Mi conferma in questo parere la lettera medesima che ho ricevuto su tale argomento dal Vescovo di Mostar. Io lo invitai semplicemente a volermi significare

1. se egli consentiva nell'accordo, sottomesso all'approvazione della Santa Sede dal P. Provinciale della Erzegovina -

2. quali erano le parrocchie che in base del prefato accordo dovevano essere aggiudicate ai Padri Francescani e quali al Vescovo.

Egli mi rispose con la lettera che mi permetto di qui unire in copia. Dalla lettura di essa chiaramente apparisce che Monsignor Buconjic ben sentiva che l'accordo in parola era favorevole ai Padri Francescani, e pregiudiziato, quanto altro vidi, alla libera azione dell'Ordinario. Onde e' che invece di tutelare i suoi diritti come Vescovo Diocesano, agglomera egli non meno di otto argomenti per giustificare le domande dei Francescani. Sceglie poi le obbiezioni che naturalmente si presentano, con osservazioni piu che zoppicanti. E' possibile che egli possa erigere col tempo nuove parrochie; ma

1. anche i Francescani potranno erigere delle nuove nel territorio loro ceduto

2. se la erezione di nuove parrocchie importera', come e' probabile, la dotazione da parte del governo, questo si riservera' il diritto di nominare il relativo parroco, e il diritto di nomina dell'Ordinario si limitera' alle due sole parrocchie sopra indicate (392r).

Essendo Monsignor Buconjic anche esso religioso Francescano non fa meraviglia che abbia voluto favorire i suoi confratelli e volentieri prestarsi a comporre le cose in modo che questi nulla abbiano a temere per l'avvenire.

Esso restera' sempre in tali disposizioni, e percio' non e' sperabile che, durante il suo episcopato, si possa devenire a un' accordo che salvi abbastanza i diritti dell'Ordinario e sia nel suo insieme giusto ed equo come fu quello concluso per la Bosnia nel 1883.

Cio posto, io sarei di subordinato parere di prorogare ad altro tempo il componimento di questo affare, e di notificare intanto al Provinciale supllicante che regnando la migliore armonia fra l'Ordinario diocesano e i religiosi francescani, non si vede il bisogno di emanare per ora speciali decreti.

Il bisogno si presentera' quando la Sede di Mostar sara' occupata da un Vescovo non appartenente all'Ordine francescano. Allora e solo allora i diritti dell'Ordinario saranno tutelati e difesi come si conviene.

Il signor Kallay, Ministro per gli affari della Bosnia - Erzegovina, approva pienamente questo mio avvisamento.

Nel sottommeterlo al superiore giudizio dell'E. V. me Le inchino al bacio della I. P. ed ho l'onore di confermarmi con profondissimo ossequio.

Vienna 2 Marzo 1886.

7. Odluka Svete Stolice u vezi sa župama odcijepljenim od onih koje su punopravno franjevačke. Odgovor je poslala S. Kongregacija za izvanredne crkvene poslove biskupu Marijanu Markoviću, apostolskom administratoru banjalučkom, 5. IX. 1893, a na nj se poziva ista Kongregacija 6 godina kasnije (20. V. 1899) kad je u pitanju podjela župa u Hercegovini. Radi se o tome da nove župe odcijepljene od franjevačkih biskup mora zadržati na slobodno raspolaganje, tj. kao svjetovne:

Archivo S. Congregazione per gli affari ecclesiastici straordinari (AES), Austria-Ungheria, Anno 1893-1894, Pos. 660-667, Fasc. 299, 17v-18:

Prot. nr. 14161, 5 Septembris 1893
Rev.mo D. P. Mariano Marković
Epo Danaben. Administratori Aplico
Dioecesis Banjalucensis (Bosnia)

Litteris die 11 aprilis vertentis anni a Banjaluka datis Amplitudo Tua nonulla proposuit dubia quae Sanctitati Suae fuerunt subjecta. Porro St. D. N. re mature perpensa, mihi in mandatis dedit iisdem sequenti ratione respondendi.

I Dubium: Cum necesssitas oboritur dividendi paroecias religiosis missionariis pleno jure pertinentes, quaeritur utrum divisione peracta, novae filiales paroeciae considerari valeant uti eodem iure favore eorumdem religiosorum affectae si ipsi omnia sibi onera assumant?

Ad I-um a) Divisio parochiarum veri nominis perficenda omnino est ad normam iuris.

b) religiosi non habent ius ad novam paroeciam, nec Episcopus eamdem eis concedere potest;

c) quod si Episcopus eidem proeciae aliter providere nequeat, rem exponat Sanctae Sedi ab eaque facultatem postulet eamdem ad tempus religiosis conferendi, cauto tamen ut ipsa saecularis permaneat et liberae collationis Episcopalis.

II Dubium: Utrum concedi possit iuspatronatus novarum paroeciarum gubernio, quod paratum se exibet ad aedificandam Ecclesiam, domum pro parochi habitatione et ad paroecias ipsas dotandas?

Resp. ad II. In singulis casibus particularibus Episcopus administrator apo. licus rem proponat Sanctae Sedi adamussim expositis omnibus ad rem spectantibus.

Dum haec Amplitudini Tuae significare satago, oblata mihi occasione libenter utor, ut impensissimis existimationis sensibus permaneam.

KRITIČKI OSVRT NA JEDAN PAMFLET

DVA ČITANJA JEDNOG "BOSANSKOHERCEGOVAČKOG" PISCA I JEDNO ODUSTAJANJE

Branimir Donat, Zagreb

Goethe je ne bez razloga rekao jednu istinu koju je vrlo korisno ponavljati. Naime tvrdnja da "diletant nikada ne prikazuje objekt, nego uvijek samo svoje osjećaje koji su u vezi s objektom," više je nego poučna i korisna kao upozorenje kada se nađemo pred djelima čija je umješnost temeljena na pukom odnosu simpatije i antipatije. Umjetnost je metafora stvari i u tu vrlo široku odrednicu moguće je doista smjestiti sva ona djela koja u svojim genima kriju verv autentičnosti. Karl Popper Lukacsev prijatelj je razmišljajući na temu kiča počeo od ovih pretpostavki i zaključio da je i kič jedna takva metafora ali u kojoj uvijek nešto šepa.

Međutim kada je riječ o šepanju onda postoje različiti uzroci, uostalom biti kljast i nije sramota, to je samo nesreća, ali praviti se ćopav pošto poto nije uvijek izraz dobra ukusa, jer i šepanje može biti osnova nekog svjetonazora, dok imitiranje takve nesreće nikako ne sadrži neku primjerenu dubinu razloga i stoga spada u sferu poruge, neukusa ili pak građanske netaktičnosti.

Postoje i drugi razlozi koji dovode svaku neautentičnost na kušnju provjere koju uza sve naprezanje ne mogu položiti.

Tako i u književnosti vrijedi dobra stara navada da se u načelu piše ili o onom što se objektivnim iskustvom pretvorilo u znanje o predmetu, te o onome o čemu se mašta a pero uspijeva pretočiti u metaforu stvari, situacija, karaktera.

Sve ovo je rečeno kako bih potvrdio staru navadu da se u književnosti piše o onom što se zna, te o onome što je izmišljeno ali posjeduje logiku i kauzalnost.

To znači da se pisati može prema modelu uzetom iz života, ali da se vještinom pera isto tako može učiniti uvjerljivim i ono za što u naravi predložak nedostaje, a majstorski ga oblikuje stvaralačka mašta.

Ovo su dva temeljna postulata književnosti i ono što izlazi izvan njihovih okvira jedva da će moći zadovoljiti onu unutarnju disciplinu književnosti koja se zove slobodom kreacije.

Dječakom, kada sam prvi put uzeo u ruke *Bakonju fra Brnu*, nisam mogao sve nijanse romana razlikovati ali razabirao sam da mi u općoj slici nešto nedostaje, a da mnogo toga pretiče, ali onog trena kada mi posta jasno da je Matavulj "rišćanin" i da mu je iskustvo o životu samostanskom površno, odnosno da ovisi od promatranja modela koji nema veze s naukom sveca iz Assisija, posta mi jasno da mu prvi cilj ne bijaše oblikovati neko vlastito iskustvo ili viziju, nego pak neko, meni još tada neshvatljivo, svođenje međuvjerskih ili međukonfesionalnih računa koji pak nemaju nikakove sveze s beletristikom, odnosno ljeposlovljem.

Film *Bakonja fra Brne,* premda za ono vrijeme filmski dobar, otkrio mi je do kraja tajnu zašto je Matavulj toliko bio protežiran u školama, jer shvatih da je propagandni moment bio neobično važan upravo u tom času i da nije slučajem postojao u romanu-predlošku, zacijelo za njim ne bi posegli oni koji su snimanje financirali.

Nije bilo dvojbe da su financijeri iz predložene teme željeli izvući samo ono što je moglo djelovati, ne samo kao antiklerikalna propaganda, nego je prvenstveno moralo djelovati kao borbeni ateistički atak ne samo na religiju nego posebice na katolicizam.

Ne zbog toga što bih u ona vremena imao idealnu predodžbu o tome da vjera odnosno Crkva sama po sebi svoje sinove čini boljima, nego iz jasnog osjećaja koji se formulirao u pitanje: zašto je baš tog našeg Simu toliko zanimao život redovnički, odnosno posebice onaj franjevački?

Godine su iskristalizirale iskustvo i tada mi je postalo jasno da je jedan, i ne tako loš roman napisan s nakanom da bude politička promičba, jer sam u međuvremenu saznao da je modelom katoličkog samostana poslužio neki manastir ili kako ljudi iz onih krajeva govore "namastir", a kome je Matavulj doista znao toliko toga da je eto i za braću fratre ponešto, preteklo.

Ali šalu na stranu. Nešto u tom petljanju u stvari koje se ne znaju ili se pak poznaju tek površno, a to znači dovoljno da se problemu pristupi samo na način pamfleta, međutim, ni ta mogućnost nije slučajna. Postoji stanovita

pretencioznost da se ta olaka ali agresivna površnost predoči kao duboko poznavanje problema. Svrha je očito bila: tendencioznost prikazati kao unutarnje pravo stanje problema.

Moje poznavanje književnog djela Neđe Šipovca bilo je do pred godinu dana nikakvo, nažalost sada je potpunije ali bio bih sretniji da me ta spoznaja mimoišla; nije me ničim oplemenila osim što dobih još jednom potvrdu jedne stare teze koju radije ne spominjem.

Reći ću patetično: bila je to još jedna od onih gorkih čaša kojih književnu kritiku nitko ne može lišiti.

Tada mi je u ruke pukim slučajem došao roman *Biskupov dnevnik '41*. koji pročitah s mukom do kraja, ne zbog tog što bi me ponio, nego jednostavno zato da bih se uvjerio dokle ide jedna pseudoknjiževna provokacija i u kojoj mjeri je netko sklon besposlen jariće krstiti i trošiti vrijeme, a da pri tom nakana cijelog pothvata bude bezočno prozirna i do krajnjih granica ukusa politizirana.

Stoga se zainteresirah tko je taj bojovnik i uskoro saznah da mu osim literarnog ukusa nedostaje i građanska pristojnost, naime, netko mi reče da je u ona minula vremena, Neđo Šipovac radio u onim čudnim, ali nezaobilaznim komisijama socijalističkog saveza za odnose s vjerskim zajednicama.

Tada mi je ponešto od svega toga napisanog postalo još manje jasno, pa se upitah da li je Šipovac radio u tim forumima zato jer je bilo dovoljno biti *anti*, ili pak zato jer su ga smatrali da je kompromisna ličnost koja neće na davnu, tada sve više zapretenu vatru, bacati novo gorivo.

No budući da se vremena mijenjaju, koriste se i nove tehnologije, naš romanopisac odlučio se za *značenjski tempiranu bombu* u kojoj eto vjera dobiva prolaznu ocjenu ali Božji narod hercegovački i njegovi svećenici, na to ni pod koju cijenu, nemaju pravo.

Čak sam saznao da je u redovima tih naših naivnih samostanaca i samostanki, koje je iskoristio kao laboratorijske zamorce za svoju podvalu, stekao velike simpatije. Da sam klasičar rekao bih: *sancta simplicitas!*

I to je po ne znam koji put je govorilo o njihovoj naivnosti a možda i nekoj sadomazohističkoj potrebi da uživaju u njedrima nositi guju.

Jer poslije i vrlo površnog čitanja, budući da za providne navodno literarne poslove nemam suviše vremena a niti sklonosti, mogu reći da sam se sada osvjedočio kako je dotični Neđo Šipovac napisao trilogiju punu mržnje,

smišljenih podvala i želje ne samo da istakne neki svoj bojovni antiklerikalizam, nego da prvenstveno i pod svaku cijenu diskreditira ne samo katoličanstvo nego hrvatski puk kojeg odabra da posredstvom njega prikaže i politički reaktualizira one infamne konstrukcije na kojima je jedan svučeni fratar kakav bijaše hrvatski renegat Viktor Novak i čijim slijedom šepesa (ovo je u vezi s onom definicijom kiča s početka mog prikaza) cijela bulumenta gojenaca SANU poput Dragoljuba Živanovića, Dejana Lučića zatim izmišljenih pisaca kao što je Herve' Lauriot iza kojeg se krije bosanski Srbin i kraljevski diplomat Branko Miljuš.

Dakle, taj naš službenik jedne retrogradne ideologije nije bio samo činovnik u socsavezu, on čak i više nego to bio je, kao što se gotovo na temelju svake pročitane stranice romana *Proljeće na jugu* (1982), *Ljeto na gori* (1987), te *Biskupov dnevnik'41.* (1989) može se vidjeti, nepokolebivi gojenac jedne antiekumenske misli, zadojenik sitnih propagandnih gluposti i želje da si pronađe moćnog i bogatog mentora koji neće toliko bditi nad njegovim pisanjem koliko će to pisanje izdašno protežirati i nagrađivati.

Ta zamislite koji bi iole ozbiljni hrvatski ili srpski pisac 1982. godine pristao poslati svoj roman na *Konkurs SUBNOR-a.* Za to je trebalo imati kožu deblju od kožuha a obraz od dobrog džona, a da o ukusu uopće ni ne govorimo.

Neću reći da je ovim knjigama naš pisac na taj način prodao dušu; ja se naime metafizičkim problemima ne želim baviti, ali da je s tom gestom pokazao izrazito loš ukus, u tu me procjenu nitko ne može razuvjeriti.

Ni ne pokušavam dokazati da Šipovac nije opisivao zbivanja koja su se doista i to na tugu ljudskog roda desila, neću reći kao neki francuski pristaše krajnje desnice da nije bilo nacističkih logora, ali spreman sam pokazati kako je esklacija mržnje i zvjerstva išla, tko se u njoj nadmetao i zašto se tehnologija tog procesa sada tako podrobno ponavlja.

Odgajani smo u laži sedam neprijateljskih ofenziva, o širokom narodnom ustanku itd. Te konstrukcije kao pilula za rješavanje mnogih problema i nisu bile tako loše, ali ako si čovjek da malo truda i krene terenom i nesretnim krajevima gdje je živio mješoviti živalj, tada nažalost otkriva da je i tad bilo balvan revolucija na svakom koraku, ali kako bijaše rat nije bilo ni vremena ni strpljenja da se balvandžije malo pripreme. Odlučilo se: šilo za ognjilo. Zato i danas jedne više peče, a druge pak jače boli.

Neću reći o kakvoj se mržnji radi, ja je mogu smatrati samo dokazom iskonske zatucanosti, jer kada jedan intelektualac koji želi pisati roman o vrlo

delikatnim ljudskim problemima, koji se neprestano poštapa latinskim mudrim izrekama u koje umata svoju prozirnu nomenklaturu po kojoj su Rgovina Hercegovina, Etva Neretva, Ar Mostar, Gaj Blagaj, Binje Trebinje, Bunje znači Ljubinje. Po toj skrivalici domišljenoj zacijelo samo zato da si njome pamet vježbaju oni kojima odmah sve na prvi pogled nije jasno Orci su borci, Uske Lazi su Široko Brijeg, fra Atko Ivić je fra Zlatko Sivrić, Dr Lojzek Babinac je Alojzije Stepinac, Ufo Križanić je dr Petar Čule itd. Bit ću pristojan pa neću napisati što bi po toj logici trebalo značiti Neđo Šipovac, jer o ravnogorskim stvarima sada ne raspravljamo. Tema bi nam trebala biti književnost da je ne pokrivaju diluvijske naslage mržnje, nekoncilijantnosti i toliko toga drugog. Sve je to providno i banalno kada ne bi bilo za jednog pisca sramotno, jer Šipovac ne misli da je sve potrebno shematizirati, on će tražiti i iznimke, jasno u skladu s onom da upravo one potvrđuju pravilo, pa će tako sestra Rozalija kojoj je bila "lakša i bliža, ekavica od ijekavice, kao Slovenki, pa je teško trpjela kritiku predstojnica, provincijalki i kateheta, koji je za dugo nisu mogli razuvjeriti da nema nikakve razlike između dužeg i kraćeg oblika jata, *zbog čega joj nije moglo bitno jasno zašto ovdašnja rimokatolička crkva izrikom odbacuje praktikum određenije i preciznije ekavice.* " (str. 39, kurziv B. D.).

Ako je tako, a uzmimo da jest, pitam se a što su radili Vuk i Daničić i na kakav su govor preveli *Sveto pismo*?

No kao što se razabire ja ne pišem o refleksima jata nego pokazujem kako svaka ptica svome jatu leti, a da se one koje se rano jutrom glasaju rado u svoje gnijezdo poseru, oprostite mi dragi štioci, jer ja sam eto morao što pročitati, a što prolistati skoro devet stotina stranica papira od kojih mi eto i sada ruke "vonjaju".

Mea culpa, podsjetio me Šipovac svojim pretjeranim citiranjem latinskog, ali sklon šizmi, a da pri tom nisam "bosanski krstjanin", premda mi majka na krstu dala ime Tvrtko, *Ljeto na gori,* 1941. tek prolistah, te zamijetih da mu odgovorni urednik bijaše Hrvat, Hercegovac Mile Pešorda, a da se među recenzentima spominje još jedan Hrvat Juraj Martinović.

Nedaj Bože, da bih javnosti preporučio da iz ovog prozivanja steknu dojam da bi ih trebalo snaći prokletstvo i sudbina Salmija Rushdija ali ne bih bio uvijek spreman neki svoj osobni, pa i narodni ponos žrtvovati za zdjelu leće i sumnjivu putanju društvenog uspjeha.

Ovo tek kao mali uvod u vježbe iz moralke, ne sletske, nego kontemplativne kako se to piscima i priliči.

***

Neđo Šipovac: *Biskupov dnevnik '41*, "Veselin Masleša", Sarajevo, 1989, str. 328.*

Ko šipak pun koščica

Iz starog šlagera

Mislim da neusporedivi Daniel Harms ima neku priču o strašno radoznalom čovjeku; ako je kojim slučajem ipak nije napisao nego sam je ja njemu pripisao, onda se strpljivom čitateljstvu ispričavam. Bez obzira na njeno postojanje ili nepostojanje, uzimam sebi pravo da je koristim radi usporedbi i alibija, da bih bar kako tako obranio vrlo često neobjašnjive razloge što me to uopće nagoni da mnoge knjige uzimam, pa ih čak i pročitam, premda znam da će mi po njima kasnije ruke, rekao bi oštronjuhi Goran Babić, vonjati, odnosno smrdjeti.

Znači: na Harmsa se pozivam kao na ispriku i malo me tko može uvjeriti ukoliko je doista i napisana, da njezin jedini istinski junak nije po profesiji književni kritičar; znači, jedan od onih koji što više čita to više pronalazi razloge da od tog jalova posla odustane, jer mu se pričinja kako oko njega raste hrpa knjiga koje kao da su se već bile pojavile u nekim drugim oblicima, potpisane drugim autorima i objelodanjene kod nekih davnih i možda dalekih izdavača.

I tako kritičar, htio to on ili ne, neprestano se upoznaje s nečim a navodno i nekim što mu je već od ranije poznato, ali on uza sve to pristojno pruža ruku tim starim znancima i sluša ih kako mu se, loše prerušeni, opet predstavljaju.

Možda je sve to doista tako, a možda je riječ o omašci naše percepcije, jer, bar u ona davna vremena djetinjstva svi su mi Kinezi, ili pak Crnci, međusobno nalikovali kao jaje jajetu. Zašto bi onda nepotrebne i duhom mi strane knjige predstavljale iznimku?

* Ovaj je tekst bio objavljen u zagrebačkom tjedniku "Danas", 12.6.1990, 44-45.

Spomenuta priča (ona možda i nepostojeća) poantirana je tako da znatiželjnik, budući ga zanima sve, nužno gubi vrijeme i na djelima koja to ne zavređuju.

Međutim, znatiželjnikova nesreća je još gora, ako je filantropski nastrojen, pa kada negdje pročita da netko ganja nekog pisca ili pak u sredstvima javnih priopćavanja protestira protiv određene knjige i njezina autora, pa mu se možda čak i prijeti sudom; tada se u meni, kao u kritičaru, u tili čas rasplamsa sveto pravodoljublje i odmah se uputim - kamo li drugdje, nego u knjižaru, mašim se novčarke, kupim optuženu knjigu za pozamašnu svotu i odjurim kući pun plemenite namjere da osobno ispitam tko su ti neprijatelji književnosti i zašto su se drznuli da remete stvaralačku slobodu, i to tako, da bezobzirno uznemiruju sve one građane koji su u najmanju ruku neobaviješteni i uz to ravnodušni prema knjizi u koju ste već investirali novac, a sada vas još čeka da i potrošite dragocjeno vrijeme na čitanje.

Stoga, kada sam prije mjesec-dva pročitao da je Mostarski biskupski ordinarijat reagirao protiv romana jednog suvremenog bosansko-hercegovačkog pisca, odmah osam odjurio put knjižare, tražeći inkriminirani roman *Biskupov dnevnik '41* u izdanju "Veselina Masleše" iz Sarajeva. Knjigu nisam našao, ali što bi radio radoznalac ako se ne bi potrudio da nađe i provjeri ono na što ga ganja znatiželja. Treba li uopće dalje objašnjavati da sam se dao u potragu i na kraju poslije različitih dovijanja, domogao se knjige koja je javno anatemizirana, a to u ovakvim slučajevima zapravo znači da je stavljena na *index librorum prohibitorum.*

Pun bijesa, a sve u ime stvaralačke slobode, čim sam se je dokopao, još prije čitanja provjerio sam sve ono što predstavlja sadržaj impresuma knjige i odmah došao do nekih zbunjujućih podataka.

Premda *Biskupov dnevnik '41* ima na trećoj stranici otisnut impresum, naziv edicije u kojoj je roman objavljen pomalo je čudan i glasi nimalo obećavajuće: "Biblioteka Narodno oslobodilačka borba i narodna revolucija". Njezin pak odgovorni urednik, neznani mi je književni poslenik Miloslav Popović, ali zato redakcijski odbor predstavljaju neka koliko-toliko književno respektabilna imena: Ahmed Hromadžić, Juraj Martinović i Neđo Šipovac. Ukoliko vas zanimaju i druge pojedinosti reći ću još: za izdavača odgovara Radoslav Mijatović, dok su recenzentski posao obavili: Čedo Kisić i Juraj Martinović, a lektorski je posao (ne baš najsretnije ruke) obavila Jadranka Pešorda. Tehnički urednik je Salih Ahmethodžić, a likovni pak Dino Malović (nažalost nigdje ne stoji zapisano da je na naslovnoj stranici reprodukcija

engleskog slikara Bacona). Od ostalih relevantnih podataka spomenimo još i to da je roman otisnut u fantastičnoj nakladi od 1000 primjeraka.

Jasno, svaka pretjeranost, pa i radoznalost svojevrsna su kaštiga, pa je tako i ovo nabrajanje kazna za dobrohotnog čitaoca koji bi konačno želio nešto saznati o knjizi koja je toliko uzbunila dio javnosti, a ja dotle gnjavim kako je sve uredno obavljeno po bosansko-hercegovačkom ključu. S druge pak strane tu je Biskupski ordinarijat mostarsko-duvanjske i trebinjsko- mrkanske biskupije koji ne krije svoje negodovanje i ljutnju. Upitah se zašto se oni tamo u Ordinarijatu ljude i umjesto da Boga štuju i cijene primijenjene regule triju urednika različitih konfesija i zacijelo različitih ali profinjenih uredničkih ukusa, nisu s knjigom, a i s mnogo čim oko nje zadovoljni.

No kada sam se konačno odao poroku čitanja, premda pisca ne znam a još manje njegovo djelo, iz stranice u stranicu bivalo mi sve jasnije da štijem materiju koju sam već toliko puta pročitao. Ne zbog toga što od Diderotove *Redovnice* ili raznih libertinskih spisa, osobito iz doba francuske revolucije ili pak lažnog antiklerikalnog liberalizma koji se često inkarnirao u ideologiji masonerije, primjerice u romanima Lea Taxilla, jer takva struja književnosti, književnosti koja je uperena protiv Crkve, predstavlja jednu književno-povijesnu konstantu i ulazi u sklop određene svjetonazorne pozicije; bio sam suzdržan, jer to je dobro poznata činjenica. Mjesta mojeg identificiranja uzoraka i prepoznavanja prepričanog poznatog nalazila su se negdje drugdje, recimo na tzv. "domaćem", što u pravilu znači "vrućem terenu".

I tako što sam mukotrpno ovu dosadnu i užasno pretencioznu knjigu čitao, sve mi je bivalo jasnije da njen autor s providnom tendencijom simulira svoj, uzmimo autorski tekst kao metafikcionalni, dakle stvarnosni dnevnik jednog stvarnog biskupa, pozivajući se pri tom na mnoge povijesne detalje, ali isključivo tako da bi dokazao svoju politički sumanutu ideju, za koju je, stavljam ruku na prošireno mi srce, poticaj našao u mračnoj knjizi velikog međuratnog jugoslavenskog masonskog funkcionara. *Spiritus movens* je Viktor Novak, u međuraću poznat po crkvenim kompozicijama, te slijepoj odanosti dinastiji Karađorđevića, a poslije rata po, od komunističkog režima, promicanoj knjizi *Magnum crimen,* s karakterističnim podnaslovom "Pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj".

Nije to jedina knjiga sa sličnom problematikom i na isti metodološki način pisana, pa je utoliko i sve ono što je zvučalo poznatim, imalo svoju dugu, i zna se, karakterističnu pretpovijest.

Po svemu sudeći, *Biskupov dnevnik '41* trebalo bi čitati kao ljeposlovlje i roman koji na umjetnički odgovarajući, a to znači uvjerljivi način govori o spornim povijesnim događajima i ljudima, kao roman koji za pozornicu svog zbivanja odabire godinu koja u nas označava početak II. svjetskog rata i svega što s njim slijedi, no teško se oteti dojmu da je riječ o provokativnom pamfletu, o knjizi na kojoj je autor zasigurno mnogo radio, pa čak i s vrlo određenom svrhom ali, podsjetimo se: rad je samo jedan od preduvjeta eventualnog nastanka umjetničke tvorevine.

Prepričavajući opća mjesta tzv. antiklerikalne književnosti, teturajući pijan od bunike mržnje nebuloznim stazama suludog Dedijera i bogazima paranoidne poetike "naše novo komponovane istorije", Neđo Šipovac je stvorio od nekih sumnjivih realija imaginarij, tek tako malo prerušen da ga svatko, ne samo može, nego i mora prepoznati.

Da ne duljim, knjiga je blasfemična, jer na tendenciozan način, u poznatom dedijersko-bulajevićevskom tonu, ne govori nekom izmišljenom prostoru i vremenu ili pak o likovima koji su izrasli na tlu fikcije, riječ je o vrlo perfidnom pokušaju da se amok jednog raspopa (duboko sam uvjeren da je autoru u mnogim pojedinostima osim spomenutog Viktora Novaka, kao *spiritus movensa* morao pomagati još netko tko je završio "crne škole" a koji je taj dio svog života ispunio mržnjom kao posljedicom neke neutvrđene neuroze) preobrati u književno nadahnuće.

Šipovac je svoju mržnju omotao u celofan njihove učenosti i njihovo udvorništvo režimima iskoristio na način koji književnosti nije dostojan - pretpostavljajući ih zbilji. Svojedobno mi je bilo apsurdno kada su nas uvjeravali da je sreća ljubiti Sovjetski Savez, o bratstvu i jedinstvu gušili su nas s gotovim formulama koje nisu dopuštale nikakav promišljaj sadržine pojma, ali ako se sada antihrvatska pozicija shvati kao poetološka sloboda koja se totalno ostvaruje još i isticanjem klišeja klerikalizma, a od povijesti pravi krpa od koje se može skrojiti štogoder ti na pamet padne, onda doista treba imati obraz debeo kao od slonovske kože, i beskrajno strpljenje. Moram priznati da od ovakve literature još nisam grogi, premda ona koliko god bila prozirna u tendenciji, na kraju je krajeva i te kako zamorna.

Navodni roman *Biskupov dnevnik '41* pripada među ona djela koja kroz prizmu, navodno jednog netipičnog pojedinca, zapravo ne služe ničemu drugome nego da se nađe alibi da se sa četničkih pozicija piše protiv hrvatskog naroda, po mogućnosti dotičući se njegove vjere i tradicijskih vrijednosti.

Dnevnik je dio one serije napisanih, a često i dotiranih knjiga u kojima se vodi još uvijek jedan nepoštedni rat protiv razuma, a u ime mržnje koja pušta sve više svoje otrovne bodlje na negdanjem papirnatom, danas, tako uvehlom ružičnjaku bratstva i jedinstva.

Ako je Viktor Novak pisao ono što je tada vlastodršcima odgovaralo, Neđo Šipovac piše u tom spornom *Dnevniku* "svojevrsnu" kroniku mostarskog biskupa tijekom ratnih godina, pokazujući na sve načine kako je njemu materija dobro znana, a da su se među svećenstvom i Hrvatima nalazili isključivo patološki tipovi. Očito to čini u istoj nadi koja je poticala i autora *Magnum crimena*, najdraže lektire Jakova Blaževića, tog čovjeka s crvenom niti.

Nikada mi nije jasno da li su neke stvari dugačke zato jer su dosadne ili su dosadne zato jer su dugačke. Eto preda mnom su dva dokaza: Šipovčeva knjiga i *Magnum crimen* Viktora Novaka, jednojajčani i mnogoslovni, ali jalovi blizanci: bastardi impotentne politike i neuništive ideologije mržnje i isključivosti. Podsjetimo se: znatiželja se ponekad plaća i užasnom dosadom koja kadšto prelazi i u mučninu. U ovom slučaju to predviđanje se u potpunosti ostvarilo.

U doba literature mistifikacija i "izmišljotina" i ova, s literarnom invencijom siromašna Šipovčeva knjiga započinje "opisom autografa", odnosno *Dnevnika* koji nam je kao društveno vrijednu knjigu ponudila ranije spomenuta skupina urednika i stručnih recenzenata. Tako malo po malo, uz pomoć sječiva pera i tinte mržnje, upoznajemo biskupa Ufu Križanića, što će reći stvarnog biskupa Petra Čulu, grad Ar odnosno Mostar, papinskog legata Conea, štono ga valja pročitati Marconea. Zatim saznajemo da je dnevnik pisan na pergameni ili hartiji "latinske provenijencije", što znači da autor ne razlikuje ovčju kožu od celuloznog proizvoda, pa kako mu, a bome i zašto vjerovati, da će mnogo suptilnije razlike povezane uz povijest, ljudsku intimu i organizaciju Katoličke crkve bolje shvatiti i raspoznati. Ali nastavimo s našim legitimiranjem Šipovčevih junaka i svijeta što ga je nevještim perom ali zato s vrlo perfidnom namjerom ovaj autor sročio.

U toj galeriji nakaza, krivokletnika, ženskara Križan Šapić je sarajevski biskup Šarić, Rgovina je Hercegovina, Uski Laz je Kraljeva Sutjeska, Išić je biskup Mišić, Neovisna je NDH, Urbi, Orbi i Erbi su Hrvati, Muslimani i Srbi. Oglavnik je poglavnik, itd, itd.

Moglo bi se u dešifriranju otići mnogo dalje, jer ako autor obmanjuje s Tinom Ujevićem za kojega se zna da je u to doba u Zagrebu, a tvrdi da se

nalazi tamo gdje Šipovcu kao eventualnom romanopiscu odgovara, a ne tamo gdje doista jest. Gaćinović u isti mah "veliki atentatorski strateg", a pogodite tko bi pak trebao biti Lojzek pl. Bobinac no Alojzije Stepinac i tako dalje i sve dalje, no ne znam dokle!

Možda sam ja u odnosu na književnost i njene kriterije blag ali na spomenuti se način zadovoljavaju literarni i društveni kriteriji "Maslešine" biblioteke "Narodno oslobodilačka borba i narodna revolucija", možda sam neobaviješten ali toliko mi toga kazuje da vrijeme ne stoji premda je mnoge hod povijesti pregazio, kao što bi kazali negdašnji aktivisti da ne pripadaju davno izumrlom speciesu.

Uostalom, pravo mi i budi kada sam znatiželjan, i što vjerujem da je Harms veći i bolji pisac nego što to doista i jest; možda je to glavni razlog zbog koga čitanje ove knjige doživljavam ne samo kao kaznu nego i kao pokoru za sve one pisce koji uporno pišu, a da pritom ne znaju što čine.

SLIKOVNI PRILOG
O ŽIVOTU I DJELU
NADBISKUPA
DRA PETRA ČULE

Bild des Inhabers.

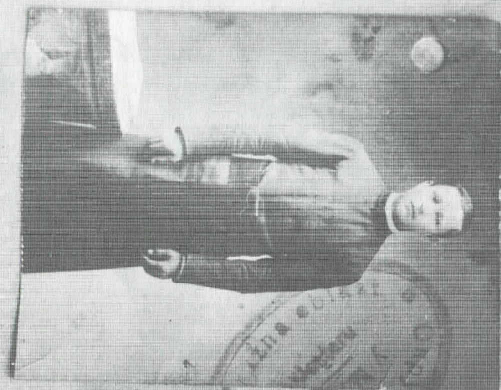

Eigenhändige Unterschrift des Inhabers:

Petar Čule

Innsbruck, den 12. Oktober 1921.

Studentska iskaznica mladog svećenika don Petra Čule u Innsbrucku 1921. god.

1550

Има страна 24 — Contient 24 pages

КРАЉЕВСТВО СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА

ROYAUME DES SERBES, CROATES ET SLOVÈNES

ПУТНА ИСПРАВА

PASSEPORT

№ 9169/257.

Вреди за месеци 6
Valable pour 6 mois.

Don Petrova putnica iz vremena Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca

Petar Čule je studirao i stekao naslov doktora teologije na slavnom isusovačkom sveučilištu u Innsbrucku 1923. god.

Q. F. F. F. Q. S.

In Leopoldino-Franciscea universitate litterarum Aenipontana

Nos

Josephus Schatz, phil. doctor, linguae et litterarum Germanicarum professor publ. ord., h. t. rector magnificus,

Josephus Linder, S. J. ss. theol. doctor, exegeseos nov. et vet. Testamenti et linguarum orient. prof. publ. ord., ord. theologorum h. t. decanus,

Michael Gatterer, S. J. ss. theol. doctor, katecheticae, paedagogicae et homileticae prof. publ. ord., promotor rite constitutus

in

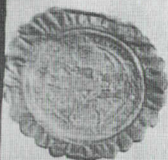
virum clarissimum

Petrum Čule

oriundum e Kruševo in Herzegowina

postquam et dissertatione, cui inscribitur, "S. Bonaventurae de statu primi hominis doctrina," et examinibus legitimis laudabilem in universa Theologia doctrinam probavit fideique professionem emisit, Doctoris ss. Theologiae nomen et honores, iura et privilegia, quae ab auctoritate civili atque ecclesiastica concessa sunt, contulimus in eiusque rei fidem hasce litteras universitatis sigillo sanciendas curavimus.

Aeniponte, die XI. Julii MCMXXIII.

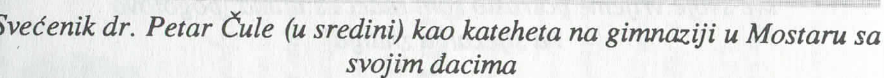
Doktorska diploma don Petra Čule

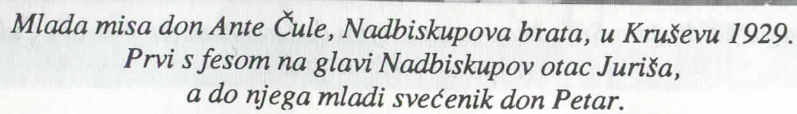
Kao prefekt Napretkova konvikta "Kralj Petar Svačić" u Mostaru "gotovo sve svoje vrijeme potrošio sam radeći s njima, pogotovo na stjecanju znanja"

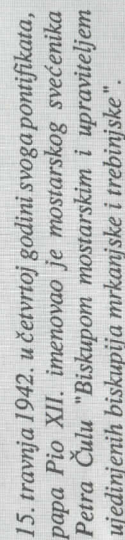
Djevojačko društvo Srca Isusova sa svojim duhovnikom dr. Petrom Čulom u Mostaru 1934. gpd.

Svećenik dr. Petar Čule (u sredini) kao kateheta na gimnaziji u Mostaru sa svojim đacima

Mlada misa don Ante Čule, Nadbiskupova brata, u Kruševu 1929. Prvi s fesom na glavi Nadbiskupov otac Juriša, a do njega mladi svećenik don Petar.

15. travnja 1942. u četvrtoj godini svoga pontifikata, papa Pio XII. imenovao je mostarskog svećenika Petra Čulu "Biskupom mostarskim i upraviteljem ujedinjenih biskupija mrkanjske i trebinjske".

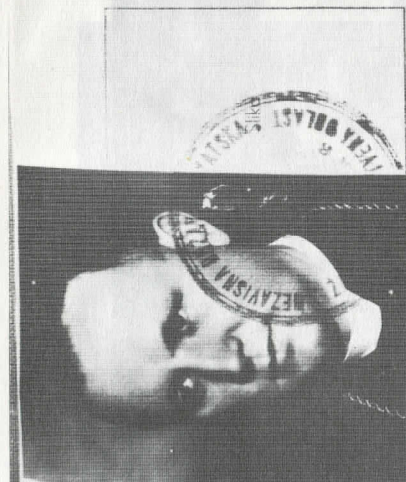
U 44. godini života
imenovan je don Petar dr. Čule mostarskim biskupom

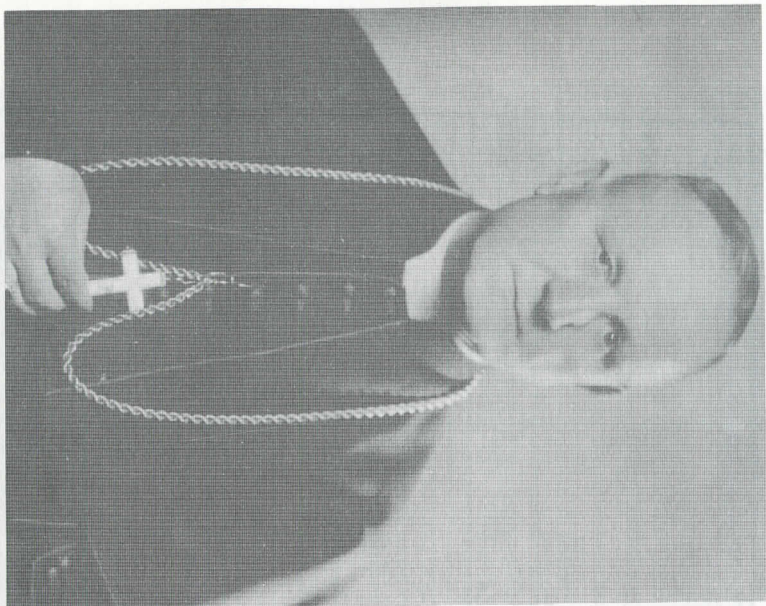
Na dan posvete u Mostaru na sv. Franju,
4. listopada 1942. god.

Grb i geslo (Adveniat regnum tuum - Dođi kraljevstvo tvoje) biskupa dra Petra Čule

Putnica dra Petra Čule mostarskog biskupa, izdata 8. svibnja 1943. od "Župske redarstvene oblasti Mostar"

Poslije zatvora i zatočeništva 1956. god.

Susret pape Ivana XXIII. i biskupa P. Čule u Rimu 1958. god.

petit ab Auctoritatibus omnibus tum Civilibus tum Militaribus, ut

Exc.mo D. Petar Cule

Episcopo Mandetriensi

qui inter Patres Concilii Oecumenici Vaticani II annumeratur, licentiam libere transeundi concedere, et adiumentum atque praesidium opportune afferre velint.

Ex aedibus Vaticanis, die X *mensis* X

anno millesimo nongentesimo sexagesimo secundo

Petar Čule

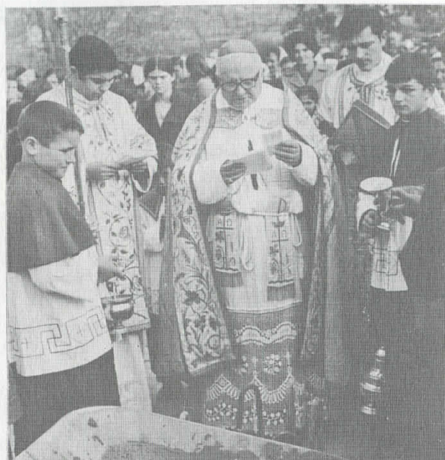
U vrijeme održavanja II. vatikanskog sabora svaki biskup koji je sudjelovao u radu Sabora posjedovao je ovakvu iskaznicu (Vatikan 10. listopada 1962. god.)

Saborski oci: Nežić, Čule i Burić pred bazilikom sv. Petra u Rimu 1962. god.

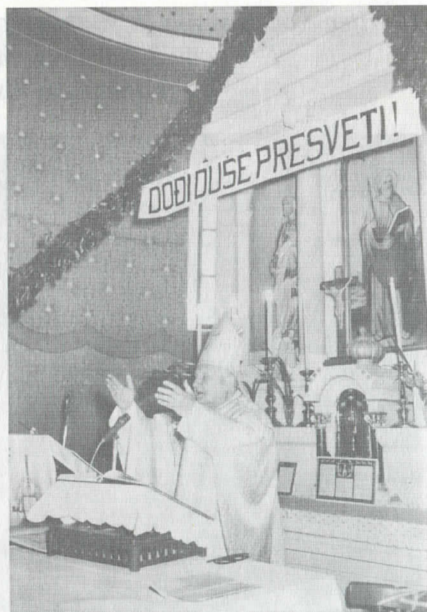
Biskup Čule u "folciki" obilazi hercegovačke župe

Blagoslov temelja župne crkve u Domanovićima 1973.

U *Trebinju na Malu Gospu 1962. god.*

Zanosno je propovijedao o Duhu Svetom

Biskup Čule orkužen mladim svećenicima (Stoje slijeva: Jozo Radišić, Vinko Brkić, Tadija Pavlović, Petar Vuletić-Šjor; sjede: Srećko Čulina, Biskup i Andrija Iličić).

Biskup Čule u društvu hercegovačkih franjevaca

Svećenici i bogoslovi sa svojim Biskupom

Svećeničko ređenje u Pologu 1974. god.

Radosni susret sv. oca Pavla VI. i biskupa Čule u prisustvu zagrebačkog nadbiskupa Franje Kuharića

Ekumenski susret s patrijarhom Srpske pravoslavne Crkve gospodinom Germanom 1978. god.

Zajednički život katolika i muslimana na ovim prostorima se očituje i na vjerskim proslavama

Na jednom od mladomisničkih slavlja sa svećenicima, bogoslovima i sjemeništarcima

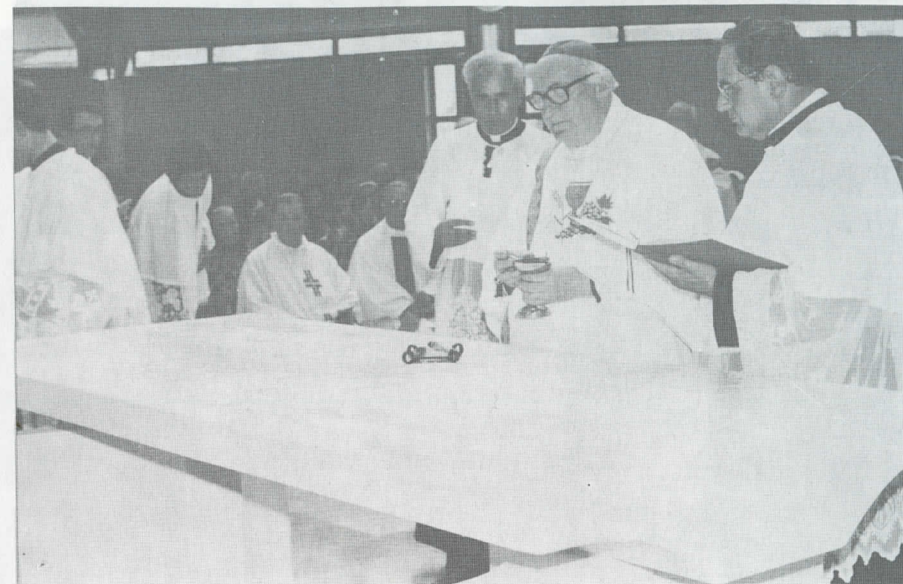
Radostan i nasmijan u društvu svojih svećenika (slijeva sjede: fra Dobroslav Stojić, don Jakov Bagarić, mons. Andrija Majić i biskup Čule; stoje: don Krešimir Pandžić, don Pavo Filipović i don Bariša Čarapina)

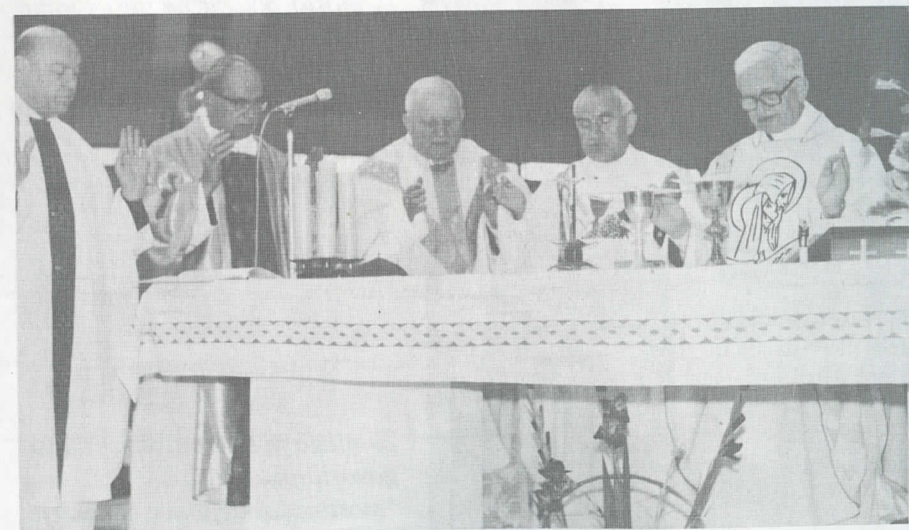
Nadbiskup Čule, biskup Žanić i mons. Nuić s časnom majkom Josephinom Tominac u Potocima kod Mostara

Za vrijeme jednog od rijetkih odmora (Vela Luka u kolovozu 1978. god.)

Uzoriti kardinal Franjo Šeper posvećuje oltar mostarske Prvostolnice (14. rujna 1980. god.)

Na svečanom slavlju posvete mostarske Katedrale sudjelovao je i prefekt Kongregacije za evangelizaciju naroda kard. A. Rossi

Na dan posvete mostarske Prvostolnice nadbiskup Čule je apostolsku službu upravljanja hercegovačkim biskupijama povjerio svom nasljedniku mons. Pavlu Žaniću

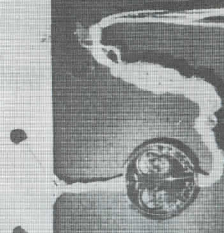
Za njega je bila najveća radost govoriti puku u "mostarskoj ljepotici", kako je, na njegovu veliku radost, narod prozvao mostarsku Katedralu

JOANNES PAULUS EPISCOPUS SERVUS SERVORUM DEI

Venerabili Fratri Petro Čule, Episcopo Mandetriensi-Dumnensi necnon Administratori Apostolico Marcanensi-Tribunensi, ad Ecclesiam titulo Giufitanam data simul Archiepiscopali dignitate translato, salutem et Apostolicam Benedictionem. Cum tu, Venerabilis Frater, ob provectam aetatem huic Apostolicae Sedi renuntiationem obtulisses regiminis Ecclesiae Mandetriensis-Dumnensis necnon Administrationis Apostolicae Marcanensis-Tribunensis, Venerabiles Fratres Nostri S.R.E. Cardinales qui Sacrae Congregationi pro Gentium Evangelizatione seu de Propaganda Fide sunt praepositi Nobis persuaserunt ut te ad aliquam Ecclesiam titularem cum gradu et dignitate Archiepiscopali dignaremur transferre. Nos igitur, hac sententia probata rataque habita, ut pariter tibi Nostram benevolentiam ostendamus atque signum grati animi praebeamus, singulari insuper honoris titulo te volumus locupletare, propterea Apostolica Nostra potestate hisque sub plumbo Litteris ad vacantem Ecclesiam titularem Giufitanam cum Archiepiscopali dignitate transferimus omnibus tributis iuribus congruisque impositis obligationibus facta simul facultate ut posthac Archiepiscopus titularis Giufitanus necnon Episcopus olim Mandetriensis-Dumnensis possis ac valeas appellari. Ad iura autem iuranda quod attinet, fidelitatis videlicet erga Nos et Successores Nostros atque catholicae fidei professionis, ab iis iterandis te eximimus, contrariis quibuslibet non obstantibus. Tibi denique, Venerabilis Frater, qui in sacro famulatu industriam tuam omnem explevisti ad Dei gloriam atque spiritualem fidelium tibi commissorum procurandam salutem, Christum Principem Pastorum deprecamur ut, intercedente etiam Beatissima Virgine Maria, supernorum donorum copia te iugiter ditet. Datum Romae, apud S. Petrum, die septimo mensis Iunii, anno Domini millesimo nongentesimo octogesimo, Pontificatus Nostri secundo.

Augustinus Card. Casaroli
a publicis Eccl. negotiis

Marcellus Rossetti, Protonot. Apost.

Papa Ivan Pavao II. biskupa dra Petra Čulu, koji je "u svetom služenju razvio sav polet u radu za slavu Božju i za ostvarenje duševnoga spasenja povjerenih duša", obdario je "posebnim naslovom časti" imenujući ga 7. lipnja 1980. naslovnim nadbiskupom Giufitanskim.

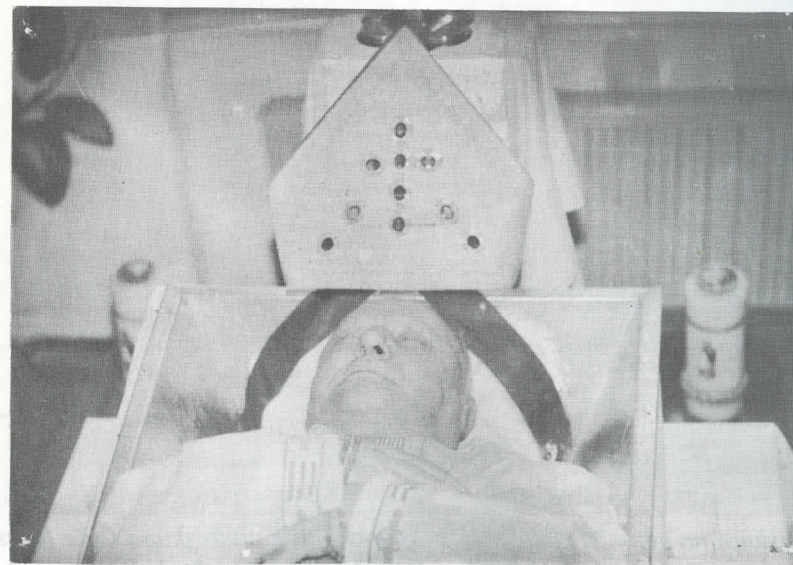
Nadbiskupovi uzvanici na proslavi njegovog dijamantnog svećeničkog jubileja u rodnoj župi Kruševo

Povodom njegovog zlatnog biskupskog jubileja 1982. god. oko nadbiskupa Čule su se okupili mnogi čestitari

Sestre milosrdnice pokraj odra blagopokojnog Nadbiskupa

Veliki naš Nadbiskupe počivaj u miru!

Na zadnji oproštaj s blagopokojnim nadbiskupom dr. Petrom Čulom došlo je mnoštvo svijeta, brojni svećenici i svi hrvatski biskupi (31. srpnja 1980. god.)

Nadbiskupi na sv. misi zadušnici blagopokojnog nadbiskupa Čule (sdesna: Kuharić, Colasuonno, Pavlišić, Franić i Perkolić)

U sjeni hrama - mostarske Katedrale - leže dva pastira koji su uvijek bili vjerni Bogu i svom hrvatskom narodu

Na "Studijskom danu" 16. lipnja 1990. sudjelovao je i znatan broj vjernika

"Studijski dan o životu i djelu nadbiskupa Čule" organiziran je povodom 5. godišnjice njegove smrti

POPIS IMENA

